DE GENEESKUNDE BIJ HET NEDERLANDSCHE ZEEWEZEN

(GESCHIEDKUNDIGE NASPORINGEN)

DOOR

DR. G. F. POP

G. KOLFF & Co.,
Weltevreden—Batavia
1922

22101064254

DR. G. F. POP
le Inspecteur van den Geneeskundigen dienst der Zeemacht.
Naar een potloodteekening van N. B. VAN WOUW.

DE GENEESKUNDE BIJ HET NEDERLANDSCHE ZEEWEZEN

(GESCHIEDKUNDIGE NASPORINGEN)

DOOR

DR. G. F. POP

HERDRUK NAAR HET ARTIKEL OPGENOMEN IN HET GENEESKUNDIG TIJDSCHRIFT VOOR DE ZEEMAGT. JAARG. V, VI EN VII (1866–1868)

BEZORGD DOOR

L. S. A. M. VON RÖMER

MET PORTRET VAN DEN SCHRIJVER

G. KOLFF & Co.,
Weltevreden—Batavia
1922

WELLCOME
HISTORICAL
MEDICAL
LIBRARY

VOORWOORD VOOR DEN HERDRUK

Bij mijn studiën voor mijne „Historische schetsen" uitgegeven bij de Javasche Boekhandel en Drukkerij te Weltevreden in 1921, door de Far Eastern Association of Tropical Medicine, werd ik telkens opnieuw getroffen door den rijkdom van materiaal, dat opgestapeld lag in het werk van G. F. POP: De geneeskunde bij het Nederlandsche zeewezen, opgenomen in jaargang V, VI en VII van het Geneeskundig Tijdschrift voor de Zeemagt (1866—1868), dat ik het voornemen opvatte, om die interessante nasporingen meer toegankelijk te maken voor de nu levenden, door daarvan een herdruk te geven. Door de bereidwilligheid der firma G. KOLFF was het mogelijk, dat ik wellicht het eenige exemplaar, dat van dat tijdschrift zich hier te lande bevindt, en dat Dr. VAN DORSSEN zoo vriendelijk was mij daarvoor af te staan, kon laten herdrukken. Ik veranderde er slechts zeer weinig in; twee plaatsen, die notorisch fout waren, werden ten deele uit latere publicatiën van POP verbeterd, en ik volgde de spelling enz. van de Vries en te Winkel, waardoor ik vertrouw, dat de tekst leesbaarder zal geworden zijn.

Een kort woord over den schrijver.

GERRIT FRANS POP werd den 12en December 1815 te Zierikzee geboren. Hij ontving zijne eerste opleiding en bezocht de latijnsche school in zijn geboortstad. Reeds op zeer jeugdigen leeftijd voelde hij de neiging om zich aan de geneeskunde te wijden, want toen de omwenteling in België uitbrak, bood hij zich als 14-jarige jongeling aan voor ziekenverzorger, en werd hij als leerling te werk gesteld in het Militaire hospitaal te Vlissingen.

In 1835, dus op twintigjarigen leeftijd werd hij, na afgelegd examen, benoemd tot officier van gezondheid der 3e klasse bij de Koninklijke Marine. Als zoodanig en in hoogere rangen deed hij verschillende zeereizen, en nam deel aan verscheidene expeditiën.

In G. F. VAN DOMMELEN, Geschiedenis der Militaire Geneeskundige Dienst in Nederland met inbegrip van die zijner zeemagt en overzeesche bezittingen, van af den vroegsten tijd tot op heden, Nijmegen H. C. A. Thieme J. Tz. 1857 vond ik met groote lof vermeld, hoe „POP op de reede van Batavia een aanzienlijk aantal lijders onder onverpoosde inspanning zijnerzijds, met het beste gevolg verpleegde; ook maakte hij zich niet minder verdienstelijk bij gelegenheid, dat H. M. Stoomschip „Hekla" in een expeditie tegen de zeeroovers in de Indische Archipel door de laatsten besprongen werd, en de kommandant op de gedachte kwam hen met kokend water door middel van de slang der brandspuit, buiten gevecht te stellen". (p. 223)

Z. M. de Koning erkende dan ook zijne verdiensten, door hem te benoemen tot Ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw.

In 1853 droeg de toenmalige Minister van Marine hem de reorganisatie van den Geneeskundigen Dienst der Zeemacht op, die tot dat oogenblik een deel had uitgemaakt van dien van de Landmacht. POP werd met den titel van Inspecteur aan het hoofd van het nieuwe dienstvak geplaatst, terwijl zijn rang gelijkgesteld werd met dien van kapitein-luitenant ter zee (overste). Later werd zijn rang geassimileerd met dien van kapitein ter zee (kolonel), terwijl, zooals men weet, tegenwoordig die Inspecteur den rang heeft van schout bij nacht (generaal-majoor). De Senaat der Utrechtsche Hoogeschool bevorderde in 1861 POP tot doctor honoris causa.

In 1863 werd hij op non-activiteit gesteld en in 1870 gepensioneerd. Daarna vestigde hij zich als particulier geneesheer te Haarlem, doch stelde zich bij het dreigende oorlogsgevaar in dat jaar weer voor den dienst beschikbaar.

Hij overleed te Haarlem den 21sten September 1881.

POP was oprichter van en een der voornaamste medewerkers aan het Geneeskundig Tijdschrift voor de Zeemagt, waarin zooals ik boven reeds schreef, ook zijn werk werd opgenomen, dat hier in herdruk wordt aangeboden. Wij waren zoo gelukkig, dat POP 's oudste zoon, de oud Directeur der Posterijen in Nederland, en het oud-Hoofd van den Post- Telegraphie- en Telephoondienst in Ned. Indië, G. J. C. A. POP,

ons een geteekend portret van zijn vader kon verschaffen, dat dit werk versierd. Dankbaar moet ik ook gedenken de instemming en de hulp der familie POP bij deze publicatie, die ik des te liever bezorgde, omdat ik zoo, als oud-officier van gezondheid 1e klasse bij Hr. Ms. Marine, hulde kan brengen in den persoon van den eersten Inspecteur aan het corps, waartoe ik de eer gehad heb te behooren.

L. S. A. M. VON RÖMER.

Weltevreden, Februari 1922.

VOORWOORD.

ANNEER thans nog, nu de inrichting der oorlogschepen en de omstandigheden, waaronder de schepelingen verkeeren, betrekkelijk gunstig kunnen genoemd worden, het verleenen van voldoende geneeskundige hulp op schepen met bezwaren te kampen heeft, waarvan eenige onvermijdelijk zijn en de bestrijding van andere alleen van eene ruime geneeskundige ervaring, bij den zeedienst verkregen, te verwachten is, met hoeveel grootere moeilijkheden zal zulks in vroegere eeuwen gepaard zijn geweest, toen het zeewezen en de daarmede in verband staande of toegevoegde wetenschappelijke betrekkingen en bedrijven, kunnen gerekend worden in het eerste tijdperk van ontwikkeling verkeerd te hebben. Gemakkelijk ontstonden dan ook dikwerf, ten gevolge van de over het algemeen onvoldoende kennis, onjuiste waardeering of geringschatting van de vele, vooral toen aan het scheepsleven verbondene schadelijkheden, door daartegen maatregelen toe te passen, die dus niet op wetenschappelijke gronden konden rusten of ten halve uitgevoerd werden, door het verkeeren onder soms ongewone omstandigheden en nog door menige oorzaak meer, op de schepen algemeen heerschende, niet zelden kwaadaardige ziekten, waarvan sommige volgens de toen in zwang zijnde begrippen als *nautische,* aan het zeeleven eigene, werden aangezien. Daaraan hadden ziektebenamingen als *febris nautica*, *gangraena nautica*, enz. haren oorsprong te danken. Voorzeker

is er in die tijden in dit opzicht veel leeds op de schepen geleden en er is daar niet minder gestreden tegen ontberingen van allerlei aard, tegen ziekte en dood, dan tegen de wapenen van 's lands vijanden en de ongunstige gezindheid der bewoners van de meermalen ongastvrije oorden, werwaarts toeval of opzet de zeevarenden van den Staat heenvoerde.

Omtrent de mannen, die op het toen nog ongebaande pad der scheepsgezondheidsleer de eerste schreden gezet hebben en voor, door vreemde luchtstreken gewijzigde ziekten hulp moesten verleenen, ook aangaande de inrichting en de uitoefening der geneeskunde op de oorlogschepen van den Staat en wat daarmede verder in verband staat, is weinig algemeen bekend geworden. Meerendeels toch berust, wat wij daarvan weten, op min of meer versierde en verminkte scheepsverhalen, die ook trouwens thans nagenoeg aan de vergetelheid zijn prijs gegeven. Nu worden er misschien wel gevonden, die in een daartoe strekkend onderzoek weinig of geen belang stellen; want meer dan met de billijkheid en een juist begrip van zaken is overeen te brengen, schijnt in deze eeuw de neiging veld te winnen, weinig waarde te hechten aan hetgeen in vroegere jaren in verschillende richtingen wetenschappelijks bekend gemaakt is. Het is als of men liever de verkregen resultaten alleen aan het doorzicht en het streven van den tegenwoordigen tijd wilde toekennen. Maar hierbij wordt vergeten, dat het tegenwoordige voor een gedeelte zijnen oorsprong in het verledene vindt, en de kennis daarvan lessen voor de toekomst kan geven. Ook het „*suum cuique*" dient in acht genomen te worden, en ongemerkt wordt daartegen nu en dan gezondigd. Daarenboven kan het nuttig zijn de diensten na te gaan, door de scheepsgeneeskunde aan de zeemacht bewezen, en den oorsprong of den aanstoot na te sporen, waardoor de trapsgewijze verbeterde verhoudingen aan boord der schepen ontstaan zijn. En mocht hieruit kunnen blijken, dat onze vroegere ambtgenooten voor een ruim gedeelte daartoe hebben bijgedragen, dan zal voorzeker de belangstelling in de betrekking van scheepsgeneeskundige verlevendigd en de waarde daarvan te hooger geschat worden.

Volgens deze beschouwing dan kan het nuttig zijn en niet

aan de bevrediging van ijdele nieuwsgierigheid toegeschreven worden, nasporingen in het werk te stellen aangaande de ontwikkeling der hygiene en der geneeskunde op de Nederlandsche schepen, waarbij zoowel de algemeene toestand van de schepelingen, als de verhoudingen waaronder de geneeskundigen verkeerden, die zich aan de uitoefening dezer vakken toewijdden, in het oog gehouden worden. Reeds vele jaren geleden ontstond daartoe de wensch, ook met het doel de geneeskundigen der Marine met de uitkomsten van dit onderzoek bekend te stellen. Doch vroeger en later deden zich tegen de uitvoering daarvan vele hinderpalen op. De gunstige gelegenheid echter, welke het verblijf te 's Gravenhage tot raadpleging van verschillende Rijksarchieven oplevert, en vooral de bereidwilligheid daarbij ondervonden (1), hebben thans doen beproeven het vroegere opgevatte voornemen ten uitvoer te brengen, waaraan de volgende bijdrage haar ontstaan te danken heeft. Bij het ondernemen van dezen arbeid, waarvan de bewerking uit den aard der zaak vele moeilijkheden opleverde, bleek al spoedig, dat wij ons niet vleien konden een onafgebroken geheel te zullen kunnen leveren. De gapingen, ten gevolge van den brand in 1844, in de bescheiden van het Departement van Marine ontstaan, gaven spoedig de overtuiging, dat er leemten zouden overblijven. Maar wij vonden ons toch in staat gesteld althans een algemeen overzicht te kunnen geven, hetwelk wij hopen, dat met genoegen ontvangen zal worden.

Het kwam doelmatig voor de Oorlogsmarine afzonderlijk te behandelen en in een ander gedeelte sommige bijzonder-

---

(1) Het is mij een aangename plicht hier dankbaar te herdenken den sedert overleden Rijks-Archivaris Dr. BAKHUISEN VAN DEN BRINK, die mij, met de hem eigene belangstellende voorkomendheid toegang tot de Rijks-archieven gaf. Ook de tegenwoordige Archivaris, de heer mr. L. PH. VAN DEN BERGH, gelieve mijnen dank te ontvangen voor zijne mij bewezene bereidwilligheid. Inzonderheid zij dit het geval met den heer P. A. LEUPE, gepensionneerd majoor van het korps Mariniers, thans werkzaam op 's Rijks-archief, wiens bekende ijver en doeltreffende medewerking mij in alles en altijd, bij het bewerken van deze bijdrage, van het grootste nut was. Dr. G.F.P.

heden mede te deelen, omtrent den geneeskundigen dienst op de schepen der O. I. en W. I. Compagnie. De aansluiting tot deze splitsing werd gevonden, zoowel in het afgescheiden bestuur, als in het verschil van inrichting, doel en bestemming van de genoemde scheepsmachten. Wij vangen dus met de Oorlogsmarine aan, waarbij de volgende verdeeling in acht genomen wordt.

1e. gedeelte, waarin eenige bijzonderheden uit de oudste archieven vóór het jaar 1597 medegedeeld worden;

2e. gedeelte, van 1597 — 1795;

3e. „ „ 1795 — 1816;

4e. „ „ 1816 — 1851.

OORLOGSMARINE.

EERSTE GEDEELTE.

(EENIGE BIJZONDERHEDEN UIT DE OUDSTE ARCHIEVEN VOOR HET JAAR 1597.)

REEDS van de vroegste tijden af schijnt op de bewoners dezer landen de verplichting gelegen te hebben, hunne vorsten op derzelver Heervaarten met schepen, koggen genaamd, te dienen, waaronder echter meer transport- dan wel eigenlijk oorlogschepen moeten begrepen worden. (1) Het aantal dezer vaartuigen was soms groot, zoo als blijkt uit den tocht van Graaf Willem III, in 1315 naar Antwerrpen, waartoe er 1100 gebezigd werden. De gewone scheepvaart bepaalde zich toen voornamelijk tot naburige landen om handel te drijven of de visscherij uitoefenen. Voor de niet talrijke bemanning zal toen, evenmin als later, de tegenwoordigheid van een geneeskundige noodig geoordeeld zijn. Eerst onder de regeering van Graaf Floris V, nadat hij de West-Friezen onderworpen en aan sommige plaatsen, zoo als Amsterdam, Enkhuizen, Hoorn en Medemblik stedelijke rechten verleend had, nam de buitenlandsche zeevaart toe, maar ook tevens de vijandige naijver van sommige aan de Oostzee gelegen steden, waardoor de noodzakelijkheid ontstond, de derwaarts bestemde schepen van verdedigingsmiddelen te voorzien. De oudste bekende verordening hieromtrent is van Karel den Stoute (1475),

(1) DE JONGE, Geschiedenis v.h. zeewezen. Wij merken hier eens voor al op, dat wij dezen schrijver waar algemeene geschiedkundige mededeelingen voorkomen, meermalen geraadpleegd en gevolgd hebben.

waarbij bepaald werd, op welke wijze die vaartuigen bemand en gewapend moesten zijn; dat zij onder een hoofd, admiraal genaamd, zouden staan; alvorens uit te zeilen eene monstering moest geschieden en eenige schepen van de vloot uitsluitend ter verdediging ingericht zouden zijn. Door de grootere bemanning en de meerdere waarschijnlijkheid voor het ontstaan van verwondingen ten gevolge van eenen te verwachten strijd, werd nu de aanleiding tot het verstrekken van geneeskundige hulp van zelve geboren, of zeker het gemis daarvan te levendiger beseft. Eenige jaren later (1487) werd deze verordening door den Roomsch Koning Maximiliaan in een algemeen bevelschrift voor het zeewezen veranderd, waarbij de post van Admiraal, vroeger eene tijdelijke betrekking, nu eene blijvende en de zetel van den aan dezen toegevoegden Raad te ter Veere gevestigd werd.

Dat ook de haringbuizen op hunnen tocht beschermd werden, blijkt uit een handschrift van het jaar 1523 (1), waarin echter, evenmin als in het manuscript van Filippus van Cleef (2), niets voorkomt, dat eenig licht kan geven omtrent het al dan niet aanwezig zijn van geneeskundigen op de schepen. In een ander geschrift van het jaar 1533 ontbreekt in de monsterrollen der schepen, die met zorg blijken ingericht te zijn, deze betrekking eveneens; doch wel wordt in de rekeningen van de uitrusting der schepen een post gevonden als volgt (3): „item noch des admiraels cirurgijns èn bij sijn wete ende consente zekere *pillen* voir XIII pond vlaamsch; een quartier *mastix* VI pond vlaamsch; een quartier *olibane* II pond vlaamsch VI schellingen; een pondt *cassia* VIII pond vlaamsch. An *suker rosarum* .... XIIIj pond vlaamsch;

---

(1) Rekening van DOMINICUS VAN DEN NUWENHOVE van den toeredinge en de equipage van elf schepen van oirloghe enz. ter bescermenisse van den Harinxbuissen anno 1523. (Rijks archief).

(2) Instructions sur toutes manières de guerroyer enz., par PHILIPPE, duc de Clèves. Hier is wel sprake van een kapelaan, die op zekere tijden de mis zal lezen. (Koninklijke bibliotheek).

(3) Rekening van JAN CORTE, wegens victaillement ende toereeding van 13 groote schepen, 5 boeijers enz., uitgerust in den jare 1533, tegen de rebellen van Lubeck. (Rijks archief).

een half pondt *enferbei* VI pond vlaamsch; zes ponden fijn *rebarbae* 14 pond vlaamsch; een dito turbith VI pond vlaamsch; twee oncen fijn *walschot* XX pond vlaamsch; een quartier *mòm* (?) voir VI pond vlaamsch; voir *linde laken* om droechdoeken off te maken, bij den voorz. apoteker JANSZ. verleijt XXIIIj pond vlaamsch VI schellingen. Ende an *gholtglede roosolije* èn ander *salve* te samen XV pond vlaamsch VI schellingen, blijckende by sijn quijtan daarinne alle de voorsz. ptijen verclaert staen." Uit deze rekening zien wij dus, dat er geneeskundigen, onder den titel van *„des admiraels cirurgijns"*, bij de expeditie tegenwoordig waren, misschien in het gevolg van, of verbonden aan den persoon van den opperbevelhebber en om deze reden niet op de monsterrol geplaatst. Zoo waren ook omstreeks 1562, ten tijde van A. Paré, de veldartsen in de Fransche legers over het algemeen geen beambten van de Regeering, maar werden door de veldoversten tot hunne eigene zekerheid medegenomen; de gemeenen konden zich zelf behandelen, snijden en sterven naar hun zin. Maar het gaf toch aan deze laatste wel eenige gerustheid, wanneer zich bekwame heelmeesters in het leger bevonden; 't geen de Fransche soldaten, bij voorbeeld bij de belegering van la Rochelle en Metz genoeg te kennen gaven, door het zingen van liedjes waarin o. a. voorkwam: *„als vader Paré maar bij ons blijft; dan gaat alles wel"* (1).

Dat de genoemde Chirurgijns van den Admiraal, niet alleen voor de bemanning van het Admiraalschip, maar ook voor de overige schepelingen van de vloot zorg moesten dragen, schijnt uit de niet onaanzienlijke hoeveelheid medegenomen rhabarber afgeleid te kunnen worden; ook blijkt daaruit, dat reeds de ondervinding had geleerd, dat dit geneesmiddel tegen eene op de schepen veel voorkomende ziekte, de buikverstopping, die nu onlangs nog (2) onder de rubriek der *zeemans-ziekten* is gebracht, dikwerf van ruime toepassing is.

Ter opheldering van het begrip, dat aan het medenemen van sommige der gemelde geneesmiddelen te gronde lag, kan

(1) Deutsch Klinik. 17 Junij 1865.
(2) Reise d. Oest. Fregatte Novarra um die Erde. Wien 1861.

dienen, dat volgens eene oude geneesmiddelleer (1) de roosolie werd beschouwd te zijn „verkoelend en versterkende alle verzwakte, geslagene of geslooten leden en die van eenig toekomend quat beschermende; — de mastix heet en droog is, incarneerende, conforteerende de zenuwachtige deelen en de petuita uit het hoofd zuiverende; — de euphorbium is heet en droog in den vierden graet, zij heeft eene afvegende en zuiverende kracht en purgeert alle waarachtige humeuren; de dosis is van 4—12 grein, maar is zeer vehement in zijn werk. Zijn olie is zeer goed in alle zenuwachtige partijen; gepulverd en met oleum laurini gemengd is zeer goed tot schurft en in azijn geweekt neemt hij weg alle vlekken en schelferen des aangezichts, enz."

Alhoewel nu in het handschrift van 1533 voor het eerst gewag gemaakt wordt van een ingescheept Chirurgijn, is het echter zeer waarschijnlijk, dat reeds in vroegere jaren, even als bij de oorlogen te land gebruikelijk was, voor genees- vooral echter voor heelkundige verzorging der strijders ter zee eenige maatregelen zullen genomen zijn, waartoe de afgezonderde toestand der schepen nog meer bijzonder aanleiding zal gegeven hebben. Zoo waren reeds op de Romeinsche oorlogschepen geneeskundigen ingescheept, zoo als blijkt uit een opschrift bij Kaap Miseno gevonden, waarop den naam van M. SATRIUS LONGINUS, geneesheer op dubbele soldij van het schip *Cupido* voorkomt; en uit een ander te Napels aangetroffen, hetwelk SEXTUS ARRIUS ROMANUS, geneesheer op dubbele soldij van de Egyptische vloot noemt (2). Iets stelligs echter is daarvan, uit de bescheiden, voor zoo veel de Nederlandsche ontluikende zeemacht aangaat, niet gebleken.

In het jaar 1555 was de Chirurgijn begrepen in de samenstelling der bemanning. Zijn tractement bedroeg 8 guldens 's maands (3); dat van den kapitein van het schip was 30 gul-

(1) Chirurgijns scheepskist, zijnde een catalogus of lijste die ieder chirurgijn naar Oost- of West-Indië varende gemeenlijk medeneemt door JOANNES VERBRUGGE. 1680.

(2) Revue scientif. d. Médecins de l'Armée. 1865. Décember. 127

(3) BRANDT, Hist. van Enkhuizen. 1. d.

dens. De bezoldiging van den eerstgenoemde was zeker niet groot, maar zal door sommige emolumenten, zoo als in latere jaren zeer gebruikelijk en misschien toen reeds in zwang was, aanzienlijker geworden zijn.

Eerst onder Karel V, die nieuwe verordeningen voor het zeewezen instelde (1540), welke door Filips II (1563) bevestigd werden, zijn volgens het gevoelen van vele geschiedkundigen de eerste grondslagen van eene vaste zeemacht in deze landen gelegd. Ofschoon nu aan te nemen is, dat toen meerdere orde en regel in de uitrusting en de bemanning ontstonden, ook toegepast op de zorg voor de geneeskundige behandeling der schepelingen, wordt echter in de oorkonden niets belangrijks hieromtrent aangetroffen. Alleen vonden wij vermeld, dat eenige jaren later, in 1588, de zieken en gekwetsten van de schepen in het gasthuis te Amsterdam verpleegd werden en (1) „den gasthuismeesteren geaccordeerd ordonnantie ter somma van *f* 200 voor de kostpenningen van diverse bootsgesellen in dienste van eenige scheepscapiteine van desen kwartier geweest en in het gasthuis gelegen hebben in den jare 1587." De behandeling van deze schepelingen was opgedragen aan 2 Chirurgijns, die in 1590 aannamen op een tractement van *f* 90 's jaars „al het gekwetste scheepsvolk te cureeren." Deze post werd toen bekleed door Meester Cornelis Roos en Meester Wichardt Rijks, die echter een jaar later (2) „hun luider voorder tractement by dese opgeseit" zagen, „om redenen die van dese collegie moveeren .... dewelcke den voornd van heurluider gedane diensten bedanken." Aan de verminkten in 's lands dienst, onbekwaam zijnde den kost te verdienen, werd toegelegd (3) *f* 10 's maands en aan de minder verminkten hunne gewone maandelijksche soldij, wanneer zij buiten dienst waren. Kapitein Dirx van Duinkerken (4) die in den rang van adelborst een been verloren had, kreeg als tegemoetkoming daarvoor 4

(1) Resol. Amsterd. 1 Juni 1588.
(2) Ibid. 2 Maart 1590.
(3) Ibid. 12 Sept. 1591.
(4) Ibid 24 Juli 1592.

maanden soldij en een ingescheept soldaat ontving *f* 30 om eene ijzeren hand te doen maken, als hebbende in 's lands dienst zijne linkerhand verloren. De betaling geschiedde eerst nadat hij de kunsthand vertoond had; niettegenstaande deze belangrijke verminking mocht hij door blijven dienen op eene gage van *f* 10 's maands (1).

Allengs was intusschen de zeemacht ten gevolge van den strijd tegen Spanje zoo in uitbreiding toegenomen, dat in 1596 24 schepen bij de vloot van Engeland konden gevoegd worden ter bestrijding van den gemeenschappelijken vijand. Van nu af zijn wij ook in staat gesteld meerdere bijzonderheden aan te teekenen.

---

(1) Resol. Amsterd. 6 April 1593.

TWEEDE GEDEELTE.

VAN 1597 — 1795.

(VAN DE OPRICHTING DER COLLEGIEN TER ADMIRALITEIT — DE BATAAFSCHE REPUBLIEK).

EERST na de oprichting der 5 Collegiën of Raden ter Admiraliteit (1) in 1597, wordt ook eene zekere regeling in de geneeskundige verzorging der schepelingen opgemerkt, waarin men, door de ondervinding van volgende jaren geleid, bij voortduring verbetering trachtte aan te brengen. Het was voornamelijk Amsterdam, dat als het belangrijkst en meest invloedrijk Collegie gewoonlijk de overige ook op dit stuk voorging, of tot het geven van inlichtingen aangezocht en meermalen nagevolgd werd. Over het algemeen nemen wij dus de resolutien van dit Collegie tot grondslag voor deze bijdrage, maar zullen, voor zooveel de bescheiden daartoe aanleiding mochten geven, vermelden, waarin men bij de overige Raden daarvan afweek of andere bepalingen vaststelde. En ten einde een geregeld overzicht bevorderlijk te zijn behandelen wij:

1°. de betrekking van *'s Lands Doctor* en *Chirurgijn;*

2°. die van den *Doctor-* en *Chirurgijn-generaal* van 's Lands Vloot;

---

(1) Men zal zich herinneren, dat deze 5 Collegiën waren: 1°. Noord-Holland, gevestigd te Amsterdam; 2°. Zuid-Holland te Rotterdam, gewoonlijk van de Maze genoemd; 3°. West-Friesland, eerst te Hoorn, later te Enkhuizen; 4°. Zeeland te Middelburg; 5°. Friesland, eerst te Dokkum, later te Harlingen. Hoofd en Voorzitter voor elk en van de gezamenlijke Collegiën was Prins Maurits, als Admiraal-Generaal en bij zijn afwezen zijn Luitenant-Admiraal.

3°. de *Scheeps Chirurgijns;*
4°. de verdere bijzonderheden betrekkelijk *den toestand* en *de ziekten* der schepelingen en hetgeen daarmede verder in verband staat.

1°. *'s Lands Doctor en Chirurgijns.* Onder den titel van *„Chirurgijns van het Collegie"* hadden zich reeds in 1590 de verschillende raden ter Admiraliteit, geneeskundigen toegevoegd, aan wien voor eenen bepaalden tijd, gewoonlijk een jaar, de behandeling van de zieke en gekwetste schepelingen in de gasthuizen werd opgedragen. Reeds zagen wij, dat ROOS en RIJKS, te Amsterdam, als zoodanig in dat jaar werkzaam waren. In 1599 werd Mr. SYBRANDS op een traktement van *f* 300 's jaar tot *„ordinaris Chirurgijn"* van 't Collegie aangesteld 1). Het is vermoedelijk, dat deze betrekking, welke te Amsterdam eerst tijdelijk was, doch waarin de titularissen in den regel gehandhaafd werden wanneer er uitzicht was op, of werkelijk expeditiën ter zee plaats vonden, te Rotterdam reeds vroeger een vast ambt was. Dit zoude opgemaakt kunnen worden uit de beschikking, welke Mr. JACOB VERLOUW, doctor in de Medicijnen en Mr. HERMAN VAN MOERBERGE kregen op hun verzoekschrift, om als vaste Chirurgijns van dat Collegie te worden aangesteld, „welke sullen patientie moeten hebben" (2) Bij uitzondering werd soms een accoord met eenen heelmeester aangegaan om alle de gekwetsten van een zeker aantal binnengevallen schepen te behandelen (3). Ook in sommige nabij de zee gelegen plaatsen waren geneeskundigen door de Admiraliteit belast de aankomende of derwaarts vervoerde zieken van de Vloot tegen zekere renumeratie te behandelen. Daarmede is o.a. in den Briel belast geweest Dr. SWINNAAS, die zich als geschiedschrijver veel vermaardheid verworven heeft. In Zeeland waren behalve te Vlissingen, ook te Middelburg, te Veere en te Zierikzee Chirurgijns van de Admiraliteit in

(1) Resol. Amsterd. 20 Febr. 1599.
(2) Resol. Maze 30 Juni 1590.
(3) Resol. Amsterd. 5 Jan. 1610.

dienst, en men vindt later gewag gemaakt (1) van Lands Doctoren en Chirurgijns, bovendien ook in 1675 van een Lands Apotheker. Bij deze Admiraliteit was hunne bezoldiging verschillend; te Vlissingen *f* 600 's jaars, te Zierikzee *f* 150, te Veere *f* 50. Gedurende het 12jarig bestand werd deze betrekking als bezuinigingsmaatregel opgeheven (2) en eerst in 1623 schijnt te Amsterdam de noodzakelijkheid ontstaan te zijn weder „2 experte Chirurgijns aan te nemen, ter genezing van 't gekwetste bootsvolk." In 1630 (3) wordt vermeldt, dat de *Doctor* van het gasthuis te Amsterdam op eene bezoldiging van *f* 300 's jaars belast wordt „met het examineeren der Chirurgijns voor de schepen en het cureeren van alle kranken en gekwetsten van het Collegie dependeerende," waarin hij bijgestaan werd door 2 Chirurgijns van den Raad, die men, bij dezelfde beschikking, besloot bij versterf niet aan te vullen, waaraan echter geen gevolg gegeven is. In 1635 (4) werd bovendien een *breukmeester* van het Collegie aangesteld op een tractement van *f* 125 's jaars, behalve *f* 10 voor ieder verband. Deze betrekking werd in 1682 bekleed door CHARLES VIGNON en na hem door KOENERDING, die tevens examinator der Scheeps Chirurgijns was en ook als schrijver opgetreden is. Later werd deze post bij dien van den oudsten Chirurgijn gevoegd en afzonderlijk beloond.

Voor het ambt van 's Lands Doctor en Chirurgijn kwamen te Amsterdam en in de Maze veelal in aanmerking de Doctors- en Chirurgijns-generaal van de Vloot, die, om hunne ervaring op de schepen verkregen, daartoe de meest geschikte personen waren. Naar het schijnt was deze betrekking destijds zeer in aanzien, althans, sommige geneeskundigen namen haar gaarne zonder genot van tractement waar (5), terwijl andere, die den graad van doctor in de medicijnen bezaten, verzochten den titel daarvan te mogen dragen, welke titulaire benoemingen na 1692 niet meer gedaan zijn.

(1) Resol. Zeeland 24 Juli 1660.
(2) Resol. Amsterd. 5 Jan. 1610.
(3) Ibid. 22 Dec. 1630.
(4) Ibid. 20 Maart 1635.
(5) Resol. Maze 9 Sept. 1688.

Over het algemeen nam de Admiraliteit geene besluiten betrekkelijk de Scheeps Chirurgijns of de geneeskundige verzorging der schepelingen, dan na eerst het advies van deze ambtenaren ingewonnen te hebben, waarvan in de beschikkingen gewoonlijk melding gemaakt werd. In dit opzicht fungeerden zij als eerste raadslieden van het Collegie en bijna altijd zagen zij hunnen raad of advies opgevolgd. Na verloop van tijd vormden zij eene soort van gezondheidsraad, waarvan de Doctor (1) het hoofd en uitvoerend lid was en bij ontstentenis door den oudsten Chirurgijn opgevolgd werd (2). Verder behoorde tot hunnen dienst het examineeren en expedieeren der Scheeps Chirurgijns. Tot het afnemen der examina werd hun eene vaste plaats in de gebouwen van de Admiraliteit aangewezen, „zullende zij zich onthouden zulks op onbehoorlijke plaatsen, zooals herbergen als anderszins te doen" (3). Zij inspecteerden de medicijnkisten, zoowel de *generale*, die aan den Staat toebehoorden, als de *bijzondere* welke de Opper-Chirurgijns op den zeetocht moesten medenemen, en de boeken wegens de geneeskundige behandeling der schepelingen bijgehouden. Niet zelden werden zij gemachtigd zich naar de zeeplaatsen te begeven, ten einde den gezondheidstoestand der equipages te onderzoeken, vooral, wanneer op de schepen buitengewoon vele zieken waren. Ook gingen zij in commissie, tot het nemen van quarantaine maatregelen en genoten voor alle deze bemoeiingen extra geldelijke voordeelen, waardoor deze betrekking zeer winstgevend was. Als voorbeeld hiervan kan dienen dat, toen zij (1709) gelast werden in Texel quarantaine maatregelen vast te stellen, (4) aan den Doctor *f* 15 en aan de Chirurgijns ieder *f* 12 daags gedurende de eerste 14 dagen toegekend werd; de overige dagen aan den eerstgenoemde *f* 10 en aan de Chirurgijns *f* 7 daags behalve *f* 3 kostgeld per dag, met beschikking over een schip voor hun verblijf. Hier blijkt tevens dat toen reeds het nemen van quarantaine maat-

(1) Resol. Maze 9 Sept. 1692.
(2) Resol. Amsterd. 9 Aug. 1630.
(3) Resol. Maze 16 Febr. 1725.
(4) Resol. Amsterd. 5 Sept. 1709.

regelen en de uitvoering daarvan aan het zeewezen was opgedragen, dat er tot heden mede belast is gebleven (1). Verder waren Doctor en Chirurgijns verplicht tijdig den Apotheker van het gasthuis op te dragen het gereed maken der medicijnkisten, wanneer schepen in dienst werden gesteld, waarvan de inspectie hun *f*1 — *f*4 naar gelang van het charter van het schip opbracht (2). Voor het nazien der boeken van de Scheeps Chirurgijns, 't geen op eene bepaalde kamer op het hof moest geschieden (3), genoten zij 2% van de door de equipage verschuldigde gelden wegens geneeskundige behandeling. Zij schijnen ook belast te zijn geweest met de behandeling van het gekwetste werfvolk, voor welke dienst echter in 1728 een afzonderlijke heelmeester benoemd werd, waarvoor in 1742 de bekende Scheeps Chirurgijn TITSINGH vermeld staat. Na dezen echter, werden de „ordinairis Chirurgijns" op nieuw gelast 2 malen daags op de werf te komen of „anders een bekwame (chirurgijns) knecht te zenden."

De kennisname der door de Admiraliteit te Amsterdam bij opvolging genomen beschikkingen betrekkelijk de uitoefening der geneeskunde bij het zeewezen, waarvan sommige nu eens ingetrokken, dan weder van kracht gemaakt of uitgebreid waren, was in vele opzichten moeielijk geworden. Daarom werd in 1730 (4) besloten eene nieuwe instructie voor 's Lands Doctor en Chirurgijns vast te stellen, ten gevolge waarvan Doctor SENA, vroeger Doctor-generaal, en de Chirurgijns KOENERDING en MEIJER, uitgenoodigd werden daarop, voor zooveel hun betrof, den eed af te leggen. Dit echter weigerden

---

(1) Ook in de zeegaten waren Chirurgijns als visiteurs der quarantaine aangesteld, zoo als b.v. mr. CASPER SIERVOGEL, chirurgijn op 't Schild te Texel. Hij kon declareeren ten laste van de reeders voor schepen uit de Levant of andere verdachte plaatsen komende: voor de schuit *f* 2.— 10 st.; voor de visitatie van een schip bemand met 11 koppen en daarbeneden 15 st. per kop; daarboven 10 st. per kop, en in geval hij aan boord moest blijven *f* 5 in de 24 uren (Resol. Amsterd. 29 Maart 1735).

(2) Resol. Maze 20 Fber. 1725.

(3) Ibid. 12 Mei 1712.

(4) Resol. Amsterd. 1 Sept. 1730.

zij beleefdelijk, „maar alvorens verzoeken inzage en overweging van die instructie, zoo ook eene nieuwe (instructie) te mogen aanbieden voor het houden der boeken en verandering in de lijst der geneesmiddelen die verstrekt worden.” Het eerste gedeelte van dit verzoek werd toegestaan, terwijl het tweede onderzocht zoude worden. Na dit onderzoek werd het herziene reglement gearresteerd, bezworen en uitgevaardigd (1) Het was van den volgenden inhoud:

Instructie voor den Doctor Medicinae en Chirurgijns van het Collegie ter Admiraliteit residerende binnen Amsterdam.

Den Raad niet vindende, dat soo ten opsichten van den Doctor Medicinae als Mr. Chirurgijns dezes Collegie, tot nog toe is geformeert eenig reglement ofte instructie, waarna deselve zich ieder in het stuk van hun departement souden moeten regeleeren en considereerende, dat het fluctueeren van dien ten hoogsten nadeelig is, soo in sich selvs, als bijsonder met relatie tot de salutaire executie van het nadere Reglement, om gediend te wesen van bequame Opper Chirurgijns tot soulaes der officieren en het scheepsvolk van Oorlog, die het ongeluk mochten hebben, op ’s lands schepen siek ofte gekwetst te werden; is naar voorgaande deliberatie op dit stuk goedgevonden te arresteren de navolgende instructie:

Art. 1.

Den Doctor en Chirurgijns dezes Collegie zullen soo veel mogelijk wel toesien, dat de instructie op den 1sten Maart dezes jaars gearresteerd, gerenoveerd en geamplieerd voor de Oppermeesters der schepen van Oorlog onder desen ressorte, in alle sijne deelen en leeden exactelijk bij deselve Oppermeesteren en alle anderen die het aangaan mag, werden nagehouwen.

Art. 2.

Den Doctor en Chirurgijns deses Collegie sullen alle Oppermeesters, Secondemeesters en Ondermeesters, die sich pre-

---

(1) Resol. Amsterd. 1 Maart 1731.

senteren om op 's lands schepen van Oorlog te dienen, sonder aansien van personen of eenige gunst te bewijsen examineeren en deselve bekwaam vindende promoveeren; sullende in dese promotie en alle anderen gevallen ieder gelijke stem hebben en genieten voor de examen en attestatie, 't zij de proevelingen capabci gevonden werden ofte niet: van een Oppermeester 8 guld. 14 st.; van een Seconde 7 guld. 2 st.; van een Ondermeester 5 guld. 14 st. waarvan bij den Doctor en Chirurgijns ieder een derde part sal getrokken worden.

Art. 3.

Den Doctor sal de Oppermeester in dienst gekomen sijnde immediaat een onderteekende lijst van de lapdoos geven, de kist met medicamenten door den apotheker laten besorgen en op het spoedig naar boord gaan der Oppermeesters wel reflecteeren.

Art. 4.

Den Doctor en Chirurgijns sullen met den Oppermeester de medicijnkist en instrumenten nasien en of alles in goede orde volgens de lijst werd mede gegeven, sullende insgelijks bij de overlevering der kisten weder thuis komende present moeten zijn en te samen de boeken der Oppermeesters en hunne verantwoording der verbruikte medicamenten examineeren; 't welk geschied en geapprobeert sijnde, sal den Doctor sulks bij onderteekening der reekeningen bevestigen.

Art. 5.

Den Doctor en Chirurrgijns sullen examineeren de extra reekeningen der Oppermeesters, voor 't geneesen van veneriale of vechtenderhand veroorsaacte accidenten, ook van diegenen welke met deselve aan boord gekomen sijn, of daar van Koopvaardij of andere schepen ter geneezing gebragt; om te calculeeren hoeveel aan het land voor de gebruikte medicamenten moet werden goedgedaan; en hoeveel de patienten daarvoor aan de Oppermeesters moeten betalen.

Art. 6.

Den Doctor sal de sieken en de Chirurgijns de gekwetsten of andere accidenten hebbende van 's lands schepen in het Gasthuis komende besorgen; sullende in sware toevallen, als het noodig is met malkanderen over de patienten conzuleeren en practizeeren en altoos, om het Land van kosten te ontlasten, acht geven op het spoedig vertrekken der gecureerde uit het Gasthuis.

Art. 7.

Insgelijks sullen Doctor en Chirurgijns 's Lands interest behartigen in het taxeeren van de premien der verminktheeden in 's lands dienst bekoomen en niet in placaat van haar Ho: Mo: gespecificeert.

Art. 8.

Die hunne beenen in dienst van den Lande verlooren hebben sullen de stelten voor de stompen van 's lands werf kunnen krijgen op eene attestatie van den Doctor of Chirurgijns te geven; andere particuliere of extra ordinaire instrumenten sullen door de Chirurgijns met communicatie van den Doctor geappliceert, gelevert en bij haar Ed: mo:, nadat den Doctor de Reekening geaprobeert heeft, betaalt worden.

Art. 9.

De oudste Chirurgijn deses Collegie sal aan alle diegenen welke in 's lands dienst gebrooken zijn, breukbanden fourneeren en daarvoor genieten, boven sijn ordinairis tractement, 's jaars *f* 125 en voor ieder ijzeren breukband *f* 12 — 12 st.

Art. 10.

Den Doctor en Chirurgijns sullen niemand in 't Gasthuis admitteeren of met breukbanden als andersints adsisteeren,

dan die met eene behoorlijke attestatie van hunnen Commandeerenden Officier en Oppermeester aantoonen, dat sij waarlijk in 's lands dienst haar accidenten gekregen hebben.

Art. 11.

Den Doctor sal gehouden wesen soo dikwijls sulks gerequireerd wordt voor den Raad te komen om aldaar op alle voorvallende zaaken te adviseeren; sullende de Chirurgijns ten allen tijde als ontboden worden voor den Raad moeten verscheijnen om haar Ed: mo: ordres te ontfangen en daarenboven, eens voor al, telkens des donderdags de klokke half elf uuren.

Art. 12.

Den Doctor en Chirurgijn sullen exactelijk toesien, dat de conventie over de leverantie der medicamenten en instrumenten met het gasthuis deeser steede op den 15en Julij 1721 gemaakt, en die by vervolg van tijden nog met deselve of andere mogten gemaakt worden, in alle deelen en leeden worden achtervolgt ende nagekomen.

Aldus gedaen en gearresteerd enz. binnen Amsterdam
den 1sten Maart 1731.

Het is niet te ontkennen dat deze regeling, met geringe wijzigingen gedurende dit geheele tijdvak van kracht gebleven, veel goeds en nuttigs bevatte. Wij zien daarbij toch voorgeschreven: te letten, dat de Scheeps Chirurgijns zich aan de bepalingen hielden; het examineeren voor de verschillende rangen der scheepschirurgie; de zorg voor de verstrekking en verantwoording der geneesmiddelen; het onderzoek omtrent de geneeskundige behandeling der schepelingen, waartoe de aangehouden boeken (geneeskundige journalen) de gelegenheid verschaften; de zieken in het gasthuis te behandelen; verklaringen af te geven wegens verminktheid in 's Lands dienst bekomen, eindelijk, den Raad te adviseeren op alle voorvallende zaken. En dat de min of meer gunstige opinie, welke

ten gevolge der contrôle op den dienst der Scheeps Chirurgijns bij deze commissie ontstond, niet zonder invloed op hunne bevordering was, geeft TITSINGH (1) niet onduidelijk te kennen.

Wij moeten hier nog melding maken van eene verplichting, den Doctor en den Chirurgijns van het Collegie te Amsterdam in 1749 opgedragen, om namelijk gedurende de 3 wintermaanden genees- en heelkundige lessen te geven „aan de chirurgijns die het land dienen of zoeken te dienen.” Wij komen echter nader hierop terug.

Onder de geneeskundigen die in deze betrekking eene zekere vermaardheid verkregen en van een onvermoeiden ijver en eene groote belangstelling in de scheepsgeneeskunde blijken gegeven hebben, behoort vooral genoemd te worden ABRAHAM TITSINGH, in 1752 's Lands Chirurgijn bij de Admiraliteit te Amsterdam, zich toen noemende „Chirurgijn van 's Lands Vloot.” Hij had vroeger in de verschillende graden van de Scheeps Chirurgie op de schepen gediend, onderscheidene zeereizen gemaakt en was daardoor in de gelegenheid geweest eene ruime ervaring van het scheepsleven te verkrijgen. TITSINGH schijnt een man geweest te zijn van eene uitgebreide algemeene kennis, gepaard met eene ongewone werkzaamheid en bij wien een loffelijk streven is op te merken om het aanzien van de Scheeps Geneeskundigen te bevorderen. Eenige ingenomenheid met enkele toestanden, op welker nadeelige zijde door anderen terecht gewezen werd, is bij hem evenmin te ontkennen, als zijne hevigheid jegens hen, door wie hij zich op wetenschappelijk gebied miskend gevoelde. Tot voorbeeld hiervan kan dienen zijn hevig geschil met den Opper Chirurgijn VAN ENKHUIZEN, die zich veroorloofd had te zeggen, dat TITSINGH verkeerd deed, opium tegen de op de schepen heerschende koortsen te geven. Hij nam dit niet alleen zeer kwalijk, maar maakte (2) deze beschuldiging tot onderwerp van een uitgebreid betoog ter zijner rechtvaardiging, dat, doorspekt met

---

(1) Konstbroederlijke lessen wegens de koortsen op de schepen van Oorlog. Amsterd. 1742.

(2) o. c.

de scherpste ironie, eindigde met de volgende dichtregelen aan het adres van zijnen zoo even genoemden ambtgenoot:

Dit zater schijnend mensch is boos en loos gebeten;
Zijn tong is dubbel en zijn ruggegraat gespleten. (1).
Wee overboze aard! wee duivelsche natuur!
Die een hand water draagt; in de andere hand het vuur.

Ofschoon in de 18e eeuw, door den machtigen invloed van BOERHAVE, HOFFMANN, en BAGLIVIUS, de solidairpathologische denkbeelden bij vele geneeskundigen ingang vonden en de humorale ziektebegrippen menige wijziging ondergingen, was TITSINGH, zoo als de meeste Scheeps Chirurgijns van zijn tijd, de laatstgenoemde zeer toegedaan. Zij vonden daarin eenen machtigen steun in SYLVIUS LE BOE, FERNEL, DURET, BAILLOU en WILLIS en het is voornamelijk ten opzichte van sommige koortsen, voor welker ontstaan deze geleerden een putriden toestand van het bloed aannamen, dat ook TITSINGH hunne stellingen volgde en in zijne lessen over de op de schepen heerschende koortsen aanprees. Hij bleef overigens niet in gebreke zeer nuttige wenken te geven, die ook thans nog zekere behartiging verdienen. Zoo noemt hij (2) het opstellen van fraaie voorschriften door de Opper Chirurgijns van weinig beteekenis en geene vergelijking hebbende met de zaak, die is, om den aard en de eigenschap der ziekten te kennen. Daar nu het laatste uit hunne rapporten moest blijken, maakt hij hen opmerkzaam, dat ook hij die toetst, al schijnt zulks meer de zaak van den Doctor (van het Collegie) te zijn. Op eene andere plaats vermaant hij de Scheeps Chirurgijns voorzichtig te zijn met purgantia en altijd met de zachtere te beginnen; niet dan wanneer het hoog noodig mocht wezen braking te verwekken en de aderlating en de slaapmiddelen niet te mis-

---

(1) Hoe die „gespleten ruggegraat" hier te pas gebracht kon worden is moeilijk op te lossen. Misschien dat TITSINGH, die over deze ziekte een werk geschreven had, een bijzonder oorzakelijk (ons onbekend gebleven) verband tusschen het bedoeld gebrek en eene lasterachtige zielsgesteldheid meende te kunnen aannemen.

(2) Konstbr. lessen wegens de koortsen enz.

bruiken. Hij wenschte ook dat de Chirurgijns, zoo als de Officieren van de Vloot deden, met elkander omgingen tot hun onderling nut en voordeel. Daar wij nog meermalen op de mededeelingen van TITSINGH terug zullen komen, scheiden wij hier van hem, na eenige door hem geschrevene werken opgegeven te hebben. Hiervan kennen wij: *De verdonkerde Heelkomst der Amsterdammers uit hunne eigen handvesten opgehelderd. Amsterd.* 1730; *Heelkundige verhandeling over den steen en het steensnijden van* JACQUES DE BEAULIEU *enz. ibid.* 1731; *Heelkundige verhandeling over de tegennatuurlijke splijting van den ruggegraat. ibid.* 1732; *2e edit.* 1736; *Cypria, tot schrik van haar bondgenooten en redding der gestruikelden enz. ibid.* 1742. *2 dl.; Konstbroederlijke lessen enz. wegens de koortsen op de schepen van Oorl. ibid.* 1742; *Rustuuren bestemd tot opbouw der loffelijke Heelkonst. ibid.* 1751; *Geneeskonst der Heelmeesters, tendienste der Zeevaart. ibid.* 1752; *Voorlichtende Baak ten dienste van de Zeemagt enz. ibid.* 1754. Dit medegedeelde zij genoeg om ons oordeel over 's mans onvermoeide werkzaamheid te rechtvaardigen.

Onder de voorgangers van TITSINGH vonden wij verder VAN MEEKEREN vermeld, wiens *Genees- en Heelkunstige aanmerkingen* in 1668 verschenen zijn; *ook* KOENERDING, die in 1698, zijne *nutte beschrijving over het heet en koud vuur, neffens het afsetten van scheen- en kuitbeenderen, naar de oude en nieuwe manier nauwkeurig ondersogt en wederlegt* uitgaf. Dr. GUENELLON, in TITSINGH's tijd Doctor van het Collegie, werd zeer geroemd om zijn geneeskundige lessen aan de Scheeps Chirurgijns gegeven, waarin o. a zeer op eenvoudigheid in het voorschrijven van geneesmiddelen en vooral op het vermijden van te zeer samengestelde mixturen werd aangedrongen, eene vermaning zeer nuttig in een tijd, toen men zich op het tegenovergestelde met den meesten ijver scheen toe te leggen en aan een uit vele bestanddeelen samengesteld recept, als kenmerk van zekere geleerdheid, groote waarde hechtte. Ook Dr. OOSTERDIJK, opvolger van Dr. DE VISSCHER (1769), beijverde zich door zijn onderwijs de kundigheden der Scheeps Geneeskundigen te vermeerderen, en HUSSEM, Chirurgijn van de Admiraliteit te Amserdam, schreef eene verhandeling over de

Rotkoortsen op de O. I. schepen, welke door het Zeeuwsch genootschap der Wetenschappen in 1778 bekroond werd.

2°. *De Doctor- en Chirurgijn-generaal van de Vloot.* Zoo spoedig eenige schepen van Oorlog tot eene Vloot of een Eskader vereenigd waren, bleek de noodzakelijkheid van een algemeen toezicht op den geneeskundigen dienst, waardoor eenheid en orde in hare uitoefening te verwachten was. Dit toezicht werd gedurende bijna 2 eeuwen uitgeoefend door genees- en heelkundigen onder den titel van Doctor- en Chirurgijn-generaal van de Vloot, die soms ook Doctor en Chirurgijn van 's Lands Vloot genoemd worden. Voor het eerst vonden wij van deze betrekking sprake, in de stukken betrekkelijk de expeditie van den Admiraal VAN DER DOES, (1) die in 1599 den last kreeg, met 73 schepen, waarop 8000 krijgslieden ingescheept waren, de Spaansche Vloot in Corunha te vernielen, doch na het mislukken van dit plan, met de helft der schepen naar de Kanarische eilanden en vervolgens naar St. Thomas zeilde. Bij deze, ten gevolge van ziekte en sterfte zeer ongelukkig afgeloopen onderneming (waarop wij nader terugkomen) was LAURENS POMER Chirurgijn- en JACOB JANSZ., doctor in de medicijnen, Doctor-generaal van de Vloot. Zij komen beide, als behoorende tot den staf van den Opperbevelhebber, voor op de lijst van de overige daartoe benoemde personen, zoo als de Edelman van het geschut, de Predikant, enz. en genoten dezelfde bezoldiging.

De beide kwaliteiten werden door den Luitenant-Admiraal aan H. H. M. M. de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden ter benoeming voorgedragen, door wien van de aanstelling o. a. aan het Collegie, met de uitrusting van het Vlaggeschip belast, kennis werd gegeven, voor welks rekening ook de bezoldiging kwam. Dat het Opperbestuur van den Staat naijverig was op zijn recht tot aanstelling van deze, even als van alle overige generale personen van de Vloot, blijkt uit eene aanschrijving door de Staten-Generaal aan de Admiraliteit van de Maze gericht, waarbij verzocht wordt, „zich in den vervolge te onthouden van het benoemen van Doctor- of Chi-

(1) Handschrift (Rijksarchief).

rurgijn-generaal als alleen van H.H. M.M. dependeerende.” Na hunne benoeming legden zij den eed af in handen van den Voorzitter van H.H. M.M. en kregen eene acte van benoeming welke voor SENA van den volgenden inhoud was:

„De STATEN DER VEREENIGDE NEDERLANDEN, allen dengenen die desen sullen sien ofte hooren lesen, saluijt, doen te weten, alsoo vermits het overlijden van ELISEUS HAREL, Medicinae Doctor over de Vloote van desen Staet, hetselve ampt is komen te vaceeren, ende dat oversulx noodig is, dat daar toe weder een ander bequaem persoon gecommitteert werde; — soo is ’t, dat wy, om ’t goed rapport ons gedaan van den persoon van JACOB SENA, ons sijner wetenschap ende ervarentheyd in materie van medicinae volkomentlyk vertrouwende, denselven gesteld, geordonneert en gecommitteert hebben, stellen, ordonneren ende committeeren mits desen, tot den voors: staet van Medicinae Doctor over de voors: ’s lands Vloote ende dat op sodanigen tractement, als by ons daartoe hier bevorens vastgesteld is, lastende ende bevelende derhalven allen ende ijgelyken, die het aangaan mag, den voorn: JACOB SENA daar voor te houden ende erkennen, ende in ’t gene syn ampt ende bedieninge aangaat, alle goede bevorderinge, hulp ende bystand te bethoonen, want wy bevonden hebben ’t selve alsoo ten dienste van den lande te behoren. Gegeven in den Hage, onder onsen cachette, paraphure ende signature van onsen griffier op den 31 Iuly 1665. (Onder stond) Ter ordonnantie van de hooggem. Heeren Staten Generaal, was get. N. RUYSCH. In ’t spatium stond gedrukt een zegel in rooden ouwel, overtrokken met wit papier. In dorso stond: Op huyden den eersten augusti 1665 heeft JACOB SENA als Doctor van ’s lands Vloote gedaan in handen van den Heere presiderende in haer Ho: Mo: vergade den behoorlyken eed in ’t witte deses breder gevoert. My present w. g. N. RUYSCH.”

Dat niet alleen bij eene Vloot, maar ook bij kleinere eskaders, een algemeen geneeskundig toezicht nuttig werd geacht, blijkt uit de benoeming van ISAAC VAN WYNGAERDE tot Chirurgijn-generaal van de 20 schepen (1) die in 1625 bij de Vloot van

(1) Resol. Amsterd. 9 Aug. 1625.

Engeland werden gevoegd. Soms werd de Doctor- of Chirurgijn-generaal, voor dat de schepen tot eene Vloot of Eskader vereenigd waren, provisioneel (1) aangesteld op aanbeveling van den Luitenant-Admiraal, „om bij alle voorkomende gelegenheden dienst te doen.” Hunne bezoldiging werd door H.H. M.M. vastgesteld (2); in 1625 was het tractement van den Doctor 50 L. Vl.; dat van den Chirurgijn 40 L. Vl. Handelde de Vloot gezamelijk met die van eene andere Mogendheid, of geschiedde eene „extra ordinaris” expeditie, dan werd het inkomen verhoogd met *f* 25 ’s maands. (3) In 1641 genoot de Chirurgijn-generaal op de Vloot, naar Portugal bestemd, *f* 100 ’s maands. Aan wal, buiten dadelijk emplooi hadden zij, vóór 1665, zoo als met de meeste officieren het geval was, geene bezoldiging. Daarin werd toen voorzien (4) en hun wanneer zij zich op non-activiteit bevonden *f* 50 ’s maands toegelegd. Bovendien genoten zij van ieder oorlogschip, tot de Vloot behoorende *f* 3 of *f* 4 ’s maands en van ieder jacht *f* 1-10 st. (5). Zij ontvingen verder vergoeding voor de uitrusting van de medicijnkist, die zij, even als de Opper Chirurgijns der schepen, verplicht waren op de reis mede te nemen, en waaruit zij onder sommige omstandigheden met geldelijk voordeel geneesmiddelen leverden. Ten koste van den Staat hadden zij de tafel van den Vlagofficier op wiens schip zij ingescheept waren. Van extra toelagen en gratificatiën wordt herhaaldelijk gewag gemaakt. Soms fungeerden zij ook als Opper Chirurgijn van het Vlaggeschip; onder die omstandigheden genoten zij tevens de aan deze betrekking verbonden inkomsten. Hieromtrent troffen wij aan (6) „dat de Admiraal DE RUYTER den Raad (Maze) voordraagt, dat hij genegen was omme voor sijn Opper Chirurgijn te emplooijeeren den Chirurgijn-generaal van ’s Lands Vloote en dat denselve Chirurgijn-generaal omme boven sijn ambt genegen was hem te laten gebruiken als particulier

(1) Resol. Amsterd. 20 April 1663.
(2) Resol. Stat. gen. 22 Dec. 1667.
(3) Resol. Amsterd. 8 April 1602.
(4) Resol. Stat. gen. 31 Juli 1665.
(5) Ibid. 3 Juni 1638.
(6) Ibid. 4 Sept. 1653.

Opper Chirurgijn van den Heer Luitenant-Admiraal en alle het scheepsvolk, indien Haar Ed. M. geliefden hem daarvoor toe te voegen een redelijk maandgeld; waarop gedelibereerd, wordt besloten hem voor die particuliere dienst toe te leggen *f* 30 's maands." Soms nam dezelfde persoon nu eens den post van Doctor-, dan dien van Chirurgijn-generaal waar, zoo als (1) bij voorbeeld met LODENSTEIJN het geval was. Ook werden wel de beide betrekkingen aan één persoon opgedragen.

Uit de machtiging welke de Luitenant-Admiraal AART GYSELS (2) kreeg om een Chirurgijn-generaal aan H. H. M. M. voor te dragen voor zijne onderhebbende Vloot „die gehouden zal zijn alle de Chirurgijns van de Vloot te examineeren en hunne medicijnkisten te inspecteren en die voor zijne moeite behoorlijk beloond zal worden"; en volgens de bepaling, (3) dat zij „het opzigt zullen houden over de capaciteit en de dienst der Scheeps Chirurgijns", kunnen wij reeds eenigermate den aan hun opgedragen werkkring nagaan. Onder het vermelde „examineeren" schijnt nu niet zoo zeer het afnemen van een geregeld examen begrepen te moeten worden, als wel, dat bij de inspectiën onderzocht moest worden, in hoeverre de geneeskundige behandeling voldoende kon geoordeeld worden. Het examen toch voor hunnen rang hadden de Scheeps Chirurgijns, voor dat zij benoemd werden, reeds afgelegd.

Eene bepaalde instructie voor deze geneeskundige betrekking hebben wij niet kunnen opsporen, ofschoon men veilig kan aannemen dat eene zoodanige zal bestaan hebben. Wanneer wij echter bij het zoo even vermelde voegen, dat van hen de algemeene maatregelen voor het welzijn der schepelingen uitgingen en dat zij gewoonlijk de lijfartsen waren van de Opperbevelhebbers, dan kunnen wij ons genoeg omtrent de aan deze betrekking opgelegde verplichtingen ingelicht rekenen. Het moet overigens verwondering baren, dat niet tegenstaande eene langdurige ondervinding het nut en de noodzakelijkheid van een algemeen deskundig toezicht op den genees-

(1) Resol. Stat. gen. 5 Mei 1657.
(2) Ibid. 2 Maart 1637.
(3) Ibid. 4 Sept. 1655.

kundigen dienst van, tot eene vloot of eskader vereenigde oorlogschepen, voldoende bewezen had, men in deze eeuw meermalen daarvan, niet zonder belangrijk nadeel voor den geregelden gang van den dienst en het welzijn der schepelingen, afgeweken is.

3°. *De Scheeps Chirurgijns.* De geneeskundige behandeling der zieke en gekwetste schepelingen was opgedragen aan geneeskundigen, van wie de 1ste of hoogste in rang aan boord, den titel van Opper Chirurgijn of Opper Meester voerde. De laatste benaming was vermoedelijk ontleend aan het destijds voor de heelkundigen in het algemeen aangenomen praedicaat van „Meester", ook in onzen tijd, vooral ten platten lande, niet ongebruikelijk. Misschien is de oorsprong daarvan te vinden in de omstandigheid, dat de Chirurgijns leerlingen, na afgelegd voldoend examen, bevorderd werden tot *Meester in de vrije kunst der Chirurgie.* (1) Het getal der op een schip onder den Opper Chirurgijn geplaatste heelkundigen was afhankelijk van het charter; meermalen werd daarin verandering gemaakt. Maar op *alle* schepen was een Opper- of 1ste Chirurgijn, namelijk een geneeskundige die aan alle eischen voor eene voldoende bekwaamheid en ervaring voldaan had. De op dezen volgende chirurgijn werd meestal „Seconde Meester" genoemd, aan welken graad evenzeer zekere belangrijkheid werd gehecht, daar toch in 1730 besloten werd „voortaan op *alle* schepen die kwaliteit te plaatsen, tot meerdere securiteit en ter voorkoming van onheilen." Deze titel is wel lang in gebruik gebleven, daar men ook nu nog in Duitschland van „Secundarärzte" hoort spreken. In 1711 was voor de verschillende charters het geneeskundig personeel aldus vastgesteld: 400 koppen: 1 Opper Chir., 1 Seconde Chir., 3 Onder Chir.; 325 koppen: 1 Opper Chir., 1 Seconde Chir., 2 Onder Chir.; 250 koppen: 1 Opper Chir., 2 Onder Chir.; 200 koppen: 1 Opper Chir., 1 Onder Chir.; 150 koppen: 1 Opper Chir., 1 Onder Chir.; 100 koppen: 1 Opper Chir.

Geneeskundigen, die voor deze betrekking in aanmerking wenschten te komen, waren verplicht zich aan een examen (2)

(1) HERLS. CORN. Examen der Chir. etc. 1680.
(2) Resol. Amsterd. 22 Dec. 1630 en 22 Febr. 1653.

te onderwerpen, af te leggen voor 's Lands Doctor en Chirurgijns, „waarvan zij acte zullen krijgen". Eenige jaren later (1) werd het ook voor de Zeeofficieren eene verplichting, in hun vak examen af te leggen; want eerst in 1698 werd besloten, dat alle aankomende Commandeurs en 1ste Luitenants, alvorens benoemd te worden, daaraan moesten voldoen. Aan het afleggen van examen door de Chirurgijns werd bij voortduring groot gewicht gehecht en aan den gegeven last daartoe bij herhaling herinnerd. In 1725 werd tevens bepaald, dat wanneer de chirurgijns 3 jaren buiten dienst waren geweest of bij eene andere Admiraliteit (als te Amsterdam) dienst genomen hadden, op nieuw een onderzoek naar hunne bekwaamheden moest geschieden. Ten einde ook de lagere rangen meer vooruitzicht in den zeedienst te geven, nam men in 1749 het besluit: „dat voortaan niemand tot Onder Chirurgijn zoude mogen geëxamineerd worden, dan die den leeftijd van 18 jaren bereikt en 5 jaren in de kunst der chirurgie geleerd had; dat niemand als Seconde Chirurgijn zoude geëxamineerd, veel minder aangenomen worden, dan die in 2 distincte reizen het Land als Onder Chirurgijn gediend had; dat niemand tot Opper Chirurgijn zoude geëxamineerd, veel minder aangenomen worden, dan die in 2 distincte reizen het Land als Seconde Chirurgijn gediend had, tenzij zij ten genoege van den Raad of van den Medicinae Doctor en de Chirurgijns van het Collegie konden bewijzen, in den tusschentijd van het examen van Onder Chirurgijn tot Opper Chirurgijn, waartoe zij zich presenteeren, op de schepen der Oost- of West-Indische Compagnie of ter Koopvaardij naar de Middellandsche Zee te hebben gediend, welke dienst hun zal valideeren." Tevens bleef de bepaling van het hernieuwd examen voor hen, die 3 jaren buiten dienst waren geweest, van kracht.

Herhaalde examina en geneeskundige dienst zijn dus reeds sedert vele jaren als onafscheidelijk met elkander verbonden geweest 't geen niet bevreemden kan wanneer men bedenkt, dat het bestuur door de plaatsing van den geneeskundige op een schip, ook de volle verantwoordelijkheid tegenover ieder

(1) Resol. Maze. 2 Nov. 1698.

individu der bemanning op zich neemt voor de tegenwoordige kunde en ervaring van den geneesheer, die niet, zoo als in het burgerlijke leven, naar keuze en uit vertrouwen door den lijder genomen, maar dezen als het ware opgedrongen wordt.

Eene andere bepaling in hetzelfde jaar (1749) vastgesteld verdient verder onze aandacht. H. E. M. besloten namelijk „dat de Doctor en de Chirurgijns van het Collegie in December, Januarij en Februarij 2 malen in iedere maand (1), de dagen en uren te reguleeren na keuze van den Doctor, zullen vaceeren voor alle de Chirurgijns die het Land dienen en in het vervolg zoeken te dienen, ten einde ze te perfectionneeren in het behandelen van ziekten en gebreken. Hiertoe zullen vooral de Seconde- en Onder Meesters aangespoord worden en de Commandanten aanbevolen, zich in het kiezen van die kwaliteit zooveel het wezen kan, te bepalen tot hen, die dat het naarstigst zullen gedaan hebben." Inderdaad een maatregel, getuigende van de belangstelling van het bestuur der Marine te Amsterdam in de verdere wetenschappelijke ontwikkeling van de Scheeps Chirurgijns. Deze lessen werden, ten minsten tot het jaar 1773, met de meeste nauwgezetheid gegeven en door vele geneeskundigen, waaronder ook Opper Chirurgijns, de mede-examinatoren en burgerdoctoren bijgewoond, zoo als wij de gelegenheid hadden uit een handschrift (2), bevattende een overzicht van de lessen van Dr. OOSTERDIJK te zien. Het schijnt dan ook dat de toon, waarop die collegiën gegeven werden, voor niemand, van wat jaren of geneeskundigen rang hij was, eenigen aanstoot konden geven, eene omstandigheid waarin zeker de eerste voorwaarde tot het verkrijgen van gunstige uitkomsten gelegen was. Reeds de aanhef van iedere les: „Wel Edele, zeer ervarene, konstoefenende en konstlievende toehoorders," en de welwillende toon die ook in de afscheidsrede wordt opgemerkt, geven aanleiding tot de veronderstelling, dat hier van geen schoolsche les sprake was, maar alleen

(1) Het woord „maand" is vermoedelijk in de Notulen eene schrijffout, althans, wij hebben elders gezien dat de lessen in 1669 2 malen 's weeks gegeven werden.

(2) De heer officier van gezondheid der 1ste klasse DAMMANN deed ons welwillend een afschrift van gemeld manuscript geworden.

de gelegenheid voor allen opengesteld werd, om wetenschappelijke kennis op te doen of te vermeerderen.

Het is ons niet mogen gelukken een programma voor de examina der Scheeps Chirurgijns op te sporen. Bij TITSINGH echter (1) vinden wij een en ander, dat hieromtrent licht geeft, tevens, hoe hij in het algemeen over hunne bekwaamheden dacht, waarmede hij door zijne betrekking als examinator goed bekend kon zijn. En aan zijn oordeel mogen wij wel vertrouwen schenken, daar het bekend is, dat hij juist niet tot de zachtste critici moet gerekend worden. Hij dan roemt zeer de scheepsartsen van zijnen tijd; „Asclepiaden," zegt hij, „die zich bij uitstek oefenden, waardoor zij voorname heelmeesters geworden zijn." Hij voegt er bij, dat VAN MEEKEREN, omstreeks 1668, een veel minder slag noteerde en bovenal gebeten was op die chirurgen, die hunne kunst met eenigen schijn van wetenschap uitoefenden, zonder aan iemand iets van hetgeen zij meenen beter te weten dan anderen, ten gemeenen beste mede te deelen. Hen noemde VAN MEEKEREN het aanstootelijkste soort en ongetrouwe dienstknechten, want de getrouwen zouden hunne talenten niet begraven hebben; een oordeel dat men ook nu nog, casu quo, zou kunnen onderschrijven. Volgens TITSINGH wordt voor de betrekking van Scheeps Chirurgijn geëischt, niet alleen de kennis der chirurgie, maar ook der geneeskunde; *physica, chemie, botanie, anatomie* en *chirurgische experimenten; physiologie, pathologie, therapie, pharmacie* en *hygiene*. Ook moesten zij bekend zijn met de *geschiedenis van den gezonden staat van de officieren, matrozen en soldaten* en de *historie van de scheepsziekten*. Hij merkt verder op, dat tot de pathologie voor de scheepsheelmeesters ook behooren *de reisbeschrijvingen,* waaruit gezien wordt, welke ziekten de bijzondere landaard en luchtstreken eigen zijn, en ook naar de bijzondere jaargetijden, of toevallig, door travaten, onweder, langdurige windstilte of droogte ontstaan. In de door hem, ten dienste der Scheeps Chirurgijns uitgegeven lessen en andere werken, worden deze vakken zoo practisch mogelijk en met het oog op de verschillende toestanden, waaronder de

(1) Geneesk. d. heelm. ten dienste der zeev. Amsterd. 1752.

geneeskundigen en de zieken aan boord konden verkeeren, besproken, en zulks op eene wijze, die van veel kennis, ondervinding en eene uitgebreide literatuur getuigt.

Een en ander doet ons zien, dat onze vroegere ambtgenooten bij hunne vele werkzaamheden aan boord der schepen, wel met hunnen tijd hebben moeten woekeren om zich behoorlijk voor te bereiden tot het afleggen der gevorderde examina. Een leiddraad voor hunne studiën konden zij vinden in het Examen der Land en Zeechirurgie van J. VERBRUGGE, (waarvan in 1748 de 9e uitgave verscheen), en in KOUWENBURG's Zeechirurgie (uitgegeven in 1726, 4e uitgave in 1758.) Verder in de werken van TITSINGH, ROUPPE, BLANKAART (over den Scheurbuik 1648), COCKBURN, A. BLANKAARD, V. D. VOORDE, FIRMIN, enz.

Sommigen onder de Scheeps Chirurgijns waren van meer dan eene zijde bruikbare mannen, waarvan de Admiraliteiten, ook waar het te pas kwam, wisten gebruik te maken. Zoo werd aan Kapitein VAN DER HEIJDEN toegestaan, (1) uithoofde der ziekte van zijne vrouw, gedurende de aanstaande reis aan den wal te blijven en, bij zijne absentie en die van zijnen Luitenant, het bevel over het scheepsvolk opgedragen aan zijn Chirurgijn, „die men versaat een zeer habiel persoon te zijn." Wij hebben daarvan in onzen tijd een soortgelijk geval gezien, toen de Officier van gezondheid der Marine, C. F. LÜCKE, in 1854, door den dood van den gezagvoerder en stuurman van het koopvaardijschip waarmede hij als passagier uit de West-Indiën naar Nederland terugkeerde, genoodzaakt was zelf, kort na het vertrek uit Suriname, het bevel en de besturing van het schip op zich te nemen, met het gunstig gevolg daarmede behouden in Texel binnen te vallen. (2)

De Scheeps Chirurgijns werden door den Kapitein van het

---

(1) Resol. Amsterd. 26 Julij 1635.

(2) Zie hier eenige bijzonderheden omtrent deze zaak, wel waard aan de vergetelheid ontrukt te worden. De heer LÜCKE had zich den 26sten Juni 1854, als passagier te Paramaribo, waar destijds de gele koorts heerschte, ingescheept op de schoenerbrik Susanna, gezagvoerder Jaski, geladen met 365 vaten suiker, katoen en cederhoud. De bemanning bestond, behalve den gezagvoerder en stuurman, uit 7 koppen. Het schip was bestemd naar Amsterdam. Bij het vertrek naar zee gevoelde

in dienst gestelde schip, even als de overige officieren en de equipage voor de reis of den tijd dien het vaartuig in dienst

---

zich de geheele equipage reeds eenigzins ongesteld; in zee gekomen (27 Juni), werd eerst de stuurman door gele koorts aangetast; hij sterft op den 1sten Juli. Nu waren allen, ook LÜCKE, in minderen of meerderen graad lijdende, onder verschijnselen van gele koorts. Op den 2en Juli bezwijkt weder een matroos en op den 11en de gezagvoerder, beiden aan deze ziekte. Reeds sedert den 2en Juli konde, door gebrek aan handen, niet meer met het schip gemanoeuvreerd worden. Nadat op den 12en het stoffelijk overschot van den gezagvoerder aan de golven was toevertrouwd, roept LÜCKE de overgeblevenen bijeen en wijst hen op de noodzakelijkheid aan hun behoud te denken, zich niet aan wanhoop over te geven, maar als mannen te handelen en hunnen plicht te doen, tevens herinnerende, dat geen staat, hoe klein ook, kan bestaan zonder bestuur en ook voor hen een opperhoofd onmisbaar was. Daarom raadde hij aan, uit hun midden een gezagvoerder te kiezen en dezen te gehoorzamen, aan wien hij overigens zijne hulp en medewerking beloofde. Eenige oogenblikken daarna richtte nu de bemanning tot LÜCKE het verzoek, hun gezagvoerder te willen zijn, hetgeen hij, onder voorwaarde van hunne stipte gehoorzaamheid, aannam. Hij vereenigde nu in zich de betrekkingen van gezagvoerder, stuurman, geneeskundige, ziekentrooster, ziekenoppasser en van matroos. Als gezagvoerder was het voor LÜCKE een eerste vereischte, het in de jeugd geleerde op de stuurmanskunst toe te passen en in zijn reisverhaal maakt hij de juiste opmerking, dat men in de jongelingsjaren nooit te veel kan leeren. Sedert den 5en Juli was geen bestek meer gemaakt. Op den 14en Juli rekende hij, met het schip te staan op 55° 50 W. L. en 27° 30, N. Br. De reeds noordelijke stand van het schip deed veronderstellen, dat men van de gele koort verder bevrijd zou blijven; doch men zag zich in die hoop treurig genoeg te leur gesteld, toen op den 22sten Juli nog een matroos daaraan bezweek en een ander hevig aangetast werd, die echter herstelde. Nu bleven slechts 4 halfzieke mannen voor den dienst over en ieder zeevarende zal gemakkelijk inzien, zoowel het hachelijke van den toestand, als hetgeen van die zwakke menschen gevergd moest worden om het schip te besturen. Gelukkig kregen zij, door het vergelijken van hun bestek met eenige tegenliggende schepen, nieuwen moed, dewijl het bleek dat de juistheid daarvan niets te wenschen overliet. Met mistig weder het kanaal aangedaan hebbende, verkenden zij zich eerst aan het eiland Wight, namen bij de Singels een loods en lieten den 15en Augustus het anker ter reede van Texel vallen. (Overgen. uit het rapp. v.d. Off. v. gez. LÜCKE dat. 22 Sept. 1854.) Zoo ergens door iemand, werd hier eene boven allen lof verheven geestkracht door LÜCKE aan den dag gelegd en van zijne veelzijdige bekwaamheden de schoonste bewijzen geleverd.

bleef, aangenomen. Hoe dat toeging zien wij uit eene officieuze mededeeling van den Secretaris der Admiraliteit te Amsterdam aan zijnen ambtgenoot bij het Collegie van de Maze. (1)

„Een Capteijn", zoo luidt de brief, „zoodanig Chirurgijn als het hem behaagd aangenomen hebbende, mits hij evenwel zijn examen behoorlijk ondergaan hebbe, placht de Chirurgijn op een briefje, dat hem daartoe van den commies tot de hoofdelijke betaling werd gegeven, van het gasthuis te halen, een kist met medicijnen, voor zooveel koppen, als het schip, waarmede zij in zee stonden te gaan, zoude voeren, zonder dat 's lands Doctor en Chirurgijns daar eenige inspectie van hadden; alleen kregen zij, Scheeps Chirurgijns, van den Apotheker van 't gasthuis eene notitie der medicijnen en instrumenten die in de kist gedaan waren en werden bij de terugkomst van hunne reizen nooit afbetaald, voordat zij met een briefje van den Apotheker ten kantore van de hoofdelijke betaling aantoonden, dat zij de voorschreven medicijnkist hadden verantwoord, wordende het verbruikte uit hunne gage, doch het wederom gebragte en bedorvene der medicijnen, enz. door het Land voldaan, volgens zekere met het gasthuis aangegane conventie (2). Daarentegen declareerden de Scheeps Chirurgijns ten laste van het scheepsvolk, zooveel als zij oordeelden van de zieken, die zij behandeld hadden, te moeten hebben, leverende daarvan de rekening door den Capteijn onderteekend, nadat daarop het volk binnen boord gehoord was, ten comptoire van de hoofdelijke betaling om van den gage van het scheepsvolk te worden afgetrokken; mogende nogtans door de Chirurgijns aan niemand, hoe lang ook ziek geweest, meer dan het vierde gedeelte van zijne verdiende gage worden in rekening gebragt. En indien het werd bevonden gedaan te zijn, werd het van de rekening van zoodanig persoon afgenomen en op die van den Chirurgijn gezet. En als zulks wat dikwijls geschied en grof gedaan bevonden werd, is het onderscheidene malen gebeurd, dat de Fiscaal door zoodanig Chirurgijn eene amende in de

(1) Handschrift, (Rijksarchief ex Bisdom.)

(2) Op den 29 Februari 1704, werd geapprobeerd de conventie met de regenten van 't gasthuis, aangegaan voor den tijd van 10 jaren, houdende:

armbus deed steken. Dit waren de voornaamste middelen tot constrinctie met relatie tot de extra rekeningen, doch reikten op verre na niet toe om de knevelarij van het scheepsvolk door de Chirurgijns te beletten." De Secretaris vergat echter mede

1°. dat de voorsz. regenten voor den tijd van 10 jaren zullen leveren alle medicamenten en drogues, behoorende zoo tot de generale magazijnkist of kisten, als tot die van de Chirurgijns in dienste dezes Collegie, volgens de gestipuleerde lijsten zoo van de medicamenten als hare prijzen, uitgezonderd medicamenten die een kapitaal min of meer kunnen rijzen, dewelke zullen gerekend worden na de koers ter tijd van leverantie. 2°. De medicamenten voor de generale magazijnkist of kisten zullen telkens bij ieder equipage of particuliere orders van H. E. MOG., en die voor den Chirurgijn van ieder schip op order van Penningmeester van H. E. MOG. in het gasthuis geleverd worden, waartoe zij Chirurgijns eene behoorlijke kist met potten, flesschen en toebehooren aldaar zullen moeten brengen; het voorzien van de generale magazijnkisten zal door den Doctor en Chirurgijn van H. E. M. moeten worden nagezien en daarvan handteekening geven aan den Apotheker; en belangende de Chirurgijns particuliere kisten zullen dezelve van haar ontvangst aan den Apotheker obligatie passeeren, en bij verschil met dezelve de discretie daarover staan aan den Doctor en Chirurgijn. 3°. De generale magazijnkist zal de Apotheker op schriftelijk order van den Luit.-Admiraal en die van de Chirurgijns op schriftelijke order van den Penningmeester laten volgen, doch zullen de sleutels van de generale medicijnkisten aan den Heer Admiraal in eigen handen moeten gesteld worden, en die van de Chirurgijns in handen van den Captein. 4°. De Chirurgijns zullen aanstonds op haar retour alle de overgeblevene onbeschadigde en onvervalschte medicamenten aan het gasthuis mogen remitteren, waarvoor H. E. MOG., voor het genot derzelve gedurende den tijd van zes maanden zullen geven aan de regenten een vierde van de gestipuleerde prijs, te rekenen van den dag van restitutie; boven de 6 maanden tot 12 maanden het derde, en boven de 12 maanden de helft, wordende hetzelve mede verstaan van de generale magazijnkisten, instrumenten en verder toebehooren die nevens de medicamenten van het gasthuis worden genoten. 5°. In cas van dispuut over de deugdelijkheid van de gerestitueerde medicamenten enz., zal staan ter decisie van den Doctor voorzegd. 6°. De Chirurgijns zullen de medicamenten alle tegelijk mogen behouden, doch niet eenige in het particulier, zonder dezelve in eenige landsdienst daarna te mogen gebruiken. 7°. Maar in gevalle van suspicie dat de Chirurgijns andere medicamenten, als die zij uit het gasthuis hebben ontvangen, mochten hebben gebruikt, dezelve verruilt of eenige ingehouden of buiten consumptie aan de patienten verkocht, waardoor het gasthuis bij rijzing van dezelve zoude komen te verliezen, zullen dezelve zich des noods bij eede moeten purgeeren, en het feit conste-

te deelen, dat er eene beschikking bestond, (1) waarbij vastgesteld was, dat de Chirurgijns zouden vervallen in eene boete, 4 maal het gepretendeerde bedragende, wanneer zij aan de matrozen eenig geld hadden gegeven, waardoor de andere crediteuren (ronselaars, slaapbazen, plunjeverkoopers) in hunne rechten werden verkort. In deze bepaling wordt een noodzakelijk tegenwicht aangetroffen voor een vroeger besluit (2) waarbij de Chirurgijns preferent verklaard werden voor alle schulden, wegens de kosten der geneeskundige behandeling van het scheepsvolk, voor Mars en Venus.

De medicijnkist, voor welker „stoffeering" de Opper Chirurgijn eene tegemoetkoming genoot, naar gelang van de grootte van het schip, den vermoedelijken duur en de bestemming der reis, moest door hem (3), bij eenen, door de Admiraliteit aangewezen apotheker, gekocht worden (4).

---

rende zullen de regenten niet gehouden zijn de resterende wederom te nemen, maar blijven voor rekening van de Chirurgijns op den poene daarenboven bij H. E. MOG. te statueren; en tot prevenieringen van alle occasie daartoe, zoo worden de Chirurgijns gepermitteerd buiten de toegestane lijst, met zich te nemen uit het voorschreven gasthuis, zoodanige medicamenten als zij zullen noodig achten, mits hij de leverantie aan den Apotheker contant betalende.

Aangaande de betaling van de medicamenten in de lijst begrepen, zal aanstonds op rekening van ieder Chirurgijn, nadat met hem zal zijn geliquideerd wegens zijne comsumptie, het montant bij den Penningmeester zonder korting worden betaald. En aangaande de huur der instrumenten aanstonds op rekening van de Regenten op ordinantie daarop te slaan en bij de Regenten inmiddels penningen benoodigd zijnde zal gemelde rekening worden betaald niet excedeerende twee derde van hetgeen hun competeert.

(1) Resol. Amsterd. 12 Nov. 1700.

(2) Ibid. 7 April 1694.

(3) Ibid 26 April 1610.

(4) Zie hier de Lijst der medicamenten „na dewelke de Chirurgijns der Schepen van Oorloge ten dienste der Ed: Mog: Heeren Raden ter Admiraliteit op de Maze resideerende tot Rotterdam, haar zullen hebben te reguleeren in het voorzien harer kisten", zullende voor een zomertocht of den tijd van zes maanden uitvaren met:

Emplastra.	De Meliloto.	Defensivum.
Diapalma.	De Ranis cum Merc. 4.	Diapomphol.
De Cumino.	Dia sulphurus Rul.	Diachylum simplex.
De Mucilaginibus.	Basilicum.	Diachylum cum gummi.

In 1666 mocht de medicijnkist door eenen apotheker, door den Opper Chirurgijn gekozen, geleverd worden, mits dat er

Gryseum.
Oxycroceum.

Unguenta.

Aegyptiacum.
Apostolorum.
Aureum.
Basilicum.
Diapompholygos.
Album camphoratum.
Digestivum.
Martiatum.
Mundificatum ex chelyd.
Populeum.
Cera alba.
Cera flava.
Axungia porci.

Olea.

Chamomel. (n. b. 1-3 pd.)
Laurinum.
Lini.
Anisi.
Juniperi.
Cort. aurant.
Terebinthinae.
Vitrioli.
Sulphuris.

Opiata.

Laudanum opiatum.
Theriaca Andr.
Diascordium Fr.
Philonium Rom.
Conf. alkermes.

Electuaria et Conservae.

Bened. laxat.
Dia catholicum.
Confect. Hamech.
Diaprunus sol.
Hiera picra.
Cons. rosar. rubr.
Rob Acaciae.
Mel commune.
Mel rosarum.

Aquae et spiritus

Vitae Mathioli.
Theriacalis.
Cinnamomi.
Foeniculi.
Melissae.
Rosarum.
Spirit cochlear.
Spirit salis ammon.

Syrupi.

Capill. Vener.
Papaveris errat.
Hyssopi.
Violarum.
Candi.

Pilulae, trochisci et pulveres pp.

Extract. Catholic.
Pil. Rufi.
Resinae Jalappae.
Scammonii pp.
Troch. stiptic.
Coralli rubr. pp.
Oculi cancr. pp.
C. C. sine ust. pp.
Tutiae pp.
Pulv. ad dysenteriam
Pulv. ad gonorrh.
Cantharides.

Chymica.

Sal cardui bened.
Sal Absynthii.
Cremor tart.
Flores sulphuris.
Merc. dulc.
Merc. praecipit.
Ruptoria.
Vitrum antimonii.
Antimon. diaphor.
Alumen ust.
Lap. prunellae.
Caput mortui vitr.
Crocus Martis restring.
Sacchar. Saturni.
Bals. sulph. anis.
Bals. Terebinthin.
Bals. Copayvae.

Radices et Cortices.

Glyzirrhizae.
Pulv. irid. florent.
Rhabarbarum.
Ialappa.
Cort. granator.
Cort aurant.
Cinnamomi.

Herbae, flores, semina etc.

Absynth. vulg.
Marrubium.
Scordium.
Ruta.
Carduus bened.
Centaur. min.
Crocus opt.
Flor. chamaemyli.
Flor. Meliloti.
Flor. Sambuci.
Flor. Rosar. rubr.

inspectie geschiedde door Lands Doctor en de Chirurgijns (1). Later ging men de vermelde conventie aan met de Regenten van het Gasthuis voor de verstrekking van de geneesmiddelen. Wanneer de medicamenten in eene actie of ten gevolge van zeeramp verloren gingen werd zulks vergoed (2): op schepen van den 1sten rang met *f* 100; op die van den 2^{den} rang met *f* 80, van den 3^{den} rang met *f* 60. Na de inspectie werd de kist naar boord gezonden voorzien van het zegel van den Lands Doctor; daar in ontvangst genomen, moest dit zegel erkend en gecertificeerd worden, op verbeurte van 4 maanden soldij voor den Chirurgijn en *f* 50 boete voor den Kapitein (3).

Alvorens zee was gekozen mocht van dezen voorraad niets gebruikt worden, tenzij bij hooge noodzakelijkheid; dan werd de kist, in het bijzijn van den Krijgsraad geopend, nadat het benoodigde er uit genomen was, weder gesloten, *„'t geen ilico moest geschieden"* en de sleutel, verzegeld, aan den Kapitein ter hand gesteld. Van alle deze formaliteiten werd in het Scheepsjournaal door den Schrijver melding gemaakt. Ook

---

Fol. sennae.
Orbicularis seu Bovist
Sem. Anisi.
Sem. Foeniculi.
Tamarindorum.

Farinae.
Althaeae.
Fabarum.
Foenigraeci.
Lupinorum.

Succi condensati, gumm. et resinae.
Aloës.
Caphurae.
Elemni.
Euphorbium.
Gutta Gamba.
Mastix.
Myrrha.
Sanguis Draconis.
Succus glyzyrrh.
Tereb. venet.

Mineralia et Marina.
Argentum vivum.
Alumen crudum.
Bolus Armenus.
Cerussa.
Litargyrium aureum.
Terra Sigillata.
Vitriolum album.
Vitriolum Romanum.
Vitriolum Cyprium.

Aldus gedaan ende gearresteert bij den Raad ter Admiraliteit op de Maze, residerende tot Rotterdam den 14 Februarij 1691.

PAULUS TIMMERS, Vt.
Ter Ordonnantie van dezelve,
GERBRANT ZAS VAN DEN BOSSCHE

(Aanm.) Deze lijst heeft geruimen tijd tot maatstaf gediend voor de mede te nemen voorraad geneesmiddelen.

(1) Ibid. 18 Maart 1666.
(2) Ibid. 1 April 1692.
(3) Ibid. 1 Sept. 1666.

de instrumentkist was verzegeld, onder berusting van den Bevelhebber. Eenige weinige geneesmiddelen en benoodigdheden voor verbanden waren voor het gebruik op de reede, in een afzonderlijk kistje, „de *lapdoos*" genaamd, geborgen, ter beschikking van den Opper Chirurgijn. Meermalen werd destijds geklaagd over de ondoelmatige plaats, voor de medicijnkist aangewezen, waarom het bevel uitgevaardigd werd (1), dat, bij ontstentenis van eene andere doelmatige plaats, de geneesmiddelen in de kajuit geborgen moesten worden. Dit was zeker een doeltreffend en afdoend middel, althans, gedurende vele volgende jaren werd hiervan niet meer gehoord.

Vóór 1666 waren de Chirurgijns alleen verplicht voor hunne gewone gage, die van *f* 18 tot *f* 36 's maands geklommen was, de verwondingen voor den vijand en bij scheepswerk verkregen, te behandelen, waartoe de geneesmiddelen, uit de *generale* scheeps-medicijnkist, voor rekening van den Staat verstrekt werden. Voor de behandeling van alle andere ziekten konden zij, zoo als wij reeds zagen, declareeren, zoowel voor de behandeling, als voor de levering van geneesmiddelen uit hunnen eigenen voorraad, voorhanden in de medicijnkist. Daarvoor was een zeker tarief vastgesteld; zoo mocht voor een purgans, sudorificum of cardiacum 10 st.; voor een keeldrank van eene pint 8 st.; een suppositorum 3 st. en eene aderlating 6 st. in rekening gebracht worden „mits (zegt de beschikking) het tandtrekken voor niet te doen." Met die rekeningen werd echter bar omgesprongen, en om hierin te voorzien, werd bepaald (2), „dat aan den Opper Chirurgijn zal toegekend worden 2 stuivers 's maands te korten van elk schepeling, waarvoor hij moest genezen alle ziekten en gebreken, uitgezonderd van Mars en Venus, onder verpligting daarvan de geregte ⅛ part te geven aan zijnen Seconde Chirurgijn in erkentenisse van zijne adsistentie, als hij zich hierin wel zal gedragen hebben."

Maar ook deze bepaling was van korten duur, want reeds in 1667 (3) approbeerde de Admiraliteit een nieuw concept,

(1) Resol. Amsterd. 18 Juni 1738.
(2) Ibid. 18 Maart 1666.
(3) Resol. Amsterd. 4 Maart 1667.

waarop de Chirurgijns op de schepen zullen dienen; waarbij de vroegere stand van zaken weder hersteld en meerdere voordeelen aan de Chirurgijns, waaraan toen groote behoefte voor den zeedienst bestond, toegekend werden. Deze bepalingen waren als volgt:

1°. Gedurende den oorlog voor hunne kist toegestaan eene maand gage.

2°. Gelaten als vroeger om alle 6 maanden voor hunne kist te onvangen eene maand gage.

3°. De kisten verloren gaande zal zulks vergoed worden op de groote schepen met *f* 100 en op de kleine *f* 75.

4°. Gemeene en ordinaire kuren te doen voor hunne ordinairis gage.

5°. Maar uit Mars en Venus te accordeeren met de patienten, met tusschenkomst van den Kapitein en bij foute van dien, ter discretie van den Raad.

6°. Gelijk ook van *alle* accidenten buiten het scheepswerk het Bootsvolk overkomende.

7°. Ten opzichte van de mariniers, de Chirurgijns te indemniseeren met adsignatie op de Kapiteins der Marine, om bij ontstentenis op andere middelen van satisfactie te denken. (Deze bepaling werd in 1694 hernieuwd, met last den Chirurgijn voor de behandeling van de soldaten extra te betalen).

Maar welke bepalingen ook op dit stuk te Amsterdam en in de Maze genomen werden, de misbruiken duurden voort. Ja, bij laatstgenoemd Collegie beschuldigde men de Chirurgijns „de malengers" door de vingers te zien, omdat zij bij de voorgewende ziekten hun voordeel vonden, en de Fiscaal merkte op, dat de matrozen veelal voor den Opper Chirurgijn voeren. Deze echter voerden van hunne zijde eveneens vele klachten aan en wenschten dringend verbetering in hunnen toestand en voorziening tegen de vele beknibbelingen, die hun bij hunne afrekening te wachten stonden. Hiertoe behoorde ook, dat zij soms 10—12 jaren naar de betaling hunner rekeningen moesten wachten, waardoor zij die moesten beleenen of verkoopen; dat langs verschillende wegen een aantal percenten werden afgehouden, enz. En het is zeker om zich schadeloos te stellen tegen de geldelijk verliezen, door dezen stand van zaken veroorzaakt,

dat zij de rekeningen wegens de behandeling der schepelingen met een al te ruim geweten invulden, 't geen zeer af te keuren is, dewijl hunne geldelijke inkomsten, al rekent men daarop een verlies van 30—40%, nog altijd zeer aanzienlijk bleven, waarvan verschillende afrekeningen ons de bewijzen gaven en in ieder geval de matrozen door eene dergelijke handelwijze te kort gedaan werden.

Er was echter „ten hoogsten aan gelegen dat de schepen voorzien zouden zijn van bekwame Chirurgijns," en daarom gingen uit den boezem der Admiraliteit zelve voorstellen uit, tot eene betere regeling van den toestand der Scheeps Chirurgijns. „Men ontkende niet (1) dat die veel te wenschen overliet en gaf in overweging de 1ste Chirurgijns van eene commissie te voorzien, waaruit zoude blijken den rang en het karakter, dat H. E. M. aan deze betrekking zouden gelieven toe te kennen; die zoude moeten zijn *neutraal,* buiten het gezag van de mindere officieren. Verder om een zeker getal aan te stellen, buiten welke geene andere in het vervolg zouden mogen geplaatst worden; aan dezen een zeker bestaan aan land toe te kennen; geen percenten aan de Schrijvers te doen betalen; de ondergeschikte geneeskundigen aan boord alleen onder de bevelen van den 1sten Chirurgijn en den Kapitein te stellen. Ook werd gewezen op het gebruik dat bij de Fransche, Engelsche, Deensche en Venetiaansche Marine bestond, waar de 1ste Chirurgijns met de Officieren menage deden, 't geen hier vroeger ook het geval was, (nog vroeger waren zij bij den Kapitein aan tafel) doch meer en meer verviel, zoodat zij verplicht waren met den Schrijver tafel te houden, altijd eene slechte tafel hebben en daarover veel schimp moeten verduren." Hier is dus een voorstel, waaraan eerst veel later en toen nog slechts gedeeltelijk gevolg is gegeven, namelijk het toekennen van eenen bepaalden, maar neutralen rang, nonactiviteitstractement, een vast korps, onafhankelijheid van, en gamelle met de officieren.

Dat eenige voorziening, wat eene fatsoenlijke behandeling betreft, dringend noodzakelijk was, blijkt ook uit de klachten

(1) Handschrift. (Rijks-Archief ex Bisdom.)

door de Predikanten gedaan, die aanleiding gaven tot de bepaling (1) „dat dezen geen kwade behandeling aangedaan, maar zij fatsoenlijk geconserveerd mogten worden". — Het maatschappelijk medium, waarin zoowel de Chirurgijns als de Godgeleerden toen aan boord moesten verkeeren, geeft daarvan gemakkelijk de opheldering.

Nadat men veel leergeld, echter voor het grootste gedeelte uit den zak der arme matrozen, betaald had, begaf men zich eindelijk te Amsterdam op een ander, veel beter terrein, toen men in 1725 besloot, voor rekening van het Land de geneesmiddelen te verstrekken en de Chirurgijns op eene andere wijze voor de winsten, welke de levering der geneesmiddelen hun gaf, schadeloos te stellen. In 1731 voegde men bij die nieuwe regeling nog eenige bepalingen, ten einde een beter toezicht op sommige zaken te verzekeren. Daar deze instructie eenen geruimen tijd onveranderd van kracht is gebleven, deelen wij haar hier mede.

Instructie voor de Chirurgijns, dienende voor Opper Meesters op Schepen van Oorlogh, ressorteerende onder het Collegie ter Admiraliteit residerende te Amsterdam.

Den Raat, trachtende op de Schepen van Oorlogh, onder Haar Ed. Mo: ressorteerende, gedient te wesen van bequame Opper Chirurgijns, tot soulaas van de Officieren en 't verdere Scheepsvolk op de voorsz. Schepen, die het ongeluk mogten hebben van Ziek of Gequest te werden, en met eenen dat de voorsz. Chirurgijns voor derzelver moeijte en Applicatie behoorlijk werden beloont, hebben goedgevonden, dat de Chirurgijns, die zich zullen presenteren om ten dienste van den Lande aangenomen te zullen moeten worden, ordentelijke luiden zijn, wel ervaren in hunne Konst en van de vereijste bekwaamheid, erkent door de verklaringe van den Doctor Medicinae en Chirurgijns dezes Collegii, die dezelve zullen hebben geexamineert.

Welk Examen eens geschiedt zijnde, zullen daarop konnen blijven dienen zoo lange successivelijk varen op de schepen dezes Collegii, doch, zich elders hebbende laten emploijeren,

(1) Resol Maze 28 Maart 1707.

ofte drie jaren buiten dienst geweest zijnde, zullen zij gehouden zijn, zich weder op nieuw te laten examineeren.

De medicamenten en instrumenten zullen hun medegegeven worden in een kist, geprepareerd in 't Gasthuis hier ter Steede, conform de Lijste, daar van zijnde, nadat alvorens gevisiteert zullen wezen door den Doctor en Chirurgijns dezes Collegii, nevens den Opper Chirurgijn van het schip, die dezelve zal gebruiken om alzoo gesloten en versegelt overgelevert te worden aan den Officier, commanderende het voorsz. schip, om aan denvoorsz. Opper Chirurgijn bij zijne komst aan boord overhandigt te werden.

Welcke Opper Chirurgijns gehouden zullen wezen de voorsz. kist op hunne thuijskomste behoorlijk te verantwoorden, met aanwijzinge ten wiens behoeven de geconsumeerde Medicamenten zijn gebruijkt, met verklaringe onder Eede, dat zulk is geschiedt ten dienst van het volk op de schepen, op welke Respective dienden, of voor andere schepen van Oorlogh van dezen ressorte, die daaraan gebrek mochten hebben met kennisse en permissie van zijnen Commanderenden officier overgegeven; ofte op zoodanige schepen, als met goedvinden van den voornoemden Commanderenden Officier zal overgaan om ongelukkige menschen te helpen, waar voor zigh voor zijne moeijte magh laten betalen en vorderen het beloop van de Medicamenten, ten behoeve van het Land.

Zullende hetgeene in maniere als voren zal wezen geconsumeert, of dat de overgeblevene Medicamenten of Instrumenten vermindert van Conditie zijn, aan het voorsz. Gasthuijs wegens den Raad worden voldaan, volgens accoort, met hetzelve bevorens gemaakt.

Waar tegens de voorsz. Opper Chirurgijns niet zullen vermogen te declareren ten laste van Patienten op het schip, daar behoren, maar voor derzelver moeijte en zorge trekken *een halve stuiver* 's maands van ijder gulden welke aan gage getrokken word van alle de manschap die op het voorsz. schip dient, zoo Officieren als Gemeenen, de hoogste gagie te rekenen tegens *f* 30 ofte 15 stuivers voor den Chirurgijn ter maand; waarvan Reekening gehouden zal worden ten Comptoire van

de Hoofdelijke betaling, zonder dat de Schrijvers op de schepen daar voor iets zullen declareren.

Van alle Venussiektens en Quetsuuren, die vechtenderhand onder den ander zullen bekomen worden, zullen de Chirurgijns voor hunne Cure, en het land voor de Medicamenten, tot lasten van den geenen, die het concerneert, betaelt werden, waarvan de Schrijvers zullen Reekening houden en hun regt genieten als voor dezen, zullende zoo ras van zodanige Quetsuuren kennisse krijgen, die ook doen hebben aan den Commanderenden Officier.

En ten einde de Commanderende Officieren te beter zullen onderregt wezen, of de Chirurgijns hunnen pligt wel doen, zoo zullen de Luitenants die bij het schaften gaan, alle morgens de ronde moeten doen bij alle zieken en gequetsten, hun afvragende of zij wel behandelt en bezorgt worden en daarvan ijder dagh rapport doen aan den voorn. Command. Officier, gelijk ook de Ziekentrooster, Quartiermeesters, Oppassers der zieken, behalve den Opper Chirurgijn; gelijk ook op hunne tehuijskomste de voorsz. Chirurgijns zullen moeten geven aan den Doctor dezes Collegii eene lijst van zoodanige patienten die nog niet volkomen genezen zijn nevens derzelver qualen, om denzelven en den Chirurgijns van het Land tot narichtinge te dienen.

Zullende alvorens eenig geld voor het bedienen van het scheepsvolk konnen ontfangen, de meergen: Opper Chirurgijns bij Attestatie van de Commandeerende Officiers, ten Comptoire van den Hoofdelijken Ontvanger doen blijken, dat zich altoos wel en ordentelijk gedragen, voor de zieke en gequetsten goede zorge gehad, en die als bequame Meesters behandelt en de kist met de Medicamenten, behoorlijk verantwoort hebben.

Vrijdagh den 16 Februarij 1725.

Deze instructie werd 1 Maart 1731 aangevuld met de volgende bepalingen:

1°. dat de Kapitijns, zoodra zij hunnen 1sten 2en en 3en Chirurgijn aangenomen zullen hebben in 's Lands dienst, die ten eersten zullen adresseeren aan den Doctor Medicinae en Mr. Chirurgijns van dit Collegie ten einde nagezien worde of

zij ooit te voren het Land gediend hebben, en hoe lang zij gevaren hebben, of hun gedrag goed is, alsmede of zij geexamineerd zijn en hoelang dit geleden is, tot welk examen de Doctoren en Chirurgijns van dit Collegie zich ten spoedigste zullen moeten schikken.

2°. dat de sleutel van de medicijnkist eerst in zee aan den Opper Chirurgijn zal overhandigd worden, zullende zoo lang de lapdoos gebruikt worden.

3°. dat de Opper Chirurgijns der Oorlogschepen geene zieken noch gekwetsten van de koopvaardijluij onder hare zorgen zullen overnemen als op schriftelijk verzoek van den schipper.

4°. dat het overnemen der wedergebragte medicijnen en instrumenten bij den Apotheker van het Gasthuis zal moeten geschieden ten overstaan van den Doctor en Mr. Chirurgijns dezes Collegie.

5°. dat ieder Opper Chirurgijn gehouden zal zijn aan te toonen wat tijd de patienten bij hem sijn overgenomen en wanneer dezelve door hem zijn genezen, gequiteerd of gestorven, alles geteekend door den Commanderenden Officier.

6°. dat de Opper Chirurgijns immediaat na dat zij op een schip zijn aangesteld een boek volgens de monsterrol zullen formeeren, waarin ieder man der equipage zijne folie heeft. aan het hoofd waarvan zij zullen moeten invullen de meest door hen gebruikelijke composita, zoo in- als uitwendige ten einde zich daaraan in het vervolg van het boek te kunnen refereeren, doch alle anderen composita en simplicia zullen zij telkens moeten noteeren en wel accuraat op ieder zijn folie, wat den persoon voor soort van ziekte gehad heeft, wanneer die is begonnen, wat toevallen daar zijn opgemerkt en wanneer de patient genezen of gestorven is, alles om den Doctor en Chirurgijn in het examineeren der Rekeningen (voor Venus-ziekten en kwetsuren vechtenderhand opgedaan) tot onderrigting te kunnen strekken.

7°. dat de voorsz. Opper Chirurgijns voortaan bij hunne binnekomst eene lijst zullen moeten geven van zoodanige patienten die nog niet volkomen genezen zijn, nevens derzelver kwalen, om den Medic. Doctor en Chirurgijns van het Land tot

narigt te dienen, zullende zij alvorens eenig geld voor hunne gedane dienst te krijgen eene verklaring moeten overleggen van den Commanderenden Officier dat zij zich altijd wel en ordentelijk gedragen en voor de zieken en gekwetsten goede zorg gehad hebben en van den Doctor van dit Collegie dat hunne verantwoording behoorlijk is geweest en geene te hooge rekening voor de extra behandeling der Venus-ziekten enz. hebben ingesteld.

8°. dat de voorsz. Opper Chirurgijns voortaan buitenlands geene geneesmiddelen zullen mogen aankoopen dan wanneer eene grasseerende ziekte mogt ontstaan zijn, als wanneer zulks op order van den Commanderenden Officier zal kunnen geschieden, onder verpligting van na de binnenkomst voor den Doctor en Chirurgijns van dit Collegie die noodzakelijkheid behoorlijk aan te toonen.

9°. dat zij geene medicijnen of instrumenten uit de kist zullen mogen verkoopen.

10°. dat de noodige wijn en brandewijn voor het prepareren der medicijnen door den Commandant zal geleverd worden, die daarvoor zal declareeren.

11°. dat de Opper-, Seconde- en 3de Chirurgijns zich wel zouden hebben te wachten den Doctor of Chirurgijns dezes Collegie met woorden, veel min met de daad te beleedigen, op poene van arbitrale correctie en nooit meer in dienst genomen te worden.

Bij de Maze (1) ging men eerst in 1750 tot eene wijziging in de bepalingen over; de Chirurgijns leverden nu geen rekeningen meer in, maar ontvingen voor de door hen verstrekte geneesmiddelen enz. een stuiver per maand van iedere gulden gage der Officieren, de hoogste gage berekend tegen *f* 30 's maands, en 6 duiten van de gage der gemeenen, mits zij een attest van goeden dienst van den Kapitein konden overleggen; bij gebreke daarvan kregen zij slechts 7 duiten van ieder gulden Officiers gage en 4 duiten van die der gemeenen. Voor ziekten van Venus of Mars bleven zij declareeren volgens de oude praktijk. Dewijl nu de gage van de matrozen bij de Maze *f* 1, en die

(1) Ibid. 10 Febr. 1750.

der soldaten *f* 2 hooger was dan te Amsterdam, hoopte men dat de Chirurgijns door de meerdere voordeelen genoopt zouden worden bij dat Collegie bij voorkeur dienst te nemen. Men berekende toch dat de 1ste Chirurgijn van een schip van 200 koppen, volgens deze voorwaarden, meer dan *f* 100 's maands moest verdienen. In werkelijkheid echter was dat inkomen veel hooger, en zulks te meer, naar mate zijne voorschriften van geneesmiddelen eenvoudiger waren dan toen gebruikelijk was, waarbij overigens de zieken slechts konden winnen.

Omtrent het verbandlinnen waren afzonderlijke voorschriften. Aan den Kamerbewaarder van het Collegie was opgedragen (1) de linnen lakens voor den Chirurgijn te leveren en op hunne rekening te stellen tot dat zij die behoorlijk verantwoord hadden. De Hoofdofficieren en Kapiteins op 's Lands schepen moesten (2) mede nemen: op een schip van 40 st. en daarboven: 24 linnen lakens; op de kleinere schepen naar evenredigheid minder en op de kleinste 12, ten gebruike van de gekwetsten bij eene ontmoeting met den vijand, waarvoor zij *f* 2 per stuk konden declareeren. Met die declaratien van den Kapitein schijnt echter ook wel wat ruw te werk gegaan te zijn, want de Admiraliteit klaagde (3) „dat door de Kapiteins te excessief veel scheurlakens en servetten werden in rekening gebracht *als aan de Chirurgijns verstrekt,*" die verplicht werden in het vervolg hunne aan de Bevelhebbers afgegeven verklaringen te beëedigen. Eerst in 1737 (4) vindt men vermeld, dat breukbanden aan de schepen medegegeven werden, waarin een bijzonder voordeel voor den oudsten Chirurgijn van het Collegie gelegen was, die ze op aanvraag van den 1sten Chirurgijn van het schip verstrekte. Men gaf gewoonlijk mede voor: 200 koppen, 4 enkele, 2 dubbele; 250 koppen: 6 enkele, 2 dubbele; 270 koppen: 8 enkele, 2 dubbele; 325 koppen: 10 enkele, 4 dubbele; 400 koppen: 12 enkele, 4 dubbele; „alle stijve suffesante, wel bekleede breukbanden, de eene helft linksche, de andere helft regtsche, die verantwoord worden op hun boek, aan Medic.

(1) Resol. Amsterd. 6 Maart en 27 Mei 1659.
(2) Ibid. 28 Oct. 1659.
(3) Resol. Maze 14 April 1728.
(4) Resol. Amsterd. 19 Nov. 1734.

Doctor en Chirurgijns te toonen, ten koste van *f* 12.12 st. per stuk, zijnde de prijs daarvoor altijd betaald."

Omtrent de buitgelden, eene zaak in die dagen niet van belang ontbloot (zij bedroegen door het nemen van de Zilvervloot, o. a. *f* 11,509,524) was in 1711 voor zooveel de Scheeps Geneeskundigen aangaat vastgesteld (1), dat zij zouden genieten van iedere *f* 1000 prijsgeld: de Opper Chirurgijn (à *f* 36 's maands) *f* 64—16 st.; de Seconde Chirurgijn (à *f* 30 's maands) *f* 55—10 st.; en ieder Onder Chirurgijn (à *f* 15 's maands) *f* 27—15 st. Vroegere bepalingen op dit stuk komen hiermede in hoofdzaak overeen.

Het zou ons zeker de grenzen, welke wij ons bij de bewerking dezer geschiedkundige nasporingen gesteld hebben, doen overschrijden, wanneer wij in uitgebreide bijzonderheden traden omtrent de vele Scheeps-Geneeskundigen der Oorlogsvloot, die bij verschillende gelegenheden blijken gegeven hebben van eene meer dan gewone wetenschappelijke ontwikkeling, bijzonder scherp doorzicht en voortdurende ijver in hunne eigenaardige betrekking. Reeds maakten wij melding van verschillende schrijvers onder hen, die zich beijverden de vruchten hunner kennis en ervaring ten nutte van hunne ambtgenooten bekend te maken. Wij willen echter nog omtrent enkelen hunner iets breedvoeriger zijn. Onder dezen behoort in de eerste plaats LODEWIJK ROUPPE, wiens naam ook wel RUIJPER, RUPERT, ROEPE en ROEPEL geschreven werd, een man van groote vermaardheid, ook nu nog, zoowel binnen- als buitenlands erkend (2). Hij werd geboren in 1728, en staat op het register der te Leiden ingeschreven studenten bekend als „Lotharingus"; op den Index candidatorum en op het titelblad zijner dissertatie wordt hij echter „Bolcho-Lotharingus" genoemd (3). Den 20sten April 1755, na afgelegd examen benoemd tot Opper Chirurgijn van het tot de Maze behoorende schip de *Oranjezaal,*

---

(1) Resol. Amsterd. 13 Jan. 1711.

(2) Anales de Médec. navale t. 3.

(3) Vele dezer mededeelingen over ROUPPE hebben wij te danken aan de welwillendheid van den Hoogleeraar SURINGAR te Leiden, dien wij verzoeken daarvoor, ook hier, de herhaling van onze dankbetuiging te willen aannemen. Dr. G. F. P.

deed hij daarmede een kruistocht in de Middellandsche Zee. Vermoedelijk was dit niet zijne eerste zeereis, 't geen afgeleid zoude kunnen worden uit de omstandigheid, dat hij de toestemming verzocht en verkreeg, sommige geneesmiddelen in de medicijnkist, die hij minder noodzakelijk achtte, niet op de reis mede te nemen, daarentegen andere, die hem nuttiger voorkwamen, daarvoor in de plaats te stellen. Hij diende vervolgens op de *Gorcum* en de *Delft* en had eerst in December 1757 de gelegenheid zich te Leiden als student in te doen schrijven, waar hij 2 jaren onder de leiding van GAUBIUS en ALBINUS studeerde en de vereischte examina op eene zoo prijzenswaardige wijze aflegde, dat aan hem de vergunning verleend werd publiek te promoveeren, eene onderscheiding welke destijds zeldzaam verleend werd, doch waarvan hij geen gebruik maakte. Zijn proefschrift bestond in eene *Dissertatio medico-practica de morbis Navigantium,* welke echter door zijne spoedig gevolgde plaatsing op de *Caroline,* bestemd naar de West-Indiën, niet geheel, maar slechts tot pag. 112 afgewerkt was. Hij beloofde intusschen later het werk te zullen vervolgen, 't geen hij in 1764 deed, toen het in zijn geheel verscheen. Het schijnt dat ROUPPE daarna den zeedienst verlaten heeft, althans in de officiëele bescheiden wordt geen gewag meer van hem gemaakt. De lezing van zijne dissertatie doet trouwens zien, dat zijne verhouding op de schepen zeer moeielijk zou zijn geworden, waarvan wij de gelegenheid zullen hebben ons nader te overtuigen.

Het is niet mogelijk door het geven van een algemeen overzicht, den met het werk van ROUPPE onbekenden een juist oordeel te doen verkrijgen van de schranderheid, het doorzicht en de juiste opvatting van dezen Scheeps Chirurgijn omtrent alles wat op zijnen werkkring betrekking had. Daartoe moet men zijn geschrift geheel lezen, waarna men met FORGET (1) tot het besluit zal komen „que l'excellent ouvrage ROUPPE résume à lui seul, tout le mérite de ses prédécesseurs." Ook SPRENGEL (2) kent het grooten lof toe. Men zoude echter verkeerd handelen, uit het door hem geleverd relaas, tot de tegenwoordige scheeps-

(1) Médecine navale.

(2) Geschichte der Medicin.

toestanden te besluiten, evenmin als sommige, in zijnen tijd op de schepen grasseerende ziekten, nu nog in die hevigheid of uitbreiding bij de Zeemacht gezien worden. Veel daarvan behoort gelukkig thans tot de Geschiedenis; maar van dezelfde schadelijke, toen heerschende invloeden, trachten altijd nog sommige haren vroegeren invloed ter verstoring der gezondheid op de schepen te herwinnen; om dit te voorkomen is de toen gestreden strijd nog niet als voleindigd te beschouwen. Op een en ander komen wij later, zij het ook beknopt, terug, waardoor voldoende gelegenheid zal gegeven worden met ROUPPE nader kennis te maken.

SCHLAPPRIZIUS, een ander geleerd Scheeps Opper Chirurgijn, maakte met het schip *Westerdijkshorn* in 1738 en 1739 eene reis naar Curaçao, waar de gele koorts in hevigen graad op de schepen heerschte. Na zijne terugkomst in het Vaderland, in 1740, nam hij deze ziekte tot onderwerp zijner *Disputatio inauguralis medica,* ter verkrijging van den doctoralen graad aan de Hoogeschool te Harderwijk. Hij noemde haar *Synochus putridus* of *Febris putrida* en vermeldt dat de inboorlingen op Curaçao de gele koorts met den naam van *Chocolaadziekte,* naar de kleur der door braking of stoelgang ontlastte stoffen, bestempelden. Zijne beschrijving der ziekte wijkt over het algemeen van de door ROUPPE, TITSINGH en anderen gegeven, niet af; maar zeer opmerkelijk vinden wij het, dat SCHLAPPRIZIUS bij hare behandeling *reeds onderzoekingen met den thermometer instelde. „Want ik heb,"* zegt hij, *„in sommige geobserveerd, dat het blaauwe vocht in den thermometer, dien zij in haar hand hielden, over de* 112 *graden steeg."* Hij beschouwde onder die omstandigheden den toestand als zeer gevaarlijk. De uitgebraakte zwarte stoffen zag hij voor bloed, en niet, zoo als sommige anderen deden, voor bedorven gal aan. Het ontging zijne opmerkzaamheid niet, dat, toen op de tehuisreis de hitte gematigder was, de ziekte in hevigheid afnam en minder lijders stierven. Ook verdient vermelding zijne verdeeling der behandeling in eene *cura praeservativa* (zindelijkheid, luchtverversching, enz.); eene *cura curatoria* en de *kuur der naziekten,* gewoonlijk op de tehuisreis in waterzucht bestaande.

In den Opper Chirurgijn ELERS treffen wij een practisch

geneesheer aan, wien TITSINGH, die in 1703 onder hem gediend had, grooten lof toekent (1). ELERS was van oordeel, dat de Scheeps Chirurgijns zich moesten bevlijtigen de scheepsziekten en verwondingen, ook in en na een zeeslag, te genezen, zonder de middelen in de medicijnkist voorhanden, maar met die, welke bij den hofmeester of uit den scheepsvoorraad te verkrijgen waren; dat het geven van veel geneesmiddelen meer kwaad dan goed deed, de purgantia dikwijls misbruikt werden en zelfs rheum in het begin van eene koortsige ziekte bij zwakke personen toegediend, schade kan doen. Hij was voor het gebruik van simplicia en van mixturen uit weinig ingrediënten bestaande en vergelijkt de geneeskundigen, die een poespas van vele geneesmiddelen toedienen, bij jagers die met veel hagel op eene snip schieten, waardoor de vogel aan flarden geschoten wordt. Waarschuwende tegen het misbruik der acida en antacida, waardoor de lijders als zij aan de koorts ontkomen, ,,onder de vlag van de scheurbuik en der leucophlegmasie bezwijken'', rekent hij voor den synochus simplex het gebruik van koud water, soms met wat nitrum bedeeld, voldoende. In de keuze der geneesmiddelen raadt hij aan de eenvoudigste te kiezen; altijd op de werking der natuur te letten; in het begin der ziekte geene krachtig werkende middelen te geven en zich wel te herinneren, dat als de ziekte hare hoogte bereikt heeft, het dikwijls nuttiger is niets te doen, maar, uitziende naar den weg dien de natuur voor de genezing kiest, deze aanwijzing voorzichtig te volgen.

Gaan wij nu, naar aanleiding der vermelde bijzonderheden, den toestand na van de Scheeps Chirurgie en van hare beoefenaars gedurende dit tijdperk, dan is eene steeds voortgaande verbetering daarin zeker niet te miskennen. De aanvankelijk geringe bezoldiging toch was allengs, vooral door de vele daarbij komende emolumenten en bijzondere inkomsten zoo toegenomen, dat men er op bedacht moest worden daarin wijziging aan te brengen. Ten einde de zekerheid te bezitten, dat de Chirurgijns voldoende bekwaamheden bezaten, werd aan de verplichting van voor iederen graad een examen af te moeten leggen de hand gehouden, en te Amsterdam de gelegenheid gege-

(1) Konstbroederlijke lessen enz.

ven, door het bijwonen der lessen van in de Scheeps Geneeskunde ervaren genees- en heelkundigen, de kundigheden te vermeerderen. Dat die lessen eene zekere vermaardheid genoten blijkt voldoende uit de omstandigheid, dat zij behalve door de 2e en 3e Chirurgijns ook door de Opper Chirurgijns, de Examinatoren en ook door Medicinae Doctors, die de burgerpraktijk uitoefenden, bijgewoond werden (1). Het gevolg van deze verschillende maatregelen was, dat er zich onder de toenmalige Scheeps Chirurgijns velen bevonden die in hunne geschriften de blijken gegeven hebben van eene goede kennis, veel lust tot onderzoek en ijver voor de zaak, terwijl van de meesten getuigd wordt, dat zij kundige heelmeesters waren. En ter eere van de Admiraliteiten moet gezegd worden, dat zij het bezit van kundige Chirurgijns niet gering schatten, en wanneer het nuttig of noodzakelijk voorkwam verbeteringen in de bezoldiging der Zeeofficieren te brengen, nimmer die der Geneeskundigen daarbij over het hoofd gezien werden. Er waren, zoo als wij gezien hebben, nog wel gebreken, vooral in de maatschappelijke verhouding van de Chirurgijns op de schepen, waarop met nadruk, zelfs in de beraadslagingen van den Raad, gewezen werd. Maar ofschoon het wenschelijke van daarin tegemoet te komen niet ontkend werd, was het toch, wanneer men de beginselen, waarop de gansche inrichting der Marine van den Staat rustte in het oog houdt, uiterst moeilijk daaraan te voldoen. Daarenboven is soms alleen de tijd in staat sommige vooroordeelen te overwinnen, waarop de bondigste redeneringen schipbreuk geleden hebben. En wie zal het den Collegiën ter Admiraliteit euvel duiden, dat zij het moeilijke vraagstuk aangaande eene gepaste verhouding der Militaire Geneeskundigen tegenover de Militaire Autoriteiten en Officieren onopgelost hebben gelaten, wanneer men bedenkt, dat het nog zoo vele jaren later tot de uiteenloopendste gevoelens aanleiding gegeven heeft.

In ieder geval was men hier te lande over het algemeen niet ten achter met de algemeene inrichting der Scheeps Chirurgie en het geldelijk inkomen van de Scheeps Chirurgijns in verge-

---

(1) Handschrift van de lessen van Dr. VAN OOSTERDIJK.

lijking met andere maritieme natiën. Men droeg toch in Frankrijk eerst in 1689 (1) aan den Doctor en Chirurgijn van de Oorlogshavens op, de Chirurgijns, die zich aanboden om op de schepen te dienen, te examineeren en te plaatsen, naarmate van hunne bekwaamheden en der vacaturen. Vroeger namen bij de Fransche Marine de Kapiteins der schepen zelve hunnen Chirurgijn aan, die door hen bezoldigd, geheel van hun afhankelijk was. De betrekking van 1sten Geneesheer en 1sten Chirurgijn van de Marine (overeenkomende met die van Doctor en Chirurgijn van het Collegie in deze Landen) werd eerst te Toulon in 1667, te Brest in 1676 en te Rochefort in 1675 ingesteld. De Chirurgijn Majoor van een schip van den 1sten rang had een inkomen van 75 livers; op een schip van den 2den rang genoot hij 60, op een fregat 40 livres; bovendien een sol van ieder opvarende om tegemoet te komen in den aankoop en het onderhoud der instrumenten. In Frankrijk echter leverde het Rijk de geneesmiddelen; stelde bezoldigde Chirurgijns bij de Hospitalen der Marine aan, om bij vacature op de schepen geplaatst te worden en stichtte op voorstel van den 1sten Chirurgijn COCHON-DUPUY in 1722 te Rochefort eene Geneeskundige school voor de Marine, en hiermede was men in Frankrijk op eenen veel beteren weg dan hier.

In Engeland was volgens DE WIND (2) de genees- en heelkunde niet zoo als in Nederland, afgescheiden, maar werden beide vakken door de studenten in de geneeskunde beoefend, die in den regel eerst eenige jaren bij het leger of de vloot dienden, alvorens zich in het burgerlijke te vestigen. Hij roemt zeer de kundigheden der Scheeps Chirurgijns, die hij gelegenheid had te leeren kennen tijdens het verblijf van een Engelsch eskader voor Walcheren. Het door dezen Schrijver min gunstige oordeel over de Nederlandsche Scheeps Chirurgijns van zijnen tijd (3) zal, daar het niet op de Chirurgijns der Marine, maar

---

(1) LE FÈVRE, Hist. du service de santé etc. in de Arch. de médec. nav. t. I.

(2) LIND, Middelen ter bewaring der gezondh. enz. Vert. door DE WIND.

(3) Loc. cit.

meer bijzonder op die der O. I. Compagnie betrekking heeft, nader ter zijner plaats besproken worden.

4. *Bijzonderheden betrekkelijk den toestand der schepelingen en hunne ziekten.* Alvorens in eenige bijzonderheden te treden omtrent de ziekten, waardoor de zeevarenden van den Staat het meest aangetast werden, zal het niet ondoelmatig zijn een blik te werpen op den individueelen toestand van, en de algemeene verhoudingen waaronder zij verkeerden, waardoor wij een juister inzicht omtrent de oorzaken en den aard van hunne ziekten zullen kunnen verkrijgen.

Het is gemakkelijk te verklaren dat, ten gevolge van de groote uitrustingen, welke de Staat genoodzaakt was ter zee te bewerkstelligen, de *keuze van de personen* die zich voor den zeedienst aanboden, niet zeer keurig konde zijn. Dit zien wij ook bij ROUPPE (1), die zegt, „dat de manschap *kan* bestaan uit jonge, sterke gasten van middelbaren leeftijd, gezonde kerels, of *voor een groot gedeelte* uit oude, afgewerkte, trage en reeds aan eenig ongemak van het lichaam kwijnende mannen. Hoe grooter het getal is van de laatsten, des te slechter en zwakker is de overige hoop der Vlotelingen. Want de eersten worden ligt ziek en doen eer nadeel dan voordeel. Voordeel kunnen ze niet doen, omdat ze niets uitvoeren. Veel nadeel doen zij, omdat zij, wegens zwakte van het ligchaam, meer plaats innemen en dus de gezonden, die, naauw geplaatst, kwalijk ruimte voor hunne hangmatten kunnen vinden, niet alleen uit den weg schuiven, maar ook door hun zuchten en luid kermen van den slaap beroofven." Het lijdt dus geen twijfel, dat het physiek gehalte van de schepelingen niet uitblonk en reeds ROUPPE er op gewezen heeft, dat oude, zieke of zwakke menschen aan boord van Oorlogschepen een onoverkomelijk bezwaar opleveren. Hij gaf ook, en dit zal ons niet bevreemden, de voorkeur aan in de zeeplaatsen opgegroeiden, boven hen, die midden in het land gewoond hadden; „die leven veilig in 't midden van de wateren, vermaken zich met jokkerij en spel en zijn veranderingen van het weêr gewoon." Het kostte soms nog moeite genoeg om de bemanning voltallig te krijgen, zoo als wij onder anderen bij

(1) De morbis Navigantium. Waar wij verder dezen Schrijver aanhalen, is dit werk geraadpleegd.

TITSINGH zien (1), uit een rapport van den Opper Chirurgijn van 's Lands Oorlogschip de *Beschermer,* WILSCHUT, waaruit blijkt, dat hij van Amsterdam naar Texel zeilde met slechts 68, in plaats van 250 koppen, „meerendeels derwaarts door den honger gedreven, die er heel slecht uitzagen, ook in de kleêren, en waaronder veel scorbutieke ligchamen waren." Malengers waren niet ongewoon en TITSINGH verbergt het niet, dat de Opper Chirurgijns daartoe wel eens de hand leenden, en uit eigenbelang door de vingers zagen, dat velen zich aan de werkzaamheden onttrokken, onder voorwendsel van ziekte. Hij genas op eene zijner inspectiën ter reede van Texel een honderdtal, „of 't een mirakel was," op éénen dag. Ook de Opper Chirurgijn ELERS trof op eene inspectie op een Oorlogschip in 1695, vele matrozen aan, klagende over stramme armen, die hij den geheelen dag stokvisch liet beuken, en andere, die over stijfte in de beenen klaagden, moesten rif in, rif uit de marszeilen steken, welke middelen, „ondersteund door kwartiermeestersvermaningen en geneesmiddelen," uitmuntend voor de herstelling waren. Vallende ziekte werd, vooral gedurende de uitrusting der schepen, dikwijls voorgewend, welk bedrog men op verschillende, soms barbaarsche wijzen, die nooit den geneesheer geoorloofd zijn, trachtte te ontmaskeren. Het ontslag wegens ziekte werd niet gegeven dan voor dat de Doctor en de Chirurgijns van het Collegie deswege eene verklaring gegeven hadden.

Reeds sedert de eerste jaren van het bestaan der Zeemacht was de *levering van de scheepsvictualie* aan de Bevelhebbers der Schepen, tegen eene bepaalde geldelijke vergoeding berekend per hoofd en per dag, opgedragen. In 1667 konde daarvoor 6 stuivers in rekening gebracht worden, 't geen echter vele Vlag- en Hoofd Officieren te weinig voorkwam en aanleiding gaf, dat de Luitenant-Admiraal DE RUIJTER en verdere Officieren verzochten, wederom daarvoor 7 stuivers te hebben, of anders van het schaften te mogen worden geëxcuseerd (2). Het is vermoedelijk, dat aan dit verzoek een gunstig gevolg gegeven werd, want later, ook nog in 1732, vonden wij het verlangde

(1) Konstbr. lessen enz.
(2) Resol. Mase 11 April 1671.

bedrag daarvoor uitgetrokken. BIDLOO (1) geeft in 1701 het scheepsrantsoen, berekend voor eene week, als volgt aan: ½ pond Friesche of Engelsche boter; 1 pond Edammer kaas; brood gewoonlijk ad libitum, bij bepaald rantsoen ½ pond daags. 's Morgens warme gort; 's middags eerst stokvisch, daarna witte of groene erwten; 's avonds werd het overgeschotene van den stokvisch tot panvisch gemaakt en met gort gegeten. Zondags en Donderdags ½ pond varkensvleesch of 1 pond gezouten ossenvleesch met graauwe erwten. Voor drank dun, bitter bier. Als saus gebruikten de matrozen over de gort, de erwten of de visch, boter met azijn gemengd, dat zij „*beuvrage*" noemden. Ook werd de scheepsbeschuit (2) in versch water geweekt en daarna in een houten bak gestampt met olie en azijn; dit noemde men „*propmolder*." De matrozen zongen onder deze bereiding gewoonlijk het volgende liedje:

Al die aan 't land niet deugen wil,
Die moet ten oorlog varen;
En vr... ten water met beschuit,
En daar wat edik overgebruid,
Propmolder! propmolder!

In den tijd van ROUPPE (1760) was in de zoo even medegedeelde schafting eenige wijziging daargesteld. „'s Morgens te acht ure, als het weder zulks toelaat, eten zij gort, droog en wel gekookt met wat boter en zout; bij de gort eten de matrozen gewoonlijk een stuk kaas. Nadat zij de helft er van gegeten hebben, doen zij bij het overige wat bier of azijn, met water gemengd, en dit noemen zij koeskoes en eten het graag. Op Maandag, Dinsdag, Woensdag en Zaturdag hebben zij voormiddag en des avonds erwten en stokvisch, en hierbij doen zij

(1) COCKBURN's reden. en aanm. omtr. de ziekt. ter zee, vert. uit het Engelsch door G. BIDLOO. Leid. 1701. Het was BIDLOO, die in 1763 door BONJAT beschuldigd werd de beenbreuk, WILLEM III, Koning van Engeland overkomen, niet goed behandeld te hebben.

(2) De scheepsbeschuit schijnt destijds aan boord betrekkelijk vrij lang goed gebleven te zijn. Er werd toch besloten (1671) de door de Vloot te Hellevoetsluis uit zee teruggebrachte scheepsbeschuit naar Schiedam te doen vervoeren, waar ze door bekwame bakkers geëxamineerd en goed bevonden werd om in het volgende voorjaar weder op de reis medegenomen te worden.

wat zout en boter. Zij kunnen ook, als zij het verlangen, van den kok bij de visch krijgen wat saus, uit boter, azijn en water gemaakt, maar dit achten zij weinig; visch en erwten kunnen zij zooveel hebben als zij begeeren en ook beschuit. Zondags en Donderdags krijgt elk op den middag ½ pond spek met graauwe erwten; 's avonds alleen erwten, waarbij zij soms wat mosterd voegen. Als zij vet, van spek gekookt, bij de erwten willen hebben, wordt hun dit door den kok gegeven. Zoo lang zij in Holland of naburige plaatsen zijn, is hun drank klein bier, maar in zee water. Elke week wordt eene zekere hoeveelheid boter en kaas gegeven. Dit zijn in het algemeen de spijzen van het scheepsvolk, welke in het begin altijd goed zijn, maar als de reizen lang duren, ligt bedorven worden."

In houten vaatwerk geborgen, had het drinkwater meestal eenen onaangenamen reuk. In 1665 schreef BOREEL uit de Vloot, „dat al het water meest in de Vloot stinckende was." Meermalen werd geklaagd, dat het rantsoen water in zee te klein was, vooral op zeereizen naar warme luchtstreken. ROUPPE dringt er dan ook, op een eenigzins scherpen toon op aan, dat eene ruimere hoeveelheid water op die zeetochten zal medegenomen worden. „Wat de plaats betreft waar het geborgen moet worden, dit is de zaak van de Kapiteins, die beter dan ik (ROUPPE) weten, wat het schip laden kan. Hetgeen ik wel weet is, dat zelfs als het schip tot onder de dekbalken volgeladen is, er, wanneer zij maar willen, nog vele zaken in zouden kunnen geplaatst worden, 't geen overigens gewoonlijk toch gebeurt."

Geestrijke dranken waren, zoo als wij zien, niet in de schafting begrepen; de matrozen voorzagen zich zelven daarvan of konden die aan boord koopen. „Te scheep komende," zegt ROUPPE, „brengen de matrozen, behalve hunne kooijen, met zich mede, 10 of 15 ponden tabak, *een vaatje genever* en kleederen voor de reis. Het vaatje ledig zijnde, verkoopen zij hunne kleederen en andere dingen en koopen sterken drank. Eén weg is er over om (in zee) sterken drank te verkrijgen. Onder de Officieren of bestierders op zee zijn er eenige die genever, brandewijn of ook wijn medenemen en aan de Vlotelingen verkoopen. Als de matrozen geen geld hebben, ruilen zij kleederen en hembden, als ze nieuw zijn, voor sterken drank en deze gedienstige drankver-

koopers borgen ook nog wel drank en vergenoegen zich met de hoop van eene toekomstige betaling. Dit is eene zeer kwade manier van doen. Want aan de eene zijde worden de schepelingen tot het drinken van dezen verderfelijken drank gelokt en van de andere zijde moeten de ellendigen zich naauw wachten, dat zij door de drankverkoopers niet geslagen worden, omdat ze niets gekocht hebben, hetgeen niet zelden gebeurt."

Dat de levering van den scheepskost door de kapiteins der schepen, waarbij hun eigenbelang zoo zeer betrokken werd — en het verkoopen van sterken drank op de zoo even vermelde wijze — waardoor de hooger geplaatsten zeer misbruik konden maken van hunnen invloed en hunne macht op de ondergeschikten — tot grove onregelmatigheden aanleiding moesten geven, kan ons minder verwonderen dan wel het feit, dat zulks, al werd daarin gedurende den loop der tijden eenige wijziging gebracht, gedurende eene lange reeks van jaren heeft kunnen voortduren. En toch heeft het niet ontbroken aan gedurige klachten en opmerkingen daaromtrent, die ter kennis van de besturen der Marine en zelfs door middel van de drukpers openbaar werden gemaakt. Reeds PIET HEYN stelde in 1629, bij het aanvaarden van de waardigheid van Luitenant-Admiraal, voor, om de schafting aan de kapiteins te ontnemen en in het vervolg van Landswege te bezorgen. Op last van H. H. M. M. werd wel in 1636 besloten zekere personen, aannemers of beleiders genaamd, daarmede te belasten; maar door den hevigen tegenstand, welke deze maatregel uitlokte, werd er slechts gedeeltelijk gevolg aan gegeven en na verloop van 5 jaren was alles weder op den ouden voet; de kapiteins leverden op nieuw de schafting. Even als ROUPPE, zoo als wij boven zagen, dién jeneververkoop in weinige maar welsprekende woorden afkeurde, schreef reeds veel vroeger BIDLOO, (1) „de reden, dat ons ten Oorlog varend volk somtijds over hun slecht onderhoud klaagt is, dat de zeehoofden uit de levensmiddelen voordeel willen trekken, altijd het beste niet koopen; maar dit zij van de brave helden, die meer eer dan geldwinning voor de oogen hebben niet gezegd. Bijzonder slecht is ons scheepsbier; de hachjes zijn dikwerf bij-

(1) loc. cit.

zonder klein en garstig, hebbende gemeenlijk eerst al een togt naar Indië gedaan; de erwtewatersoppen zijn schraal en dun; de stokvisch verdient bovenmate wel zijn naam; het tweebakbrood kan tegen de stoute kaken van een welgetandė kaauwer lang stand houden; moetende de erwten en kaas somwijlen eenige duizenden voeden, eer de matroos daar zijn beurt van krijgt; kunnende de boter eer men ze smaakt, al ver geroken worden." SCHLAPPRIZIUS (1) gaf van de scheepsvictualie geene gunstigere getuigenis, dewijl hij ze onder de „semi corrupta" rangschikte. Nu ontbrak het ook destijds niet aan voorbeelden van den gunstigen invloed eener goede voeding op de gezondheid aan boord. Door LIND (2) toch was bekend gemaakt, dat de Engelsche Vloot in de jaren 1759 en 1760, bemand met 14,000 koppen, in de bocht van Frankrijk kruisende, op den dag van het gevecht met de Fransche Vloot (20 November 1759) in het geheel slechts 20 zieken telde. Deze 14,000 ingescheepte menschen genoten gedurende een aantal maanden eene betere gezondheid, dan waarschijnlijk met een gelijk getal het geval zou geweest zijn op het gezondste land van den aardbodem; 't geen toegeschreven werd aan de zorg, die men voor eene behoorlijke voeding gedragen had, vooral door versch vleesch en groenten aan te voeren. Maar in Engeland verstrekte reeds sedert geruimen tijd het Rijk de levensmiddelen voor de schepelingen. Ook gaf ROUPPE den raad, tot verbetering van de voeding, in de haven of voor den wal, versch vleesch en groenten te geven en, zoo het kon geschieden, versch brood, bier of een dronkje wijn. Mocht het vleesch te duur geacht worden, dan oordeele hij het nuttig, in de gort vruchten, zoo als appelen, peren, pruimen of dergelijke met gewone stroop, limoensap of oranjeappelen te verstrekken. Was echter ook hier bezwaar tegen, dan behoorde gezorgd te worden dat de matrozen op zee geen schulden, of voor het geld, dat zij van den Schrijver kregen zich niet dronken konden maken, maar daarvoor in de haven ververschingen aankoopen, die men moest zorgen, dat van eene goede kwaliteit en voor eene bepaalden prijs verkrijgbaar zouden zijn. Deze en andere opmerkingen schijnen echter geene

(1) TITSINGH, Konstbr. lessen enz.

(2) Middelen ter bewaring, enz.

algemeen gunstige verandering hierin veroorzaakt te hebben, want nog in 1781 werd de Fiscaal van de Admiraliteit van de Maze gelast, uithoofde van verschillende klachten over de slechte schafting, zoo dikwijls noodig, daarover inspectie te houden, en het duurde nog geruimen tijd alvorens op dit stuk eene afdoende verbetering werd toegepast. Zoo ziet men, dat sommige toestanden hun noodlot moeten volgen en het belang van velen niet altijd opweegt tegen het eigenbelang van enkelen, maar ook dat de oneer van dergelijke zaken bestendigd te hebben, waardoor niet zelden misdaad tegen de menschheid wordt gepleegd, geheel ten laste moet komen van hen die, om welke redenen dan ook, de zwakken onbeschermd lieten.

Niet veel beter ging het toe met den *ziekenkost*, welke ook door de Kapiteins geleverd werd en waarvoor zij, boven het gewone kostgeld, eene vergoeding van 2 stuivers per dag en per zieke op reizen in de gematigde luchtstreken en 3 stuivers op de zeetochten naar de Indiën kregen. Er rezen dan ook vele klachten over de onwilligheid van de Scheeps Bevelhebbers om op eene behoorlijke wijze aan deze verplichtingen te voldoen, waarmede ook in 1732 de Admiraliteit van de Maze in kennis werd gebracht. (1) Men wees er op, dat er eigenlijk geene bepalingen bestonden, die aanwezen, wat de Opper Chirurgijns voor hunne zieken konden vergen.

„De Bevelhebbers zeiden wel gewoonlijk tot de Opper Chirurgijns, dat al hetgeen in hunne kajuit tot nooddruft van de zieken konde gevonden worden tot hunne dispositie was, met bijvoeging dat de kajuit voorzien was van al dat benoodigd was, maar het effect daarvan duurde gewoonlijk maar korten tijd, dewijl die Officieren zich niet genoegzaam voorzagen van hetgeen benoodigd was.” Zeker had het menigmaal vele bezwaren in om het noodige voor de zieken te verkrijgen, want ook ROUPPE zegt, „dat als er verschil omtrent den ziekenkost ontstaat, „een braaf Chirurgijn, uit medelijden en genegenheid voor de zieken, het niet ligt moet laten glijden en goede kost moet eischen.” Het spreekt van zelf, dat ook voor deze zaak de bepalingen, dat de Chirurgijns een verhoogd kopgeld kregen, als zij

(1) Handschrift. (Rijks archief ex Bisdom).

een certificaat van den Bevelhebber konden overleggen, niet gunstig was en aanleiding kon geven om sommige zwakke ambtbroeders tot eene af te keuren inschikkelijkheid te stemmen. De Admiraliteit beproefde nu, door eene algemeene aanschrijving (1), daarin op de volgende wijze verbetering aan te brengen: „en ofschoon men vertrouwt, dat na 't exempel van den Vice-Admiraal 'T HOOFT en den Schout-bij-nacht Baron VAN WASSENAER, door geen van de Capteijns van dezen ressorte, aan de zieken 2 of 3 malem daags versche of ziekenkost, of des gerequireerd, een glas roode of witte wijn zal geweigerd; echter om eene egale behandeling van de zieken op de schepen te hebben wordt aanbevolen, zoo dikwijls als zulks door den Opper Chirurgijn zal noodig geoordeeld worden, 2 à 3 malen daags, den kok voor de zieken te doen schaften en op requisitie van gemelden Opper Chirurgijn, nu en dan een glas witte of roode wijn te verstrekken, wordende echter de Opper Chirurgijns gelast, hiermede alle mogelijke discretie te gebruiken en tijd en omstandigheden, zooveel doenlijk, te consuleeren." Dat deze maatregel niet geheel voldoende was, ofschoon zij de eigenliefde der Kapiteins zooveel mogelijk spaarde, blijkt uit de zoo even aangehaalde zinsnede uit het werk van ROUPPE, die haar 30 jaren later neerschreef. De verrekening dezer ziekengelden geschiedde op declaratie van den Bevelhebber; men vond intusschen in 1755 (2) aanleiding te bepalen, dat op die declaratiën, door den Opper- en Seconde Chirurgijn, op den eed aan den Lande gedaan, gecertificeerd moesten worden, het aantal zieken en gekwetsten, mitsgaders de dagen hoelang voor hen ziekenkost geschaft was. Hoe het met dit certificeeren op de schepen van de O. I. Compagnie toeging, zullen wij later zien.

Gaan wij nu verder na hoe het met de *kleeding* en de *kooigoederen* gesteld was. Aan boord komende brachten de matrozen een bultzak met kussen, deken en eene scheepshangmat mede en kleederen, genoegzaam voor de reis. Vermoedelijk zorgden de slaapbazen of ronselaars voor die eerste uitrusting. Soms kocht de bode (3) van de Admiraliteit de plunjes voor het

(1) Resol. Maze 5 Maart 1732.

(2) Ibid. 5 Mei 1755.

(3) Resol. Maze 23 Mei en 9 Oct. 1703.

scheepsvolk in. Een andermaal (1) gaf Kapitein VAN BRAKEL daartoe een voorschot in geld, dat echter van de eerste soldij, die aan de vrouwen betaald zoude worden (delegatie), gekort werd. Ook had de Schrijver op het schip kleedingstukken in voorraad. Ter voorziening in gebrek daaraan zond men ze ook naar de Eskaders buitenlands (2). Eene opgave der noodig geoordeelde kleedingstukken hebben wij niet vroeger dan het jaar 1781 aangetroffen. ROUPPE zegt, dat voor eene behoorlijke kleeding der matrozen gezorgd zal zijn, als acht gegeven wordt op de wet, die beveelt, dat allen die aan boord komen, van hetgeen voor de reis noodig is voorzien zijn. Intusschen schijnt uit de zinsnede welke hij onmiddelijk laat volgen: „hoeveel, moet naar den duur der reis bepaald worden", te blijken dat zulks zeer verschillend konde zijn en bij onbekendheid met het doel en den duur der reis allicht tot gebrek daaraan aanleiding kon geven. „Laat hij echter hebben," dus vervolgt hij, terwijl hij zijne desiderata opgeeft, waardoor orde en regel in deze zaak gebracht zou kunnen worden, „1 wollen hembrok, 2 linnen dito, 2 boeseroentjes, om over de andere te kunnen trekken; 3 hembden, 4 dassen, 1 lakensche en 2 linnen broeken, 2 onderbroeken, 2 groote van grof linnen om over de andere te dragen, 3 paar kousen, 2 paar schoenen, 2 slaapmutsen, 2 schippersmutsen, 3 zakdoeken, 1 grove en 1 fijne kam, 1 scheepshangmat met wollen bultzak, kussen en deken. De Officier die op deze dingen onderzoek doet, moet als zij aan boord komen, geene versletene voor nieuwe aannemen. Dan moet hij zien of hij behoorlijk als een matroos gekleed is... hem bevelen alles bij elkander te binden, de naam van den matroos er op geschreven en in de kist doen sluiten, welke, terwijl zij met verschillende zaken gevuld is, in het ruim of elders kan gezet worden, tot dat het den Officier behage de matrozen en hun goed te monsteren. Als dan eenige van hunne goederen versleten zijn, worde zulks op den tijd der monstering aangeteekend en naderhand kunnen in elken bundel nieuwe gegeven worden, in plaats van de versletene, en warmere als het koud is. Doch als de bundel niet voldoende is

(1) 5 Febr. 1692.
(2) Ibid 19 Febr. 1704.

moet men tot den Scheeps Schrijver komen (1), en als er wollen kleedingstukken gegeven worden konden de linnen, als zij nog goed zijn, in den bundel bijeen gehouden worden. Ook moet de Officier den matroos zeggen, dat zoo dikwijls als het den Kapitein en de Officieren behaagt zijn goed te onderzoeken, hij het, in de scheepshangmat zaamgebonden, op de plaats, welke hem aangewezen wordt moet brengen en bloot leggen, opdat de Officier met een oogopslag alles zoude kunnen zien en hij, als er iets ontbreekt, strafbaar zal zijn voor zijne achteloosheid. Op deze wijze zal een matroos altijd met weinig moeite, niet alleen van behoorlijke kleeding voorzien zijn, maar ook zijn goed, zoo als de hembden, kunnen verschoonen en wasschen en zijn ligchaam zindelijk houden, 't geen nu de helft van het volk niet doen kan. Daarenboven zoude het goed dan zoo weinig plaats innemen, dat eene middelmatige kist de plunjes van 10 matrozen zoude kunnen bevatten. Een en ander zoude ook de reiniging van het schip gemakkelijk maken, de ruimte en luchtigheid vermeerderen; de kisten zouden als zij tusschen 2 stukken gezet werden niet beneden behoeven geborgen te worden als de equipage tot het gevecht geroepen wordt en ook zoude belet worden, dat de vrouwen als zij in het vaderland afscheid nemen van de mannen, hunne goederen medenemen en, dat die overigens niet verkocht of verwaarloosd zouden worden."

Uit alle deze, door ROUPPE als wenschelijk voorgestelde punten, die dus niet in gebruik waren, blijkt voldoende, dat de kleeding der schepelingcen en het toezicht daarop in zijnen tijd veel te wenschen moet overgelaten hebben. Wij zagen bovendien reeds vroeger dat in zee de kleedingstukken tegen jenever ingeruild konden worden; buitenlands verkochten de matrozen die aan de kadraaijers, „die men, Italiaansche en Spaansche, in Nederlandsche matrozendragt ziet loopen, waarvan de oorsprong niet twijfelachtig is" (2). Verbeteringen in deze richting werden dus dringend noodzakelijk, zoowel voor de gezondheid der opvarenden, als voor de goede orde en eene gewenschte

(1) De Schrijver verstrekte echter in dergelijke omstandigheden niet altijd nieuwe, maar integendeel soms reeds nagenoeg versletene plunjes **„rarissima textura"**, zegt ROUPPE.

(2) Konstbr. lessen enz.

zindelijkheid van den schepeling en van het schip; van tijd tot tijd trachtte men dan ook op verschillende wijze daarin te voorzien. Doch eerst in 1781 (1) werd eene nieuwe regeling vastgesteld op de uitrusting, bewaring en den verkoop van de matrozenplunjes, waartoe aanleiding gaf eene memorie van de heeren VAN DER HEIM, 2e Secretaris, en ROCHUSSEN, Controleur van de Hoofdelijke Betaling bij de Admiraliteit, maatregelen voorstellende, om het gebrek aan en den verkoop van de plunjes onder het Bootsvolk tegen te gaan. In de hoofdzaak waren de genomen bepalingen als volgt: 1°. de schepelingen zullen bij hunne komst aan boord voorzien zijn van de plunjes, voorkomende op de lijst daarvan gemaakt; 2°. alle plunjes van ieder matroos, of ten minste het voornaamste gedeelte daarvan als zijne hangmat, bultzak, kombaars, hemden, broeken ,wollen en linnen baaitjes, monteeringrokje, rantsel en kist zullen bij de eerste komst aan boord met het nummer van het folio gemerkt worden en dit bij overgang op een ander schip vernietigd en een nieuw er onder gesteld worden; onder opmerking voor de Schrijvers, die hiermede belast werden, de opperkleederen liever van binnen als van buiten te waarmerken; 3°. de kwartiermeesters worden gelast te waken tegen het vervoer van plunjes van boord, zullende hij, in wiens sloep plunjes gevonden worden of van wien het bewezen wordt, dat die met zijne sloep naar den wal zijn gebracht, de facto gecasseerd en voor matroos op het dek gejaagd worden; 4°. bij ontvreemding of verkoop van plunjes, zullen de aanbrengers de waarde daarvan tot belooning ontvangen; 5°. minstens eenmaal 's maands zal plunjeparade gehouden worden, met ernstige recommandatie aan de Kapiteins aan het toezicht daarop de hand te houden; 6°. bij overplaatsing behoort eene plunjelijst medegegeven te worden; 7°. de Schrijvers zullen bij hunne komst aan boord behoorlijke lijsten formeeren van de benoodigde surplunjes, en 8°. de Schrijvers mogen alleen aan de manschappen van het schip waarop zij dienen plunjes verstrekken. De plunjes op de lijst, sub 1°. vermeld, waren: 1 hangmat, bulzak, deken en kombaars; 3 hemden; 1 gestreept baaitje; 2 onderbroeken; 1 linnen rokje; 2 paar

(1) Resol. Maze 20 Nov. 1781.

schoenen; 1 paar gespen; 1 slaapmuts; 2 neusdoeken; 1 Engelsche muts; 1 naaidoos met toebehooren; 2 paar kousen; 1 monteeringrokje met losse overslagen en wollen voering, 1 rood Friesch baaitje; 1 linnen lange monteeringbroek; 1 blauwe, Friesche *spanbroek,* met knoopen en banden aan de beenen; 1 hoed met lint en *pluim.* Verder 6 pond tabak; pijpen en schoorlijn; 2 lepels en messen; 2 kammen; ¼ stoop jenever; een ransel en portie in eene kist.

Ofschoon nu door deze bepalingen een beter toezicht op de onderwerpelijke zaak werd mogelijk gemaakt, voorzagen zij echter niet afdoende daarin en was uit het door Rouppe dienaangaande voorgestelde nog wel een en ander, ter bereiking ook van meerdere zindelijkheid van den matroos, over te nemen geweest. Maar aan hem komt in ieder geval de eer toe, de eerste aanwijzing tot betere orde, ook in deze zaak, gegeven te hebben.

Ofschoon door de Hooge Regeering bij onderscheidene placaten gelast was, dat de *meeste zindelijkheid* op de schepen zou in acht genomen worden, schijnt zulks, ten minste voor zooveel een geregeld toezicht daarop tusschendeks aangaat, toch aan menige bedenking onderhevig te zijn geweest. Zoo als Titsingh nu eens vermeldt (1), dat men eerst „door de volatiele lucht die in de neusgaten speelde, op de *Beschermer* ontdekte, dat 2 matrozen *in extremis* verkeerden" en dan weder (2) spreekt van den „stank van varkenshokken," heeft ook Rouppe zeker meer dan eens aanleiding gevonden daarover een ongunstig gevoelen te moeten uiten. „Want als het schip, gelijk soms gebeurt, zijn eigen manschap heeft en daarenboven nog eenige soldaten tot zekere onderneming moet medevoeren en dezelve lang ophouden, geraken de matrozen in groot gevaar. Want de soldaten, behalve de onbedrevenheid op zee, zijn bijna altijd lui en geven weinig acht op de zindelijkheid, welke op de schepen met naauwkeurigheid dient in acht genomen te worden." Hij was er dan ook, op het voetspoor van du Hamel de Monceau (3), op bedacht raad te geven, waardoor zoowel de

(1) Geneesk. der Heelm. ten dienst d. zeevaart.
(2) Konstbr. lessen enz.
(3) Sur l'art de conserver la santé des équipages.

zindelijkheid der bemanning als die van het schip zouden bevorderd worden. Hiertoe, meende hij, zou kunnen leiden, wanneer bij iederen bak een opzichter behoorlijk aangesteld was, die zorgde, dat niet alleen de plaats, hem toevertrouwd, schoon gehouden werd, maar ook dat de matrozen zindelijk en betamelijk gekleed waren en zij hunne dingen wel gadesloegen. En bijaldien dit door den Kapitein of de Officieren anders bevonden werd, dan moest de schuld daarvan zoowel op den opzichter als op den onzindelijke neerkomen. Op deze wijze zouden de matrozen zindelijk gehouden, *„de kleine spelonken"*, ten gebruike van de Onderofficieren, tusschendeks uit den weg geraken en „vele andere ongemakken daarmede." Hier wordt dus de instelling van de aan ons als „bakmeester" bekende autoriteit aanbevolen.

Wij stippen hier aan, dat ROUPPE den raad gaf om, wanneer de matrozen overlast hadden van ongedierte, *hunne kleederen in den oven te doen* als de bakker er het brood uitgenomen heeft; *„dan sterven de luizen en de neeten met een."*

Eene hoofdzaak ter bevordering der gezondheid van de schepelingen, waarop ten allen tijde de aandacht der Scheeps Geneeskundigen gevestigd was, is de zorg voor eene voldoende *luchtverversching* in de verschillende scheepsruimten. Nu heeft het in vroegere jaren, toen overvulling op de schepen veelal plaats vond, niet ontbroken aan pogingen om hierin te voorzien, vooral ter vermijding van de bedorven lucht des nachts, of als het slecht weer was. Sommigen rekenden toen dit doel te kunnen bereiken op de door DU HAMEL DE MONCEAU voorgestelde wijze, namelijk, door bij den mast van het schoverzeil of daaromtrent, eene houten buis te plaatsen, waarop een luchtzeil (koelzeil) bevestigd kon worden. Anderen prezen blaasbalgen (ventilabria) aan, zoo als die van HALES, waardoor in het schip lucht werd gedreven, zonder dat dit voor de in kooi zijnden ongemak kon veroorzaken. Volgens DE WIND (1) verdienden deze blaasbalgen boven andere toestellen de voorkeur. Op de Engelsche en Fransche Oorlogschepen gebruikte men dubbele, of 2 kasten naast elkander. Op zeker Fransch schip waren deze

(1) loc. cit.

ieder 20 duim breed, 12 duim hoog en 4½ voet lang, alles binnenwerks gemeten. Twee personen konden gemakkelijk, zonder zich af te matten, gedurende een half uur 60 trekken in de minuut maken. Dewijl nu iedere blaasbalg, door elken trek, 7 cub. voeten lucht inbracht of tot zich nam, kon men daarmede in een uur 25000 cub. voeten lucht verwisselen. Nog anderen prezen de wijze van SUTTON aan (1), waarbij de bedorven lucht uit het ruim, door buizen met de kombuis in verband gebracht, verwijderd werd. Proeven op een Fransch Oorlogschip hadden geleerd, dat daardoor ook de scheepsvictualie zich beter conserveerde. Deze aangelegenheid was ook niet aan de aandacht van ROUPPE ontsnapt, omdat hij ook een ruim gebruik van de koelzeilen aanbeveelt om het spoedig bederven der victualie tegen te gaan. Hij had namelijk, uit zijne waarnemingen omtrent de temperatuur binnenboord geleerd, dat de thermometer van FAHRENHEIT, in een vat gort gestoken, 7—9 graden hooger steeg dan in de lucht daar buiten. Ook in onzen tijd, is deze zaak, vooral op de Oorlogstoomschepen der overweging zeer waard. Nu was op deze gewichtige zaak meermalen de aandacht der Admiraliteiten gevestigd geworden. De gewone koelzeilen schenen toch onder sommige omstandigheden niet voldoende aan het doel te beantwoorden. Ook rijst het vermoeden dat een te spaarzaam gebruik van de, op voorstel van den Vice-Admiraal SCHRIJVER in 1745 medegegeven ventilators, gemaakt werd. Daarom werd waarschijnlijk de order uitgevaardigd (2), „dat de Scheeps Kapiteins de ventilators altijd gaande moesten houden, immers zoo lang als zulks maar eenigzins mogelijk was en *telkens, op ieder dag, in hun journaal aan te teekenen, hoeveel glazen de ventilators aan den gang gehouden zijn*, opdat de Raad zooveel te zekerder en geruster zoude kunnen oordeelen over, en staat maken op het effect van de verstrekte ventilators."

Dat het bezwaar van eene onvoldoende luchtverversching aanmerkelijk toeneemt, wanneer de dampkring in het schip tevens zeer vochtig is, werd door de Scheeps Chirurgijns niet

(1) Method f. extract. foul air out of schips.

(2) Resol. Amsterd. 29 Oct. 1749.

voorbij gezien. Bij langdurige regens en harden wind moest men de toegangen voor de lucht afsluiten; langs verschillende wegen: lijfnaden, geschutpoorten, spuigaten enz., kwam veel hemel- en zeewater in het schip. „Het is bovendien", zegt ROUPPE, „eveneens waardoor het water inkomt; het is genoeg, dat het inkomt en dit geschiedt altijd als het regenachtig weer is. De goede matrozen worden dan afgemat; de minder ijverigen durven niet opkomen; die de wacht hebben worden nat en hunne kooijen ook". Wanneer wij nu daarbij voegen de uitwasemingen van het kielwater, van de victualie en van nog een aantal andere zaken, dan springt de noodzakelijkheid voor het uitvaardigen van de zoo even gemelde Admiraliteitsorder levendig in het oog en kan het ons niet verwonderen, dat alle Scheeps Chirurgijns op deze zaak bij herhaling de aandacht gevestigd hielden, vooral, daar de ruimte reeds onder gewone omstandigheden zeer beperkt was. Volgens ROUPPE werd aan ieder schepeling, tot het ophangen der hangmatten in het tusschendeks 10, ten hoogsten 12 Rijnlandsche duimen plaats gegund; vrijwilligers, Officieren en zieken konden over eenige meerdere ruimte beschikken. Er was echter geen plaats genoeg voor allen, 't geen velen noodzaakte in het midden (onder de luiken) hunne kooien op te hangen, waardoor zij aan regen en wind blootgesteld waren. Als er vele zieken waren kwam de voor ieder bepaalde plaats slechts op 9 Rijnlandsche duimen, 't geen te eng zijnde, de zwakken noodzaakte voor de sterkeren te wijken en een goed heenkomen te zoeken, op eene kist of op het dek. Ook dit zal tot bedroevende gevolgen aanleiding gegeven hebben. Om deze reden gaf ROUPPE aan zeereizen in het voorjaar ondernomen de voorkeur, dewijl zij voor de equipage gezonder waren. In het zachtere jaargetijde konden alle luiken open staan en trad de versche lucht onverhinderd in het schip; des winters daarentegen moest alles gesloten worden, 't geen een groot bezwaar opleverde. Onder de loffelijke maatregelen door de Admiraliteit genomen (1), om gedurende den winter het verblijf op de schepen dragelijker te maken, behoort de bepaling, dat aan de Bevelhebbers toegestaan werd gedurende het koude jaargetijde,

(1) Resol. Maze. 9 Oct. 1781.

in geval van overwintering in de zeegaten, tusschendeks kachels te stoken.

Wij spraken zoo even van de uitwasemingen van het bij de kiel der schepen stagneerend en vele organische ontbindingsproducten bevattend kielwater. Zoo lang door het ontbreken van eene doelmatige inrichting, waardoor water van buiten boord kon ingelaten worden, de gelegenheid ontbrak om dien scheepspoel door te kunnen spoelen, zal onder vele omstandigheden het lenspompen zijne schadelijkheid veel meer hebben doen toenemen dan verminderen en zeker zeer ongunstig op de gezondheid der bemanning ingewerkt hebben. Ten einde hierin te voorzien, werden op voorstel van den vroeger genoemden Admiraal SCHRIJVER, 2 kranen voor en achter in het schip aangebracht, waardoor nu naar willekeur, bij het lenspompen, versch zeewater aangevoerd kon worden, tot dat de gewenschte zuiverheid verkregen was. Dat de nadeelige invloed van het kielwater niet afhankelijk is van de zwarte kleur, welke bij het lenspompen dikwerf wordt waargenomen, wist ook ROUPPE zeer goed. „Deze zwarte kleur zal hun niet verwonderen, die met de bereiding van den inkt bekend zijn en tevens weten, dat eikenhout en ijzer voor het grootste gedeelte in de zamenstelling van een schip treden.” Gewoonte kon overigens volgens hem, de vatbaarheid, van door eene met schadelijke bijmengselen voorziene lucht ziek te worden, afstompen, „want men ziet dat menschen, die lang in zulk eene lucht verkeeren, er eindelijk aan gewennen, of dat de ligchamen, door eene lange gewoonte, eene gesteldheid krijgen, dat zij op hen geene gelijke uitwerking heeft als op aankomelingen.” — Maar de eerstgenoemden waren zeker alleen de enkele sterken, die bijzonder weerstand vermochten te bieden; volstrekte vrijwaring voor den nadeeligen invloed van eene bedorven lucht bestaat op den duur voor niemand.

Ofschoon bij de indienststelling der schepen, zoo als gewoonlijk, vele werkzaamheden verricht moesten worden, klaagde men echter over het algemeen niet, dat te veel van de krachten der matrozen gevergd werd. De equipage was verdeeld in 2 kwartieren (1), het Prinsen- en het Mauritskwartier; het

(1) Dit was ook op de Deensche Vloot het geval, waar de be-

etmaal in 5 wachten, namelijk 4 wachten van 4 uren en 1 wacht van 8 uren. De verdeeling in 2 kwartieren wordt door TITSINGH (1) afgekeurd, omdat hij op een tocht met 6 schepen naar Spitsbergen en het Beereneiland, ondervonden had, dat op één der schepen, de *Oosterstellingwerf,* waar men 2 kwartieren had, de scheurbuik hevig woedde, terwijl op de 5 overige schepen, waar de equipage in 3 kwartieren verdeeld was, deze ziekte niet voorkwam. Het is echter wel waarschijnlijk, dat hiertoe nog andere omstandigheden hebben medegewerkt. Op zee waren overigens, in den regel, de bezigheden niet drukkend maar geregeld, ofschoon het soms gebeurde, bij ontmoeting van verdachte of vijandelijke schepen, dat de bemanning dag en nacht onder de wapenen bleef, 't geen bij nat weder zijn schadelijken invloed niet miste, vooral omdat het droogen der natte kleeding geen punt van bijzondere zorg uitmaakte. De meesten droogden die aan het lijf, gedurende den tijd dat zij in kooi lagen.

Men had ook destijds reeds meermalen opgemerkt, dat bij eene vereeniging van Oorlogschepen, die alle onder dezelfde algemeene omstandigheden verkeeren, er gewoonlijk een of eenige zijn, waarop, als bij voorkeur, vele ziekten ontstaan en in heviger graad voorkomen. Dit is ook nu nog, vooral met betrekking tot sommige epidemisch heerschende ziekten, het geval. „De oorzaken daarvan," zegt ROUPPE, „zijn ontelbare en worden soms zeer gemakkelijk, op eenen anderen tijd daarentegen zeer bezwaarlijk ontdekt; *voornamelijk als vele kleine oorzaken zamen loopende, allengs krachtiger worden en zich bij de algemeene voegen."* Zoo kan (volgens hem) het tusschendeks, in vergelijking met een ander schip te laag, de roosters te klein en soms nog met planken bedekt zijn; het schip te licht water scheppen, waardoor de dekken nat worden; de geschutpoorten te dicht bij het water zijn, waardoor zij, als er wat zee staat, niet opengezet kunnen worden. Nieuwe sche-

---

manning der schepen in een Konings- en Koninginne-kwartier verdeeld was. Nautici vero in duas cohortes distributi, **Regis** nempe atque **Reginae,** alternatim vigilias agunt. (Callisen, Praesidii classis regiae sanitatem tuendi methodum. 1772. Copenh.)

(1) Geneesk. d. Heelm. enz.

pen noemt hij ongezond, vooral als het hout niet genoegzaam uitgedroogd was. Soms wordt om de geringste oorzaak de equipage op het dek in den regen geroepen. Een schip kan te onzindelijk zijn, of er wordt te veel nat schoon-schip gemaakt, 't geen hij liever „droog" wil gedaan hebben. Verder het te veel gesloten houden der geschutpoorten en tochtgaten; niet behoorlijk luchten der kooien; benedendeks aanwezig zijn van vuile kamerpotten; te spaarzaam gebruik van de koelzeilen; slechte scheepskost; te strenge tucht enz. In zeker opzicht zijn deze opmerkingen van ROUPPE nu nog van kracht. Ook op sommige van de tegenwoordige schepen is in vergelijking met andere, meermalen zekere onevenredigheid in het voorkomen en den aard der ziekten waar te nemen, waarvan de oorzaken niet zoo dadelijk in het oog vallen. Ook hier kunnen vele kleine oorzaken samenwerken en ten slotte de naaste oorzaak voor deze daadzaak daarstellen. De noodzakelijkheid van de eerste op te sporen en niet alleen het oog te houden op ééne veronderstelde schadelijkheid ligt dus voor de hand.

Op ieder Oorlogschip is zekere graad van strenge, echter altijd rechtvaardige tucht, tot instandhouding der goede orde en het welslagen der diensten welke er van gevergd kunnen worden, eene der eerste voorwaarden. Nu was echter gedurende dit tijdvak, toen veel aan de discretie der Bevelhebbers was overgelaten, de discipline over het algemeen bijzonder streng, waartoe vele oorzaken, waarvan er ook in de eigenaardige samenstelling der bemanning gevonden worden, het hare bij droegen. Ook ROUPPE zegt, dat de Officieren wel genoodzaakt waren de matrozen streng te behandelen en TITSINGH brengt meermalen „Kwartiermeestersvermaningen" ter sprake. Bij het toepassen van belangrijke lichamelijke straffen, of wanneer die door den Krijgsraad aan boord werden geëxecuteerd, moest zulks niet alleen ten overstaan van de Commissarissen, maar ook van den 1ˢᵗᵉⁿ Chirurgijn aan boord geschieden, „ten einde toezigt te hebben omtrent den staat van de geëxecuteerden" (1). Onder de meer ruwe zeden van die tijden en in overeenstemming met sommige beginselen bij de rechtspleging

(1) Resol. Maze 5 Dec. 1780. — Deze bepaling of een dergelijk gebruik bestond echter reeds veel vroeger.

aan den wal gebruikelijk, ontzag men zich overigens niet, soms door de meest afkeuringswaardige middelen, den beschuldigde tot bekentenis te dwingen. Dit geschiedde zelfs wel door den delinquent een aangestoken lont tusschen de vingers te doen houden, eene straf, ook bij de Fransche Marine in gebruik geweest, maar in de 18e eeuw afgeschaft. Soms echter sproten uit deze handelwijze blijvende nadeelige gevolgen voort, zoo als b. v. het geval was (1) met een matroos die er door verminkt werd, waarvoor hij eene schadeloosstelling van *f* 600 kreeg, op den Kapitein en zijnen Luitenant, die hunne afrekening kregen, verhaald. Het gedrag van den Chirurgijn werd bij deze gelegenheid zoo ernstig afgekeurd, dat men hem voor altijd uit 's Lands dienst verwijderde. En terecht, want het kan niet te streng afgekeurd worden, wanneer de geneesheer bij dergelijke gelegenheid ambtshalve geroepen en waarbij zijne tegenwoordigheid, in zeker opzicht, reeds oneigenaardig is, om deze of gene reden toegeeft aan bij hem opgewekte hartstochten, of zich aan ongepaste meêgaandheid of zwakheid schuldig maakt.

Wanneer wij nu, naar aanleiding van het in algemeene trekken medegedeelde, de omstandigheden in aanmerking nemen waaronder de schepelingen aan boord verkeerden, zien wij dat er schadelijke momenten genoeg voorhanden waren, waardoor de gezondheid en het leven bedreigd werden. Daarvan bleven de ongunstige gevolgen dan ook niet uit: er waren altijd vele zieken en de sterfte was belangrijk. Dit was vooral het geval op reizen naar de West-Indiën en de Middellandsche Zee, echter ook gedurende het verblijf op de kust van Afrika, op Schooneveld of binnenlands niet zeldzaam. Hieraan en ten gevolge van de vele wenken en raadgevingen door deskundigen gegeven, is het misschien te danken, dat eenige maatregelen door de Admiraliteiten aanbevolen of voorgeschreven werden, waardoor men in den gezondheidstoestand der Vloot eene gunstige verandering hoopte te weeg te brengen. En dat het althans aan goeden raad daartoe niet ontbroken heeft, blijkt voldoende uit een gezegde van ROUPPE, waar hij in zijne dissertatie over de prophylaxis handelt. „Er is”, zegt hij aldaar, „reeds zooveel over dit onderwerp geschreven, dat het inder-

(1) Resol. Maze 24 Aug. 1735.

daad onmogelijk is, zonder bekende zaken te herhalen, eenigen nuttigen raad te geven, die niet reeds aanbevolen is."

Onder de aanbevolen *prophylactische* maatregelen waarvan wij reeds melding maakten, behoort eene betere zorg voor, en contrôle door de Admiraliteit, op de luchtverversching. Nu werd het verder den Schrijvers op de schepen toegestaan (1) „met eene modique winst dagelijks, aan ieder van het volk zooveel genever te geven, als de Kapitein hem zal bevelen, als zijnde voor hunnen welstand zeer heilzaam." Hier treffen wij dus den oorsprong aan van den, in latere jaren op de schepen, onder den naam van *„tap"* aanwezigen jeneverwinkel, eene instelling, welke tot zoovele onregelmatigheden en zoo groot bedrog van verschillenden aard aanleiding heeft gegeven. Letten wij nu op het jaartal dezer vergunning (1741) en vergelijken wij dit met het jaar, waarin ROUPPE zijne reeds meermalen aangehaalde verhandeling uitgaf (1764), waarin hij zeer klaagde over de gelegenheid, welke den matrozen aan boord ten dienste stond, om jenever machtig te worden, dan blijkt, dat door dezen quasi officiëelen verkoop van sterken drank, de overige misbruiken niet beteugeld, maar slechts met een nieuw vermeerderd werden.

In 1770, toen de zoogenoemde febris nautica hevig op de schepen der O. I. Compagnie woedde, werden (2) de Bevelhebbers van de Oorlogschepen, naar de kust van Afrika bestemd, gelast, hun volk dagelijksch kruiden op wijn, als een praeservatief voor de gezondheid, te geven, waarvoor *f* 5 per reis van ieder schepeling werd ingehouden. Eenige jaren later (3) (1781) werd de bepaling gemaakt, dat de Kapiteins 2 ankers jenever, *met de noodige kina,* per 100 koppen 's maands op hunne extra declaratie konden brengen, mits zij verklaarden die aan de equipage verstrekt te hebben, waarvoor 10 st. van de gage van ieder matroos, jongens en oploopers uitgezonderd, ingehouden werd. Het gebruik van den koortsbast, als prophylacticum, was vroeger reeds door PRINGLE en LIND zeer aangeraden. Laatstgenoemde geneesheer had daarvan de guns-

(1) Resol. Amsterd. 9 Aug. 1741.
(2) Resol. Maze 23 Oct. 1770.
(3) Ibid. 10 Dec. 1781.

tige uitwerkselen waargenomen op de kust van Guinea, waar de kolonisten, in het regen- of ongezonde jaargetijde, dit middel, prophylactisch veel gebruikten (1). Het was ook bekend, dat de Graaf DE BONNEVAL en zijn talrijk gevolg, in 1717 en 1718 in Hongarije bij het leger van Prins EUGENIUS dienende, 2 of 3 malen daags een weinig brandwijn, waarin kina afgetrokken was, gebruikten, waardoor zij allen gezond bleven, niet tegenstaande nauwelijks één keizerlijk Officier, veel minder hunne bedienden, van de algemeen heerschende koortsen en dysenteriën verschoond bleven (2).

Vooral op de reizen naar en gedurende het verblijf te Curaçao, had men op de schepen veel te lijden van kwaadaardige dysenteriën en gele koorts, toen veelal chocolaadziekte genoemd. In overleg met Doctor en Chirurgijns van het Collegie werden daartegen eenige hygiënische maatregelen voorgeschreven, op de derwaarts bestemde schepen in acht te nemen (3), bestaande in de volgende voorschriften: „1°. dat het volk, om beter tegen de injuriën van de lucht bestand te zijn, voortaan van meerder plunje dient voorzien te zijn, dan door de slaapbazen bij hunne uitrusting wordt medegegeven; 2°. autorisatie aan den Schrijver om genever te mogen verkoopen, (reeds vroeger vermeld; 3°. de schepen en ook de bakken, waaruit het volk schaft, konden bij continuatie niet zindelijk genoeg gehouden worden; 4°. bij droogte en geschikt weder de kooijen luchten en in vinkenetten hangen; 5°. 't volk in 3 kwartieren te verdeelen, in plaats van in 2, ten einde de equipage minder te vermoeijen; 6°. in het drinkwater eene zekere hoeveelheid azijn en beveraas in de plaats van bier over de gort te verstrekken; 7°. op de hagjesdagen bij het spek wat peper en azijn en 8°. vooral op Curaçao limoenen en limoensap te geven." Men besloot hiermede eene proef te nemen en verzocht verder den Medicinae Doctor eene instructie op te maken, waarnaar zich de Opper Chirurgijns, in het behandelen der zieken, konden rege-

(1) Middelen ter bewaring enz.

(2) HUSSEM, Over de Rotkoortsen op de schepen. bekroonde verhandeling door het Zeeuwsch genootschap der wetenschappen 1778. Ook LIND, loc. cit. vert. d. DE WIND.

(3) Resol. Amsterd. 9 Aug. 1741.

len. Dat deze voorzorgen, waarvan sommige in het algemeen nuttig waren, niet vermochten de gele koorts bij de nieuw aankomenden te voorkomen, leerde echter de ondervinding bij voortduring.

Titsingh (1) gaf ook raad omtrent de gezondste ankerplaats te Curaçao, waar hij wil, dat men onder de stad, met den achtersteven naar den wal, zou liggen en niet voor het Waaigat, „daar de bries de leden doet strammen en loomheid maakt in de leden der *gortmachines*." Hij vond, dat het, wanneer men boven de stad lag, veel te koud was, daar de bries rechtstreeks over het land en een gedeelte van het kerkhof in het Waaigat valt. Onder de stad was des nachts eene matige lucht en de Officieren letten op het schip, waarop hij diende, dat de matrozen gedurende den nacht niet op het dek sliepen. Ook beveelt hij aan, het volk niet te veel aan boord te houden: „Vrijheid maakt blijheid; bandrekels worden duf, muf, scorbutiek, hypochondrisch, melancholisch en, als ze dan eens los raken, zijn zij kwaadaardig." Opdat de schepen van goed drinkwater zouden voorzien zijn, vertrouwt hij, dat de Chirurgijn wel eens met den Luitenant naar de waterplaats zal varen, om de gelegenheid te zien en het water te proeven. Hij had niet alleen altijd het water gekeurd, maar ook het bier en den wijn, voor 't scheepsvolk bestemd.

Ter voorbehoeding tegen ziekte werden verschillende geneeskrachtige stoffen gebruikt. Titsingh (2) noemt als zoodanige, om in de snertbakken te doen: tormentilla, zingiber, dipthamnus albus, ook peper, en haalt aan, dat Diaz aan de Officieren en soldaten van Columbus, als preservatief tegen de chocolaadziekte, op St. Domingo een weinig vijgenkaas, d. i. vijgen met amandelen gelardeerd, en staalwater gaf. De Onder-Chirurgijns en ziekenoppassers op de schepen volgden, wanneer de ziekten hun besmettelijk toeschenen, meestal den raad van den Scheeps Chirurgijn Tirenus en kauwden *calamus aromaticus*, of, „als 't wat hooger liep," slikten zij, volgens den Chirurgijn du Trano van de *Diepenheim*, een bolletje

(1) Konstbroederl. lessen enz.
(2) Ibidem.

allium. Ook de Scheeps Chirurgijns KEUCHENIUS, SOLENANDER en ANDERNAC stelden dergelijke middelen voor.

Dat die preservativa niet veel baatten, behoeft voor ons geen betoog; zij hebben echter misschien nuttig kunnen zijn, omdat zij zedelijke kracht gaven. Zekere bezorgdheid om besmet te worden was echter niet zoo geheel onverklaarbaar of overdreven; want aanleiding daartoe zal zeker de omstandigheid gegeven hebben, dat de sterfte, onder de geneeskundigen van de Vloot en ook van de Legers, soms zeer belangrijk was. Ja, DE WIND vermeldt (1), dat van de 800 Chirurgijns, met het Fransche leger in 1766 naar Hannover vertrokken, geen 80 in het leven gebleven zijn.

Soms werden, op hooger last, de meest afdoende middelen in het werk gesteld, om het inslepen van besmettelijke ziekten tegen te gaan. Zoo werd het schip *Diepenheim*, dat te Dantzig door de pest besmet was, op last van de Admiraliteit verbrand, nadat alvorens de equipage naakt het schip verlaten had, „omdat ook vermoedelijk de ziekte zich aan het scheepsboord had medegedeeld, dewijl volgens de getuigenis van de Heilige Schrift, de melaatsheid ook de wanden van het huis besmet." (2).

Doch, zooals wij reeds meldden, waren door TITSINGH, ROUPPE, SCHLAPPRISIUS, HUSSEM en andere Scheepsgeneeskundigen een aantal hygiënische maatregelen aangeprezen, waarvan de algemeene toepassing stellig meerdere voordeelen zou opgeleverd hebben, dan het geven van onvoldoende voorschriften, die daarenboven nog slechts ten halve of in het geheel niet opgevolgd werden en geene algemeene strekking hadden, de eerste voorwaarde, tot het beteugelen van epidemische of besmettelijke ziekten. Had men, om slechts een punt aan te wijzen, in stede van alleen te Curaçao, ook in zee, aan de schepelingen limoensap verstrekt, de gunstige uitwerking daarvan, ter voorkoming van scheurbuik, zoude niet achterwege gebleven zijn. Daarvoor had men onder vele andere, het bewijs kunnen vinden in het gebeurde met het smaldeel van den Engelschen Admiraal LANCASTER. Deze Vlootvoogd, met 4 schepen

(1) LIND, Middelen ter bewaring enz. Vert. door DE WIND.

(2) Relaas van JAN DU TRANO in TITSINGH'S Konstbr. lessen.

naar Oost-Indië gezeild, gaf aan elken man zijner equipage des morgens 3 lepels limoensap; met het gevolg, dat op zijn schip geene lijders aan scheurbuik voorkwamen. Op de 3 overige schepen, waar men verzuimd had deze voorzorg te nemen, heerschte die ziekte in eenen hevigen graad. (1) Het moet echter in die dagen, ten gevolge van het aan verschillende van elkander onafhankelijke Collegiën opgedragen bestuur over de Oorlogschepen van den Staat, bijzonder moeilijk geweest zijn eene algemeene toepassing van sommige voorschriften of regelingen te verkrijgen. Hoogst moeilijk zal zulks plaats hebben kunnen vinden ten opzichte van te nemen hygiënische maatregelen, voor welker invoering overigens dikwijls meer tegen onwetendheid, zorgeloosheid of aanmatiging dan tegen gegronde bezwaren gestreden moest worden.

Naar gelang van de omstandigheden, waaronder de schepen verkeerden, werden de *zieke en gekwetste schepelingen verpleegd:* aan boord der schepen; op de hospitaalschepen der Vloot; in buitenlandsche havens, vooral als epidemische ziekten heerschten, aan den wal, in daarvoor gehuurde lokalen en, na de terugkomst in het Vaderland, in de gasthuizen der verschillende zeehavens, waar de schepen binnenvielen of te huis behoorden. Ieder Collegie betaalde zelf de hierop vallende onkosten voor de Schepelingen van zijn ressort.

Omtrent de ziekenverpleging op de schepen hebben wij reeds vroeger een en ander medegedeeld, waaruit de wijze waarop zulks plaats vond, voldoende kan opgemaakt worden. Eene afgezonderde plaats, ziekenboeg of ziekengrens, was daarvoor niet ingericht. De geringe ruimte, daartoe beschikbaar, zou, voor de meestal vele zieken, zeker ondoelmatig en onvoldoende geweest zijn en onder de bestaande omstandigheden, alleen aanleiding gegeven hebben tot meerdere infectie, zonder eenig nut op te leveren. De gewone plaats voor de zieken was, in het tusschendeks, aan bakboordzijde vooruit; soms echter ook onder het halfdek.

Bij iedere Vloot of Eskader, soms reeds bij eene vereeniging van 4 schepen, was een afzonderlijk schip tot hospitaalschip ingericht, waarop ernstige zieken of gekwetsten behandeld kon-

(1) LIND, Middelen ter bewaring enz.

den worden, of waarheen men ze zond, wanneer het groot getal de verpleging aan boord der schepen moeielijk of onmogelijk maakte. De aanzienlijke uitgaven, welke een dergelijk drijvend hospitaal vereischten, doen zien, dat men er niet tegen opzag om, waar het welzijn van 's Lands zeevarenden er bij betrokken was, onbekrompen te handelen. Men berekende globaal, dat een hospitaalschip *f* 4500 's maands kostte. (1) Nu en dan echter ontstond verschil tusschen de Opper Chirurgijns der Oorlogschepen en de Chirurgijns van het hospitaalschip, over het evacueeren der zieken. Hierbij was ook weder het eigenbelang zeer in het spel: de eerstgenoemden wilden liefst niet evacueeren, dewijl zij daardoor geldelijke schade leden, en de laatstgenoemden weigerden de Scheeps Chirurgijns bij te staan met geneesmiddelen of andere benoodigdheden, om hen te dwingen de zieken te verzenden, waarvan zij op hunne beurt de voordeelen wilden trekken. (2) Dat de zieke matrozen onder dien tweespalt leden, valt niet te betwijfelen.

Wanneer de schepen buitenlands in de haven vele zieken hadden, huurde men gewoonlijk een lokaal voor hunne verpleging. In dat geval kregen de Opper Chirurgijns meermalen eene extra belooning (3); zoo te Port Mahon *f* 1.50 en te

---

(1) De onkosten voor het hospitaalschip Holland werden in 1708 berekend als volgt:

Huurkosten	*f*	18.000.	
Medicamenten, beddegoed, brood en wijn	„	4.000.	
Buskruit	„	1.100.	
Avarij	„	650.	
Extra declaratiën	„	314.	
Behoeften van geringe waarde	„	100.	
	f	24.164.	
2 Eerste Chirurgijns en de Apotheker	*f*	711	15 st.
15 Hutsgasten	„	450.	
60 Koppen soldij	„	12.372.	
12 maanden kostgeld	„	7.665.	
12 maanden schip- en schuitenvracht	„	252.	
	f	45.614	15 st.

(2) TITSINGH, Konstbr. lessen.

(3) Resol. Amsterdam 2 en 13 Febr. 1742.

Curaçao *f* 1 daags. Maar na 1742 hielden deze toelagen op en moesten de Chirurgijns, zonder verdere vergoeding, hunne zieken zoowel aan den wal als aan boord behandelen.

Wij zagen reeds vroeger, dat in 1587 zieke bootsgezellen in het gasthuis te Amsterdam verpleegd werden; over het algemeen werden nog vele jaren daarna, in den regel, de zieken en gekwetsten der Vloot, in de gasthuizen der Zeehavens verzorgd. Marinehospitalen bestonden toen nog niet. De evacuatie van zieke schepelingen naar de ziekeninrichtingen der steden schijnt destijds niet altijd geregeld na de binnenkomst der schepen plaats gegrepen te hebben. Want er wordt geklaagd, (in eene ongeteekende nota berustende op 's Rijks archief) „dat sommige Kapiteins binnenkomende manschappen afdanken, die onbekwaam zijn voor 's Lands dienst en gewoonlijk behebt met een of ander accident of ziekte, waarvan de genezing langen tijd vereischt; andere zijn pas herstellende en zwak, hebben weinig te goed, zijn genoodzaakt op straat onder den blooten hemel verblijf te houden en loopen gevaar daar te sterven, *waarvan voorbeelden aangehaald kunnen worden.*" Enkele schepelingen werden ook buiten het gasthuis, naar het schijnt door een Chirurgijn volgens hunne keuze, behandeld. Want in 1592 maakte de equipagemeester te Rotterdam rapport, dat het noodig was eenigen uit den Raad te committeeren, om te visiteeren zekeren gekwetsten Kwartiermeester, die ernstig gewond was, opdat de Chirurgijn, uithoofde van de zware kwetsuur, de kuur niet te hoog zoude schatten. In 1666 (1) betaalde men te Amsterdam aan het gasthuis, *f* 3 's weeks per hoofd voor de verplegingskosten, behalve de geneesmiddelen en extra onkosten. Er werden overigens ook sommige overeenkomsten met de besturen der gasthuizen getroffen, waaruit deze zekere inkomsten of voordeelen trokken. Te Amsterdam leverde het Gasthuis de geneesmiddelen en geneeskundige behoeften voor de Vloot. Te Rotterdam maakte het Gasthuis, in 1751, weder aanspraak op alle vroeger genoten rantsoengelden en voordeelen, van het verkoopen van buitwaren en geconfiskeerde goederen. Deze vordering werd toen rechtmatig gerekend en

---

(1) Resol. Amsterd. 24 Maart 1666.

toegestaan, „onder verpligting, dat het gasthuis, zooals vroeger, daarvoor zal onderhouden en doen behandelen alle bootsgezellen, die derwaarts door of van wege de Admiraliteit van de Maze zullen gezonden worden, ook de gekwetsten, maar voor dezen nog ƒ 3 per week zonder meer." In 1782 werd met het Gasthuis te Vlissingen overeengekomen, om ook zieken op te nemen van 's Lands schepen, behoorende tot andere Admiraliteiten dan die van Zeeland. Onder de daarbij gemaakte bepalingen kwam voor, dat men eerst moest informeeren of er plaats was; de Scheeps Chirurgijn en een Officier waren verplicht eene notitie te teekenen omtrent den patient; de verpleegkosten bedroegen 12 st. per dag. Dagelijks zouden de patienten door den Doctor en Chirurgijn bezocht worden, ongeneeslijke patienten echter door de betrokken Admiraliteit overgenomen en in allen gevalle het gasthuis schadeloos gesteld worden. Voor lijders aan syphilis moest eene maand gage gekweten en er mocht geene trepanatie, amputatie of andere zware kunstbewerking verricht worden, zonder consult met alle de Stads-Doctoren en Chirurgijns, mitsgaders met communicatie, zoo 't mogelijk was, aan den Chirurgijn en Kapitein van het schip, waartoe de lijder behoorde. Voor iedere dezer operatiën zal 12 Rijksdaalders betaald, op reclame van het gasthuis een of meer ziekenoppassers verstrekt en voor de benoodigde verschooning (minstens 3 of 4 hemden) gezorgd worden, met vergoeding van de begrafeniskosten, casu quo, ten bedrage van ƒ 16

Eerst gedurende de jaren 1780—1784 werden afzonderlijke hospitalen voor de Marine gebouwd en ingericht, namelijk te Hellevoetsluis en te Enkhuizen; het laatste in een gebouw, vroeger tot kanongieterij gebezigd en geschikt voor 500—600 zieken. Te Hellevoetsluis werd de ziekeninrichting eerst van hout, daarna van steen opgericht. Zij was gelegen aan de Oostzijde buiten het Fort en met grachten omgeven. Hier werd de Chirurgijnmajoor de Witt benoemd tot Chef van de inrichting, met den titel van Directeur-generaal, op een jaarlijksch inkomen van 1000 ducatons, vrije woning en kostgeld, berekend tegen 27 st. daags. Uit zijne breedvoerige instructie teekenen wij aan, dat de 1ste Scheeps Chirurgijns een geneeskundig bericht omtrent de geëvacueerde schepelingen moesten mede-

zenden; dat hij alleen binnen het fort burgerpraktijk mocht uitoefenen en een nauwkeurig geneeskundig journaal moest aanhouden.

Zoo lang de ziekten en verwondingen voor genezing vatbaar geoordeeld werden, was het geoorloofd de verpleging in de gasthuizen te doen voortduren. Rekende men de patienten echter ongeneeslijk, dan waren Doctor en Chirurgijn verplicht daarvan schriftelijk kennis te geven, (1) „ten einde de patienten te kunnen uitkoopen en het langdurige kostgeld te menageeren." Die uitkoop of schadeloostelling werd vóór het jaar 1697 alleen toegekend voor verminking, ten gevolge van verwondingen, in actie tegen den vijand bekomen. In 1600 bestond te Rotterdam (2) eene bos (bus) voor de arme gekwetste bootsgezellen waaruit gratificatiën verstrekt werden, soms met de clausule „dat ze nu niet meer lastig moeten vallen." In 1697 echter werd besloten (3) „dat alle verminktheid in en door het scheepswerk bekomen, buiten dronkenschap of eigen roekeloosheid, zal worden gesoulageerd en geredimeerd, als of die voor den vijand bekomen was." Het bedrag daarvan was verschillend. Vroeger deelden wij hieromtrent reeds enkele bijzonderheden mede. Eene bepaling in 1692 genomen hield in, dat verminktheid aan den 3en vinger aanspraak gaf op *f* 25; 't verlies van het linker oog *f* 350; idem been *f* 350; alle vingers der rechterhand *f* 300; rchterduim *f* 63, enz. In de publicatie der Staten-Generaal van 1781 werd onder anderen, voor het verlies van beide oogen *f* 1500; één oog *f* 350; beide armen *f* 1500; beide beenen *f* 700 toegezegd, „alles als de gekwetsten bij uitkoop wenschen gesoulageerd te worden; anders een zilveren dukaton 's weeks, als zij zich niet kunnen geneeren, en verminktheid van mindere conditie naar advenant."

De eerste belangrijke *epidemische ziekte* onder de schepelingen waarvan wij in de bescheiden melding gemaakt vonden, was die, welke in 1599 op de Vloot van den Admiraal VAN

(1) Resol Amsterd. 9 Sept. 1692.

(2) Resol. Maze 10 Febr. 1600.

(3) Resol. Amsterd. 27 Juni 1697.

DER DOES heerschte (1). Met de ingescheepte soldaten waren op de 73 daartoe behoorende Oorlogsvaartuigen, 8000 menschappen aanwezig. Het doel van de met deze scheepsmacht beoogde expeditie, de vernietiging der Spaansche zeemacht te Corunha, mislukte, daar men in Spanje tijdig van hare aanstaande komst verwittigd was. Met de helft der schepen werd nu de tocht voortgezet naar de Kanarische eilanden en vervolgens naar St. Thomas. „Bij het passeeren van den Kreeftskeerkring ontstond eene ongewone, contagieuse en pestilentieele ziekte, die alleen op het schip van den Opperbevelhebber, vóór het passeeren der linie, 15 personen deed bezwijken. Het was eene vurige en razende koorts, door de Spanjaarden *calentura* genaamd, veroorzaakt door de verandering van de lucht, dewijl die streken zeer ongetemperd voor de natuur der schepelingen waren, vooral door den gestadigen regen, die op de schepen groote vuilnis, stank en wormen veroorzaakt. Zeilende naar St. Thomas ontstond op nieuw eene zware ziekte, die men *scheurbuik* noemt". Maar terwijl de Vloot bij dit eiland lag, namen de ziekte en de sterfte onder het scheepsvolk zoo zeer toe, dat aldaar 1000 matrozen en ook de Opperbevelhebber stierven. Op de spoedig ondernomen tehuisreis duurden de ziekte en sterfte voort; ook de Officieren bleven niet gespaard, want, op 2 na, stierven alle de Kapiteins der schepen. Wanneer wij ons nu herinneren dat de Spanjaarden, op St. Domingo, destijds de gele *koorts calentura* noemden — welke ziektebenaming door de Engelschen die onder DRAKE geweldig aan de gele koorts geleden hadden, was overgenomen — dan zouden wij tot het besluit kunnen komen, dat op de Vloot van den Admiraal VAN DER DOES gele koorts geheerscht heeft en op de Kanarische eilanden, waar de matrozen eenigen tijd aan den wal waren geweest, was opgedaan. Wij zien echter bij DE WIND (2), die hier BLANKAARD aanhaalt, dat bij den Evenaar op de schepen meermalen *razende koortsen* ontstonden, zoo als ook op het O. C. schip *de Generale Vrede* het geval was

---

(1) Overgenomen uit een handschrift onder de stukken van de expeditie (Rijksarchief).

(2) LIND, Middelen ter bewaring enz., vertaald door DE WIND.

geweest in 1703, op welken bodem er 70 schepelingen door aangetast werden. De Wind noemt deze koortsen eene gewone ziekte in die streken, ontstaande als het scheepsvolk, bij aanhoudende stilte en hevige hitte, gebrek aan het noodige drinkwater lijdt. De lijders sprongen daarbij in hunne ijlingen dikwerf over boord, zich verbeeldende groene landstreken te zien. Dat de ziekte, welke zeilende naar St. Thomas ontstond de scheurbuik was, is wel aan te nemen; maar liggende voor den wal van dit eiland is eene door deze ziekte ontstane groote sterfte niet te verklaren. Want op de Engelsche schepen herstelden te St. Thomas de lijders aan scheurbuik spoedig, door het nuttigen van limoenen, zoo als met het scheepsvolk van de *Canterbury* en de *Norwich* het geval was geweest (1). Er is dan ook meer grond om aan te nemen, dat de Nederlandsche Vloot op dat eiland door hevige *malaria koortsen,* die aldaar toen endemisch waren, geteisterd is geworden. De malaria infectie was er toch zoo hevig, dat de daardoor ontstane koortsen tot een spreekwoord geworden en als de kwaadaardigste en doodelijkste in Afrika en Amerika beschouwd werden, terwijl Lind de kina het eenigste middel daartegen noemt. Het zal ons dan ook niet verwonderen, dat ook nog op de tehuisreis, deze reeds zoo uitgeputte scheepsvolkeren, aan ernstige ziekten geleden hebben. Verder wordt, in 1673, meer bijzonder melding gemaakt van eene hevige epidemische typheuse ziekte op de Vloot, kruisende langs de kust van Engeland waarop Manart als Doctor-generaal diende. Het meest en hevigst werden de matrozen aangetast, die in den afgeloopen winter dienst hadden gedaan en aan vele ongemakken waren blootgesteld geweest. De sterfte was zeer belangrijk, en eerst op Schooneveld teruggekeerd, slaagde men er gedeeltelijk in, door het verstrekken van ververschingen en evacueeren der zieken, den voortgang der epidemie te beteugelen. Weinige jaren later, in 1676, richtte andermaal eene epidemische *dysenterie* belangrijke verwoestingen onder de te Palermo gestationeerde scheepsmacht aan, ten gevolge waarvan er dagelijks stierven en onderscheidene Bevelhebbers, ook de 1ste Geneesheer bezweken. In de

(1) ibid.

W. I. werden vele schepelingen door de gele koorts ten grave gesleept, zoo als vooral in 1697 geschiedde. Kwaadaardige *(typheuse)* koortsen en dysenteriën heerschten af en toe geweldig van 1730—1750, soms, zoo als in 1747, in dien graad, dat de meeste schepen in het Kanaal, 40—50 zieken daags hadden en dagelijksch sterfgevallen plaats grepen. Op zeker schip bezweken zelfs meer dan 50 en waren daarna nog 156 van de bemanning ziek. De ziekten hadden een zoo haastig verloop, dat vele lijders binnen 48 uren aan den oever des doods waren. Op alle, op de Schelde destijds aanwezige Oorlogsbodems, had de epidemie zich dermate uitgebreid, dat er op de afzonderlijke schepen, van 60—100 zieken dagelijks onder behandeling waren en op de *Damiate* zelfs 170. Op het Admiraalschip en het schip waarover Kapitein Pichot het bevel voerde, stierven binnen weinige weken meer dan 50 manschappen. In het geheel werden, van 5, bij het fort Rammekens in Februari 1748 geankerde schepen, niet minder dan 300 man ter aarde besteld. Op het schip *de Haarlem,* dat de vlag van den Admiraal Schrijver voerde en in Januari 1748 naar zee was gegaan, had men in de Spaansche Zee 300 zieken en toen, dus in het begin der reis, reeds 61 dooden, van eene bemanning van 500 koppen.

Dat deze ongunstige omstandigheden op de diensten, door 's Lands Oorlogschpen te verrichten, van nadeeligen invloed waren, ligt voor de hand. Want niet alleen gedurende het heerschen van dergelijke belangrijke epidemiën zijn de schepen nagenoeg weerloos, maar nog eenen geruimen tijd daarna zijn de verzwakte bemanningen niet in staat dien wederstand tegen atmospherische en andere invloeden te bieden, welke de dienst op schepen en het verblijf op het onstuimige element in den regel tot verder behoud van de gezondheid noodzakelijk maken.

En nu zou het niet juist zijn aan te willen voeren, dat dergelijke rampen niet voorkomen of althans verminderd hadden kunnen worden, want reeds lang te voren en door velen waren, wij merkten dit reeds vroeger op, oorzaken die haar deden ontstaan, of stellig vermochten te verergeren, als met den vinger aangewezen.

Door het niet aantreffen van nadere geneeskundige bijzon-

derheden, omtrent de op de Oorlogschepen geheerscht hebbende ziekten in de bescheiden der Admiraliteiten zijn wij verplicht, daar alle de geneeskundige journalen van de Opper Chirurgijns verloren zijn gegaan, bij het verder behandelen van dit onderwerp weder in de eerste plaats onze toevlucht te nemen tot ROUPPE en TITSINGH, die ons daaromtrent nader toelichten (1).

In den regel verbleven 's Lands Oorlogschepen in de gematigde luchtstreek; eenige echter togen ook naar de West-Indische eilanden en de kust van Afrika. De vaart naar Oost-Indië en naar Suriname was toen meer aan de schepen, behoorende tot de Oost- of West-Indische Compagnie, opgedragen.

Onder de *ziekten welke in het vaderland op de schepen voorkomen,* noemt ROUPPE, dien wij hier eerst volgen, *koortsen* met ontsteking, *longontsteking, ware* en *valsche pleuritis. Pneumonie* ontstond ook wel door kneuzing van de borst, waardoor schudding van de longen wordt te weeg gebracht en opvolgend *emphyseem* kan ontstaan. Zuivere pneumoniën behandelde hij *met herhaalde aderlatingen, welke, hoe schielijker gedaan, des te meer nut aanbrengen.* Ook heerschten soms *gangreneuse* longontstekingen, zoo als vrij algemeen het geval was in April en Mei 1760, op de *Princesse Caroline* te Hellevoetsluis, waarbij delirium in het begin der ziekte, altijd door den dood gevolgd werd. Pleuritis zag hij nooit voorkomen zonder dat te gelijk longvliesontsteking bestond. Verder: *aanhoudende* en *afgaande* koortsen, die in het voorjaar goedaardiger waren dan in het najaar, wanneer zij licht in scheurbuik overgingen. Nog kwamen in het vaderland voor: *zinkingen,* waaronder die der oor-, kaak- en halsklieren en *vallende ziekte,* de laatste gewoonlijk gedurende de uitrusting der schepen, door hem aan dronkenschap toegeschreven, maar hoogst waarschijnlijk dikwijls voorgewend.

In de vreemde havens van de gematigde gewesten zag men

---

(1) Wij zullen bij het bespreken van de Geneeskunde op de schepen der O. I. Compagnie, nader in de gelegenheid gesteld worden, omtrent de in de vorige eeuw op die bodems hevig geheerscht hebbende koortsen terug te komen.

verschillende vormen van catarrhale, tusschenpoozende en ontstekingskoortsen; bij de intermittentes werd de derdendaagsche typus zelden waargenomen. In de lente behoorde men 3 aanvallen af te wachten, alvorens de kina toe te dienen; niet zoo in het najaar, wanneer de koortsbast onmiddellijk kon gegeven worden, wanneer slechts alvorens de eerste wegen gezuiverd waren. In dit jaargetijde liet men de kina ook lang nagebruiken om recidieven of scheurbuik te voorkomen. De aanhoudende koortsen (synochus) onderscheidt hij in koortsen *zonder* en in koortsen *met rotting;* onder de eerste benaming hebben latere schrijvers de febris inflammatoria, onder de laatste de typhosen aangeduid.

Wanneer eene koortsige ziekte op schepen eene besmettelijke geaardheid verkrijgt, kan de oorzaak daarvan in eene eigenaardige constitutie van het schip gelegen zijn, die vooral ten gevolge van overvulling en uitwasemingen van het kielwater ontstaat. Dit was ook aan ROUPPE niet onbekend: „als wij maar in tijds zorg droegen", merkt hij op, „werden de koortsen niet besmettelijk." Hetzij nu, dat die zorg niet altijd voldoende genomen werd, of dat de omstandigheden zulks beletten, meermalen heerschten op 's Lands schepen, ook op het schip waarop hij diende, koortsen in belangrijke uitbreiding, in welker beschrijving wij de *febris typhoïdea en den typhus herkennen.* „En ofschoon deze koorts, *die tegenwoordig menigvuldiger begint voor te komen,* haren oorsprong uit eenen rotachtingen toestand heeft, moet zij niet als zoodanig behandeld worden, maar door de reactie zelve (ex ipso febris mechanismo) moet de genezing tot stand gebragt worden en indien men deze tracht te beteugelen, dan wordt de ziekte erger en niet zelden bezwijkt de lijder", in welke schoone opmerking wij het begrip van den cyclus, waaraan deze ziekten gebonden schijnen, terug vinden. Meermalen richtten deze *synochus non putridus* en *putridus* belangrijke verwoestingen op de Vloot aan; zij waren o. a. te Hellevoetsluis op het *Welvaren van het Land* en in 1747 op de bij Schooneveld verzamelde scheepsmacht in belangrijken graad voorgekomen. Ook ROUPPE woonde in de Middellandsche Zee, in het jaar 1758 voor Napels liggende, op de *Delft* eene epidemie van typhus bij, waardoor meer dan 300

man zijner equipage, waaronder hij zelf, aangetast werden, echter slechts 15 bezweken. De *Edam,* te gelijk met de *Delft* aldaar, maar buiten de batterijen geankerd, ondervond niets van die ziekte. De geringe sterfte bewijst, dat ook op schepen (men wilde te Napels de ontscheping der zieken niet toestaan) de behandeling van ernstige zieken gunstige resultaten kon opleveren.

Toch waren de omstandigheden, waaronder deze epidemie onder de equipage van de *Delft* optrad, zeer ongunstig. In December 1757 en het begin van 1758 was zij zeer door scheurbuik bezocht en ofschoon aanvankelijk het verblijf voor Napels daarin eenige gunstige verandering te weeg bracht, hadden de schepelingen veel geleden, en ontstonden onder hen weldra koortsen, waaraan, nadat men er 18 dagen ten anker was geweest, reeds 80 lijders onder behandeling waren. In den tijd van 6—7 weken werd de geheele equipage, zoowel officieren als matrozen aangetast. Ook eenige matrozen, te Napels aangenomen, waren slechts 4 dagen aan boord, toen zij in hetzelfde lot deelden, zoodat in het geheel meer dan 300 manschappen, aan typhus lijdende, onder behandeling kwamen. Het door ROUPPE uitvoerig medegedeelde relaas stelt ons in staat de bezwaren te kennen, waarmede hij bij hunne behandeling in ruime mate te kampen had. Toen het aantal zieken boven de 100 gestegen was, waren er vele, die bij gebrek aan eene hangmat, op het dek of op de kisten moesten liggen. Sommigen, die in ijling geraakten, moest men de handen en voeten vast binden. Bij anderen werd de hangmat dicht genaaid, om te beletten dat zij zich in zee wierpen. De zoodanigen werden weldra nieuwe bronnen van infectie, tot welker zuivering het berooken met aromatische kruiden, jeneverbessen en besprengen met azijn niets afdeed, zoo als ook ROUPPE getuigt. De epidemie duurde 2 maanden en eindigde eerst, faute de combattants: allen hadden er aan geleden. Daaronder bevonden zich ook de Seconde Chirurgijn (adjutor chirurgus) en een ander Chirurgijn (alter), die niet nader aangeduid, vermoedelijk de 3e Chirurgijn geweest is en van weinig dienst was. Het schip was dus overvuld met typhuslijders, die door scheurbuik ondermijnd, slecht gekleed en onvoldoende verzorgd,

soms het geheele ziekteproces op de dekplanken of op eene scheepskist doorstonden, terwijl in alle diensten alleen door den 1sten Chirurgijn moest voorzien worden.

In de beschrijving van deze epidemie verdeelt ROUPPE de ziektegevallen in 3 afdeelingen: 1°. waarbij geen scheurbuik voorafgegaan was; 2°. waaronder de van scheurbuik herstelden of daardoor nog slechts licht aangedane lijders gerangschikt werden; 3°. de door typhus aangetasten, die tevens nog in belangrijken graad aan scheurbuik leden.

Bij de eersten ontwikkelde zich de ziekte onder hare gewone verschijnselen; gastrische stoornissen en de eigenaardige hoofdpijn kenmerkten haar begin. Ook gierstuitslag (parvae pustulae miliares rubrae), stupor en het eigenaardig uitzicht der zieken werden waargenomen. Het stadium nervosum uitte zich op verschillende wijze; nu eens door atactische dan weder door adynamische symptomen, delirium of coma. Op den 13den of 17den dag ontstonden critische bewegingen, meestal langs de nieren. Velen verloren in het herstellingstijdperk het hoofdhaar, of bleven stompzinnig na hunne genezing. De zieken, onder de 2e categorie gerangschikt, lagen al spoedig onverschillig, comateus neder, met eene kleine, sidderende pols en groote neiging om in onmacht te vallen; zij waren buitengewoon zwak, de adynamische verschijnselen traden reeds dadelijk meer op den voorgrond; er was een overvloedig zweet en tevens buikloop voorhanden, met neusbloeding, petechiae aan den tronk en bloeduitvatingen aan de ledematen. Bij de aan scheurbuik tevens nog hevig lijdende typhuslijders waren de colliquative toevallen en de zwakte in den meest ontwikkelden graad aanwezig en, waar tevens buikloop bestond, bezweken de lijders op den 3den of 4den dag.

De behandeling door ROUPPE tegen deze ziekte ingesteld was eene symptomatische, waarbij over het algemeen, zoo als hij opmerkt, iedere ingrijpende geneeswijze vermeden werd.

Gaf de toestand van den pols er aanleiding toe, dan werd bij nog niet verzwakte gestellen der sub 1° en 2° bedoelde zieken, eene aderlating gedaan en de ipecacuanha, al dan niet met tartarus emeticus verbonden als emeticum gegeven. Verder bij constipatie, verkoelende, soms olieachtige laxeermiddelen.

Was er buikloop, dan diende hij de rhabarber toe; licht zure dranken, soms met nitrum bedeeld, werden, in kleine hoeveelheden, dikwijls herhaald gegeven. Verder roodmakende en blaartrekkende middelen tegen de hersenverschijnselen; de vesicatoria veroorzaakten meermalen gangraen op de plaats der huid waar zij aangewend waren. Tegen de adynamie werd kina in groote giften gegeven, soms in den vorm van pillen, vereenigd met kamfer, contrayerva, serpentaria, sal. volat. cornu cervi, oleum essent, croci en theriac. — Bij de 3e categorie der typhuslijders was de behandeling geheel tonisch. Bovenaan stonden de kina, wijn en minerale zuren.

SCHLAPPRIZIUS deelt in zijn relaas omtrent de epidemische koortsen, waargenomen op 't schip *Brederode* (1) de volgende ziektebeschrijving mede: „de verschijnselen van den eersten dag waren de volgende: horror, capitis et lumborum dolor, anxietas sub diaphragmate, nausea, conatus vomendi, alvus adstricta, cutis arida, sudor nullus, virium debilitas, pulsus durus et frequens, urina pauca; het bloed na de lating bleef in superficie licht rood, in zijn midden en onderdeel zwart en in het geheel zonder water.

Den tweeden dag klaagden zij over halitus foctidi oris, amaritudo, sitis intensa, vomitus aeruginosus sine levamine, anxietas summa, inquietudo, vertigo, icterus, lingua erat flava, pulsus sanus, urina pauca biliosa en vele hadden eene materia nigra glutinosa circa dentes.

Den derden dag kwam singultus, vomitus niger en dergelijke sedes; denzelfden of 4en dag volgden sudor frigidus, frigus extremitatum, haemorrhagia narium, sputus niger, manuum tremor, delirá et convulsiones waarmede zij stierven." Ook volgens dit medegedeelde was eene scorbutische samenstelling voor deze ziekte wel aan te nemen.

Op de *Haarlemmerhout,* waar deze koortsen in de West-Indiën hevig voorkwamen, stierven de meeste patienten op den 5en of 6en dag. Men nam daar waar, dat vele lijders, daags, voor hunnen dood, zeer sterk door de vliegen geplaagd werden; zoodanig, dat men de insecten niet van hunne lichamen kon

---

(1) Aangehaald door TITSINGH, Geneesk. der Heelm. enz.

afhouden; terwijl anderen, naast deze liggende en in het uiterlijk voorkomen even gevaarlijk ziek, daar geen hinder van hadden. De laatsten stonden de ziekte door, en de eersten stierven kort daarna. Sommige lijders werden door de mieren met zoo veel woede aangetast, dat deze dieren hun de oogleden en de teenen geheel aan stukken beten, niettegenstaande men er oppassers bij plaatste om dit te beletten; terwijl andere koortslijders, ofschoon naast hen liggende en in schijnbaar even groot gevaar, geheel daarvan bevrijd bleven; met dat gevolg dat de eersten allen stierven en de laatsten van de ziekte herstelden. Dit ging zoo zeker, dat, wanneer de vliegen of mieren een van deze zieken met dergelijke woede aanvielen, men met zekerheid kon voorzeggen, dat zij korten tijd daarna aan de ziekte zouden sterven (1). Op de *Batavier,* waar meer dan 200 manschappen aan deze koorts gestorven zijn, was zij zoo besmettelijk, dat er van de loodsen en kaagschippers, die, toen dit schip nog in Texel lag, aan boord geweest waren, eenige dezelfde ziekte gekregen hebben, waarvan enkele overleden zijn (2).

SCHLAPPRIZIUS en HUSSEM meenden ook de ervaring gemaakt te hebben, dat wanneer kwaadaardige koortsen woedden, de gevallen, bij aanhoudende Zuidelijke winden, vergezeld van een vochtige en warme lucht, toenamen, waardoor laatstgenoemde dan dagelijks 5, 6 of meerdere lijders onder behandeling kreeg. Verder, dat, zoo spoedig de wind naar het Oosten of Noorden liep, *en de vochtmeter eene drooge lucht aanwees,* ook terstond het vermeerderen der zieken ophield, en er dagen verliepen, zonder dat zich nieuwe zieken meldden; 't geen weder het geval werd, wanneer de wind Zuidelijk en de atmospheer warm en vochtig werd (3).

In zee naar een warm gewest, zegt ROUPPE verder, waren de matrozen altijd gezonder, tenzij de hitte bijzonder hevig was. Want er ontstonden minder catarrhen, het leven was gemakkelijker, er viel weinig regen, de schepen waren drooger, de kooien en kleederen werden beter gelucht en het lichaam

(1) HUSSEM, over de Rotkoortsen op de O. I. schepen. Middelb. 1778.
(2) ibid.
(3) ibid.

zindelijker gehouden. Maar slapen op dek was gevaarlijk. De zeelucht beschouwde hij gezonder dan de landlucht; men had toch aangetoond dat de zoutdeeltjes met de dampen niet hooger opstegen dan eene halve streep, en de matrozen konden zonder nadeel tegen den wind strijden. Over het algemeen zijn deze opmerkingen ook nu nog geldig. In zee in eene gematigd warme luchtstreek zeilende, zijn de schepelingen gewoonlijk gezond. Ziekten op de laatste ankerplaats, in de haven of aan den wal opgedaan, verloopen gustiger en herstellen spoediger. Op het dek slapen is altijd nadeelig en veroorzaakt in het gunstigste geval catarrhen; waar daartoe de gelegenheid bestaat, stelt het aan belangrijke malaria infectie bloot.

Van een warm naar een koud gewest zeilende kwam veel *vliegende* jicht voor, waaronder wij *rheumatismus* dienen te verstaan, en waartegen groote vesicatoria aangewend werden; kleine spaansche vliegpleisters keurt ROUPPE af. Het meest echter had men aan boord te lijden van de *scheurbuik,* eene der scheepsrampen van die dagen welke minder de Officieren, Onderofficieren en roeiers aantastte, dan de overige schepelingen, die meer verstoken waren van versche groenten en ook minder beweging maakten. Nu had reeds Dr. BACHSTROM bij de belegering van Thorn in Pruissen opgemerkt, „dat de ware en eenige oorzaak van deze ziekte gelegen was in een lang gemis van alle versche groenten." Daarom zag men haar ook in de warme landen en onder de Negers niet, omdat er altijd versche groenten en vruchten te verkrijgen zijn. Ook LIND had daarop de opmerkzaamheid gevestigd, en aanbevolen ruim versche groenten en vruchten te geven, terwijl hij er bijvoegde, dat de goedkoopste de beste waren, omdat men over deze gewoonlijk in groote hoeveelheid kan beschikken. ROUPPE zegt, dat men in het oog dient te houden, dat alle groenten, op welke wijze ook bereid, gekookt of rauw, vruchten, kruiden of wortelen, hetzelfde gunstig gevolg hebben. Onder de gelegenheid gevende oorzaken, voor het ontstaan van scheurbuik, *werd vooral koude,* minder vochtigheid gerekend. Zij trad gewoonlijk op wanneer de temperatuur 20° F. beneden de gewone zomerwarmte daalde, van de plaats waar men zich bevond. Bijzonder voorbeschikt waren zij, die met weerzin dienden of

uithoofde van hunne betrekking aan boord geen werk behoefden te doen, zooals: de paai in het kabelgat, de botteliersmaat, de ruimsgasten, de provoost, de pluimgraaf, de veegjongens, enz.; ook die misbruik maakten van sterken drank of geene voldoende kleeding hadden.

Van ROUPPE'S uitvoerige beschrijving der ziekte nemen wij hier het volgende over: Het verloop van deze „wreede ramp der zeevarenden" *(„crudelam hanc nautarum calamitatem")*, wordt in 3 tijdperken verdeeld: 1°. het tijdperk van ontstaan wanneer de gezondheid merkbaar begint te lijden; 2°. dat van de ontwikkelende ziekte, en 3°. dat van het einde der ziekte: *„qui morti proximus est."*

De schepelingen door scheurbuik aangetast, worden eenzelvig, treurig, ontstellen licht, wantrouwen alles en stellen zich aan, als wilden zij een hun dreigend gevaar ontvlieden. Zij zonderen zich af op stille plaatsen, zijn spoedig vermoeid, vooral na eenige inspanning en gevoelen, wanneer zij zich moeten bewegen, pijn in het geheele lichaam. Vooral kan de ademhaling zoo benauwd zijn, dat de lijders na de minste beweging schijnen te zullen stikken, hetgeen aan boord niet zelden inderdaad gebeurd, doordat zij den adem verliezen *(perdiderant spiritum)*. Bij toename der ziekte worden zij wanhopig en weenen als kinderen. Het gelaat der scheurbuiklijders heeft eene gele kleur, even als de sclerotica; de lippen worden bleek, zoo ook de slijmvliezen; later gaat die bleekheid in eene groene tint over. De buik is ligt gespannen, zonder pijn, die echter wel in de schouders, de borst, de rug en de lenden gevoeld wordt. De pols is natuurlijk, iets langzaam; geene algemeene reactie; er is eetlust.

In het verder verloop der ziekte wordt het gelaat opgezet, beginnende met de onderste oogleden, vooral des morgens. Daarna ontstaat er oedeem aan de onderste ledematen en waterzucht. De vroeger beschreven pijnen doen zich nu vooral aan de kniegewrichten in hevigen graad gevoelen en soms ontstaat, vooral bij oude lieden, verharding en samentrekking der ledematen, waarbij de hielen wel eens tegen de billen getrokken worden. Later kan deze verharding in oedeem overgaan, terwijl de pijnen aanhouden en het lid gebogen blijft.

Intusschen blijft de spierbeweging in andere gevallen ongestoord. Ook nu is er weinig verandering in den pols waar te nemen, die alleen iets trager en kleiner is; bij het naderend einde der ziekte echter wordt hij onregelmatig en tusschenpoozend als de lijder ligt; onregelmatig en versneld wanneer hij opstaat. Als de dood langzaam intreedt, zijn de onderste ledematen soms reeds 2 dagen koud, terwijl de tronk nog warm is. Is de ziekte in het 3e tijdperk getreden, dan blijft er weinig hoop op eene gunstige wending over. De dood kondigt zich aan door flauwten, hartkloppingen, bloedingen, waterzucht, gangraen.

Pathognomonische verschijnselen zijn de *cutis anserina* en de *ulceratie van het tandvleesch*. De eerste kenmerkt zich door kleine verhevenheden, aan hunnen top voorzien met een geel, roodachtig blaasje, dat spoedig rooder en doorschijnender wordt en daarna eene meer donkere kleur aanneemt. Nadat de basis van deze verhevenheid ingevallen is blijft eene kleine, roodachtige vlek na. De vlekken zijn rond, ter grootte van eene linze, komen meest aan de onderste ledematen, bij het kniegewricht voor en schilferen af. Zij ontstaan gewoonlijk tegen het einde van het 1ste of het begin van het 2de tijdperk, soms nog tegen het einde van dit laatste. De papulae gaan nimmer in verettering over en ontstaan 10—20 dagen voor de aandoening van het tandvleesch. De *vlekken in de scheurbuik* verschillen van die, welke in de febris petechialis gezien worden, „die altijd een allerongunstigt verschijnsel zijn, terwijl daarentegen in de eerstgenoemde ziekte, de lijders nog wel 1 of 2 maanden blijven leven nadat zij ontstaan zijn, en buitendien, onder eene behoorlijke verzorging herstellen kunnen.

Minder standvastige verschijnselen waren: *kwijling,* vooral bij hen die tabak gebruikten; *hevige pijnen* (atrocissimi) meer bijzonder in de nabijheid der beenderen, die voor geene behandeling wijken; *bloeduitvatingen,* niet te verwisselen met de kleine maculae; zij zijn over het geheele lichaam verspreid, grooter, dieper gezeteld, bleek of roodachtig en gepaard met jeuking; *verzweringen* van bij toeval, door krabben als anderzins ontstane verwondingen der huid. Gewoonlijk breken lidteekens van vroegere verwondingen weder open en onlangs ver-

eenigde beenbreuken scheiden zich op nieuw. Er is ook wel crepitatie van sommige gewrichten bij beweging.

De aanwijzingen voor de behandeling bestonden 1°. in het regelen van het dieet; bij gevolg versch vleesch en versche groenten; 2°. de zorg voor eene behoorlijke kleeding en dekking tegen de koude; 3°. eene naar den toestand der krachten geëvenredigde lichaamsbeweging; dagelijks op het dek loopen; de daartoe te zwakke lijders moeten in hunne hangmat boven gebracht worden en aldaar eenigen tijd verblijven, terwijl de hangmat nu en dan heen en weder bewogen wordt; 4° hevige verschijnselen werden bestreden. Verder citroen- of oranjeappelensap „alleen hiermede kan men de scheurbuik genezen." Ook de tinct. cochlear.; tinct. arom.; tinct. stomach.; vinum amar.; bier; warme zweetdrijvende, aromatische dranken; theriac. Androm.; flor. sulph.; camphor. Buikverstopping werd door zeer zachte laxantia, zoo als manna, cremor tart. enz. bestreden; bezwaren in de ademhaling door scilla. Kina gaf men, zoowel tegen de pijnen, die soms, terwijl de algemeene toestand verbeterde, voortduurden, als ook bij verzweringen.

Door toeval ontdekte ROUPPE het nut van de knoflook bij scheurbuik. Een daaraan lijdend, gierig soldaat, wilde te Cadix geene ververschingen koopen, maar voorzag zich alleen van brood, dat hij met knoflook en zout inwreef en nuttigde. In 12—15 dagen was hij onder het gebruik van dit middel genezen. Dit gaf aanleiding het bij andere patienten te beproeven maar de matrozen wilden het niet gebruiken, waarop ROUPPE de knoflook in den vorm van pillen in dezer voege gaf: neem, knoflook 5 dr.; squill. maritim. ½ ons; stamp dit in een steenen mortier; voeg er bij camph. dr. 1 in ol. anis. opgelost, en pulv. rad. contrayerv. dr. 6; maak er pillen van, waarvan men 's morgens en 's avonds 18—20 greinen geeft, met een warm aftreksel van thee. Dit middel veroorzaakte eenige koortsbeweging, welke echter niet nadeelig was. Alleen bij zwakke personen vereischte zijne toediening eenige omzichtigheid.

In de havens van warme gewesten kwam veel voor: *hoofdpijn, zonnesteek, puisten* en *uitslag*. De inwoners noemden uitslagziekten gezond, doch ROUPPE zag niet, dat zulks iets tot

de gezondheid toebracht. Integendeel, zij veroorzaakten meer kwaad dan goed, door de pijn en het verontrusten van den slaap. Ook geven zij aanleiding tot verkoeling. Het beste middel voor hare genezing waren herhaalde koude baden, die overigens niet altijd aangeraden konden worden. Dikwijls ontstond *trismus* en *tetanus*, door 't vatten van koude. Daarbij zullen echter zeker toen nog andere momenten voorhanden zijn geweest, want tegenwoordig ziet men de niet traumatische vorm dezer ziekten niet op de schepen. Omtrent den Guineeschen *draadworm* meldt hij zijn menigvuldig voorkomen op het eiland Curaçao, waar de ervaren Chirurgijns DORFEL en LEISTING hem dien parasiet lieten zien. Geloofwaardige bewoners verzekerden, dat dit gebrek nog niet lang geleden op het eiland waargenomen werd, maar door negers van Guinea aangebracht was. In Nederland met een schip overgebracht, werd de draadworm niet uitgebroed, 't geen echter vroeger of later geschieden kan, wanneer zoodanig vaartuig zich naar eene warmere luchtstreek begeeft. Dit vondt plaats op een Amsterdamsch Oorlogschip, dat van Curaçao eerst naar Nederland en daarna naar de Middellandsche Zee gezeild was; tot hiertoe had men er onder de bemanning niets van ontdekt. Hier echter werd, door nu, onder begunstiging der warmte, uitgebroedde draadwormen, meer dan de helft der equipage aangetast; daarenboven ook eenige Officieren. Het kwam hem waarschijnlijk voor, dat het insect door de zweetgaatjes in de huid kroop en de ziekte werd medegedeeld op dezelfde wijze als dit bij de schurft geschiedt; want de meest ontbloote deelen werden bij voorkeur aangetast, vooral bij diegenen die blootvoets gingen. Voor zoover wij weten heeft zich de draadworm echter op Curaçao niet voortgeplant en is die parasiet aldaar tegenwoordig onbekend. De *zomergalkoorts* genas over het algemeen zeer ligt; niet zoo de door hem te Curaçao waargenomen hevige ziekte, die hij „cholericas affectiones" noemt, en wij met den naam van *gele koorts* bestempelen, waardoor spoedig, na zijne komst aldaar met de *Princesse Carolina*, $^{1}/_{3}$ gedeelte van het scheepsvolk aangetast werd. De oorzaken lagen niet voor de hand: het weder was schoon; de equipage gezond; de temperatuur niet bijzonder hoog; het schip werd behoorlijk ge-

lucht. Er woeien Z. O. winden die nadeelig schenen te zijn, want onder deze windrichting, had hij spoedig 70 zieken in de kooi. Aan insleping van elders schijnt ROUPPE niet gedacht te hebben, 't geen bevreemding verwekt, daar toch DUTERTRE reeds bijna eene eeuw vroeger, de gele koorts als aangebracht beschouwde en tevens hare besmettelijkheid vermeld. Want deze Schrijver zegt: (1) „durant cette même année, la peste, *inconnue jusqu'alors dans les isles,* depuis qu'elles sont habitées par les Français, (1627) y fut *apportée* par quelques navires...... Cette maladie *contagieuse* fut *apportée* à la Guadaloupe par un navire appellé *le Boeuf.*" Ook LABAT (2) noemt haar *„contagieuse"*. In het begin der ziekte was er, zegt ROUPPE verder, ingenti ardore circa praecordia, buitengewone onrust; daarna ontstonden galachtige ontlastingen, per os et per anum, en groote prostratie. Bij vele lijders bedekte een koud zweet het lichaam en, ging er koorts met eene volle pols mede gepaard, dan werd het gelaat opgezet en zelfs zwollen de lippen op. Er was slapeloosheid gedurende het geheele verloop der ziekte. Bij het nalaten der koorts braakten de lijders dikwijls zwarte stoffen; deze stierven bijna allen. Andere lijders ontlastten per anum zwart bloed, waarna nog wel genezing volgde. Bij sommigen werd het wit der oogen en de huid op den 2^en^ of 3^en^ dag geel gekleurd, 't geen een kwaad teeken was. De meesten stierven op den 4^en^ dag. De lijders die men ader gelaten had, braakten geen bloed en bezweken niet zoo spoedig. Die op den 5^en^ of 6^en^ dag niet stierven, kregen bloedvinnen of kleine roode puisten; allen, die onder deze omstandigheden tot den 7^en^ dag in het leven bleven, herstelden op eene uitzondering na. Het intreden van een ruim zweet was gunstig. Onder door liepen lichtere gevallen. Jonge sterke menschen werden eerder aangetast en stierven meer. Bij de lijkopening vond hij de lever grijsachtig en in 2 gevallen, *alsof zij gekookt was;* onlangs maakte DUTROULAU (3) dezelfde opmerking. De behandeling bestond in het toedienen van een braakmiddel; bij groote hitte (koorts) deed men eerst eene aderlating en gaf

(1) Hist. génér. des Antilles. 1667. t. I.

(2) Nouveau voyage aux îles d'Amériq. Paris 1742.

(3) Maladies des Europ. dans les pays chauds etc. 1861.

daarna het emeticum; was de hitte na de braking nog hevig, dan werd de aderlating herhaald. Omtrent de algemeene bloedontlasting merkt ROUPPE op, dat hij in den beginne bevreesd was, daardoor de putriditeit te zullen doen toenemen. Maar toen hij „deze ijdele vrees" *(vanam timorem)* overwonnen had, bezweek geen zijner lijders meer. Bij buikverstopping gaf hij, als de krachten het toelieten, op den 2^{en} dag een zacht purgans; en stond overigens een ruim gebruik van zure dranken toe. Dikwijls werden eenige greinen kamfer met nitrum en als de zieken tegenzin voor zure dranken toonden, koud water met sal glauberi of nitrum gegeven. Liet de koorts na, dan was de kina „het heilig plechtanker". Met water gekookt deed zij de beste diensten, *„als zij maar genoeg gegeven werd"*. Naar omstandigheden voegde ROUPPE er sal polychrest, sal glauberi, nitrum, of ook, als het vereischt werd, cortex simarubae bij. Kwamen de zieken weder overeind, dan verving hij de kina door eenige glaasjes van een infusum amarum, gedurende den dag te gebruiken. Wanneer de koorts gering was, onthield hij zich van bloedontlastingen, gaf terstond een emeticum en volgde overigens de boven vermelde behandeling. Bij groot verval van krachten wendde hij nog stovingen aan, uit azijn, theriak en kamfer bestaande, op den buik, de polsen, de handpalmen en de voetzolen. IJlhoofdigheid gaf aanwijzing, vesicatoria ad nucham aan te leggen. Zoo, was in hoofdtrekken zijne behandeling van de gele koorts, die hij ook tegen dysenterie gebruikte, waarbij ook cortex simarubae te pas kwam, en des avonds 1 of 2 greinen opium gegeven werden.

Volgens TITSINGH (1) waren de meest op de schepen voorkomende ziekten: *koortsen, scheurbuik, buikloop* en *waterzucht.* De dysenterie onderscheidde hij in eene *cruenta, alba, benigna* en *hepatico-venosa;* zij kon gepaard gaan met *chocolaadbraking* en was dan doodelijk. Soms was zij *aanhoudend* of *tusschenpoozend,* grasseerend en besmettelijk. Meer bijzonder te Curaçao kwam *rotachtige roode loop* en *chocolaadziekte* of *gele koorts,* door anderen *febris putrida* genaamd, voor, welke ziekten aldaar, in 1751, onder andere 's Lands schip *Middel-*

(1) Geneeskonst der Heelm. enz.

burg hevig bezochten. Hier noemde hij de dysenterie *eene chocolaadziekte, die door het intestinum rectum uitgaat.* Vermoedelijk had hij opgemerkt, dat de epidemische gele koorts op vele met haar te gelijk voorkomende ziekten, eenen eigenaardigen stempel vermag te zetten. Onder de schrijvers van den laatsten tijd vestigt ook CROUILLEBOIS (1) hier de aandacht op.

De dysenterie, door TITSINGH op Curaçao waargenomen, ging gepaard met hevige pijn, hik en stank; de hik was altijd een doodelijk verschijnsel. Was er geringe koortsige reactie en ruime ontlasting van geelachtige stoffen per os et per anum, dan herstelden de lijders spoedig. Ook deden zich complicatiën voor, zoo als aandoeningen van een of ander buiksingewand. Zoolang deze samenstellingen aanhielden, duurde de dysenterie voort en genas de ziekte langzaam. De niet zelden er mede gepaard gaande leveraandoeningen schijnen aan zijne aandacht dus niet ontsnapt te zijn. Lijders, die aan hevige benauwdheden leden, loosden per anum wat slijm, met zwart, soms klonterig of gruizig bloed. De benauwdheden waren wel eens zoo hevig als in de gele koorts; „in die gevallen zoude men de dysenterie *chocolaadloop* kunnen noemen." Zeker lijder ontlastte op eenmaal $^1/_3$ van eene puts vol zwart bloed en daarna nog kleinere hoevelheden, waarna hij spoedig bezweek.

TITSINGH behandelde deze ziekte, wanneer gastricismus bestond, door een emeticum (ipecacuanha) toe te dienen; daarna gaf hij rheum met cremortartari. Verder decoct. hord. met capit. pap. alb., flores rosar.; decoct. tamarind., nitrum en uitwendig den balsam. Locatelli. Bij tenesmi verzachtende enemata, dampen van water of berookingen ad anum van resina mastich. op een kooltje vuur gestrooid. Adstringentia bevielen niet; zij vermeerderden de benauwdheid. In den slependen buikvloed roemt hij den cortex simaruba, (het eerst door DEGNER (2) in Gel-

(1) Rec. d. mém. d. médec. etc. milit. Déc. 1863. Volgens dezen schrijver kan, b. v. bij een lijder door acute dysenterie aangetast, de algemeene toestand door eenige aan de gele koorts ontleende verschijnselen samengesteld worden. Dit nam ook STEENBERGEN waar bij de zieken op de *Cornelis Dirks* gedurende zijn verblijf te Rio Janeiro, in 1860.

(2) Histor. medic. de dysent. bilioso-contag. quae 1736 Neomagi et in vicinis ei pagis epidem. grassata fuit. Traj. 1738.

derland daartegen, als een specificum, aangewend), met hetzelfde vertrouwen als den cortex peruv. tegen de koortsen, ofschoon, volgens hem, de koortsbast ook bij de behandeling der dysenterie soms te pas kwam. De cortex simaruba genoot destijds, in slepende dysenterie, zekere vermaardheid; het was echter moeilijk dit geneesmiddel onvervalscht machtig te worden, dewijl de prijs buitengewoon hoog was, want men betaalde tot *f* 100 voor het pond (1).

TITSINGH nam ook waar (2), dat de lijders aan *gele koorts* spoedig herstelden als zij veel gal ontlastten. *In koortsen schreef hij aan de overmatige hitte den ondergang van den lijder toe.* Toen *de Middelburg,* waarop hij diende, naar zee was gegaan, kwamen er nog wel gevallen van dysenterie en gele koorts voor; zij waren echter niet meer zoo hevig en de sterfte hield op. Zwarte braking werd in zee niet meer waargenomen. Maar na de terugkomst in de haven te Curaçao namen beide ziekten weder in hevigheid toe en laboreerden er doorgaans 70—80 schepelingen aan. De sterfte was op sommige schepen belangrijk; zoo stierven op *de Beschermer* (270 koppen) binnen 5 maanden 72 lijders. Regens en frissche lucht deden, volgens TITSINGH, in Juni de koorts ophouden. Vermoedelijk hadden toen allen, die de noodige voorbeschiktheid hadden besmet te worden, er aan geleden. Dat die vatbaarheid zich intusschen nog later kan ontwikkelen, of de smetstof eenen geruimen tijd sluimerende kan blijven, zou kunnen aangenomen worden uit de omstandigheid, dat later, gedurende de tehuisreis, op 30° 21′ N. B., nog een matroos door gele koorts aangetast werd en bezweek.

Deze Scheeps Chirurgijn beschouwde, in strijd met SCHLAPPRIZIUS, en daarin had hij volgens de latere ervaring volkomen

---

(1) Volgens DE WIND, (loc. cit.) gaf de Chirurgijn WOMBERGE dit geneesmiddel op de volgende wijze: 1 ons cortex simaruba werd met 1½ pint water gekookt tot eene pint decoctum overbleef; daarvan werd 's morgens ten 9 ure $^1/_3$ gedeelte, ten 9½, $^1/_3$ gedeelte en het overblijvende ten 10 ure gebruikt.

Dezelfde schrijver deelt ook mede, dat de slavenhalers een vaatje amylum op de reis medenamen, om tegen den rooden loop, in den vorm van pap of emulsie, te doen gebruiken.

(2) Konstbr. lessen, enz.

gelijk, de gele koorts niet als eene te Curaçao endemische, ziekte. „Zij schuilt *niet alleen* in die haven, naar het is, alsof zij met drekstank uit den boeg, door de Oorlogschepen op alle reizen, als door den reuk van een giftig dampvat, *verspreid* is." (1) Hij schijnt dus de insleepbaarheid der ziekte, door middel van de Scheepvaart, aangenomen te hebben. Op eene andere plaats zegt hij verder, „dat de Siam een morbus endemicus der Hollandsche schipluiden is, thans op 's Lands Oorlogschepen als haring in den kuil gepakt." Voor dit gevoelen had hij misschien aanleiding gekregen, door dat op *de Maarszen,* in 1749 voor Salé liggende, een geval van vomito negro was ontstaan. Hieromtrent is verder niet onbelangrijk een door hem medegedeelde brief (2) van den Opper Chirurgijn W. VAN TINTELAAR, geschreven op *de Maarszen* den 23sten Januari 1749, ter reede van Texel, houdende in hoofdzaak, „dat gisteren (22 Januari), een matroos overleden was, die een half uur voor zijnen dood eene stof braakte, zoo als, volgens de beschrijving, gevomeerd wordt door lijders aan chocolaadziekte. Op den 17den Januari was die lijder door eene febris ardens overvallen, echter zonder gevaardreigende verschijnselen. Maar de koorts hield aan tot den 22sten, toen delirium, benauwdheid, hik, conatus vomendi, en weldra vomitus van eene bruine schuimende stof optraden, en de lijder op dien zelfden dag bezweek. Bij de lijkopening trof men ook eene bruine schuimende stof in de maag en het duodenum aan" (3).

Onder de voornaamste oorzaken tot het ontstaan van gele koorts rekent TITSINGH: slechte voeding, overvulling en eene vochtige, warme lucht. De naziekten op de thuisreis waren: zwakte, leucophlegmasie en waterzucht. Hij neemt ook aan dat die koorts uit den synochus simplex kan ontstaan, ten gevolge van ontsteking van het duodenum, of uit den synochus putridus, „*dewijl door te snelle beweging der vochten,* de bloedmassa tot serum overging en ligt in bederf.'

(1) Geneesk. d. Heelm. enz.

(2) Konstbr. lessen enz.

(3) Ook DE WIND (LIND, loc. cit.) maakt gewag van eene dergelijke ziekte bij eene vrouw te Middelburg, welke in 4 dagen met den dood eindigde.

Bij het bespreken der behandeling merkt hij op, dat over het algemeen, gedurende het verblijf in de West-Indiën, altijd zeer gelet moet worden, of er soms aan buikverstopping geleden wordt. Verder, dat men de meeste zorg moet dragen voor versche lucht, koelte en ruimte voor het volk, „'t geen veel baat gaf." In het gebouw, tot verpleging voor de zieken ingericht, liet hij dag en nacht de deuren en vensters aan lij open staan en soms ook, naar omstandigheden, een gedeelte van de loefwaartsche toegangen voor de lucht. Op de bovenvertrekken werd een gedeelte van de pannen uit het dak genomen. *De zieken waren dus aan een bestendigen luchtstroom blootgesteld,* welke methode vele jaren later in Europa, door sommigen tegen typhus toegepast is. De aderlatingen op den arm keurde hij in de gele koorts af, dewijl zij volgens zijne ondervinding de benauwdheid slechts vermeerderden; wel liet hij ze *in pede* verrichten, niet omdat er de verschijnselen door verminderden, maar om den dreigenden impetus ad caput te voorkomen. Voorts gaf hij temperantia tegen de hevige koortshitte; ook purgantia, echter geen rheum. Later adstringentia. De nakuur bestond in bittere, tonische, opwekkende middelen. Tegen hevige brakingen, gelijke deelen spiritus nitri dulcis en laudanum, alle half uur 6 druppels en, wanneer deliria aanwezig waren, vesicatoria ad nucham; een en ander, volgens hem, met gunstig gevolg. De matroos Carel de Feij braakte 2 steekbekkens vol, dikke, zwarte stoffen, en viel daarna in flauwte, met koude extremiteiten en koud zweet. Na de toediening van laudanum met maderawijn hield het braken op en de lijder herstelde, onder het gebruik van verkoelende dranken, waarbij men maderawijn voegde.

De Engelsche Scheeps Chirurgijn Cockburn was, zoo als Titsingh verder meldt, een groot voorstander van den cortex peruvianus in aanhoudende koortsen; vroeger was de koortsbast, bij de Engelschen en Franschen, het meest in gebruik geweest bij intermitterende koorts. Op de Nederlandsche Oorlogschepen werd dit middel het eerst „in trein gebragt" door de Opper Chirurgijns Ravensteijn en Knirf (1). Lind had

(1) Konstbr. lessen, enz.

ook het zijne tot het toedienen van de kina in de nalatende koortsen toegebracht, want hij had gezien (1) „dat het behoud van den lijder afhing van de tusschenpoozingen, of ten minste, dat er tusschenbeide eenige vermindering (remissie) was, die gelegenheid gaf, eene heele of halve ons kina in te krijgen: *het eenige zekere middel tegen de algemeene kwaadaardige koortsen der Zuidelijke gewesten.*" De zaak is dus alles behalve nieuw, om zoo spoedig doenlijk, door middel van koortsbedwingende middelen, in die koortsen krachtig tusschenbeide te treden en te trachten iederen nieuwen koortsaanval te voorkomen, of in hevigheid te verminderen. Overigens maakt deze schrijver nog gewag van rad. gent., summ. absinth., centaur., cortic. aurant. en ook van het nu onlangs weder aangeprezen *lignum colubrinum,* als koortsverdrijvende geneesmiddelen.

Er schijnt destijds meermalen *koliek* op de oorlogschepen, in het bijzonder te Curaçao, voorgekomen te zijn, die volgens TITSINGH „als het wat lang duurde, lamme leden veroorzaakte." Als oorzaak daarvan wordt het vatten van koude aangegeven (2). Ook volgens andere schrijvers was het voorkomen van koliek, die men tegenwoordig colique sèche, of volgens anderen, colique saturnine zou noemen, in die dagen op de schepen niet ongewoon en meenden de geneeskundigen, dat de haar ten gronde liggende schadelijke momenten (verkoe-

(1) LIND, loc. cit.

(2) Ook DE WIND (*) zegt, dat deze ziekte op de schepen voorkomt, wanneer het scheepsvolk in de warmte gekomen, zich te schielijk van kleederen ontbloot, met een ontbloot lichaam zich in de open lucht te slapen legt of, te St. Jago gekomen, de maag en ingewanden met koud water en koude vruchten overlaadt. Volgens dezen schrijver, „waren de pijnen soms zoo hevig, dat de vingers krom getrokken en de handen lam werden, 't geen men de colica pictonum noemt." Hij waarschuwt tegen de geneeswijze door KOUWENBURG en A. BLANKAARD aangeprezen, bestaande in heete, windbrekende middelen en scherpe purgantia. Hij daarentegen, stelt verzachtende stovingen en pappen voor; voor alles echter den laudanum opiatum, 15 druppels in wat warm water gegeven, en deze gift des noods na een uur herhaald; verder een clysma met een drachma (?) laudanum; en voegt er bij, dat clysmata de voornaamste hulpmiddelen in deze ziekte zijn.

(*) Loc. cit.

ling der huid of van het maagdarmslijmvlies) niet twijfelachtig waren; terwijl deze ziekte bij voorkeur ontstond, wanneer plaatselijke of andere omstandigheden niets omtrent het oorzakelijke te gissen schenen over te laten. Ofschoon nu ongetwijfeld sommige gevallen van de onder den naam van colique sèche beschrevene ziekte, hun ontstaan te danken kunnen hebben aan de boven opgegevene schadelijke momenten, mogen wij hier niet onvermeld laten, dat aan het menigvuldig voorkomen van koliek op de schepen destijds, mogelijk ook loodvergiftiging veel heeft bijgedragen. Want HUSSEM (1) zegt, bij het bespreken van het geringe rantsoen water, dat in zee aan de opvarenden naar O. I. uitgedeeld werd (8 of 10 musjes): „op West-Indische reizen, waar deze gewoonte (te weinig water uitdeelen) op sommige schepen almede plaats vindt, heb ik gezien, *dat het volk van de platlooden der kanonnen stukken sneden en dezelve kaauwden,* om hierdoor meerder speeksel in den mond te krijgen en, was het mogelijk, hunnen dorst te lesschen." Dat hierdoor meermalen loodintoxicatie ontstond, is niet twijfelachtig.

Ten slotte vermelden wij nog, dat zekere hydrotherapeutische handelingen bij de Scheeps Chirurgijns niet onbekend waren. Want TITSINGH meldt. „dat sommige Chirurgijns, in heeté gewesten navigeerende, als zweetdrijvend middel, de schipluiden besprengden met koud water of hunne hangmat bevochtigden, waar ze dan ontbloot ingelegd werden· Dit middel hielp, waar andere middelen in den steek lieten."

Door het medegedeelde zijn wij, naar wij veronderstellen, in staat gesteld, ons een algemeen denkbeeld te vormen omtrent de meest op de Oorlogschepen voorgekomene ziekten, derzelver aard en uitbreiding. Ook hebben wij eenige inlichtingen gekregen aangaande de geneeskundige kennis der Scheeps Chirurgijns en de behandeling, welke zij tegen sommige ziektetoestanden meenden te moeten toepassen. Gerust gelooven wij, naar aanleiding daarvan, het besluit te mogen maken, dat over het algemeen de zaak met ernst en ijver aangevat en dik-

---

(1) Over de rotkoortsen op de O. I. schepen. Uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der wetenschappen te Vlissingen. 1778.

wijls veel geestkracht gevorderd werd, om aan de veelal moeilijke omstandigheden het hoofd te bieden. Bovendien werden wetenschappelijke onderzoekingen in het werk gesteld, waarvan de door drukpers openbaar gemaakte resultaten, een buitengewoon talent van waardeering te kunnen geven. En bij herhaling moeten wij hier ons leedwezen betuigen, dat door het onverklaarbaar verloren gaan van alle geneeskundige journalen, door de 1ste Chirurgijns van de Oorlogschepen aangehouden, ons de gelegenheid benomen is, verdere wetenschappelijke mededeelingen omtrent onze vroegere ambtgenooten bekend te maken. Maar het medegedeelde was toch ook nog voldoende om ons te doen zien, dat de Nederlandsche Scheeps Chirurgijns van de 18e eeuw reeds sommige denkbeelden voorstonden en aan het ziekbed toepasten, die in deze eeuw weder ter sprake gebracht, wel eens als geheel nieuwe zaken zijn beschouwd. Daaronder kunnen, om slechts eenige te noemen, gerangschikt worden, dat TITSINGH, in typheuze koortsen, de toediening van opium aanbeval; bij de gele koorts lijders, bloedonttrekkingen slechts als een symptomatisch middel beschouwde, maar niet als tegen de ziekte zelve gericht wilde toegepast zien en dat hij die koortslijders aan eenen bestendigen luchtstroom blootstelde. Opmerkelijk verder is zijne bewering dat de overmatige hitte in koortsen den ondergang van den lijder ten gevolge heeft. ROUPPE wees reeds op het nuttelooze, ja gevaarlijke van te beproeven bij typhuslijders de koorts te bedwingen, wendde tegen deze ziekte slechts eene symptomatische geneeswijze aan en geeft als het ware de eerste aanleiding, bij pneumonie, aderlatingen coup sur coup te bewerkstelligen. SCHLAPPRIZIUS deed waarnemingen aan het ziekbed met den thermometer, waarvan hij de uitkomsten voor zijne prognose bezigde en reeds vrij algemeen was, in navolging van LIND, het beginsel aangenomen, bij remitterende en continueerende koortsen den koortsbast te geven, zonder bepaalde intermissie der verschijnselen af te wachten.

Tot nu toe spraken wij alleen over de *ziekten* der schepelingen, niet over de *verwondingen* en de verdere, zoogenoemde *uitwendige of heelkundige* ziektevormen, waarvan het aantal en de belangrijkheid, ten gevolge van de geleverde groote zee-

slagen en de vele aan het scheepsleven eigenaardig verbondene omstandigheden, op de Oorlogschepen niet gering zal geweest zijn. Doch ook hiervoor stonden ons, niettegenstaande de nauwkeurigste nasporingen, geene bescheiden ten dienste, evenmin, als omtrent den aard of sommige bijzonderheden der verwondingen, ten gevolge waarvan zoo vele Nederlandsche Zeehelden, strijdende voor het vaderland, bezweken zijn. Omtrent alle deze zaken bevatten de algemeene scheepsjournalen slechts weinige, uit een geneeskundig oogpunt overigens onbeduidende bijzonderheden (1). Ook omtrent den zeeslag

(1) Dat in de oude bescheiden zeker wel belangrijke heelkundige gevallen beschreven waren, leerde de inzage van een ons toevallig, onder het afdrukken van dit gedeelte, in handen gekomen werk van den Opper Chirurgijn N. DE GRAAFF, (DE GRAAFF, Reisen na de vier gedeelten des Werelds enz., uitgeg. te Amsterd. en Utr. 1701) geembarkeerd op de Vloot, welke in 1650 onder het bevel van den Admiraal HOUTUIN naar Zuid-Amerika gezonden werd, waar wij o. a. lezen:" .... wandelende met eenig gezelschap vonden leggen een Engelsche jongen, die uit de stad (op Barbados) had gehaald voor zijn meester HAKKET, wezende heer van een suikermolen, twee flesschen brandwijn met een stuk lijnwaad. Hiermede blootsvoets van de stad gaande, 't veld over en 't bosch door naar zijns 's Heeren woninge, omtrent anderhalf uur van de stad gelegen, is gestruikeld tegen een steentje, waardoor hij voorover op zijn buik is gevallen, verbrekende de flesschen, die hij in de bogt van zijn hemd, tusschen zijne armen en bloote lichaam droeg, aan gruis, quetsende de gansche buik, dat er de darmen hebben uitgehangen. En na hem opgericht en 't gedarmte, zooveel het doenlijk was, van de vuiligheid en het gebroken glas en zand gereinigd, hebben de ingewanden weder ingebragt en hechten de wond, zooveel de tijd en plaats toeliet. En hem met zwagtelen en banden van het lijnwaad, dat hij bij zich hadde, verbonden hebbende, is een van ons naar naastgelegen huis gegaan en een hangmat gehaald, daarin wij den jongeling tot zijns heeren huis hebben gebragt en den heer ons wedervaren en zijn quetsuur verhaald, heeft zijn Heer mijn gevraagd of ik hem wilde aantasten en, zoo 't mogelijk was, genezen; en tot antwoord gevende, dat ik mijn vermogen tot zijne gezondheid wilde in 't werk stellen, zoo lange wij daar met de schepen vertoefden. De jongeling wederom aangetast en de hechtingen losgemaakt, hebben al het gedarmte wederom de wonde uitgedaan, in een vlakke wout of houten bak, en de darmen naauwkeurig bezigtigd of die met glas doorsneden of gequetst waren en de vuiligheid schoon afgewasschen met laauwe, zoete melk. Hebben dezelve weder op het

op Doggersbank (1781) hebben wij geene geneeskundige mededeelingen kunnen opsporen; alleen vonden wij de namen van sommige Chirurgen, daarbij tegenwoordig geweest, zoo als SWARTS, FLIETHNER, SCHEENING en EIJSBERGEN. en van deze zien wij bij VAN GESSCHER (1), dat zij, op hunne schepen, 24 afzettingen der voornaamste ledematen, gedurende en na den zeestrijd hebben bewerkstelligd, waarvan slechts 4 gestorven zijn.

---

gevoegelijkst in het ligchaam gebragt, en toen zoo veel hechtingen gelegd als daar van nooden zijn; gevende hem na 't verband een hartsterkend drankje en den naasten morgen een buikzuiverend middel, daar na eenige uren een bekwamen stoelgang opvolgde, 't welk te kennen gaf, dat de darmen niet gequetst en alles op zijn behoorlijke plaats was. De grootste wond en daar 't meerendeel van het gedarmte uithing, was omtrent drie vingers breed aan de linkerzijde van den navel en strekte zich omtrent een handbreed naar de ruggegraat uit, alzoo, dat de gansche zijde open was, even of 't met een mes was gesneden. Hierbij waren nog verscheidene wonden, waarvan sommige doorgingen en andere niet. Deze jongeling is in den tijd van 5 weken (die wij aan de Barbados zijn gebleven) voor 't meerendeel tot zijne vorige gezondheid, onder 's Heeren zegen, hersteld."

(1) Verh. van het Genoots. t. bevord. der Heelk. te Amsterd. 2e d.

DERDE GEDEELTE.

VAN 1795 — 1816.

(BATAAFSCHE REPUBLIEK; KONINGRIJK HOLLAND; INLIJVING BIJ HET FRANSCHE KEIZERRIJK; KONINGRIJK DER NEDERLANDEN).

DE staatkundige omwenteling, waardoor, bij de vestiging van de Bataafsche Republiek in 1795, de ingrijpendste veranderingen in het bestuur dezer Landen gebracht werd, strekte ook haren invloed uit op de inrichting en het beheer der Zeemacht. Nadat reeds dadelijk de betrekking van Admiraal generaal was afgeschaft, werden op voorstel van PIETER PAULUS, voorzitter van de tijdelijke Vertegenwoordiging van het volk van Holland, de Admiraliteiten opgeheven (17 — 27 Februari 1795) en de daarbij werkzame Raden, en verdere beambten ontslagen. Een *Committee voor de Zaken van de Marine*, gevestigd te 's Gravenhage, werd met het algemeen bestuur van het zeewezen belast. In plaats van de Collegiën ter Admiraliteit werden te Amsterdam, Rotterdam, Vlissingen, Hoorn en Harlingen, Departementen van Marine ingesteld en de geheele Marine van den Staat gelicentieerd met annulatie van alle graden (1).

De Zeemacht werd nu op nieuw georganiseerd. Voor de geneeskundigen bepaalde men (2), dat de 1ste Chirurgijns *f* 32 's maands, benevens de halve stuivers gelden, zooals onder het vroeger bewind geschiedde, zouden genieten; de 2e Chirurgijns *f* 32 en de 3e Chirurgijns *f* 20 's maands. Aan alle 1ste

(1) Resol. Stat. gener. 27 Febr. 1795.
(2) Resol. Committ. 9 Mei 1795.

Chirurgijns werd, zoo lang zij aan boord geëngageerd waren, den rang van Onder-Luitenant toegekend (1) en bepaald (2), dat zij, gedurende hunnen dienst, op de uniform de roode kraag en opslagen, met eenen geborduurden getanden rand zullen dragen, zijnde dit de eerste resolutie waar wij van eene uniform voor de Scheeps Geneeskundigen sprake hebben gevonden. Ook wordt in deze beschikking voor het eerst, misschien in navolging der Franschen, den titel van *Chirurgijn majoor* gebruikt. De bepalingen omtrent de medicijnkist bleven in haar geheel (3).

De vroegste aanwijzing voor de oprichting van een vast korps Geneeskundigen bij de Marine, treffen wij aan in het besluit van de Nationale Vergadering, dato 28 Maart 1797, waarbij een kader van 30 Chirurgijns majoor werd vastgesteld, verdeeld in twee rangen, als: 10 van den 1sten rang en 20 van den 2den rang met een vast tractement, respectievelijk van *f* 650 en *f* 500 's jaars. Het zeetractement verschilde naar gelang van de sterkte der Scheepsbemanning waarbij zij geplaatst werden; het bedroeg op een schip met eene rol van 250 koppen éénmaal, — 250—450 koppen 2½ maal en boven de 440 koppen 3 maal het vast tractement. Het Land zorgde voor de geneesmiddelen en instrumenten. Deze, tot het vaste korps behoorende Chirurgijns majoor, droegen dezelfde uniform als de Zee Officieren (4) en 2 epauletten zonder bouillons, met eene roode streep in het midden. Het afleggen van een nader examen voor 's Lands Doctor en Chirurgijns, die op denzelfden voet als vroeger werkzaam bleven, was echter verplichtend om in dit korps opgenomen te kunnen worden. De uitrusting van vele schepen maakte het noodzakelijk om ook in dit gedeelte van den scheepsdienst eenige aanmoediging te brengen, die weldra, gedurende en na den zeeslag bij *Kamperduin* (1797), de bewijzen gaf, dat het volkomen op den hoogte van zijn taak was.

---

(1) Gener. Order voor de dienst ter Zee. 1795.
(2) Resol. Committ. 4 Julij 1795.
(3) Schrijvers instructie. 1795.
(4) Resol. Committt. 28 Dec. 1795.

Het was ook bij deze gelegenheid, dat de 1ste Chirurgijn Ooikaas, behalve andere belangrijke operatiën, 2 malen de exarticulatie van den opperarm, met gunstig gevolg verrichtte, welke operatie toen hier te Lande nog niet was uitgevoerd.

Na de ontbinding van het *Committee* en zijne vervanging door den *Agent van Marine* (Februari 1798) kwam in de zoo even vermelde uniform verandering (1); zij bestond nu uit een blauwe rok met roode voering, roode staande kraag en roode opslagen, geborduurd met een getanden rand, en 10 groote ankerknoopen; doch zonder epauletten en dragon. Het duurde echter slechts weinige maanden toen op nieuw werd vastgesteld (2), dat de Chirurgijns majoor van de 1ste klasse de uniform moesten dragen, bepaald voor de Luitenants ter zee der 1ste klasse, en de Chirurgijns majoor van de 2de klasse de uniform voor de Luitenants ter zee der 2de klasse aangenomen, welke ook voor de Chirurgijns-majoor, die niet in het vaste korps opgenomen waren, voorgeschreven werd. Hierbij was echter de dragon niet begrepen, die alleen door de Zee Officieren gedragen werd. Ook aan de weduwen van de Chirurgijns majoor, behoorende tot het vaste korps, werd, volgens de bepalingen van het nu (20 April 1798) opgerichte weduwenfonds voor het vaste korps der Marine, *f* 200 pensioen 's jaars toegekend.

Tot nu toe bestond er geen voorschrift, dat personen, die in den zeedienst wenschten opgenomen te worden, tevoren geneeskundig onderzocht moesten worden, ter beoordeeling in hoe verre zij lichamelijk geschikt waren. Het gebeurde dan ook niet zelden, dat pas aangenomen matrozen al spoedig weder voor ontslag in aanmerking kwamen, uithoofde van verschillende lichaamsgebreken, die hen ten eenenmale ongeschikt maakten voor den zeedienst. Meermalen kwamen de zoodanigen daarenboven nog ten laste van den Staat, voorwendende, dat zulks in en door den dienst was ontstaan. Ten einde hierin te voorzien werd bepaald, dat de zeelieden voor hun engagement door 's Lands Chirurgijn moesten geschikt bevon-

(1) Resol. Agent. v. Marine. 16 Mei. 1795.
(2 ibid. 24 Oct. 1798.

den zijn (1). Het schijnt, dat die beoordeeling geheel aan de subjectieve opvatting van den geneeskundige was overgelaten, daar wij geen spoor van een daartoe strekkend Reglement hebben aangetroffen. Dat dit voor eenen geregelden gang der zaak niet bevorderlijk was, blijkt uit de omstandigheid, dat men nog herhaaldelijk genoodzaakt was pas aangenomen matrozen om de boven aangegeven reden uit den dienst te verwijderen, „waarom meerdere voorzigtigheid dienaangaande werd aanbevolen, onder bedreiging, dat, bij gebrek van dien, de visitatiegelden niet voldaan zouden worden" (2).

Onder het bestuur van den *Raad van Marine* (1801—1805) en dat van den *Secretaris van Staat voor de zaken der Marine* (1805) schijnen geene belangrijke beschikkingen betrekkelijk het personeel van den geneeskundigen dienst genomen, en alles op den nu laatst vastgestelden voet gebleven te zijn. Eerst onder de Regeering van Lodewijk Napoleon, als Koning van Holland, zien wij het bestuur van den dienst gecentraliseerd in eenen *Doctor generaal der Marine van Zijne Majesteit den Koning van Holland,* tot welken post Dr. VAN WOENSEL benoemd werd. De instructie voor de betrekking vastgesteld, was als volgt:

INSTRUCTIE *voor den* Doctor-Generaal *der* Marine *van* Zijne Majesteit *den* Koning *van* Holland.

Artikel 1.

De *Doctor-Generaal der Marine,* staat als zoodanig, alleen onder, en respecteert alzoo de orders van der *Minister* der *Marine* van Zijne *Majesteit* den *Koning* van *Holland,* of wie Denzelven bij ziekte of afwezigheid, zoude mogen vervangen.

---

(1) Plan volgens 't welk de Zeelieden voortaan in 's Lands dienst zullen aangenomen worden, gearrest. 19 Febr. 1800.

(2) Resol. 28 Juni 1808.

Artikel 2.

Dezelve Doctor-Generaal, heeft het Oppertoezigt over den geheelen kring der Genees- en Heelkundige-werkzaamheden bij de respective Departementen der Marine.

Artikel 3.

Alle de Geëmploijeerden tot dien kring behoorende, staan dus, voor zoo verre in dezen hunne Posten betreft, onder de orders van den Doctor-Generaal, onverminderd derzelver regt, om, ingevalle dezelve zich in tijd en wijle door zoodanige orders zouden vermeenen bezwaard te vinden, zich deswege aan het Ministerie der Marine te mogen adresseren.

Artikel 4.

De Doctor-Generaal is, als zoodanig verpligt, zich bijzonder bezig te houden, met instandhouding van het geen hij, in het vak zijner werkzaamheden, heilzaam en goed vindt, met de verbetering van het geen onvolkomen is, en met tegenwerking van het geen aan den dienst van Zijner Majesteits Marine, schadelijk is; waar toe hij de gepaste voordragten zal doen aan den Minister der Marine ten welken einde aan denzelven Doctor-Generaal, zullen worden ter hand gesteld de reeds bestaande *Reglementen, Orders* en *Instructiën* hier toe betrekkelijk, en te vinden in het Recueil van gedrukte Stukken den Commanderende Officieren van 's Konings Schepen en Vaartuigen wordende mede gegeven; ten einde daar van, in den loop zijner werkzaamheden, het vereischte gebruik te maken, en de noodige veranderingen deswege, aan den Minister der Marine voortedragen.

Artikel 5.

Hij zal het daar heen dirigeren, dat in de behandeling der Zieken aan boord van 's Konings Schepen, zoo veel mogelijk, eene *Algemeene Geneeswijze* worde gevolgd, daar bij echter

in het oog houdende, dat in de behandeling van dezelfde ziekte, eene oordeelkundige en dikwijls verschillende geneeswijze, gegrond op, en gewijzigd naar, den aard der ziekte, naar de bijzondere gesteldheid der voorwerpen, en naar de plaats hebbende omstandigheden, met de vereischte omzigtigheid behoort te worden in acht genomen (1).

Artikel 6.

Ook zal hij de noodige orders stellen, dat op alle des Konings Schepen en Vaartuigen, dezelfde *Formulieren* en *Voorschriften* van *Medicamenten* gevolgd worden, mits alvorens door het Ministerie der Marine zijnde goedgekeurd, en zal, ter betere bereiking van dit heilzaam oogmerk, de Doctor-Generaal, aan het Ministerie der Marine, ter approbatie voordragen vernieuwde *Instructien* voor de Chirurgijns-Majors, Eerste en tweede Chirurgijns op 's Konings Schepen, zoodanig als hij, ten algemeenen beste der Equipagiën, zal vermeenen te behooren.

Artikel 7.

Hij zal bestendig een waakzaam oog houden, dat de *Chirurgijns-Majors en Eerste Chirurgijns* op 's Konings Schepen, zich stiptelijk houden aan de Reglementen door den Lande aan hun voorgeschreven, of nog voorschrijven.

Artikel 8.

Hij zal gehouden zijn, zoo menigmaal hij zulks noodig en dienstig zal oordeelen, op expresse daartoe bekomen qualificatie van den Minister der Marine, 's Konings Schepen te inspecteren, met oplettendheid de behandeling der zieke Sche-

---

(1) Een vreemd artikel, waarin aan een Doctor generaal van wege het Ministerie geneeskundige wenken gegeven en „de vereischte voorzigtigheid" wordt aanbevolen.

pelingen naar te gaan, en het gebrekkige of onvolkomen in dezelve te corrigeren, bij welke gelegenheid hij zich van een der *Ordinaire Chirurgijns* der Marine, ter zijner keuze, zal mogen doen vergezellen.

Artikel 9.

Bijzonder zal Hij, ook des noods, zonder de qualificatie in het voorgaand Artikel vermeld, aftewachten, gehouden zijn tot het doen van zoodanige *Inspectien,* wanneer het zaak is van vermeende *aanstekende* Ziekten op een of ander van 's Konings Schepen grasserende, mits in dien gevalle, zoo spoedig mogelijk, aan den Minister rapport inzendende.

Artikel 10.

Bij het doen van al zoodanige Inspectiën aan boord van 's Konings Schepen, zal de *eerste Officier,* zoo wel als de *Chirurgijns* op het Schip alwaar de Inspectie geschiedt, gehouden en verpligt zijn, den Doctor-Generaal zulks noodig oordeelende, door het geheele Schip te vergezellen; terwijl hem voorts. bij het doen dier Inspectiën, eene bekwame plaats aan boord der Schepen tot het nazien der *Journalen,* zal moeten worden ingeruimd.

Artikel 11.

Hij zal toezigt hebben, dat de Journalen bestendig in eene goede orde gehouden worden, in het welk de Chirurgijns-Majors, en de Eerste Chirurgijns, zich naar zijn bestuur zullen hebben te schikken.

Artikel 12.

Bij het inspecteren der *Hospitalen* van de Marine, zullen de Chefs dier Hospitalen, verpligt zijn, een *Rapport* van den staat van het Hospitaal, door hun onderteekend, en ingerigt op zoodanige voet en wijze, als hun door den Doctor-Generaal zal worden opgegeven, aan denzelven Doctor-Generaal te suppe-

diteren, en zulks onverminderd derzelver gehoudenheid, om regulier derzelver gewone rapporten aan denzelven Doctor-Generaal intezenden, ten einde dezelve met zoodanige aanmerkingen als Hij daarop zal vermeenen te moeten maken, aan den Minister te doen toekomen.

Artikel 13.

Zijne oplettenheid zal bij die inspectie zich moeten vestigen:

1°. Op de hoedanigheid der Spijzen en Dranken, lettende of de Schaftlijst behoorlijk worde in acht genomen.

2°. Op Bedden en Beddengoed voor de Zieken.

3°. Op de zuiverheid van de Lucht in de Ziekenkamers.

4°. Of men bij langdurige Kwalen die van eenen besmettelijken aard zijn, gelijk Venerische Ziekten, Schurft enz., wel oplettend genoeg is, om de voortplanting voor te komen.

Artikel 14.

Ingevalle iemand der *Zieken*, zich bij den Doctor-Generaal over de behandeling in het Hospitaal, mogte *beklagen*, zal hij die klagten aanhooren, vervolgens den Chef van het Hospitaal daar over onderhouden, en naar bevinding van zaken, daarvan rapport doen aan den Minister der Marine.

Artikel 15.

Bij gelegenheid dier Inspectie, zal hij Doctor-Generaal naauwkeurig toezien of ook *zieke Schepelingen*, die *hersteld* zijn en naar Boord van hunne Schepen konden terug gezonden worden, zich in het Hospitaal blijven ophouden, en zulks alzoo bevindende, zal hij den Directeur van het Hospitaal deswege naar behooren onderhouden, en zorgen dat al zoodanige abuizen worden verholpen en voorgekomen.

Artikel 16.

De respective Directeuren der Hospitalen van de Marine zullen gehouden zijn, den Doctor-Generaal *Visie* te geven van het *Journaal* van het Hospitaal, zoo dikwijls zulks door hem zal worden noodig geoordeeld en gevraagd.

Artikel 17.

In qualiteit als *Directeur-Generaal* der *Quarantaine* in het Koningrijk Holland, waar dezelve zich, met betrekking tot het Zeewezen, ook nu, of in het vervolg zoude mogen bevinden, is het *Opper-toezigt* gedemandeerd aan den Doctor-Generaal, welke als zoodanig, wegens zijne verrigtingen in dezen, alleen verantwoordelijk is aan den Minister der Marine.

Artikel 18.

Als zoodanig is hij belast met de zorgen voor alles wat dienstig is, om eenige *besmettelijke* Ziekte, door Schepen van buiten 's Lands aan te brengen, op meest gepaste wijze van het lieve Vaderland af te weren.

Artikel 19.

Uit dien hoofde is Hij verpligt, aan den Minister der Marine, al dat gene voor te dragen, wat dienen kan om de *visitatie* van Schepen die van *buiten 's Lands,* bijzonder uit Noord-America, in de Havens van dit Rijk binnen vallen, meer doelmatig te maken, om de eventuële verbeteringen waar voor het Quarantaine liggen der Schepen, misschien, moge vatbaar wezen, naar te gaan, en mede te deelen, om de precautien bij het lossen van verdachte Schepen te vermeerderen.

Artikel 20.

Als Directeur-Generaal der Quarantaine, staat het aan Hem alleen om bekwame en boven al, nuchtere voorwerpen, tot waarneminge van den post van *Doctor* en *Meester* bij de *Quarantaine,* aan den Minister der Marine voor te dragen.

Artikel 21.

Hij is verpligt, aan den *Doctor* der *Quarantaine,* die middelen aan de hand te geven, welke dienen om de Gezonden te bewaren voor aansteking, en de Zieken zelve op de efficacieuste wijze te genezen.

Artikel 22.

Hem is het aanbevolen een wakend oog te houden dat de *Reglementen* op het stuk der *Quarantaine* gemaakt, of nog te maken, stiptelijk worden naargekomen.

Artikel 23.

Ingeval van overtredingen, waar door 'er gevaar mogt geboren worden, dat de Ziekte *buiten de Quarantaine plaatsen* gebragt werden, is hij, in zijne qualiteit, geregtigd, de *Militaire Magt* in te roepen, om deze overtredingen tegen te gaan, om schildwachten te doen uitzetten, om des noods een Cordon te doen trekken — in één woord, om al dat gene te verrigten het welk hij dienstig zal oordeelen om het ongeluk van de verspreiding eener besmettelijke Ziekte voor te komen.

Artikel 24.

Hij zal voor ieder der *Doctoren* der *Quarantaine plaatsen*, eene *Instructie* vervaardigen, en deze door den Minister der Marine geapprobeerd zijnde, zullen dezelve Doctoren verpligt zijn, zich daarna te gedragen.

Artikel 25.

Zoo het onverhoopt kwam te gebeuren dat eenige aanstekende Ziekte, en wel bijzonder de *geele Koorts*, in de Quarantaine zich voordeed, zal de Directeur Generaal, zoodra hij hier van berigt zal hebben bekomen, zonder eenig verwijl zich derwaarts begeven, zich zoo mogelijk met zijn Vaartuig boven den wind leggende; vervolgens zal hij, zonder nogtans voet aan wal te zetten en zich op een gepaste afstand houdende door den Doctor zich laten onderrigten, omtrent alle de bijzonderheden der Ziekte; hem besturen door zijne raadgevingen, ter spoedige smoring van het kwaad, en boven al ter voorkominge dat hetzelve zich verspreide, en nog veel meer om voor te komen, dat hetzelve zich *buiten de Quarantaine plaatsen* verspreide.

Artikel 26.

Zoo dit laatste ongelukkig mogt komen te gebeuren, zal hij Directeur-Generaal de militaire Magt, die het naaste bij de hand is, inroepen, en daar mede die buiten de Quarantaine aangestoken plaatsen met *Militair Kordon* doen omringen, en de Lieden uit die Buurt ernstig doen waarschouwen van het gevaar der Communicatie, terwijl hij tevens, in zoodanige gevallen, zal gehouden wezen daarvan zoo spoedig mogelijk, nauwkeurige berigten intezenden aan den *President* van de naast bij residerende *Departementale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toeverzigt,* als daarbij ingevolge van derzelver instructie, een zeer groot belang hebbende.

Artikel 27.

Ingevalle eenig Schip waarop zich *vermoedens van Besmetting* voordoen, op de Kusten van dit Rijk mogt komen te stranden, zal hij Doctor-Generaal zich onverwijld derwaards begeven, ten einde naar tijdsomstandigheden alles te verrigten het geen hij dienstig zal oordeelen, om op alle mogelijke wijze, het onheil eener aanstekende Ziekte voor te komen, mits van zijne verrigtingen, zoo spoedig de gelegenheid zulks zal toelaten, aan den Minister der Marine rapport inzendende, en intusschen aan den *President* van de naast bij residerende *Departementale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toeverzigt,* zoodanige spoedige en naauwkeurige berigten doende toekomen, als ter afwering der verspreiding van de Ziekte dienstig kunnen wezen.

Artikel 28.

De Minister behoudt aan zich, om deze Instructie zoodanig te altereren en ampliëren als in tijd en wijle nuttig en noodzakelijk zal worden geoordeeld.

Aldus gearresteerd bij den Minister der Marine van Zijne Majesteit den Koning van Holland, den 22 December 1806.

VERHUELL,

Ter Ordonnantie.

J. DE JONGH.

Wij merken hier op, dat wij van de verrichtingen van den heer VAN WOENSEL, evenmin als van zijnen invloed op den gang van zaken bij den geneeskundigen dienst der Marine, verder niets hebben kunnen opsporen, dan alleen de aanteekening, dat hij eene inspectie van het Marine Hospitaal te Hellevoetsluis heeft gemaakt.

Maar nu deed zich het vreemd verschijnsel voor, dat, terwijl men den dienst op eene doelmatige wijze regelde, door de leiding en het toezicht daarvan aan één deskundige op te dragen, het eigenlijke vaste korps Chirurgijns majoor, spoedig daarna, reeds in April 1808, ophield te bestaan. Dit blijkt uit een verzoekschrift van deze Geneeskundigen, geembarkeerd op het eskader ter reede van Texel, om opgenomen te mogen worden in het vaste korps der Marine, welk verzoek ondersteund werd door den Maarschalk DE WINTER, die zich altijd zeer den toestand van den geneeskundigen dienst heeft aangetrokken (1). Waarschijnlijk gaf hiertoe aanleiding eene kort te voren genomen beschikking (2) waarbij 3 klassen van Chirurgijns Majoor bij 's Lands Vloot werden vastgesteld, met een tractement van *f* 160, *f* 120 en *f* 70 's maands, en waarbij verder de Aide Chirurgijns met *f* 35 en de Onder Chirurgijns met *f* 16 's maands bezoldigd werden, terwijl men de Chirurgijns majoor ook nog tafelgelden toekende. Maar van een vast korps was hierbij geene sprake. Dat dit omstreeks dezen tijd niet meer bestond, blijkt ook nog uit een later schrijven van den Commissaris der Hospitalen VAN KERCHEM aan den Admiraal Prefect te Amsterdam (3) waar wij lezen: „depuis le mois d'Avril 1808, le corps des Chirurgiens major, qui jusqu'à cette époque avait existé, a été licentié, du moins n'a plus existé, d'après l'ordre du Roi...... Le commissaire DURY se souvient très bien, que dans ce temps, M. l'Amiral DE WINTER s'est adressé souvent au Ministre, pour que ce corps fut conservé, mais en vain."
De gevolgen van dit verzuim waren ook niet achterwege gebleven, want alleen de toen in activiteit op de Schepen geplaatste Chirurgijns majoor waren in dienst gebleven en de

(1) Brieven dato 29 Juli en 6 Oct. 1808. (Rijks Archief).
(2) Resol. 11 Juli 1808.
(3) Dato 17 Juli 1811. (Rijks Archief).

overigen hadden zich aan de burgerpraktijk overgegeven, of trachtten op andere wijze hun bestaan te vinden. Bij de in dienst stelling van schepen ondervond men dan ook de grootste moeilijkheden om in den geneeskundigen dienst te voorzien.

Overigens werd in 1807 bevolen, dat geëmbarkeerde passagiers gratis geneeskundige behandeling zouden hebben; ook dat de evacuatie van geamputeerde patiënten, eerst 10 dagen na het ondergaan der operatie mocht geschieden, terwijl alvorens een consult met de aanwezige Chirurgijns majoor, over het raadzame daarvan, moest gehouden worden. Ofschoon ook sedert 1795 de levering van de schafting der schepelingen nog aan de scheepsbevelhebbers bleef opgedragen, werden daarin toch eenige verbeteringen aangebracht en ook op de zorg voor hunne kleeding beter het oog gehouden. Ook werd bepaald (1), dat zuurkool in zee zou verstrekt, en op de reede, groenten en eenmaal 's weeks versch vleesch of spek, of bij gebrek daarvan, gezouten vleesch zou gegeven worden. Eerst onder de regeering van den Koning van Holland werd, vooral op de herhaalde vertoogen van den Admiraal VERHUEL — die als opperbevelhebber van het Texelsch eskader meermalen den ongeregelden gang van zaken, voor zooveel de scheepsvoeding betreft, opgemerkt en daarover bericht had — de verstrekking daarvan rechtstreeks door het bestuur der Marine gedaan, en daarmede op den 1sten Juli 1808 een aanvang gemaakt. Het rantsoen bestond toen uit: grauwe erwten met spek; groene erwtensoep; poespas van versch vleesch met havergort of erwten; in zee: pekelvleesch en zuurkool; pekelharing; witte boonen; stokvisch; gerookt gezouten spek; kaas; verder hard brood; mosterd; peper; olie; zout; 1 flesch bier, en jenever: op de reede $^{1}/_{16}$ en in zee $^{2}/_{16}$ flesch. Als ziekenkost werd gegeven: soep van versch vleesch; gort met pruimen; rijst met krenten of rozijnen; witte beschuit en wijn. Aan den 1sten Chirurgijn werd overgelaten, dagelijks te bepalen wat noodig was, die ook belast was het toezicht op de goede kwaliteit van het water te houden. Reeds had het voornemen bestaan, ten dienste der Vloot, eene waterleiding van

(1) Resol. Committ. 29 Mei 1797.

Huisduinen naar het Nieuwe Diep te maken, waarvoor men de kosten op *f* 30,000—*f*40,000 berekende, zoowel om daardoor goed drinkwater als om bezuiniging in de uitgaven te verkrijgen. In 1797 kostte toch het drinkwater voor de in Texel gestationneerde Scheepsmacht niet minder dan *f* 96,000. Dit plan is echter toen niet tot uitvoering gekomen. — Er was nu ook op ieder schip een Raad van Administratie, o. a. met het toezicht op de kleeding der schepelingen belast.

De Marine bezat, zoo als wij reeds vroeger zagen, 2 hospitalen, een te Enkhuizen, het andere te Hellevoetsluis. Omdat het laatste vermoedelijk in den regel te klein was om de vele zieken te kunnen opnemen van de schepen, onder het Departement van de Maze behoorende, werd aan een hospitaal, dat te Feijenoord reeds eenigen tijd ingericht schijnt geweest te zijn, eene belangrijke uitbreiding gegeven en eene instructie voor den Opper Doctor, tevens Intendant, ook voor den Doctor, Chirurgijns, Apotheker, de Fraters en den Hospitaalmeester gearresteerd (1). De eerstgenoemde werd daarbij tevens belast met het huishoudelijk en administratief beheer. Voor een en ander was het plan en de voorschriften geleverd door Doctor TEN HAAFF; terwijl Doctor DE RHOER, op een tractement van *f* 2500, benevens kostgeld, met de directie belast, en de Chirurgie door den burger VAN HUSSEM, op eene bezoldiging van *f* 1400, werd uitgeoefend.

Na de inlijving van het Koningrijk Holland bij het Fransche Keizerrijk (2) was te verwachten, dat, wat nog van geneeskundigen dienst bij onze Marine was overgebleven, even als de overige korpsen der Zeemacht, bij de Fransche kaders ingelijfd en onder dezelfde administratieve regeling zou gebracht worden. Nadat dit met de Zee-Officieren geschied was, werd er door den Médecin en chef van het Texelsch eskader, Dr. SPER (3), bij den Prefect bij herhaling op aangedrongen,

---

(1) Resol. 26 Nov. 1795.

(2) Wij hebben gemeend de regeling van den geneeskundigen dienst onder het Fransche bestuur te moeten mededeelen, omdat daarbij de belangen van de Nederlandsche Scheeps Chirurgijns zeer betrokken waren.

(3) Het grootste gedeelte der mededeelingen omtrent SPER en

zulks ook op de Geneeskundigen toe te passen. Hierdoor alleen reeds zou de gewenschte orde in een tak van 's Keizers dienst gebracht worden, door de sedert de laatste jaren snel opgevolgde verschillende besturen der Zeemacht ten eenenmale verzuimd; en nu aan den invloed en de beslissing onderworpen van personen, die, ofschoon oogenschijnlijk met de beste voornemens en misschien met de meeste welwillendheid bezield, met de zaak ten eenenmale onbekend waren, en niets goeds tot stand konden brengen. Er ontbrak vooral die deskundige eenheid in bestuur en richting, zonder welke het onmogelijk is, dat zich een militair geneeskundig korps ontwikkelen of met vrucht werkzaam zijn kan. Dat door een en ander ten slotte de zieke matroos de meest lijdende partij was, zagen zij, die onbevooroordeeld de zaak nagingen, duidelijk in. De goede verstandhouding waarin Dr. SPER met den Prefect schijnt gestaan te hebben, kon voor eene voldoende oplossing der zaak niet anders dan voordeelig zijn (1).

SPER, voor den geestelijken stand opgeleid, doch ten gevolge van vroegere tijdsomstandigheden in den geneeskundigen dienst der Fransche Zeemacht getreden (2), was in alle opzichten de man aan wiens oordeel en doorzicht groot gewicht gehecht kon

---

den Conseil de Santé is ontleend aan een aantal brieven van dien geneesheer en van den Conseil, berustende op 's Rijks Archief.

(1) SPER was schrijver van een **Essai sur le service de Santé nautique,** eene dissertatie, door hem, ter verkrijging van den doctoralen graad, voor de faculteit der geneeskunde te Parijs den 24sten Mei 1810 verdedigd. Hij verdeelt dit werk in 4 hoofdstukken, namelijk, 1°. op de reede; 2°. in zee, 3°. gedurende het gevecht en 4°. bij het aandoen van eene haven. De geneeskundige dienst op de reede handelt: 1°. over den dagelijkschen dienst; 2°. de voorbereidselen voor de zeereis. De dienst in zee wordt in 4 onderafdeelingen gesplitst: 1°. de ziekenboeg; 2°. het zieken bezoek; 3°. de levensmiddelen en ververschingen voor de zieken; 4°. de gezondheidsmaatregelen. De 3e hoofdverdeeling (gedurende het gevecht) geeft aan wat gedaan moet worden: 1°. voor, 2°. gedurende en 3°. na het gevecht. In het sub 4°. vermelde hoofdstuk wordt 1°. verondersteld, dat eene epidemische of besmettelijke ziekte heerscht op de plaats, waar het schip aankomt of vertoeft; 2°. dat een dergelijke toestand zich aan boord voordoet en 3°., dat alleen de gewone voorzorgen te nemen zijn.

(2) LEFEVRE in Ann. de Méd. nav. t. 5 Mai 1866.

worden. Bij eene veelomvattende geneeskundige kennis, waartoe zijne opleiding aan de Fransche maritieme geneeskundige scholen den grond gelegd had, bezat hij veel tact van militaire organisatie en administratie, gepaard met streng militaire beginselen. Ook blijkt, dat hij, boven alles, een rechtschapen man was, onpartijdig in het beoordeelen van anderen. Omstreeks September 1812 aanvaardde hij den dienst van 1sten Geneesheer der Vloot van Texel, welke betrekking, vóór hem, tijdelijk door den Chirurgijn majoor VALENTIJN was waargenomen. Er waren toen vele koortslijders op de Vloot; aan vele zaken voor hunne verpleging was gebrek en de verzending naar het hospitaal der Marine te Enkhuizen, voor ernstige zieken altijd moeilijk of gevaarlijk, was gedurende den winter veelal ondoenlijk. Het was vooral deze omstandigheid, die er hem op deed aandringen, dat aan het Nieuwe Diep een hospitaal of althans een hospitaalschip ingericht zouden, om in de eerste verpleging van zware zieken te kunnen voorzien. Overigens levert zijn rapport (1) der inspectie van het hospitaal te Enkhuizen, waartoe

(1) **Rapport aan den Vice-Adm. Komm. het Texelsch eskader 18 Sept.** 1812, waar wij nog de volgende bijzonderheden uit mededeelen. .... Premièrement nous avons trouvé les malades en assez bon état, satisfaits en ce qui concerne la partie tant médicale, qu'alimentaire (celle-ci, quant au pain, a été améliorée, depuis la dernière inspection du médecin en chef près du ministère). Nous les avons trouvés couchés dans des lits assez proprement tenus, classés comme dans les hopitaux bien ordonnés, par ordre de maladies, repartis ainsi qu'il suit: savoir, les blessés dans le local, dit le grand hopital, les fièvreux dans un second, les galeux et les vénériens dans un troisième et les convalescents dan un quatrième, dit l'institut.

Les blessés, au nombre de 206, sont repartis dans différentes salles et classés suivant la gravité de leurs blessures. Il en est de même des fiévreux, dont on s'est efforcé d'isoler autant que possible les différentes genres de maladies. Dans le nombre des blessés il s'en trouve une trentaine dont la guérison sera longue et difficile. Quelques uns d'entre eux sont menacés de perdre un membre. Parmi les fièvreux il ne se trouve dans ce moment aucune maladie de mauvais caractère.

Nous avons, en second lieu, parcouru toutes les parties de l'hopital, et observé la plus grande propreté. Une visite des aliments, tant solides que liquides, nous a convaincus de leur bonne qualité. Le médecin intendant nous a fortement engagés à jeter un coup d'oeil sur les matricules d'entrée et de sortie. Par la manière dont elles sont tenues, il

hij met den Chirurgijn majoor VALENTIJN gecommitteerd werd, en VAN DE LAAR 1ste Geneesheer Intendant was, een gunstig getuigenis op van de verpleging, welke de zieke schepelingen aldaar genoten. Ook over den heer VAN DE LAAR was zijn oordeel voordeelig: „les Officiers de santé ont pour chef un médecin très distingué, profondément érudit et dont la modestie ègale le savoir". In dezen tijd was KOLIJ 1ste Geneesheer van het hospitaal te Hellevoetsluis. Te Enkhuizen waren sedert eenige jaren ook élève chirurgijns aangesteld, bestemd om later bij de zeemacht te dienen, namelijk, één eerste élève op een tractement van *f* 30 en élèves met eene bezoldiging van *f* 20 's maands.

Terwijl SPER, door het vaststellen van een doelmatig rapportenstelsel, zorgde altijd op de hoogte van den gezondheidstoestand der verschillende equipage te kunnen zijn, en zich, door dagelijksche bezoeken op de schepen, van de doelmatigheid der genomene of voorgestelde maatregelen van voorbehoeding en de wijze van behandeling der zieken overtuigde, rekende hij het niet minder zijnen plicht, de bekwaamheden zijner ondergeschikten verder te ontwikkelen, waartoe hij o.a. gedurende den winter van 1812—1813, een cursus in de operatieve chirurgie gaf. Meermalen drong hij er op aan, dat in het maritime departement Holland een Conseil de santé ingesteld, en op denzelfden voet als in de Fransche oorlogshavens, met het beleid en bestuur van den dienst belast zoude

---

peut aisément donner, sur quelque malade que ce soit, les renseignements qu'on pourra lui demander. Il nous a fait à cette occasion une obervation importante, que je vous prie de prendre en considérations; c'est qu'il arrive, que par la précipitation que l'on met quelquefois au débarquement du malade, on omet d'indiquer sur le billet d'hopital leur lieu de naissance, ce qui en cas de mort présente les plus grandes difficultés Nous avons observé que beaucoup de billets d'hopital ne sont pas signés de l'officier de santé. On peut raisonnablement en inférer qu'on ne le laisse pas présider toujours á l'envoi des malades aux hopitaux. Il n'en doit pas être ainsi. Conformément à l'art. 178, c'est sur une liste de l'officier de santé qui doivent se faire les billets d'hopital; aprèsquoi il doivent lui être renvoyés, pour qu'il indique le genre de maladie et signe dessous. Cet hopital est d'ailleur administré le plus convenablement possible .... —

worden. Daartoe leverde hij, gezamenlijk met VAN KERGHEM, die met het administratief beheer der Marine hospitalen belast was, een beredeneerd voorstel aan den Prefect in, waarvan deze, in zijne voordracht aan den Franschen Minister van Marine, DECRES gebruik maakte.

Eerst den 26sten Juli 1813 intusschen, nam de Minister de beschikking, waarbij de organisatie van den geneeskundigen dienst in Holland op dezelfde wijze als in het overige gedeelte van het keizerrijk werd vastgesteld. De aan den Prefect toegezonden begeleidende missive en het gearresteerde Reglement waren van den volgenden inhoud:

Paris le 26 Juillet 1813.

Il m'a paru nécessaire, Monsieur de ramener le régime des hopitaux de la Marine en Hollande aux formes établies dans les ports de l'intérieur de l'Empire et d'appliquer au service de santé de votre arrondissement, les décrets et arrêtés qui constituent le service dans les autres arrondissements maritimes.

Je vous adresse en conséquence, le Règlement que j'ai arrêté à ce sujet et j'y joigne deux états, portant organisation du personel des Officiers de santé et autres agents à entretenir, dans chacun des hopitaux de la Marine d'Enkhuizen et d'Hellevoetsluys.

Vous verrez que ce Réglement ne fait que rappeller les dispositions des arrêtés des 7 Vendémiaire, an 8, et 17 Nivôse, an 9, en ce qui concerne la police médicale des hopitaux, l'enseignement, les examens et les appointemens attribués à chacun des classes d'Officiers de santé de la Marine, tant à terre qu'à la mer (1).

---

(1) Het eerstgenoemd, voor de Officieren van Gezondheid niet zeer voordeelig besluit, werd genomen door den Minister van Marine BOURDON DE VATRY, onder wiens bestuur, op de bepalingen omtrent de bevordering der Officieren van Gezondheid (o. a. vastgesteld bij het voor hen zeer gunstig besluit van het Directoire exécutif (dato 8 Febr. 1798), belangrijk inbreuk gemaakt was. Als aanleiding voor die min gustige regeling werd aangevoerd, de noodzakelijkheid waarin de Regeering zich bevond, van groote bezuinigingen te moeten maken. 't Blijkt echter duidelijk, dat er nog andere redenen toe bewogen

Vous remarquerez par les états d'organisation, que le Conseil de santé, qui doit être établi à Enkhuizen, conformément à l'article 4 du reglement, sera composé de M. M.:

VAN DE LAAR, qui est nommé *premier médecin en chef de la Marine;*

SPER, chirurgien, chargé du service de santé de l'escadre du Texel, qui est promu au grade de *second chirurgien en chef,* et

COLAS, pharmacien entretenu de 1re classe, qui sera chargé de la direction du service pharmaceutique;

que le Sr. DUBREUIL, Officier de santé entretenu de 1re classe, chirurgien major du *Vaisseau hopital,* remplira les fonctions de secrétaire du Conseil et fera le cours d'anatomie; qu'il y aura en outre deux Officiers de santé de 1re classe pour le service ordinaire de cet hopital; quatre de seconde classe, dont un sera affecté à la pharmacie; huit chirurgiens de 3e classe et deux pharmaciens.

Et qu'enfin un Commis y sera chargé de la tenue des écritures, aux appointements de 1800 fr.

Que quant à l'hopital d'Helvoetsluis il sera desservi par deux aides et un sous aide, sous la direction de Mr KOLY, qui est nommé *second chirurgien en chef* de la Marine, aux appointements de 3000 fr.

Qu'il y sera affecté pour la tenue des écritures un Commis Econome dont les appointements sont reglés à 1500 fr.

Mr le Prefect maritime
à
Amsterdam

Le Ministre de la Marine,
Signé DUC DECRES.

Het bij de missive gevoegde reglement bevatte de volgende artikelen:

Règlement sur le service de santé de la Marine en Hollande.

---

moeten hebben. Zoo veel is zeker, dat de meeste, pas toegekende voordeelen ontnomen en ook in de geheele inrichting van den dienst belangrijke wijzigingen werden gemaakt.

De bepalingen van 17 Nivôse, an 9, stelden eene nieuwe organisatie daar, waarbij echter al het verlorene niet hersteld werd. — (Zie hieromtrent: LEFEVRE, hist, du service d. santé de la Marine. in Arch. d. médec. nav. Août. 1866.

Article 1.

Le service de santé de la Marine dans l'arrondissement maritime de Hollande est établi conformément aux dispositions de l'arrêté du 7 vendémiaire, an 8 en ce qui concerne la police médicale des hopitaux et le service des batiments de Sa Majesté.

Article 2.

Les grades et appointements des Officiers de santé, employés tant à terre, qu'à la mer dans cet arrondissement, sont les mêmes que ceux rêglés par l'arrêté du 17 nivôse, an 9, pour les Officiers de santé employés dans les ports de l'intérieur de l'Empire.

Article 3.

L'hopital maritime d'Enkhuizen continuera d' être l'établissement principal du service de la Marine en Hollande.

Article 4.

Il y sera formé un Conseil de santé, dont les attributions demeurent rêglés conformément aux articles 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 et 12 du dit arrêté du 7 vendémiaire, an 8.

Article 5.

Les membres de ce Conseil seront chargés de l'enseignement, chacun dans la partie de l'art de guérir, rélative à ses fonctions.

Le Professeur d'Anatomie sera Secrétaire du Conseil.

Article 6.

Le Conseil de santé, réuni aux Professeurs, sera chargé du classement des Officiers de santé employés au service, ainsi que de l'examen de ceux qui prétendraient à y être admise, ou qui seraient susceptibles d'obtenir un avancement de grade.

Article 7.

L'organisation du personel des hopitaux dans l'arrondissement maritime de Hollande est rêglé conformément aux Etats ci-joins n°. 1 et 2.

Arrêté à Paris le 26 Juillet 1815.

Le Ministre de la Marine,
DUC DECRES.

De bedoelde staten 1 en 2 bevatten: die sub 1 het personeel voor het hospitaal te Enkhuizen, als: 1 premier Médecin en chef (4500 fr.); 1 second Chirurgien en chef (3000 fr.); 3 Chirurgiens de 1re classe (2250 fr.); 4 Chirurgiens de 2e classe (1687 fr. en 50 c.); 8 Chirurgiens de 3e classe (960 fr.); 1 Pharmacien de 1re classe (2250 fr.); 2 Pharmaciens de 3e classe (960 fr.). Voor Hellevoetsluis werd op den sub 2 bedoelden staat gebracht: 1 second Chirurgien en chef (3000 fr); 2 Chirurgiens de 2e classe (1687 fr. 50 c.); 1 Chirurgien de 3e classe (960 fr.).

Men begreep verder, dat bij eene eerste regeling, de reeds verkregen rechten van de Hollandsche Scheeps Geneeskundigen, „qui n'étaient pas équivoques." zegt het Rapport, niet met voeten getreden, maar erkend moesten worden, althans voor zoover de belangen van den dienst daaronder niet zouden komen te lijden. Eene der eerste bezigheden was de aanwijzing van de in dienst zijnde Chirurgijns, die in het vaste korps konden opgenomen worden en de rangschikking, daarbij te volgen. Men had bereids ruimschoots de gelegenheid gehad, zoowel bij het eskader aan het Nieuwe Diep, als aan het hospitaal te Enkhuizen, zich van de kundigheden van eenigen hunner te overtuigen; omtrent de afwezige of nog niet voldoend bekende Chirurgijns zoude later beslist worden. Na rijp beraad werden eenige Nederlandsche Scheeps Chirurgijns ter opname in het vaste korps der Keizerlijke Marine aan den Minister voorgedragen, terwijl, tot ondersteuning van het voorstel, eene afzonderlijke nota werd ingediend, waarvan de kennisname niet onbelangrijk is, wanneer men daarbij in aanmerking neemt, dat het Fransch element, in de beraadslagingen van den Conseil,

de overhand had. Tot Chirurgijns van de 1ste klasse werden aangewezen: WAAFF, MEIJLL, MULLER, OOIKAAS, VALENTIJN, TAPPERT en ROBIJN; tot Chirurgijns der 2de klasse: SCHILLING, DE MAN en LENGACKER, en voor den rang der 3de klasse: LUNEAU, SNITTER, OLIEDAM, GOOR en LUIJCK. De bedoelde nota (1) bevat omtrent hen de volgende bijzonderheden:

WAAFF. Doyen des Officiers de santé, considérés précédemment comme entretenus; agé d'environ 50 ans; attaché à ses devoirs; jouissant de l'estime générale. Il a servi avec l'amiral DE WINTER, s'est trouvé dans ses combats et s'était mérité sa confiance.

MEIJLL. Il est dans la même catégorie qui le précédent; attaché à ses devoirs; raisonne sainement sur son art. Il est d'une moralité sans réproche.

MULLER. Dans la même catégorie qui le précédent. Il a pour lui de bons et longs services; digne sous tous les rapports; favorablement connu sous le rapport de sa moralité.

OOIJKAAS. Encore dans la force de l'âge. Il s'est fait une réputation par des opérations, qui lui ont réussi, après le combat de 1797. Sa conduite tant civile que médicale lui a mérité l'estime générale.

VALENTIJN. Homme plein de zèle et d'intelligence, dans la force de l'âge; ci-devant provisoirement chargé de la direction supérieure du service de santé de l'Escadre du Texel; d'une conduite et d'une moralité dignes d'éloge.

TAPPERT. Chirurgien instruit, homme intègre, serviteur zélé; dans la force de l'âge; d'une conduite et d'une moralité irréprochables.

ROBIJN. Il mérite sous tous les rapports qu'on lui applique la note du précédent.

SCHILLING. Officier de santé instruit; aimant l'étude; attaché à ses devoirs; estimable dans sa vie privée, comme dans sa vie sociale.

DE MAN. Brillant sujet, chirurgien rempli d'instruction et de zèle; acquisition précieuse pour le corps des Officiers de santé, si on se l'attache par le moyen de l'entretien.

(1) Missive van den Conseil de Santé 9 Sept. 1813.

LENGACKER. Recommandable par ses connaissances, par son habilité, par son zèle, sa tenue et la sévèrité de ses moeurs.

LUNEAU. Plein de zèle, actif, ayant déjà plusieurs fois sollicité un examen de second.

SNITTER, OLIEDAM, GOOR et LUIJCK. La même note peut bien leur être appliquée en tout point.

Uit deze aanteekeningen meenen wij te kunnen besluiten, dat het wetenschappelijk en zedelijk gehalte der Nederlandsche Scheeps Chirurgijns, niettegenstaande de weinige aanmoediging hun sedert de laatste jaren te beurt gevallen, over het algemeen den toets van een gezet onderzoek kon doorstaan en zij zeker niet, zoo als wij nader zullen zien, verdienden in eene officieële memorie in een minder gunstig daglicht gesteld te worden.

De aanvankelijke regeling van het vaste korps voor den geneeskundigen dienst der Marine in Holland, zoowel voor de beide Marinehospitalen als voor den dienst op de schepen, bestond dus in het geheel uit: 1 premier médecin en chef; 1 second chirurgien en chef; 9 chirurgiens de 1re classe; 8 chirurgiens de 2e classe; 12 chirurgiens de 3e classe; 1 pharmaciens de 3e classe. De overige op dit tijdstip in dienst zijnde geneeskundigen werden als auxiliair beschouwd, tot zij, bij een te houden concours, de bewijzen hunner bekwaamheden zouden hebben doen kennen. „Il est bien entendu, qu'une fois ce travail adopté," zegt de Conseil de Santé in zijn voorstel, „nul Officier de santé ne pourra passer à l'état d'entretenu, sans avoir rempli les conditions voulues par le Règlement du 19 Pluviôse de l'an 6, rélatif aux concours" (1).

---

(1) De bevordering bij concours, bij den Franschen geneeskundigen dienst der Marine, genoegzaam van hare eerste organisatie af, in gebruik geweest, is dit nog; waaromtrent onlangs Dr. QUESNEL, médecin en chef, in zijne openingsrede, bij zekere gelegenheid, (Arch. de médec. nav. t. 5 Mai 1866) o. a. het volgende zeide:

C'est le concours, qui a reçu la mission de pourvoir à cette succession difficile; on peut la lui confier en toute securité, il saura dignement la remplir.

Nous sommes heureux de voir les Ecoles de médecine navale rester fidèles à leurs vieilles traditions, devenues presque séculaires. Elles ont fait l'honneur d'un passé qui n'a pas été sans mérite, et elles continue-

Niet te vergeefs had SPER er op aangedrogen, dat aan het Nieuwe Diep eene gelegenheid zou gebouwd worden ter

---

ront à guider sûrement les médecins de la marine dans les voies ascendantes de la science et de la considération, ou il n'est que just de constater leurs rapides progès.

Le concours, messieurs, est sans doute susceptible d'objections sérieuses; les critiques les plus vives ne lui ont pas été épargnées. Ce mode d'élection n'est pas parfait, nous le savons mais vous chercherez vainement la perfection dans les institutions humaines, toutes défectueuses sur certains points; les divers systèmes proposés pour le remplacer ont également leurs défauts et sont loin d'offrir les mêmes garanties.

On a reproché au concours de ne pouvoir donner, avec une entière certitude la valeur complète, absolue d'un homme et d'un médecin; nous le concédons encore; mais si, de cette concession, découle la convenance de ne pas prendre ces épreuves publiques comme base unique exclusive, de nos jugements, il serait complètement injuste d'en déduire l'urgente nécessité de les abolir.

De tous les moyens usités pour apprécier l'instruction, le concours, s'il n'est pas le plus facile, est encore le plus loyal, le plus honnête, le plus sûr, le seul applicable en dernière analyse, dans un corps voué à l'étude d'une science spéciale; dans un corps qui n'est quelque chose que par cette science, et qui n'est rien, ne peut rien être en dehors d'elle.

Trop souvent, après avoir vécu, pendant de longues années sous l'empire d'institutions imparfaites, sans doute, mais cependant utiles et fécondes, les hommes s'habituent à jouir de leurs bienfaits, sans se rendre un compte exact de l'excellence des principes auxquels ils les doivent. Souvent même oublieux ou ingrats, ils méconnaissent ces bienfaits, en s'efforçant, non pas de les perpétuer, mais d'en tarir la source, ne fut-ce que par lassitude de leur longue durée. Nous n'en sommes pas a ce point pour nos plus anciennes institutions; nous n'y arriverons pas j'espère, mais laissez-moi cependant vous dire, une fois de plus, que si ces luttes redoutées vous imposent de rudes labeurs, du moins ne sont elles jamais stériles.

Leurs précieuses avantages font plus que compenser ce qu'elles ont de pénible. Elles créent et développent, à un haut dégré, la plus noble émulation, celle du travail; croyez le bien, sans le sentiment de la rivalité et de la concurrence qui vous soutient et stimule votre ardeur, vous franchiriez plus péniblement encore au début de vos études les difficultés de la science ....

Rien n'est plus propre que ces épreuves publiques du concours a faire naître et à développer le sentiment de la responsabilité morale,

verpleging van de ernstige zieken der schepen. De Prefect deed tot dit doel een schip, de *Anna Maria* genaamd, aankoopen en

---

que les hommes, les médecins surtout, doivent constamment écouter avec la plus scrupuleuse attention.

Nous vous faisons comprendre, en effet, dès le seuil de la carrière, que vous devez compter d'abord sur vous-mêmes et enfin toujours sur vous-mêmes.

Dirigé vers nos écoles, vous êtes, en dehors de quelques heures de service, absolument libres. De l'usage que vous allez fair de cette liberté, de la part que vous accorderez spontanément au travail et aux plaisirs, va dépendre votre carrière; vous savez que rien au monde ne pourra vous soustraire à cette redoutable alternative, et quand sonnera l'heure des épreuves, le sentiment de la responsabilité de vos actes se dressera devant vous dans toute sa vérité, pour vous accuser ou pour vous absoudre. Heureux ceux qui peuvent affronter, avec une conscience tranquille, ce moment décisif.

Les échecs, d'ailleurs très-souvent réparables, ne sont pas plus douloureux dans les concours que dans toute autre forme d'examen, et dans aucune autre, les succès ne produisent une satisfaction plus compléte; c'est le sentiment d'une supériorité chèrement acquise; c'est encore celui d'un devoir difficile, bien rempli, c'est surtout la satisfaction que produit une récompense méritée et qu'on ne doit qu'à soi-même. Tous ces sentiments réunis, tendent heureusement, croyez-le, à fortifier chez vous la dignité professionnelle, si nécessaire au médecin et que vous pouvez, sans crainte, porter très haut, même sous l'habit et militaire, parce que vous ne la confondrez jamais avec les suggestions puériles de la vanité.

Ces avantages seuls suffiraient à expliquer pourquoi le principe du concours, survivant à toutes les attaques, est aujourd'hui plus fort que jamais; mais il est d'autres raisons, plus puissantes encore, pour rendre compte de la prééminence qui lui est accordée dans nos écoles.

Notre premier devoir, le plus essentiel, est le travail; il est aussi le plus difficile à remplir. L'amour platonique de l'étude pour l'étude est l'exception parmi les hommes; la tendance au repos est, au contraire, la plus naturelle, et à coup sûr, bien plus générale. La récolte à moitié faite, il n'est que trop doux, vous le savez, de reposer sa tête sur l'oreiller de la mollesse. Il faut lutter contre cet entrainement. Beaucoup puiseront les éléments de cette lutte dans leurs aptitudes et dans leur courage; mais les natures moins énergiques et moins désireuses de savoir, ont besoin de trouver des stimulants dans les institutions: le concours est un des plus efficades, car son principal but se résumer en ces simples paroles: *provoquer. au besoin exiger, le travail et la persévérance dans le travail, toujours, et à tous les dégrés de la hiérarchie.*

inrichten, waarop ruim 200 zieken konden verpleegd worden. Als chef van den dienst fungeerde hier een Chirurgijn van de 1ste klasse met een tractement van 2250 fr. 's jaars. De verder benoodigde geneeskundigen werden van de in dienst zijnde schepen op het ziekenschip gedetacheerd, doch voor dezen dienst afzonderlijk een Apotheker op 1687 fr. 's jaars aangesteld. Er was ook een beambte belast met de zorg voor het bereiden en uitdeelen der voeding, op eene bezoldiging van 1000 fr. 's jaars; verder de noodige ziekenoppassers, sloeproeiers en matrozen. De Marine had nu tot hare beschikking 2 hospitalen, waarvan een te Enkhuizen. het andere te Hellevoetsluis; een ambulant hospitaal te Harlingen en het zoo even genoemd hospitaalschip, waarvoor de benoodigde geneesmiddelen bij aanneming, na voorafgaande inspectie, door particuliere apothekers geleverd werden. Men kon in deze ziekeninrichtingen, globaal genomen, 1200—1400 zieken verplegen, zoodat in de eerste behoefte voldoende voorzien was.

Wanneer wij de thans voor den geneeskundigen dienst der Zeemacht van kracht geworden bepalingen nagaan, kunnen wij daaruit geen ander besluit trekken, dan dat die geheel veranderde toestand op de personen, daaraan verbonden, en op de zaak zelve van den belangrijksten invloed moet geweest zijn. De geneeskundigen der Marine zouden nu niet langer afhankelijk zijn van zoo vele heterogene, hoogere en lagere machten, maar hunne eigen chefs hebben, wier streng afgebakende en rechtmatige, maar ook noodzakelijke macht, den grootsten, ja alles afdoenden invloed op hunne loopbaan en toekomst zouden uitoefenen, die niet alleen van hunnen dienstijver, maar ook

---

La reconnaissance seule suffirait à nous inspirer le désir de respecter cette institution, alors même qu'elle mériterait toutes les objections qui lui ont été faites. N'est-ce pas elle, en effet, sous l'égide tutélaire du travail qu'elle exige, qui a conduit notre corps, de l'origine la plus humble et la plus précaire, à la position honorée et honorable qu'il occupe aujourd'hui? N'est-ce pas sous l'influence des habitudes laborieuses qu'elle impose que, longtemps inconnus, nous avons été mieux appréciés, et que longtemps isolés du mouvement de la médecine française, nous nous y sommes associés, plus intimement chaque jour, et voilà que maintenant dans toutes les positions, même les plus élevées, nous comptons des hommes sortis de notre sein?.........

van de voortgaande ontwikkeling hunner bekwaamheden zouden afhangen. In de uitoefening van den dienst, zooveel mogelijk omschreven door Reglementen, zouden zij nu voortaan weten waaraan zich te houden; terwijl willekeurige handelingen, zooveel den aard der zaak dit mede kon brengen, daardoor vermeden of voorkomen werden. Het hospitaal der Marine te Enkhuizen werd nu voorloopig (1) het middenpunt van waar de wetenschappelijke ontwikkeling van het korps zou uitgaan, en waar bij voortduring geneeskundig onderwijs gegeven en het concours voor de verschillende rangen gehouden zou worden.

Deze gunstiger toestand duurde echter slechts weinige maanden, toen de Staatsomwenteling van 1813 aan Nederland op nieuw zijne onafhankelijkheid terug gaf, waarmede de Fransche instellingen voor het meerendeel vervielen. Ook bij den geneeskundigen dienst der Marine had een geheele omkeer van zaken plaats en zien wij weder den Lands Doctor en de Chirurgijns met het beheer daarvan voorloopig belast.

Die regeling werd bestendigd, toen bij besluit (2) door den Souvereinen Vorst de heeren J. SWARTS, J. FLIETNER en G. C. BENRAAD werden aangesteld, respectievelijk tot Doctor, 1sten en 2den Chirurgijn bij het Departement der Marine te Amsterdam, op eene bezoldiging van *f* 400 's jaars, tevens met last aan den Commissaris-generaal voor de Marine, „dat hen instructiën zullen aangeboden worden, waardoor hunne werkzaamheden de doelmatige strekking ontvangen tot voorbereiding en vorming van bekwame genees- en heelkundigen voor den dienst van de schepen van Oorlog." Uit deze instructie (3) blijkt, dat de Commissie, onder het voorzitterschap van den Med. Doctor, belast was met het examineeren van alle personen, die zich aanboden voor den dienst op 's lands schepen, als 1sten, 2den of 3den Chirurgijn en ze, bekwaam vindende, als zoodanig te promoveeren; terwijl zij ieder over het afgelegd examen eene

---

(1) Wij zeggen „*voorloopig*" dewijl het reeds een punt van overweging uitmaakte een maritiem hospitaal aan het Nieuwe Diep daar te stellen.

(2) Besl. dato 15 Maart 1814.

(3) Vastgesteld bij resol. van den 27 April 1814.

gelijke adviserende stem hadden en ook gelijkelijk moesten verdeelen de examengelden, die voor een 1sten Chirurgijn 9 gulden, een 2den 7 gulden 10 stuivers en een 3den 6 gulden bedroegen. Bevaren Chirurgijns moesten altijd de voorkeur hebben. De Med. Doctor, die steeds als de primus inter pares beschouwd werd, stelde verder aan den op eenig schip benoemden 1sten Chirurgijn een briefje ter hand, waarop bij den Apotheker, leverancier in het Departement van Marine, waar de uitrusting plaats vondt, de geneesmiddelen en instrumenten konden ontvangen worden, welke door de Commissie, ten overstaan van den Chirurgijn, nagezien werden; dit was ook het geval bij de terugkomst uit zee van het schip, ten einde te zien, of alles in behoorlijke orde behandeld was en in goeden staat teruggeleverd werd. De Med. Doctor droeg zorg, dat suppletoire aanvragen verstrekt werden, zag met de Commissie de rekeningen na en fiatteerde die; moest ook nauwkeurig de journalen nagaan, door de 1ste Chirurgijns op hunne reizen gehouden, of zij in alles zoo gehandeld hadden, als een braaf en kundig 1sten Chirurgijn betaamde. Onder de verdere bepalingen trekt meer bijzonder de aandacht, dat zij verplicht waren met de 1ste Chirurgijns vóór hun vertrek te confereeren en hen in te lichten *„omtrent de presomptive ziekten"* en verschillende *wijzigingen,* welke zij ondergaan door het veranderen van klimaat, verre afgelegene luchtstreken en lange reizen. Hieruit blijkt, dat die Geneeskundigen het bestaan van eene pathologia exotica in den strikten zin des woords niet aannamen. Aan hun was verder opgedragen de schepelingen, in het gasthuis opgenomen, te behandelen, ook de patienten, die in 's Lands dienst aan de werf hunne gebreken bekomen hadden, enz. Verder werd het voorschrift gegeven, dat de 1ste Chirurgijns van de hospitalen der Marine éénmaal 's maands, met een beknopt verbaal, aan hen zullen rapporteeren, omtrent de onder behandeling zijnde zieken. De 1ste Chirurgijn moest eenmaal 's weeks voor den Secretaris van Staat verschijnen ten einde te rapporteeren over de zieken, enz.

Uit deze korte schets van de aan de Commissie opgedragene werkzaamheden blijkt, dat men op enkele wijzigingen na, weder tot de inrichting van de vorige eeuw was teruggegaan. Het

voornaamste onderscheid bestond in het benoemen van slechts éène Commissie van bestuur en toezicht, terwijl vroeger iedere Admiraliteit hare eigene bezat.

De werkzaamheden waren niet gering. Er werden toch flotilles en eskaders naar de Middellandsche Zee, de Oost- en de West-Indiën gezonden, waarvoor het geneeskundig personeel geëxamineerd en gedirigeerd moest worden. Ook werd toezicht gehouden op de aflevering der geneesmiddelen, welke, volgens aanneming door leveranciers geschiedde, 't geen niet zelden tot vele moeilijkheden aanleiding gaf, even als de verificatie van de administratie der hospitalen. De kosten van de medicijnen, instrumenten en ustensilien bedroegen toen voor een linieschip en groot fregat voor de O. I. uitgerust *f* 1617; voor een kleiner fregat *f* 1412, 11 st. en voor eene korvet *f* 890, 19 st. De geneesmiddelen werden gedeeltelijk geborgen in eene medicijnkist, welke min of meer als magazijn werd beschouwd; en verder in een medicijnkelder 't geen voor dagelijksch gebruik was bestemd. Ingrediënten voor de zoutzure berookingen waren op alle schepen voorhanden; de oleum vitrioli werd in looden kokers bewaard. Men ontwierp thans eene nieuwe instructie voor de 1ste Chirurgijns; tarieven werden vastgesteld voor den ziekenkost en de verstrekking van administratieve behoeften, en bepaald, dat aan de zieken, op de reede, versch vleesch kon gegeven worden. De ziekenkost bestond nu uit: wit brood, boter, gort, rijst, gierst, haver de gort, krenten, pruimen, rozijnen, appelen, siroop, suiker, roode, witte en rijnsche wijn, azijn, bessensap, bier en thee. Ook kon over de overige aan boord voorhandene levensmiddelen naar omstandigheden beschikt worden. Verder werd de noodzakelijkheid niet uit het oog verloren, dat het bestuur van den geneeskundigen dienst ook wanneer eskaders of enkele schepen het vaderland verlaten hebben, in geregelde correspondentie met de daarop dienende geneeskundigen behoort te kunnen blijven, en deze zaak op voorstel van SWARTS geregeld. Dit alles gaf vele administratieve bezigheden. De practische kennis van het zeeleven, door de Heeren SWARTS en FLIETNER vroeger verkregen, kwam hun zeker bij een en ander uitmuntend te stade. Zoo had SWARTS, met de *Argo,* den slag bij Doggersbank bijgewoond, welk

schip toen onder zijne equipage 103 dooden en gekwetsten had, en FLIETNER was eveneens een man van ruime ondervinding.

Dat aan het afleggen van een voldoend examen streng de hand gehouden werd blijkt uit verschillende omstandigheden. Een op het reeds zeilree liggende korvet *Ajax* dienende 2e Chirurgijn moest, voor het vertrek naar zee, eerst nog het examen voor dien rang afleggen, dat echter eenen ongunstigen uitslag voor hem had. Dadelijk werd een ander kandidaat opgeroepen, die niet gelukkiger was, waarna eindelijk een derde aspirant voor de betrekking bekwaam geoordeeld werd, die dan ook nog maar even den tijd had aan boord te komen, voor dat het korvet naar zee ging. Ook op de lichamelijke geschiktheid voor den dienst van de geneeskundige aspiranten werd bijzonder gelet, en de ongeschikten afgewezen.

In eene zijner missives aan den Commissaris generaal maakte SWARTS gewag van de vrij algemeene ontevredenheid welke onder de Chirurgijns van de Marine heerschte, waardoor in de plaatsingen niet behoorlijk voorzien kon worden, niettegenstaande eenige hunner uit Engeland, waar zij in krijgsgevangenschap verkeerd hadden, terug waren gekomen. Die ontevredenheid ontstond hoofdzakelijk, doordat zij hunne bezoldiging achtergesteld zagen, waarom zij dan ook herhaaldelijk vermeerdering van inkomsten verlangden. Ook verzochten de 1ste Chirurgijns, op de vlaggeschepen geplaatst, de vroeger aan die plaatsing toegekende verhoogde maandgelden weder te mogen hebben, aangezien aan eene dergelijke plaatsing zeker toezicht over den dienst op de andere schepen verbonden was, 't geen echter geweigerd werd. Velen zochten dan ook emplooi bij het leger en SWARTS schreef *„dat hij vreesde, ofschoon de Marine zich toen nog konde beroemen kundige Chirurgijns te bezitten, dat een minder gunstige toestand voor het vervolg zoude ontstaan, wanneer daarin niet voorzien werd."* Dit gunstig oordeel van SWARTS omtrent de kundigheden der Scheeps Chirurgijns, zoo als wij zagen vroeger reeds door SPER, c. s. aangeteekend, is later gebleken alleszins juist te zijn geweest, zoo als wij nog nader zien zullen. En dit geeft ons de overtuiging. dat de examina met ernst afgenomen werden.

Hij deelde ook de vele bezwaren mede, door de Chirurgijns geopperd, wegens de hun opgelegde verplichting de administratie van den ziekenkost en der slagverbandsgoederen te moeten houden en stelde voor de Schrijvers hiermede te belasten, waartegen echter bezwaar werd gemaakt (1). Eenige Chirurgijns verzochten even vruchteloos om, zoo als voor 1795 plaats had, berekening te mogen van de z.g. extra gelden voor het behandelen van sommige ziekten of gebreken. Ook van andere zijden, o.a. door den Schoutbijnacht MAY, toen Secretaris van Marine, werd aangedrongen op eene betere betaling der Scheeps Chirurgijns. Dit werd vooral noodzakelijk geoordeeld om in de plaatsingen bij het O. en W. I. eskader te kunnen voorzien. In Juni 1814 ontbraken daarbij drie 1ste, zeven 2e en vijf 3e Chirurgijns.

Bij besluit van den 7 Augustus 1814 werden nieuwe monsterrollen voor de schepen gearresteerd, en daarbij ook het geneeskundig personeel vastgesteld. Als regel werd aangenomen, dat op alle schepen een 1ste Chirurgijn geplaatst en het getal zijner aides naar de sterkte der equipage geregeld werd. Zoo werden op een schip van 650 koppen, twee 2e Chirurgijns en vier 3e geplaatst; op een van 600 koppen een 3e Chirurgijn minder en op kleinere schepen naar evenredigheid, zoodat bij eene equipage van 70 man een 1ste Chirurgijn met een 3en geplaatst werd. Het maandgeld der 2e Chirurgijns bedroeg toen *f* 32; dat der 3e *f* 30, terwijl de 1ste Chirurgijns, behalve hun tractement van *f* 36, nog de halve stuiver gelden in rekening konden brengen. Zij genoten daarenboven nog eenige andere emolumenten, zoodat, over het geheel genomen, hun geldelijk inkomen vrij voldoende kon genoemd worden. Op sommige schepen, vooral de kleinere, werd hun nog het voordeel toegekend tevens als *Schrijver* geplaatst te worden, 't geen zonder nadeel voor den dienst of zonder verwarring in de administratie te veroorzaken, scheen te kunnen geschieden.

Deze halve stuiver gelden echter vervielen voor de 1ste Chirurgijns bij besluit van 12 Maart 1815, en daarvoor werd aan

(1) Eerst in 1848, voor zooveel den ziekenkost, en in 1852 wat de slagverbandsgoederen aangaat, werd aan eene dergelijke regeling gevolg gegeven.

hen toegelegd, provisioneel tot dat daaromtrent anders beschikt zou worden, een vast tractement van *f* 32 's maands, zoodat nu de 1ste Chirurgijns verdienden *f* 2400, *f* 1750, *f* 1450, *f* 1000, *f* 800, *f* 750 *f* 600 en *f* 500, naarmate zij geplaatst waren op een schip van 480—321 koppen, 250—141 koppen, 440—91 koppen, 90—71 koppen, 70—47 koppen, 46—27 koppen en 26 of minder koppen.

Ofschoon bij besluit van den 27sten Februari 1815 de functie van den Hoogleeraar BRUGMANS, als Inspecteur generaal van den geneeskundigen dienst der Armée, ook tot die der Marine werd uitgebreid en hij in het vervolg de bevoegdheid tot het voorstellen van plaatsingen, bevorderingen enz. verkreeg, werd daaraan aanvankelijk geen algemeen gevolg gegeven, en heeft SWARTS c. s. tot den 1sten Januari 1816 in den geheelen geneeskundigen dienst der Marine voorzien, terwijl tot dien datum aan BRUGMANS werd opgedragen te adviseeren over enkele onderwerpen betrekkelijk de administratie der hospitalen van de Marine en het inspecteeren van die inrichtingen. De eskaders naar de Oost- en de West-Indiën en eenige schepen tot versterking van de Vloot die zich in de Middellandsche Zee bevond, waren gedurende hun bestuur uitgerust en uitgezeild; de flotilles op de binnenlandsche stroomen opgelegd, al hetwelk hun, met een schaars voldoend personeel en eene omslachtige administratie, vele zorgen en bezigheden opleverde. In de eischen van den dienst was door hen, niettegenstaande tallooze zwarigheden, die uit de gewisselde stukken duidelijk in het oog vallen, voldoende voorzien. Op de schepen waren, volgens de opgave van SWARTS op 1° Januari 1816, in activiteit: vierentwintig 1ste, twintig 2e en drieentwintig 3e Chirurgijns. Bij het raadplegen der door hen ingezonden bescheiden, ontstaat de indruk, dat zij zich met zorg, ernst en zaakkennis en niet zonder goeden uitslag van hunnen, in die tijden zeer moeilijke taak gekweten hebben. Het moet dus voor het minst bevreemding baren, dat zij met den genoemden datum eenvoudig van hunne functiën ontslagen en, onder behoud hunner bezoldiging (*f* 400 's jaars), belast werden met den dienst op de werf en het visiteeren van zich voor den Zeedienst aanmeldende schepelingen. Met grond toch kan men aannemen, dat, in het bij-

zonder van de ervaring van SWARTS, ook bij de toen in werking komende regeling, een veelzijdig nut voor den geneeskundigen dienst der Marine had kunnen getrokken worden. Zeker is het, dat de Commissie met minder omslag ontslagen werd, dan zulks in 1599 met ROOS en WICHARDT had plaats gevonden, die, zoo als wij vroeger zagen, ten minste nog „voor hunluider diensten" door de Admiraliteit *bedankt* werden.

Na het ontslag van de heeren SWARTS, FLIETNER, en BENRAAD werd dan, nadat meer dan 200 jaren lang de Marine uit eigen boezem daarin had weten te voorzien, de leiding en het bestuur van den geneeskundigen dienst der Zeemacht geheel aan den Chef van dien dienst bij het leger, opgedragen.

Wij vermeldden vroeger, dat aan den Inspecteur generaal van den geneeskundigen dienst der Armee de inspectie was opgedragen van de beide hospitalen der Marine. Bereids in het begin van 1814 schijnt bij het Hoofdbestuur der zeemacht het voornemen bestaan te hebben, het hospitaal te Enkhuizen, dat bij voortduring beheerd werd door Doctor VAN DE LAAR, zoowel geneeskundig als administratief, zoo niet geheel in te trekken, dan toch in te krimpen. In Juni van dat jaar werd aan SWARTS en aan den provicioneelen Commissaris van Levensmiddelen, VAN KERCHEM, opgedragen „dit hospitaal nauwkeurig op te nemen en te rapporteren of het op die gronden van oekonomie bestuurd werd, welke in dergelijke etablissementen vereischt worden, of het in tijd van vrede nog noodzakelijk was en of het niet geschikter op een schip in het Nieuwe Diep zoude verplaatst kunnen worden." Wij hebben hun daarop ingeleverd rapport niet kunnen opsporen. Het werd echter zeker, of als onvoldoende beschouwd, of men verlangde nog van eene andere zijde daaromtrent ingelicht te worden, want op voordracht van den Commissaris generaal van de Marine, werd in het najaar van 1814 aan den Inspecteur generaal der Armee niet alleen de boven vermelde inspectie opgedragen, maar tevens om omtrent de noodzakelijkheid van die inrichtingen in de tegenwoordige tijden, de behandeling en het bestuur derzelve, te berichten en in geval van aanhouding, voorstellen te doen betrekkelijk de inrichting daarvan op gelijken en *niet minder menageusen voet,* dan de hospitalen der

Landmacht. Bij zijn rapport van den 8sten Januari 1815 voldeed Brugmans aan dien last, waardoor het ons gegeven is een overzicht van zijne beschouwingen op dit stuk mede te deelen.

Enkhuizen. Er waren drie localen, die vroeger aan de voormalige O. I. compagnie toebehoord hadden, waarvan een locaal, voldoende voor 300 lijders, zeer geschikt geoordeeld werd; daarbij bevond zich de apotheek, keuken enz. Het tweede gebouw, dat minder fraai was, kon 200 patienten bevatten, zonder dat verandering of reparatie noodzakelijk was. Het derde werd gebruikt tot waschhuis en dergelijke nevendiensten, en kon, zonder aanmerkelijke kosten, niet ter verpleging van zieken ingericht worden. Het hospitaal was dus geschikt voor 500 zieken, en zou, door het verbeteren van localen, voor 700 à 800 zieken ingericht kunnen worden. De voorraad in de magazijnen was in goede orde, wel onderhouden en bewaard. De voedingswijze was op Franschen voet geschoeid, met kleine wijzigingen; omtrent de levering van de benoodigdheden was een contract met een aannemer aangegaan. De verpleegkosten bedroegen 19 stuivers daags, met inbegrip der geneesmiddelen, de wasch, de tractementen en daggelden van den administrateur en van de bedienden. De geneeskundigen werden door het Land betaald, dat ook voor het onderhoud der gebouwen zorgde. Het rantsoen voor de geheele portie was per dag: 1 ℔ vleesch; $1\frac{1}{2}$ ℔ brood; 8 oncen wijn, en $2\frac{7}{8}$ ponden potage of poespas; de gedeelten der portie naar evenredigheid. Die hoeveelheden kwamen Brugmans te groot voor, *dewijl de voedingswijse der zieken in het algemeen in evenredigheid moet staan, tot hetgeen deze in den staat van gezondheid gewoonlijk genieten.* Hierop kon dus bezuinigd worden.

Met lof wordt gerapporteerd over den dirigerenden geneesheer, Dr. van de Laar. Aan eene menschlievende behandeling paarde hij blijken van kunde en ervaring. Het geheele rapport betrekkelijk de inspectie van deze inrichting is hoogst gunstig, met uitzondering van de verpleegkosten, die, in vergelijking met die van den Landmacht, (met inbegrip der medicijnen, in 1814, 11 stuivers 10 penningen bedragende,) te hoog worden geacht.

Hellevoetsluis. Het hospitaal, uit hout opgetrokken, een half uur buiten de stad gelegen, heeft zijne ziekenzalen gelijkvloers, en kan 120—130 zieken bevatten. Dit getal kan er goed in verpleegd worden; de verpleging en geneeskundige behandeling, door den Chirurgijn der Marine, Ludolph, werden goedgekeurd. Ook hier was de 1ste geneesheer het hoofd der inrichting, tevens in admistratieven zin, en leverde, bij aanneming, de verlichting, de verwarming en de voeding der zieken voor 10 stuivers per verpleegdag. De voeding bestond in een ontbijt van thee met boterhammen; verder, voor middagspijs, 5 malen in de week soep of potage bereid uit 5 oncen vleesch met de beenderen en 2 malen gort met stroop; des avonds gaf men 2 malen karnemelk met gort en 2 malen zoetemelk met gort; op de overige dagen boterhammen met thee. Voor alles wat verder benoodigd was, zorgde het Gouvernement. De verpleegkosten beliepen hier in het geheel 15 stuivers per dag, 't geen ook te kostbaar voorkwam.

Volgens de denkbeelden van Brugmans over de verpleging van zieke schepelingen, moesten de infirmerien (wij zeggen: ziekenboegen) aan boord der schepen behouden blijven, als noodzakelijk in zee en voldoende ter reede voor het behandelen van lichte zieken. Hospitaalschepen kunnen alleen als ambulancen of intermediaires dienen, en zijn in de meeste opzichten minder geschikt te oordeelen; zij kunnen echter ook, goed ingericht, nuttig zijn bij het heerschen van moerasziekten, doordat zij op stroom buiten den invloed der moerassen gebracht kunnen worden; eene behoorlijke behandeling van ernstige scheepszieken geschiedt het doelmatigst in sedentaire hospitalen, eenigzins binnen-'s lands, die ook dienstig zijn om b.v. lijders aan scheurbuik op te nemen. *Het eenige middel om deze ongesteldheid te doen ophouden, is om aan deze lijders de landlucht te doen inademen; men late hen in de haven aan boord, en zij blijven langen tijd voortsukkelen.*

Brugmans wilde dat door de Marine één of meer sedentaire hospitalen aangehouden werden, 1°. omdat de burger- en militaire hospitalen, waarvan men in verschillende opzichten nut kan trekken, niet voldoen aan het oogmerk; 2°. omdat zij dadelijk een groot aantal zieken, b. v. van een eskader,

kunnen opnemen; 3°. omdat men in een hospitaal het eenig middel vindt om paal en perk te stellen aan besmettelijke ziekten, en om den scheurbuik, op zee ontstaan, te genezen door de landlucht; 4°. de behandeling der zieken beter bestuurd en gadegeslagen kan worden; 5°. *een hospitaal der Marine eene pepinière* is, *geschikt ter vorming en volmaking van Scheeps Chirurgijns;* 6°. omdat het altijd nuttig is, dat menschen van gelijken levensstand, wanneer zij ziek zijn, te zamen verpleegd worden; 7°. als argument van gezag, dat alle zeemogendheden, heden ten dage, ten dienste der Marine zeer aanzienlijke hospitalen onderhouden; terwijl 8°. de zwarigheid, dat de kosten van de verpleging in zoodanige inrichting hoog zijn, vervalt, door het nemen van maatregelen waardoor die zeer gering worden. Hij adviseerde, ofschoon het wenschelijk zou zijn om op de verschillende zeeplaatsen van dit land ziekeninrichtingen der Marine te bezitten — daar toen de hoofdverzameling van 's lands schepen aan den Helder was, provisioneel het hospitaal te Enkhuizen aan te houden en dat te Hellevoetsluis te sluiten en zou hij zwarigheid maken eene verplaatsing van Enkhuizen naar den Helder of het hoofd van het Nieuwe Diep aan te bevelen, uithoofde van het ontbreken van doelmatige gebouwen ter laatstgenoemder plaatse, *ofschoon het zeer nuttig zoude zijn, dat men hier een goed, groot en vooral hoog hospitaal landwaarts in bouwde, zoo ver van den Helder verwijderd, dat men de nadeelen van den ongezonden dampkring dier plaats ontweek.* Ten slotte beval hij voor het hospitaal te Enkhuizen eene nieuwe voedingswijze aan, die in het vervolg niet meer bij aanneming zou plaats vinden, regelde het personeel en drong er op aan, den verdienstelijken VAN DE LAAR bij voortduring aan het hoofd der inrichting te doen zijn.

Al aanstonds valt bij de lezing van dit rapport in het oog, dat de verpleging der zieken in de beide hospitalen der Marine met zorg en kunde geschiedde, waarvan, behalve aan de onmiddelijke bestuurders, gedeeltelijk ook aan 's Lands Doctor voor de Marine, SWARTS, onder wiens algemeen toezicht alles geschiedde, de eer toekomt. In het wezen der zaak bevat dit stuk geene nieuwe denkbeelden omtrent de verpleging van zieke

schepelingen. Van oudsher toch werden aan boord zieken en gekwetsten in den ziekenboeg behandeld; hospitaalschepen bestonden er sedert vele jaren, ook nog ten tijde van BRUGMANS, zoo als te Nieuwe Diep en bij expeditiën, b. v. bij die van de Elbe in 1814 enz.; zij werden altijd slechts als tijdelijke hulpmiddelen beschouwd, terwijl het hospitaal te Enkhuizen en te Hellevoetsluis reeds sedert 1784 tot de vaste ziekeninrichtingen der Marine behoorden. Van de burger gasthuizen werd van de vroegste tijden, voor belangrijke zieken of gekwetsten van de Vloot gebruik gemaakt, en terwijl er in het rapport op gewezen werd, dat de militaire hospitalen om vele redenen voor het zeevolk niet te verkiezen zijn of geene voldoende ruimte aanbieden, scheen men dit vroeger ook zoo ingezien en er schaars gebruik van gemaakt te hebben. 't Valt niet te ontkennen dat de verpleging van zieken in landsinrichingen, bij contract of aanneming, eene onregelmatigheid daarstelde die tot vele misbruiken aanleiding kon geven, en wanneer het ziekenmouvement belangrijk was, kostbaar mocht genoemd worden, doch het kan betwijfeld worden of de door BRUGMANS voorgestelde organisatie voor het hospitaal te Enkhuizen, bij een gemiddeld getal zieken — en dit was blijkens de verpleegstaten de gewone toestand — minder kostbaar geweest is, onder het geheele beheer en de verstrekking van het daartoe vereischt wordende door het Rijk dan volgens de oude wijze van beheer. De levering bij aanneming van sommige artikelen door den Geneesheer der ziekeninrichting, zoo als te Hellevoetsluis geschiedde, moet, met BRUGMANS, onvoorwaardelijk afgekeurd worden. Het geldelijk belang van den Geneesheer moet in de verte zelfs niet betrokken zijn bij de verpleging van zieken. Wij willen hier den Hoogleeraar niet hard vallen omtrent zijne denkbeelden over de oorzaken en de middelen voor de herstelling van den scheurbuik, ofschoon reeds sedert vele jaren bij de deskundigen geen verschil van gevoelen omtrent de ware oorzaken en de middelen tot hare genezing meer bestond maar uit zijn rapport ziet men toch weder bewaarheid, dat het gewaagd is redeneeringen te uiten, die niet op feiten gegrond zijn, zoo als b. v. daar plaats vond omtrent de uitgebreidheid van den invloed der malaria aan den Helder, daar

latere tijden bewezen hebben, dat zijne veronderstelling omtrent den nadeeligen invloed der nabijheid van die plaats, voor zooveel het Nieuwe Diep aangaat, onjuist was. Bevreemden mag het ons verder wel, dat terwijl in het rapport de juiste stelling wordt aangegeven, dat de voeding van zieken in het algemeen in evenredigheid moet staan tot hetgeen deze in den staat van gezondheid gewoonlijk genieten, die voeding door hem in het hospitaal voor de Marine te Enkhuizen wordt voorgesteld op de wijze, zoo als zij aan de militairen in de hospitalen van het leger verstrekt werd. Ten allen tijde was de oorlogsmatroos eene veel krachtiger voeding gewoon dan de militairen, waaruit voortvloeit dat, wanneer de schepelingen zich in den staat van ziekte bevonden, voor hen, in beginsel, eene ruimere voeding dan voor den soldaat moest vastgesteld worden. Hoe nu een en ander ook zijn moge, dit rapport werd door den Commissarisgeneraal zeer welwillend ontvangen, wien het een algemeen overzicht gaf. Er werd dan ook besloten, het hospitaal te Enkhuizen op den voet der Armee aan te houden; eene nieuwe regeling van het geneeskundig, administratief en huishoudelijk personeel werd vastgesteld en de directie van het geheel opgedragen aan den heer VAN DE LAAR met den rang van Opper Chirurgijn en een tractement van *f* 2400 's jaars. Het hospitaal te Hellevoetsluis werd in Januari 1815 gesloten.

Reeds in Februari 1815 had BRUGMANS, aan den Souvereinen Vorst, in eene *memorie* zijne denkbeelden ontwikkeld, over de oorzaken van het gebrek aan Chirurgijns voor 's lands schepen en de middelen aangegeven om dit gebrek weg te nemen. Zij kwamen in hoofdzaak op het volgende neer. „Ons land levert een genoegzaam aantal mannen op, die, of reeds bekwaam zijn om die posten in alle rangen waar te nemen, of bij den aanleg ook de geneigdheid bezitten daartoe de noodige bekwaamheden te verkrijgen, dan, de eersten onttrekken zich en de laatsten zoeken eene andere loopbaan. De eenige oorzaak hiervan is dat hem geene genoegzame belooning toegekend wordt. Een 1ste Chirurgijn van eene equipage behoort de geheele genees- en heelkunde grondig te verstaan, en daarenboven zijne theoretische kundigheden door de ondervinding

volmaakt te hebben. Een 2de Chirurgijn moet eveneens volgens de regelen der wetenschap, genees- en heelkundige hulp kunnen verstrekken. Van den 3den Chirurgijn wordt als adsistent wel minder gevergd, doch zijne opvoeding en zijn aanleg moeten zoo ontwikkeld zijn, dat hij eenmaal tot de hoogere rangen kan opklimmen. Indien men de zeer geringe bezoldiging in aanmerking neemt, die aan alle deze lieden gegeven wordt, blijkt het duidelijk, dat zij zeer gemakkelijk in den burgerstand, bij een goed gedrag, eene plaats kunnen vinden, die niet alleen vrijer en gemakkelijker is dan de scheepsdienst, maar ook vooral een ruimer inkomen zal opleveren dan bij 's lands Marine. Daarbij komt, dat de geringe tractementen niet verder betaald worden als de equipage waartoe zij behooren, in dienst is; zijn zij aan den wal zonder tot een bepaald schip te behooren, dan trekken zij niets (1). Vele genees- en heelkundigen worden teruggehouden door de algemeene klacht, dat de Chirurgijns op de Oorlogschepen zeer weinig zijn gezien en dat de stand van 2den en vooral van 3den Chirurgijn zoo vernederend is, dat lieden, die eenige opvoeding genoten hebben, zich daaraan niet onderwerpen kunnen. Zij werden vroeger wel altijd zoo behandeld en echter kon men ze genoegzaam voor den dienst verkrijgen, maar de waarde van het geld is sedert eenige jaren zoo veranderd, dat alle tractementen verhoogd hebben moeten worden; dit is voor hen niet geschied en zij missen thans de gelegenheid geld te winnen, omdat de voeding der gezonde en zieke schepelingen voor landsrekening geschiedt. Nu moet men ook meer kunde vergen dan vroeger. Daar zijn wel eenige bekwame mannen uit voortgekomen, gelijk enkele vernuften altijd en overal doordringen, ook wanneer zij alle middelen van aanmoediging en belooning missen, maar het was over het geheel slecht met hunne kundigheden gesteld. Voor dat de school van professor CAMPER te Amsterdam werd geopend, dus voor ruim 50 jaren, was de heelkunde als eene bijzondere wetenschap in dit land onbekend; zelfs aan

(1) Dit was voor zooveel de 1ste Chirurgijns aangaat onjuist; aan deze was sedert eenige jaren een nonactiviteits-tractement toegelegd, zoo als wij boven aangegeven hebben.

de hoogescholen was geen Professor bijzonder met het onderwijs in dit vak belast. Zij, die Chirurgijns werden genaamd, bezaten alleen eene werktuigelijke geschiktheid om eenige operatiën te doen. Met zoodanige heelmeesters, veelal van den minsten rang, werden de Oorlogschepen voorzien. Ook bestond bij de meeste Admiraliteiten den vasten regel, dat iedere Scheeps Chirurgijn van den laagsten rang op moest klimmen. Het examen bestond veelal in het antwoorden op zekere formuliervragen, terwijl alle middelen ontbraken om verdere vorderingen in de wetenschap te maken. Dat nu in het gebrek aan Chirurgijns voorzien kan worden, is zeker en buiten eenige bedenking. Het middel om de maandgelden te verbeteren is zeker goed, maar slechts eene partieele maatregel en is niet genoegzaam. De stand van Scheepsarts moet uit den staat van verachting, waarin hij zich bevindt, worden getrokken; hiertoe, ja om denzelven te doen bloeien is het eenige zekere middel dat hij beschermd, aangemoedigd en beloond wordt door *geld* en *eer*. Dan zullen de bekwaamste mannen van het vaderland voor den militairen geneeskundigen dienst gereed staan. Die van de Marine vordert eene geheel vernieuwde inrichting. Deze komt op de volgende punten neder: 1°. eene *pépinière*, waar jonge lieden voor den dienst opgeleid worden. Zij was vroeger (onder BRUGMANS) te Leiden voor het leger in werking; de Franschen supprimeerden die. Daar worden de jongelieden van de eerste beginselen af voor hunnen stand geschikt en leeren geen anderen kennen. 2°. Er moet een korps Officieren van gezondheid onder eene behoorlijke hierarchie worden opgericht. 3°. De Officieren van gezondheid der Marine behooren alle tractementen te genieten volgens de rangen en *geëvenredigd aan die welke bij de Landarmee* worden genoten; zij moeten aan wal, buiten bepaalden dienst op eenigen bodem, $^2/_3$ of althans de helft van hunne bezoldiging blijven trekken. 4°. Alle voordeelen uit de maandgelden of uit eenigerhande leverantie voortspruitende, moeten vervallen. 5°. Zij moeten na 30 jarigen diensttijd aanspraak op pensioen hebben. 6°. Zij moeten alle door een bepaalden militairen rang onderscheiden zijn en Officieren uniform dragen. 7°. Men vordere zeer groote severiteit in de examina en streng toezicht op plichtsbetrachting."

Men ziet uit deze memorie dat, bij de vele goede gezichtspunten welke zij omtrent den geneeskundigen dienst der Marine bevatte, over de uitoefenaars der Scheepsgeneeskunde zelve een ongunstig oordeel geveld werd. De vraag is echter of dit juist, bijgevolg of het billijk was. Reeds nagenoeg 2 eeuwen vroeger was door de Admiraliteiten besloten, dat geene Chirurgijns op de schepen geplaatst zouden worden, dan na alvorens geëxamineerd te zijn. Dat die examina niet werden afgenomen op de wijze, zoo als dit in deze eeuw geschiedt, is zeker, maar kan ons niet verwonderen, als wij nagaan, welke zonderlinge vragen in vroegere tijden aan doctorandi in de geneeskunde aan de Hoogescholen voorgesteld werden. De Scheeps Chirurgijns behoefden altijd slechts te voldoen aan de eischen, welke de tijd, waarin zij leefden, aan hen stelde; men mocht ook niet verwachten dat in vroegere tijden altijd geniën in de geneeskunde zich aan den dienst ter zee zouden gaan wijden. Dat echter onder hen uitstekende menschen geweest zijn, wordt ook nu nog erkend, terwijl in de vroegere bescheiden geene klachten zijn aangetroffen over een algemeen minder goed gehalte. Veilig kan men dus aannemen, dat zij van hunnen tijd waren. Maar ook ten tijden van Brugmans was hun maatschappelijk en wetenschappelijk gehalte in het geheel zoo laag niet, zoo als ons reeds gebleken is en nog nader blijken zal, en daarom is zijn oordeel zoo al niet van onbillijkheid, dan toch zeker niet van voorbarigheid vrij te pleiten, daar hij veroordeelde, alvorens hij oordeelen kon, en had moeten indachtig zijn op den lang nawerkenden ongunstigen indruk, welke eene dergelijke getuigenis niet missen kon bij de Hooge Regeering van den Staat na te laten.

Men kan toch gerust aannemen, dat zijne persoonlijke kennis met Chirurgijns van de Marine, die nagenoeg altijd geëmbarkeerd waren, niet uitgebreid zal geweest zijn, en daarom komt het voor, dat men bij de beoordeeling van hunne kennis met meer grond op het oordeel van den *Conseil de Santé,* als met de zaak en de personen bekend, kan afgaan, dan op dat van den Hoogleeraar. Maar een noodlottig beginsel, dat nog zoo vele jaren zijnen nadeeligen invloed op de Geneeskundigen der Marine heeft uitgeoefend, is voorzeker gelegen

in zijn voorstel, om hun dezelfde tractementen toe te kennen als de Officieren van Gezondheid van het leger genoten; en ofschoon er niet geheel gevolg aan gegeven werd, is voorzeker de later bij voortduring geheerscht hebbende onvoltalligheid, aan het zooveel mogelijk toepassen van dit denkbeeld grootendeels toe te schrijven. Die beide betrekkingen toch hebben in de wijze waarop en de omstandigheden waaronder zij de geneeskunde uitoefenen een zoo groot verschil, gezwegen nog van de zeer uiteenloopende maatschappelijke en huishoudelijke verhoudingen welke er aan verbonden zijn of door veroorzaakt worden, dat van eene gelijkstelling van daaraan toe te kennen inkomsten geen sprake mag wezen. Eene zoodanige gelijkstelling zoude alleen kunnen berusten op het beginsel van overeenkomst in dienstverrichting, die hier te vele punten van verschil oplevert om haar te kunnen aannemen. Evenals al de overige korpsen van de Zeemacht, moet ook de geneeskundige dienst naar hare eigenaardigheid gewaardeerd en volgens dezen maatstaf de inkomsten, daaraan toegekend, vastgesteld worden. Het gebrek aan Scheeps Chirurgijns sedert 1795 en ook ten tijde van BRUGMANS, moet volgens onze opvatting vooral er aan toegeschreven worden, dat zij meermalen onder den invloed verkeerden van bekrompene inzichten van het Bestuur; dat de vele veranderingen, waaraan hunne betrekking onderwerpen was geweest, voor hen gewoonlijk lastig waren, doch weinig voordeel gaven en hun inkomen niet, even als dat van andere betrekkingen bij het Zeewezen, verhoogd, maar in de regeling daarvan eene zuinigheid werd toegepast, die bij andere korpsen en zaken daartoe behoorende, niet bespeurd kon worden. Daarenboven meenen wij ook aan de grootere uitbreiding van het leger, waarbij zij, zoo als reeds SWARTS opmerkte, emplooi zochten, hierop invloed te moeten toekennen, even als aan het weder in het bezit komen der O. en W. I. Koloniën.

VIERDE GEDEELTE.

VAN 1815—1851.

(BESTUUR DER INSPECTEURS GENERAAL VAN HET LEGER).

NAAR aanleiding dan van een voorstel, door den geneeskundigen Inspecteur generaal van het leger, die op den 1sten Januari 1816 zijne betrekking tot de Marine in haren vollen omvang aanvaardde, gedaan, werd eene nieuwe organisatie voor den geneeskundigen dienst ontworpen. Een *geneeskundig bestuur der Zee- en Landmacht* stond dien Opper Officier ter zijde, onder welks leden men echter tevergeefs naar een vertegenwoordiger van het Departement van Marine zocht (1). Dit bestuur bestond uit de heeren SCHEIDLER, STARK, DE RIEMER en den apotheker VAN MEERTEN die als Secretaris fungeerde.

De volgende bijzonderheden zijn voornamelijk ontleend aan de archieven van het Departement van Marine, waarvan het gebruik met de meeste welwillendheid werd toegestaan; het is mij aangenaam den heer Secretaris generaal Jhr. A. KLERCK, voor zijne hierin betoonde medewerking mijnen dank te kunnen betuigen.

Dr. G. F. P.

(1) Het is inderdaad opmerkelijk te zien, dat ook in Frankrijk, gedurende eene kortstondige vereeniging van den geneeskundigen dienst der Marine met die van de Landmacht, dezelfde uitsluiting plaats vond. „Les comités de salubrité reçurent avec froideur la nouvelle de la fusion des deux services. *Quand la loi* (zoo schreef men uit Toulon aan het hoofdbestuur) *n'aurait pas avec autant de sagesse déterminé cette composition* (*een bestuur waarin beide korpsen vertegenwoordigd waren*), *l'intéret du service général de la marine, qui diffère, à beaucoup d'égards, de celui de terre et suppose, dans les personnes préposées à le diriger, des connaissances propres et particulières, l'intérêt des Officiers de mer eux mêmes le réclamerait impérieusement. LE FÉVRE*, in *Archiv. de médec. nav.* Juin 1866.

Dat er groote verwachtingen gekoesterd werden omtrent een aanstaanden, beter geregelden toestand van de Geneeskundigen der Marine, is licht te verklaren.

Algemeen toch wist men, dat de Hoogleeraar BRUGMANS met het vertrouwen van de hooge Regeering vereerd werd en in vele opzichten eenen belangrijken invloed bezat, waartoe zijne diensten aan het leger bewezen, wel aanspraak gaven. Het korps Zee Officieren was reeds georganiseerd en het schijnt het verlangen van den Minister geweest te zijn, dat zulks ook zoo spoedig doenlijk met de Geneeskundigen der Marine zou geschieden; maar van de zijde van BRUGMANS bestond het bezwaar „dat hij, uit hoofde van zijne vele bezigheden voor de Armee, zijn voorstel niet spoediger in orde kon maken en ook de decisiën omtrent de geneeskundige dienst der Landmacht, welke eenen onmiddelijken invloed moesten hebben op zijn voorstel, ten einde dit gelijkvormig te doen zijn, wenschte af te wachten". Het oogenblik om eene doelmatige regeling tot stand te brengen was overigens zeer gunstig, zoowel door de algemeen erkende noodzakelijkheid daartoe, als door de uitbreiding welke men voornemens was destijds aan de Marine te geven.

Bij eene organisatie, door den Koning den 26sten December 1815 goedgekeurd, werden nu organiek bepaald: 3 Opper Chirurgijns (rang van Kapitein Luitenant) op ƒ 2700 's jaars en een nonactiviteitstractement van ƒ 1000; 6 Chirurgijns majoor van den 1sten, 12 van den 2^{den} en 18 van den 3^{den} rang, met eene bezoldiging, respectievelijk van ƒ 2100, ƒ 1500 en ƒ 900 's jaars en een nonactiviteitstractement van ƒ 800, ƒ 600 en ƒ 400; 24 Chirurgijns van de 2de klasse op ƒ 600 's jaars en eene nonactiviteit van ƒ 250, en 48 Chirurgijns van de 3de klasse op ƒ 400 's jaars, nonactiviteit nihil. De Chirurgijns majoor genoten, wanneer zij aan boord waren 's maands ƒ 25 tafelgeld: de Chirurgijns der 2de en der 3de klasse ƒ 10. De Chirurgijns majoor van den 1sten en den 2^{den} rang werden in militairen rang gelijk gesteld met eenen Luitenant ter Zee der 1ste klasse; die van den 3^{en} rang met eenen Luitenant ter Zee der 2de klasse, de Chirurgijns der 2de klasse met eenen Adelborst der 1ste klasse en de Chirurgijns der 2de klasse met eenen Adelborst der 2de klasse.

Er was nu een vast korps Officieren van gezondheid daar-

gesteld, 't geen zeker eene schrede voorwaarts was, maar de vraag, of de toestand voor sommige rangen der Officieren van gezondheid, geldelijk verbeterd was en of de overige kwaliteiten nu in eenen voldoenden toestand waren gebracht kan niet bevestigend beantwoord worden. Dit was vooral met de 1ste Chirurgijns het geval, aan wien pas eenige maanden geleden (1) *f* 2400, *f* 1750, *f* 1450 enz., naar gelang van de equipage welke zij verzorgden, was toegelegd. Voor hen dus had de berg een muis gebaard. Verder was eene assimilatie van de 2de en 3de Chirurgijns in zoo ver niet vleiend te noemen, als toch de 3de Chirurgijns aan jongelieden, die pas of nog niet den kinderlijken leeftijd waren ontwassen, gelijk gesteld werden en aan de 2de Chirurgijns, die volgens BRUGMANS „naar de regelen der kunst genees- en heelkundige hulp moesten kunnen verstrekken," niet eens den rang van Officier werd toegekend. Was er dus aan deze betrekkingen, uit een militair oogpunt, slechts matig „*eer*" verbonden, — het verscheffen van „*eer*" was een der vereischten, volgens BRUGMANS om den geneeskundigen dienst der Marine te doen bloeien; — ook aan zijn ander desideratum, „*geld*" was niet veel beter voldaan, vooral, als men de aan deze rangen toegekende nonactiviteitstractementen in aanmerking neemt. Voor de 3de Chirurgijns was dit tot een minimum bepaald, aangezien zij, op nonactiviteit gesteld, van alle inkomsten verstoken waren. En moge het al niet in het plan gelegen hebben deze beide kwaliteiten op nonactiviteit te stellen, het is zeker, dat het meermalen geschied is en sommige omstandigheden, gemakkelijk te voorzien, zoo als ziekte, buiten dienst stelling van schepen, enz., daartoe dikwijls aanleiding moesten geven. Er werd verder eene uniform bepaald, en door de rangen, waarvoor zulks volgens de assimilatie te pas kwam, epauletten gedragen. Wanneer 's Lands schepen tot een eskader of vloot vereenigd waren (bij 5 of meer zeilen) werd het algemeen toezicht aan den Opper Chirurgijn opgedragen. Ter adsistentie van den geneeskundigen dienst werden ook ziekenoppassers in de rol der schepen opgenomen.

Het op grond van deze organieke bepalingen gearresteerde Reglement op de uitoefening van den geneeskundigen dienst aan

(1) Kon. Besl. 12 Maart 1815.

boord der Oorlogschepen, bevatte veel goeds; het was de vrucht van vroegere ervaring en een uitvloeisel van gewijzigde omstandigheden. Met ondergeschikte, daarin aangebrachte wijzigingen was het, langer dan 40 jaren, de richtsnoer voor de uitoefening van den dienst en strekte tot grondslag van de tegenwoordige bepalingen.

Een der eerste maatregelen van den Inspecteur generaal BRUGMANS was, alle binnen 's lands aanwezige Chirurgijns der Marine, aan een onderzoek naar hunne bekwaamheden te onderwerpen, waartoe zij voor hem en het geneeskundig bestuur, te Leiden moesten *sisteren*; volgens den uitslag daarvan zouden zij geklassificeerd, of niet in het vaste korps opgenomen worden. De bij opvolging met de schepen van eene zeereis terugkomende Geneeskundigen werden, *zoo spoedig* zij binnen waren gekomen ontboden, om zich aan deze proef te onderwerpen. Het was voor eenigen hunner reeds de 4de of 5de maal, dat zij voor denzelfden rang examen moesten afleggen, en zeker eene onaangename zaak, daar het noodzakelijk den voortdurenden twijfel omtrent hunne bekwaamheden te kennen gaf. Maar bovendien kwam het in deze zaak ook zeer aan op den modus quo, en het is niet te ontveinzen, dat een geneeskundig examen, grootendeels onvoorbereid ondergaan en 't geen over hun toekomstig lot geheel en al zoude beslissen, voor vele Chirurgijns eene even moeilijke, als allerbelangrijkste zaak moet geweest zijn. Hier intusschen komen de vroeger door SWARTS c. s. afgenomene examina eerst in hare volle waarde te voorschijn, daar toch uit de rapporten blijkt, dat meest allen dat onderzoek met lof doorstonden, en van verwijdering wegens onbekwaamheid geen sprake is geweest. Vooral werd hierdoor een dementi gegeven aan het vroeger over hen door BRUGMANS uitgebracht minder gunstig oordeel. Onder degenen die dit onderzoek ondergingen behoorden vele Marine Geneeskundigen, door de oudsten onder ons nog meestal in denzelfden rang gekend, zoo als: ROBIJN. LUDOLPH, CORNELISSEN, EFTING, OVERSTRATEN, FAAS, FöLLING, WIGGERS, DAALDEROP, enz.

Ten einde gevolg te geven aan het bij de organisatie bepaalde, moest voorzien worden in de benoeming van Opper Chirur-

gijns. (1) Bereids was die rang verleend aan VAN DE LAAR, Chef van het hospitaal te Enkhuizen. Het eskader in de Middellandsche Zee, 't welk eerlang tegen Algiers zou ageeren, scheen nu het eerst behoefte aan die kwaliteit te hebben: tijdelijk nam de Chirurgijn majoor ROBIJN, als oudste Chirurgijn op het Vlaggeschip geplaatst, reeds deze betrekking waar, zooals o. a. blijkt uit zijne inspectie van het fregat de *IJssel*, in de baai van Gibraltar, op welken bodem vele zieken waren (scheurbuik) en van wien BRUGMANS meldt, dat hij gunstig bij hem bekend stond. De reeds langdurige loopbaan van ROBIJN bij de Marine (van 1796) en de verschillende geneeskundige betrekkingen die hij daarbij, ook als aan het hoofd van den dienst geplaatst, vervuld had, gepaard met goede kundigheden, stelden hem, zoo als men zou ondersteld hebben, ruimschoots in staat in de betrekking van Opper Chirurgijn van nut te kunnen zijn. Verrassend was het dan ook, dat niet ROBIJN, (2) maar een Chirurgijn majoor van de Armee P. H. KRABACHER, des-

---

(1) Op den 1sten Januari 1816 waren in dienst bij de Marine:

	1ste Chirurg.	2de Chirurg.	3de Chirurg.	belast met het toezicht de 1ste Chirurgijns.
Middellandsche Zee . . .	6	6	6	ROBIJN.
1ste Oost-Indisch Eskader.	7	5	7	MULLER.
2de „ „ „	4	4	5	CORNELISSEN.
West-Indisch „	5	3	4	VALENTIJN.
Wachtschip Willem I . .	1	3	1	„
Brik Daphne	1	1	1	„
	24	19	23	

(2) ROBIJN had, door uitlandigheid, nog niet voor het geneeskundig bestuur kunnen *sisteren*; eerst na zijne terugkomst in 1817 was hij in de gelegenheid daaraan te voldoen, waaromtrent gerapporteerd werd „dat hij, die sedert 1796 met veel lof gediend had, den roem bevestigd had die sedert lang van hem uitgegaan was." — Hij werd toen gerangschikt als Chirurgijn majoor van den 1sten rang. Het voorbijgaan voor de betrekking van Opper Chirurgijn van dezen verdienstelijken man is te meer te betreuren, omdat wij aangeteekend vonden, dat een ander Chirurgijn van de Marine, doch die wegens zijn vroegeren dienst bij het Leger bij het geneeskundig bestuur genoegzaam bekend werd geoordeeld, van een nader onderzoek naar zijne bekwaamheden vrijgesteld en bevorderd werd,

tijds in garnizoen te Doornik, tot Opper Chirurgijn van dat Eskader benoemd werd, die met de *Amstel* derwaarts vertrokken, in die kwaliteit, de attaque tegen Algiers (27 Augustus 1816) bijwoonde. Uit zijn daaromtrent ingezonden beknopt rapport blijkt, dat op de Nederlandsche schepen 11 schepelingen sneuvelden en 50 gekwetst werden, waarvan 4 boven en 1 onder de knie de amputatie ondergingen. Het geneeskundig bestuur roemde zeer de behandeling der gekwetsten en wijst op den gunstigen uitslag daarvan, zijnde opvolgend slechts een der gewonden bezweken, wiens herstel, uit hoofde van den aard zijner verwonding, niet met grond kon verwacht worden.

Behalve de genoemde Opper Chirurgijn was bij dit krijgsbedrijf tegenwoordig: op de *Diana*, de Chirurgijn majoor D. A. TAPPERT; *Wilhelmina Frederica*, de Chirurgijn majoor H. SCHILLET; *Dageraad*, Chirurgijn majoor N. DAALDEROP; *Amstel*, Chirurgijn majoor J.M. DAUM; *Melampus*, Chirurgijn majoor F. ROBIJN, Chirurgijn der 2de klasse, J. EILBRAGT, Chirurgijn der 3[de] klasse, HEILIGERSTEE; *Eendragt*, Chirurgijn majoor VAN HEUGTEN. Op voordracht van den Vice Admiraal VAN CAPELLEN, kommandeerende het Nederlandsch Eskader, werden de Opper Chirurgijn KRABACHER en de Chirurgijns majoor ROBIJN en TAPPERT bij deze gelegenheid door den Koning benoemd tot Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw. Dit waren, voor zoo veel is kunnen nagespoord worden, de eerste Geneeskundigen der Marine aan wien deze onderscheiding toegekend werd.

Eene aanmerkelijke verbetering was aangebracht door vast te stellen dat alle geneeskundige benoodigdheden en instrumenten, voor de schepen, de hospitalen en de behandeling van het werfvolk benoodigd, voortaan uit 's Lands magazijn van geneesmiddelen, aan de Marine verstrekt, dus niet meer door apothekersleverancier zouden geleverd worden. Vereenvoudiging der administratie, beter toezicht en wering van sommige, mogelijke misbruiken werden daardoor verkregen, ofschoon volgens de getuigenis van BRUGMANS, in het geheel de prijzen door de leveranciers redelijk gesteld waren geweest. Zoo toonde hij aan, dat eene leverantie, door den leverancier op *f* 114 berekend, uit 's Rijks Magazijn verstrekt *f* 96 kostte. Men zag er nu ook van af de zieken van de schepen te Vlissingen voortaan in

het Armhuis te doen verplegen, 't geen af en toe, sedert 1801, bij contract had plaats gevonden, daar die verpleging onvoldoende werd bevonden, waarom men de patienten in het vervolg naar het militaire hospitaal te Middelburg evacueerde. Er werd eene instructie voor de behandeling der zieken en gekwetsten onder het werfvolk en een richtsnoer voor het bewerkstelligen van berookingen op de schepen vastgesteld. Verbeterde filtreertoestellen, vervaardigd en geleverd door den Apotheker VAN DER MEER, (Secretaris van het geneeskundig bestuur) werden aan de schepen verstrekt. In het vermoeden, dat er geen tarief van reiskosten voor de Geneeskundigen der Marine bestond, werd voorgesteld daaromtrent eene regeling te maken, zoo als bij de Landmacht bestond, zoodat de Opper Chirurgijns van de Marine, ofschoon den rang van Kapitein Luitenant bezittende, zouden declareeren als de 1ste Chirurgijns der Armee, die aan den rang van Majoor waren gelijkgesteld, waaruit blijkt, dat men konsekwent trachtte zorg te dragen, dat de Marine, al bracht het ook den aard der zaak mede, niet boven de Landmacht gesteld werd.

Aan dit voorstel werd intusschen door den Minister geen gevolg gegeven, evenmin, als aan een verzoek van BRUGMANS om zich een Scheepsbouwkundige van de Marine toegevoegd te zien, tot het geven van inlichtingen omtrent den bouw der Oorlogschepen. Ook door hem werd, zoo als vroeger door SWARTS, opgekomen tegen den maatregel, om de Officieren van gezondheid te belasten met de bewaring en de administratie van den ziekenkost en van het slagverband; echter even vruchteloos.

Intusschen was bericht ontvangen, dat op de *Brabant*, liggende te Portsmouth, op welken bodem troepen bestemd voor O. I. ingescheept waren, scheurbuik heerschte. BRUGMANS vond daarin aanleiding, o.a. voor te stellen, gemalen mout met water bereid, als dagelijksche drank, en versch vleesch en groenten te doen verstrekken, bittere middelen bij de jenever te voegen, het aantal opvarenden te verminderen, en voor zindelijkheid, luchtverversching en goed drinkwater te doen zorgen. Bijzondere waarde hechtte hij aan het koken van het gezouten vleesch met houtskool, dat daardoor van betere kwaliteit zou worden; ook moesten de berookingen vermeerderd worden. Het bleek later, uit het rapport van den Chirurgijn majoor van *de Bra-*

bant, dat de toestand door sommigen zeer overdreven voorgesteld, en alles behalve onrustbarend was. Het had echter ten gevolge, dat nu de zaak ter sprake was gekomen er voortaan eene zekere hoeveelheid mout en oranjeschillen aan de schepen werd verstrekt (1). De proefnemingen, eerst te Vlissingen en daarna te Nieuwe Diep genomen om het bedorven gezouten vleesch, door koking met houtskool, weder geschikt tot gebruik te maken, voldeden niet aan de verwachting, terwijl de onderzoekingen, onder het toezicht van BRUGMANS zelf dienaangaande uitgevoerd tot resultaat gaven, dat alleen bij beginnend bederf deze behandelingswijze goede uitkomsten kon opleveren. Vooral werd door hem gewezen op den slechten toestand van het vaatwerk waarin het vleesch voor de schepen gepakt was, 't geen dikwijls als de oorzaak van het spoedig bederf moest aangezien worden. Verder bracht men wijziging in de artikelen van den ziekenkost, waarvan de haverdegort, de krenten, de witte wijn, het aalbeziensap en het bier afgenomen, verandering in de rantsoenen gebracht en bouillonkoekjes bijgevoegd werden. Ook werden in 1816 groote verbeteringen in den gewonen scheepskost aangebracht, en nagenoeg op dezelfde wijze ingericht, als nog tegenwoordig het geval is. De stokvisch werd afgeschaft, en op de reede 2 malen 's weeks versch vleesch gegeven met soepgroenten. Voortaan moesten de Eerstaanwezende Officieren van gezondheid der schepen toezien, dat de door de Victualiemeesters bezorgde groenten voldoende waren, zoo wel quantitatief als qualitatief (2).

Terwijl dit een en ander in den loop van het jaar 1816 werd voorgesteld of uitgevoerd, vernielde in Juni een brand totaal het hospitaal der Marine te Enkhuizen. De oorzaken van dien ramp, door sommigen ter plaatse, aan het ondoelmatig plaatsen van een spaaroven, door het geneeskundig bestuur derwaarts gezonden en door een smid uit 's Hage aldaar ingericht, toegeschreven, kwamen BRUGMANS voor, niet op te sporen te zijn.

---

(1) Het denkbeeld der verstrekking van mout als antiscorbuticum was niet nieuw en afkomstig van den Engelschen geneesheer MAC-BRIDE, die in zijn werk (*An historical account of treating the scurvy at sea*. Lond. 1767) dit middel aanbeval.

(2) Min. Res. 18 April 1818.

Men was nu verplicht, de zieken die allen ongedeerd aan den brand ontkomen waren, omdat hij zijn uitgangspunt in den keuken had gehad, in een hulplocaal te verzorgen, dat spoedig voor de verpleging van 300 zieken vrij doelmatig ingericht was. Weldra werden maatregelen genomen tot vernieuwing van het gebouw, waarvan de aanbesteding in October geschiedde. Na de herstelling heeft echter de Marine nog slechts korten tijd dit hospitaal zelf beheerd, toen het op den 1sten Januari 1818 door het Departement van Oorlag overgenomen en het onder de Marine ressorteerende geneeskundig personeel met dien datum op nonactiviteit gesteld werd. Dien ten gevolge had nu de Marine geen hospitaal meer onder eigen beheer.

't Was zeker dat daardoor administratieve vereenvoudiging verkregen en aan een lang gekoesterd verlangen van het Bestuur der Marine voldaan werd, dat misschien voor zooveel Enkhuizen aanging, gedeeltelijk zijn grond had in de afgelegene ligging der inrichting; maar, en dit is te betreuren, er werden geene afdoende maatregelen genomen om op andere wijze in eene behoorlijke verpleging van zieke schepelingen te voorzien, vooral, toen een onderzoek in 1819 te Alkmaar ingesteld, de overtuiging verschafte, dat daar geen gebouw, tot dat doel in te richten, voorhanden was. Men besloot dus de zieken op de wachtschepen te doen behandelen en in sommige gevallen naar het hospitaal te Leiden te evacueeren, welk laatste in de uitvoering op nieuw vele bezwaren opleverde.

De omstandigheid, dat hier en daar op de schepen scheurbuik en andere ziekten in zekere uitbreiding voorkwamen, deed het geneeskundig bestuur bedacht zijn, aan het Departement van Marine eenige gezondheidsmaatregelen betreffende de schepelingen voor te stellen. Zij waren oorspronkelijk voor op koopvaardijschepen geëmbarkeerde militairen bestemd en nu eenigzins toepasselijk op de Marine gemaakt. In hoofdzaak bevatten zij het volgende: 1e. Alleen gezonde personen embarkeeren; allen voor den aanvang der reis nauwkeurig onderzoeken; 2e. voor het aanvaarden der reis nadrukkelijk letten opde levensmiddelen, het water en de fustage; 3e. niets zal aan boord tot voeding gebruikt worden, tenzij de geneesheer het te voren zal hebben geinspecteerd en daarvan zal hij een journaal houden; 4e vindt hij iets bedorven, dan zal hij daarvan onmiddellijk

aan den bevelhebber rapporteeren, die verplicht zal zijn eene commissie te benoemen tot verder onderzoek; 5e. in sommige gevallen zullen nog middelen beproefd worden ter verbetering; men zal het bedorven vleesch met houtskool behandelen; erwten, boonen. stokvisch die muf zijn, kunnen die muffe lucht verliezen, wanneer men ze met zoet water afspoelt en vervolgens aan de lucht blootstelt; 6e. het drinkwater zal bij het aan boord nemen onderzocht en voor het gebruik gefiltreerd worden; 7e. dit komt vooral te pas, als besmettelijke ziekten heerschen; 8e. men zal op de zindelijkheid en op de zuiverheid der lucht letten en minstens eenmaal 's weeks berookingen doen; 9e. de schepelingen moeten zoo veel mogelijk door werkzaamheden, spelen, dansen enz. bezig gehouden worden; 10e. men zorge bij het op de reede komen, dat geen onmatig gebruik van versche levensmiddelen, vooral van groenten en vruchten gemaakt worde; 11e. men lette op de kleeding; bij koud weder moet warmere kleeding aangetrokken en bij nat weder de kleeding verwisseld worden; 12e. men neme maatregelen tegen overvulling; 12e. de 1ste Officier van gezondheid zal op zijne verantwoordelijkheid alles doen, wat van hem afhangt, om het ontstaan van ziekten te voorkomen en dienaangaande schriftelijk voorstellen aan den Kommandant doen.

Het toezicht over den geneeskundigen dienst, uitgeoefend door eenen Inspecteur generaal, geadsisteerd door een geneeskundig bestuur, scheen weinig levenskracht te bezitten, daar reeds bij besluit van den 20sten Maart 1817, de ontbinding daarvan uitgesproken werd en men den Inspecteur generaal, 2 Inspecteurs toevoegde, waartoe een te Leiden, namelijk de Chirurgijn majoor van het Leger K.G.E. MERGELL, en de andere te Leuven, zijnde de Eerste geneesheer van de Armee in de Zuidelijke Provincien, MOLITOR, benoemd werden. Aan den Inspecteur te Leiden verblijf houdende, werd het onmiddellijk opzicht over den geneeskundigen dienst der Marine in de Departementen van de Maze en de Zuiderzee opgedragen; terwijl de Inspecteur te Leuven resideerende, dezelfde functien in het Departement van de Schelde uitoefende.

Er werd nu ook een Opper Chirurgijn voor het eskader in de O. I. benoemd. Aanvankelijk was daartoe bestemd, de uit de Middellandsche Zee teruggekeerde Opper Chirurgijn KRABA-

CHER, die echter zwarigheid maakte de reis te aanvaarden en op grond van eene verklaring van den Chirurgijn majoor BECKERS, dat hij aan eene ongeneeslijke ziekte leed, daarvan werd vrijgesteld. Daarna viel de keuze op den Chirurgijn majoor van den 1sten rang, D. OOIKAAS, die sedert vele jaren bij de Marine diende en loffelijk bekend stond. Hij vertrok met het schip *Prins Frederik* in de maand September 1816, en kwam den 1sten Mei 1817 ter reede van Batavia aan, waarna hij al spoedig, in hetzelfde jaar, de expeditie tegen de muitelingen op Haroeka bijwoonde. Door zijne benoeming waren de 3 organiekbepaalde Opper Chirurgijns voltallig. Het eerste, door OOIKAAS, in zijne nieuwe betrekking ingezonden rapport, getuigt zoo zeer van practischen zin en oordeelkundige opvatting van de beginselen der scheepshygiëne, dat het inderdaad als een zeer belangrijk document moet beschouwd worden, terwijl het tevens ten volle bewijst, dat hier de rechte man op de rechte plaats gesteld was.

Na opgemerkt te hebben, dat de Officieren van gezondheid, beide, zoowel ziekten moeten weten te herstellen als te voorkomen, welk laatste veel oplettendheid vereischt, beschreef hij in dit rapport de middelen tot het aanbrengen van versche lucht en die tot de verbetering van den dampkring in de scheepsruimte bijdragen; handelde verder over de zindelijkheid voor schip en equipage, het ververschen van het ruimwater, het schoonschip maken en de nadeelen van te overvloedig spoelen in natte, koude klimaten. Nieuwe schepen leverden, volgens zijne ondervinding, altijd een grooter getal zieken op, dan reeds voor lang afgetimmerde, hetgeen hij toeschreef aan de uitwasemingen van het eikenhout (vochtigheid). Hij betoogde het nut van den maatregel om het volk dikwijls op den bak, in kuipen te doen baden, drong er op aan, dat de uitrusting der matrozen kompleet moest zijn, en aan hen 2 roode wollen hemden verstrekt werden; klaagde over de slechte kwaliteit der schoenen, wollen kleederen en kousen; stelde voor in den vervolge 2 kooien aan ieder schepeling te doen verstrekken, en voor de zware zieken eenige hemden en lakens tot hunne verschooning mede te geven; in het algemeen kwam de victualie hem van minder goede kwaliteit voor en gaf zij aanleiding tot klachten. In het bakken van den scheepsbeschuit uit zomer-

tarwe meende hij de oorzaak (even als later RICHERAND) te vinden van het spoedig bederven. Om de zekerheid te hebben, dat goed vleesch tot het inzouten gebezigd werd, beval hij het oprichten van eene eigene slachterij aan. Ook was hij er zeer tegen gestemd, dat aan de Geneeskundigen de administratie van den ziekenkost enz. was opgedragen. Ten einde nu op de reede in eene betere schafting te voorzien stelde hij voor, 3 malen 's weeks versch vleesch met poespas, en zuurkool te geven; altijd het ruim gebruik van water toe te staan en 2 filtreermachines aan de linieschepen en fregatten mede te geven; ook wenschte hij op die charters de zieken onder den bak verpleegd te zien, zoo als sedert jaren gebruikelijk was geweest; terwijl hij, voor den, onder sommige omstandigheden noodzakelijken ziekenboeg tusschendeks, een plan indiende, in welk lokaal hij 2 luikjes en kokers, op den bak uitkomende, wilde aangebracht zien. In heete, laag gelegene landen wenschte hij bittere tinctuur bij den oorlam gevoegd en ook de jenever, tot lessching van den dorst, met eene hoeveelheid water gemengd te hebben. Aangaande het logies voor de Officieren van gezondheid betoogde hij de billijkheid van ze eene hut toe te kennen volgens hunnen rang.

Hij merkte op, dat men b. v. soms goed gevonden had de Chirurgijns majoor op linieschepen op den koebrug te doen logeeren en wees het onaangename en ondoelmatige daarvan aan; ,,in ieder geval," zeide hij, ,,is het altijd onaangenaam van de willekeur der Kommandanten af te hangen." Door het maken van eene vaste, billijke bepaling op dit punt, zouden zeker geschikte en kundige mannen zich langer aan den zeedienst verbinden. Hij deelde een belangrijk relaas mede van de misbruiken, welke de scheepstap op de Oorlogschepen deed ontstaan, die altijd tot nadeel der equipage is, tot bedrog aanleiding geeft door vermenging of vervalsching van den jenever met water, peper, potasch, aluin, zure zink, zoutzure kalk enz., waardoor het gebruik daarvan tevens schadelijk wordt en raadde aan den tap af te schaffen, *dewijl het voordeel van eenige weinigen niet mag strekken tot het nadeel van zeer velen.* Hij klaagde er over, dat de tabak, welke de matrozen aan boord konden verkrijgen, te duur en te slecht was. Bij het bespreken der straffen keurde hij die veelal af, daar zij hem of te streng, of ongerijmd voorkwamen.

Dit zeer verkort uittreksel doet de belangrijke punten zien, die in het rapport besproken werden, zoo als het een overtuigend bewijs geeft van de onbeschroomdheid van den inzender, waar het er op aan kwam misbruiken aan den dag te brengen en toestanden van het scheepsleven te preciseren in een tijd, toen velen zich daardoor gekrenkt en anderen, werd aan die voorstellen gevolg gegeven, zich benadeeld zouden vinden. Door het Hoofdbestuur werden sommige klachten in advies gehouden en het overige voor notificatie aangenomen. (1).

Tijdens de Opper Chirurgijn OOIKAAS met het toezicht in O.I. belast was, maakte zich bij gelegenheid van eene expeditie tegen Saparoea (Juli 1817) de Chirurgijn der 3de klasse VAN OPDORP, zeer verdienstelijk, toen hij eenen terugtocht bijwoonde voor den overmachtigen vijand.

Het was ook gedurende het bestuur van BRUGMANS bij de regeering een punt van overweging geworden, in hoeverre de publicatie van 1805 op het stuk der quarantaine doelmatig kon geoordeeld worden en of er wel voldoende redenen bestonden om de quarantaine plaatsen op Wieringen en de Tien-gemeten verder in stand te houden. De inrichting daartoe te Goedereede, was reeds vroeger aan het domein afgestaan. Ten einde nu hierop nadere inlichting in te winnen werd het gevoelen van den Inspecteur generaal gevraagd, wiens denkbeelden op het volgende neer kwamen:

Aan de besmettelijkheid der gele koorts kan in heete en met moeras omgevene streken wel niet getwijfeld worden en door de verwantschap der aan de gele koorts grenzende ziekten, die ook bij ons waargenomen worden, is men genoodzaakt het daarvoor te houden, dat ook in en na heete zomers, onder zekere omstandigheden, in dit land de inwoners vatbaar en voorbeschikt kunnen zijn om, wanneer het gif der gele koorts aangebracht werd, deze verschrikkelijke ziekte te ontvangen, te ontwikkelen en wijd en zijd te verspreiden, zoowel door middel van den dampkring als door contact. (2) Er bestaat dus noodzake-

---

(1) Min. Res. 17 Mei 1820.

(2) Dit gevoelen van den Hoogleeraar is ook nu onlang te St. Nazaire en bij herhaling op de reede van Southampton treffend bevestigd geworden.

lijkheid tot het in stand houden der quarantaine. Zoo lang er besmettelijke ziekten zijn, die door schepen kunnen overgebracht worden, moeten er ook quarantaine plaatsen zijn. Had men dit in de 17e eeuw ingezien, dan was het pestgif niet naar Haarlem, Leiden en Delft, noch in de helft der vorige eeuw naar Marseille of Moskou overgebracht. Dat ze niet meer gebruikt worden bewijst niet, dat men ze niet moet hebben; volgens die redeneering zou men een huis, dat nooit door den bliksem getroffen werd, met geen afleider behoeven te voorzien, en men zich ook niet tot het voeren van oorlog behoeven voor te bereiden, gedurende het genot van eene lange vrede. Maar ook om equipages die door scheurbuik in den graad van besmettelijkheid zijn aangedaan (1) op te nemen, moeten de quarantaine inrichtingen dienen. Is het gevaar eenmaal daar, dan verloopt te veel tijd om dan eerst inrichtingen te bouwen. Men heeft ook hier niet alleen te doen met goederen, maar ook met menschen: *het behoud van het leven van een onzer natuurgenooten is ver boven alle geldswaarde te stellen.* Het voorgeschrevene bij de publicatie van 1805 kwam BRUGMANS in het algemeen voldoende voor; nadere maatregelen, afhankelijk van omstandigheden, tijd en plaats, konden niet vooraf vastgesteld worden. Mocht echter uit het saisoen, de luchtgesteldheid en de bestaande lichaamstoestand der inwoners, die even als gene veranderd, vrees voor zoodanige besmetting ontstaan, dan denke men aan geen desinfecteeren, maar moet het schip dadelijk van de kust verwijderd, verbrand worden, nadat omtrent de opvarenden de noodige maatregelen genomen zijn.

Op grond van deze beschouwingen, in hoofdzaak door de ervaring van latere jaren niet weersproken, werden de quarantaine inrichtingen, die volgens den wil van den Souvereinen Vorst onder het beheer der Marine waren gebleven, en trouwens nog pas onlangs hare nuttigheid bewezen hadden, in stand gehouden. Dit was namelijk het geval door het opnemen (te Wieringen) van de bemanning en de passagiers (900 à 1000 geëmigreerde

(1) In deze uitdrukking zien wij nog een overblijfsel van de denkbeelden van BOERHAVE, HOFFMANN, SENNERT, en m. a., omtrent de veronderstelde besmettelijkheid van de scheurbuik. LIND had echter reeds (*verhandeling over de scheurbuik*), op grond zijner ervaring bewezen „dat deze ziekte niet besmettelijk is.”

Duitschers) van het koopvaardijschip *April*, Kapt. DE GROOT, liggende ter reede van Texel, waaronder, eene galkoorts van nerveuse en putride geaardheid woedde ten gevolge waarvan er dagelijks stierven en in het geheel over de 100 lijders bezweken. De behandeling op de quarantaine plaats werd aan den Chirurgijn majoor A. VAN HEUGTEN opgedragen, die, daar aanvankelijk alle verplegingsmiddelen ontbraken, vele bezwaren en moeilijkheden te overwinnen had, doch zich daardoor niet uit het veld liet slaan en dien ten gevolge veel lof van den Inspecteur generaal inoogstte. Er werd nu ook eene instructie voor Geneeskundigen, belast met de visitatie van schepen, komende van plaatsen alwaar, of in welker nabijheid besmettelijke ziekten heerschten, gearresteerd en bij koninklijk besluit goedgekeurd. 1) Door den Inspecteur generaal werden overigens de Geneeskundigen der Marine bijzonder geschikt geacht voor het vervullen der betrekkingen bij de quarantaine, niet alleen om hunne kundigheden en wegens de speciale kennis van schepen enz., maar ook omdat zij gewoon zijn zelve stipt te gehoorzamen en de gewoonte hebben verkregen zich te doen gehoorzamen. Daarom stelde hij voor de Officieren van gezondheid op non-activiteit, tijdelijk met den dienst der quarantaine te belasten, ook ter gemoetkoming van hun gering inkomen. Velen echter verzochten van die gunst verschoond te mogen worden, dewijl de daarvoor bepaalde toelagen f 100, niet voldoende was om de uitgaven te dekken, die verandering van woonplaats met hunne huisgezinnen noodzakelijk veroorzaken moest.

De belangrijkheid om zich van middelen te voorzien teneinde aan boord uit zeewater, zoet water te bereiden, had reeds in vroegere jaren de aandacht van het bestuur van het zeewezen, zoowel elders als in Nederland, tot zich getrokken, en reeds voor 1795 waren daartoe strekkende proefnemingen door de Admiraliteit te Amsterdam bevolen. Aan BRUGMANS werd nu opgedragen, onderzoekingen te doen bewerkstelligen met een toestel, door CLEMENT aangeboden, die echter evenmin als de vroeger te Amsterdam gedane een voldoenden uitslag gaven, zoowel uit hoofde van de, met opzicht tot de beschikbare ruim-

---

(1) Dato 8 Maart 1817.

te, te grooten omvang van den toestel, als wegens de te geringe hoeveelheid water welke er door verkregen werd, dat bovendien ongeschikt voor drank geoordeeld, maar voor de bereiding der spijzen en als waschwater voldoende geacht werd.

Intusschen waren de berichten omtrent den gezondheidstoestand der in de W. I. gestationneerde schepelingen zeer ongunstig. In 1818 heerschte gele koorts op de Oorlogschepen te Curaçao zeer hevig; daar waren toen, met anderen, aanwezig de Chirurgijns majoor OVERSTRATEN en FAAS. De sterfte was belangrijk; er stierven toch in zeer weinig maanden 58 schepelingen van de *Euridice* en 43 van de *Zwaluw*. Daar ook de *Irene*, *Mercuur*, *Dolphijn* en andere schepen niet verschoond bleven, werd voor de verpleging der vele zieken een huis aan den wal gehuurd.

Binnenlands, in het Nieuwe Diep, verspreidde zich in 1817 op het schip *Willem de Eerste* eene oogziekte onder de bemanning, welke door BRUGMANS, die geëvacueerde schepelingen, door deze aandoening aangetast, te Enkhuizen op zijne inspectie had aangetroffen, voor besmettelijk verklaard werd, in den beginne licht te genezen doch bij verzuim van eene spoedige behandeling, in staat van langdurende te worden en belangrijke gebreken na te laten. Men zonderde de aangetasten af en hield 2 malen 's weeks geneeskundige inspectie, waarna de ziekte spoedig eindigde.

Intusschen vond het overlijden van den Inspecteur generaal BRUGMANS, op den 22sten Juli 1819, op 56 jarigen leeftijd plaats, voorzeker een groot verlies, vooral voor den geneeskundigen dienst der Landmacht, waarmede hij ten volle bekend was en tot welker goede inrichting hij door kunde, ijver en de aanwending zijner beste krachten veel toegebracht heeft. Meer in het bijzonder bewees hij, na den slag bij Waterloo, de gewichtigste diensten aan het Vaderland. Voorloopig werd de Inspecteur MERGELL door den Minister van Marine, zoo als reeds door het Departement van Oorlog geschied was, met de functien der nu vacante betrekking belast. Dit *interim* duurde echter slechts korten tijd, dewijl bij besluit van den 22sten Augustus daaraanvolgende, de heer HARBAUR, Hoogleeraar aan de Hooge School te Leuven, tot Inspecteur generaal van den geneeskundigen dienst

der Land- en Zeemacht benoemd werd en de betrekking den 20sten September aanvaardde. In 1822 werd de werkkring van dezen Chef nog uitgebreid, toen hij, na het eervol ontslag van den heer P. J. GROEN VAN PRINSTERER als Commissaris van den geneeskundigen dienst bij het Departement van Binnenlandsche Zaken, benoemd werd tot *Inspecteur generaal van den geneeskundigen dienst over het geheele Rijk.* (1)

Al spoedig bleek, dat de Inspecteur generaal HARBAUR zich niet met de door zijnen voorganger ontworpene en, zoo als wij vermeldden, den 21sten December 1815 goedgekeurde bepalingen kon vereenigen; terwijl ook het nut der verhouding ter sprake kwam van de beide Inspecteurs, tot het Departement van Marine. Naar aanleiding van de verkregen overtuiging, dat hunne diensten voor de Marine van geen nut waren geweest en ook voor het vervolg niet schenen te zullen worden, werden zij reeds spoedig (2) van de betrekking, waarin zij tot de Marine stonden, ontheven, waardoor aan den Inspecteur generaal alleen het bestuur over den dienst werd toevertrouwd. Ook in de organieke regeling van 1815 wenschte hij eenige veranderingen (3), even als in de pas onlangs gearresteerde bemanninglijsten der schepen, voor zooveel namelijk het daarbij vastgestelde geneeskundige personeel betrof. Een en ander had tot gevolg, dat weldra (4) nieuwe bepalingen gearresteerd werden, waarbij het getal der Opper Chirurgijns tot 2 teruggebracht werd; verder 6 Chirurgijns majoor van den 1sten en 12 Chirurgijns majoor van den 2^den^ rang, 30 Chirurgijns van de 2de en 20 van de 3de klasse vastgesteld werden. *De kwaliteit van Chirurgijns majoor van den 3^den^ rang werd gehouden voor vervallen.* De tractementen waren nu respectievelijk, *f* 2700, *f* 2100, *f* 1500, *f* 800 en *f* 600; op non-activiteit, *f* 1000, *f* 800, *f* 600, *f* 400 en *f* 250.— Verder werd bepaald: dat de tegenwoordig bestaande Chirurgijns majoor van den 3^den^ rang niet tot den 2^den^ rang zouden gebracht, noch de thans in de 2de en 3de klasse

(1) Kon. Besl. 23 Sept. –

(2) Kon. Besl. 2 Febr. 1820: ook Rapp. aan den Koning door den Min. v. Marine, dato 21 Dec. 1819.

(3) Min. Res. 3 Jan. 1821.— (4) Kon besl. 12 April 1820,

dienende Chirurgijns in het genot van de daartoe staande tractementen gesteld worden, *voor en aleer zij daarin op nieuw geëxamineerd en geklassificeerd* zouden zijn (1), tot welken tijd zij in hunne tegenwoordige rangen en op de daaraan verbonden tractementen konden blijven voortdienen; dat voortaan geen Chirurgijns van de 3de klasse zouden benoemd worden, die gehuwd waren, en den reeds aangestelden geene permissie tot het aangaan van een huwelijk zou worden verleend. Verder werden deze Chirurgijns, gedurende den tijd, dat zij zich op non-activiteit bevonden, verplicht zich te Utrecht of te Leuven op te houden (respectievelijk op *f* 400 en *f* 250 's jaars) aan de Kweekscholen, met de aldaar gevestigde Rijkshospitalen verbonden, om de lessen bij te wonen, en gebruik te maken van alle andere middelen, welke ter hunner verdere bekwaming, in die steden voorhanden waren. (2).

Ook bracht men eenige veranderingen in de uniform van de Geneeskundigen der Marine, zoo veel mogelijk in overeenstemming met de bepalingen, kort te voren (3) voor de Officieren van gezondheid van het leger aangenomen. De epauletten werden afgeschaft en de distinctie aangewezen door gouden lissen, waarvan de Opper Chirurgijns er 3 met een gouden randje op den kraag droegen; de Chirurgijns majoor 2 als boven; de Chirurgijns van de 2de klasse 2 lissen zonder het gouden randje. De Chirurgijns van de 3de klasse droegen geene versiersels, noch dragon; voor dezen wilde de „*eer*" noch maar altijd niet komen. De bepaling van het gedwongen verblijf aan de Kweekscholen, wanneer de Chirurgijns der 3de klasse op non-activiteit waren gesteld, was zeker voor hen zeer ongunstig, daar het eene onmogelijkheid kon genoemd worden, op het daaraan verbonden inkomen zich fatsoenlijk te onderhouden.

Het was dan ook bij voortduring moeilijk in de plaatsingen op de schepen te voorzien, daar de aanvragen om ontslag uit den

(1) Deze klassificatie vond plaats en werd bevestigd bij Kon. Besl. dat. Juni 1824.

(2) Deze Kweekscholen werden bij Kon. Besl. van den 30sten Maar 1822 gesuprimeerd en in Utrecht een Groot Rijkshospitaal ter instructie gevestigd, waarop deze bepaling nu van kracht werd.

(3) Kon. Besl. 21 Aug. 1819.

zeedienst zich vermenigvuldigden. Ten einde hierin te gemoet te komen, stelde de Inspecteur generaal voor, eeneoproeping in de dagbladen te doen, 'tgeen door den Minister minder noodzakelijk werd geacht (1). Misschien moest tot aanmoediging dienen, dat men in 1820 de bepaling nam, dat de Chirurgijns van de 3de klassee een gouden lis op den kraag mochten dragen (2).

Hier en daar gaf ook het verblijf, bestemd voor den Chirurgijn majoor op de schepen, aanleiding tot klachten, waaromtrent zelfs VALENTYN op *de Wassenaer* in de Middellandsche Zee dienende, zich tot den Minister wendde. Het gevolg hiervan was, dat de ingediende bezwaren aan de beoordeeling van eene commissie, uit Constructeurs der Marine bestaande, werden toevertrouwd, die adviseerde, dat geene verandering in de beschieting der schepen kon gebracht worden, voor zooveel namelijk het logement van den Chirurgijn majoor aanging, waarna in de zaak berust werd.

Intusschen waren er nog altijd Chirurgijns, die den post van Chirurgijn majoor van den 3den rang bezaten, welke bij de laatste organieke bepalingen was vervallen. Om in die onregelmatigheid te voorzien, zag men er geen bezwaar in voor te stellen, de 7 nog dezen rang bezittende Chirurgijns eenvoudig eenen stap achteruit te doen gaan, wordende zij dien ten gevolge tot den rang van Chirurgijns der 2de klasse terug gebracht (3).

Door de voortdurende incompletie van het korps was het toen, even als vele jaren daarna, niet ongewoon, dat Chirurgijns van de meer ondergeschikte rangen de dienst, volgens de bepalingen aan hoogere rangen opgedragen, gedurende eenen korteren of langeren tijd moesten waarnemen. Zij verzochten daarvoor meermalen de inkomsten, aan de betrekking, die zij tijdelijk waargenomen hadden verbonden, te mogen genieten. Meermalen werd hen daarvoor dan ook eene gratificatie toegekend. Maar ook de Chirurgijns, die in verminderden rang op een schip dienden, ontvingen slechts het daaraan verbonden tractement. Daar zulks echter dikwerf geheel buiten hun eigen toedoen geschiedde, werd bepaald (4), dat de onder deze omstandigheid geplaatste Officieren van gezondheid het non-activiteitstracte-

(1) Min. Res. 4 Mei 1820. — (2) Kon. Besl. 10 Mei 1820.
(3) Kon. Besl. 29 Sept. 1821. — (4) Min. Res. 8 Dec. 1823.

ment aan hunnen effectieven rang verbonden zouden genieten.

In dezen tijd schijnt de geneeskundige dienst in de gevangenissen meer bepaald aan de militaire geneeskundigen opgedragen te zijn, 't geen o. a. op te maken zou zijn uit eene missive van den Minister van Justitie, waarin wordt gevraagd of er ook bedenkingen bestaan, den geneeskundigen dienst in de gevangenissen op te dragen aan de Officieren van gezondheid der Marine. Door het Departement van Marine werd daartegen geen bezwaar gemaakt (1) en de Inspecteur generaal aangeschreven den dienst in de gevangenis te Rotterdam op te dragen aan de Officieren van gezondheid van het korps mariniers, kunnende des noods, daarvoor ook nonactieve Chirurgijns bestemd worden. Het is echter niet gebleken, dat dit laatste heeft plaats gevonden. Verder werd een besluit genomen, waarbij vastgesteld werd, dat de Officieren van gezondheid van het korps mariniers op de schepen en omgekeerd de Chirurgijns die aan boord dienden, bij de mariniers aan den wal konden geplaatst worden (2). Bij dit korps genoten de Chirurgijns der 3de klasse *f* 600 tractement, terwijl de bezoldiging van den Chirurgijn majoor op *f* 1800 gebracht werd (3). Ook werd op voorstel van HARBAUR het besluit van den 23sten November 1822, waarbij onder zekere bepalingen, aan de militaire Geneeskundigen toegestaan werd, wanneer zij na 20 jaren dienst gepensionneerd of honorabel ontslagen werden, zonder nader examen, bij de burgers de genees- en heelkunde uit te oefenen, op de Officieren van gezondheid der Marine toepasselijk verklaard. (4). De invoering der *Pharmacopoea Belgica* en van eene tabel tot herleiding van het medicinaal- in burgerlijk gewicht vonden ook onder zijnen bestuur plaats.

In Oost Indie was de Opper Chirurgijn OOIKAAS met de *Evertsen* (5) naar Nederland vertrokken; hij had zijnen dienst

(1) Min. Res. 11 Jan. 1823. — (2) Kon. Besl. 8 Juni 1823. — (3) Kon. Besl. 25 Juni 1822; de Kapitein ter Zee ZIERVOGEL Kommandant van het korps, had hiertoe het voorstel aan den Minister gedaan. — (4) Kon. Besl. 5 Jan. 1824.

(5) Zoo als men weet is de *Evertsen* bij Diëgo garcia vergaan. doch zijn de opvarenden gered, en na eenigen tijd te Mauritius vertoefd te hebben met koopvaardijschepen gerepatrieerd; onder dezen was ook de Chirurgijn majoor OOIKAAS. Deze verdienstelijke man is in Februari 1821 overleden.

overgegeven aan den Chirurgijn majoor van den 1sten rang CORNELISSEN, die als fungeerend Opper Chirurgijn optrad en in deze betrekking de beide krijgsverrichtingen tegen den oproerigen Sultan van Palembang medemaakte.

De eerste dezer expeditiën vertrok Augustus 1819, onder bevel van den Schout-bij-nacht WOLTERBEEK van de reede van Batavia. De Geneeskundigen der Marine, op de verschillende schepen geplaatst, waren: R. CORNELISSEN, Chirurgijn majoor van den 1sten rang, fungeerend Opper Chirurgijn, (dienende op de *Tromp*, doch op het transportschip *Henriette en Betzy* overgegaan, waarop zich mede de Chirurgijn majoor van het O.I. leger VAN RAALTEN bevond); de Chirurgijn majoor van den 2den rang FRITZE; de Chirurgijns majoor van den 3den rang VAN DER VELDE, VAN DISSEL en RöSELER; de Chirurgijns der 2de klasse SCHULTZE, KLAASSEN, LUITGARUS en KOUWENBURG, en de Chirurgijns der 3de klasse KOENTZE en MOLENAAR, allen dienende op de *Tromp*, *Wilhelmina*, *Ajax Irene* en *Eendragt*. Bij dezen, overigens mislukten aanval kwamen onderscheidene min of meer ernstige gewonden onder behandeling, bij wien 12 amputatien van ledematen moesten plaats vinden.

Onrustbarender echter was het uitbreken van de cholera morbus in Neêrlands Oost Indische bezittingen, in 1821 op Java, maar reeds in 1820 op het ter reede van Muntok liggend schip de *Tromp*. De Schout-bij-nacht WOLTERBEEK berichtte dienaangaande aan den Minister van Marine, (1) „dat op dit schip vele zieken en groote sterfte was en veel men volk verloor aan cholera morbus of Bengaalsche ziekte"; op een dag zelfs 5 dooden binnen 3 uren. Ook de Kommandant van dien bodem gaf (2) geen voordeeliger verslag van den toestand der equipage, toen hij schreef „tijdens mijn schrijven dezer, zijn thans ter reede van Muntok ten anker liggende, alwaar wij vele zieken gekregen hebben, waarvan onderscheidene zijn overleden; hebben op een dag 5 dooden gehad en zijn van de equipage (250 koppen), sedert 16 Maart 1817 (zijnde de zeildag uit Vlissingen) tot op dato dezer, 113 man overleden."— Ook toen de 2de expeditie naar Palembang in 1821 op de reede van Batavia zeilree lag, brak

(1) Reede Muntok, 16 Febr. 1820. — (2) 31 Jan. 1820.

de cholera onder de schepelingen en ingescheepte militairen uit en duurde met meerdere of mindere kracht voort tot den aanvang der vijandelijkheden. Zij kenmerkte zich door een zeer haastig verloop en eene sterfte (90) van nagenoeg de helft der aangetasten. Men meende de ziekte door het toedienen van calomel, laudanum in groote giften, oleum menthae, baden en dergelijke middelen meer, te moeten bestrijden.

Ook nu was de Chirurgijn majoor CORNELISSEN weder aan het hoofd van den geneeskundigen dienst geplaatst. De navale macht bestond, voor zooveel de Koninklijke Nederlandsche Zeemacht aanging, uit het geraseerd linieschip *Nassau*, waarop zich de Chirurgijn majoor van den 2^den^ rang COOPER en de Chirurgijn der 2de klasse DE NON bevonden; het fregat *van der Werff*, Chirurgijn majoor van den 2^den^ rang OLIDAM; idem *Dageraad*, Chirurgijn majoor van den 2^den^ rang VAN OVERSTRATEN; Korvet het *Zeepaard*, Chirurgijn majoor van den 3^den^ rang DAUM; idem *Ajax*., Chirurgijn majoor van den 3^den^ rang VLEIJSMAN en brik *Sirene*, Chirurgijn der 2de klasse RUEMPOL (1). Van de vaartuigen der koloniale marine waren tegenwoordig, de korvetten *Zwaluw* en *Janus*; op eerstgenoemde diende de Chirurgijn majoor van den 3^den^ rang KROESE; verder 12 Kanonneerbooten, 2 Kiellichters en een Schoener.

De hoofdaanval viel voor op den 24sten Juni 1821 en duurde bijna 8 uren. Reeds den 20sten dier maand had men een aanval tegen de batterijen van Poeloe Gombora gedaan, maar de vijand schoot zoo goed de touwen der schepen aan stukken, dat zij uit hunne positiën geraakten, waardoor de *van der Werff* welks touwen niet afgeschoten werden, alleen aan al het vuur der batterijen blootgesteld bleef en met een verlies van 15 dooden en 48 gekwetsten moest retireren. Na afloop van den tweeden en met goed gevolg bekroonden aanval (24 Juni), was het getal der dooden 74, der zwaar gewonden 141, en der licht gewonden 96, waarvan op de *van der Werff* 17 dooden, 38 zwaar en 25 licht gewonden. (2) De verpleging der geblesseerden en zieken geschiedde, voor zoo veel de meer ernstige gevallen aanging op de ambulanceschepen *Admiraal Buyskes* en *Race horse*.

---

(1) De *Wilhelmina* bleef te Muntok liggen, wegens den slechten toestand waarin dit schip zich bevond. — (2) RAPP. Schout b. n. in O. I.

In het laatst van Juli kwamen deze schepen ter reede van Batavia terug en werden de nog onder behandeling zijnde gewonden verder in het hospitaal te Weltevreden verpleegd. De uitstekende diensten door de Chirurgijns majoor CORNELISSEN en van RAALTEN weder bij deze gelegenheid bewezen, werden ook door den Koning erkend door hunne benoeming tot Ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw. Ook de Chirurgijn majoor OLIDAM van de *van der Werff* had zich op de dagen van het gevecht, op de meest eervolle wijze onderscheiden. (1).

Weinige jaren later, in 1823, werd ter Westkust van Sumatra eene hevigen strijd tegen de Padries gevoerd en het was bij deze gelegenheid, dat de Chirurgijn majoor van den 2^den^ rang H. SCHILLET, dienende op het fregat *Melampus*, op eene zeer loffelijke wijze onder het vuur van den vijand heelkundige hulp verstrekte, waarom de Kapitein ter zee DE MAN, Kommandant van genoemd fregat, hem voor eene buitengewone bevordering bij den Minister in aanmerking bracht. (2).

Daar het reeds gerekt verblijf in O. I. van den Chirurgijn majoor CORNELISSEN, zijn terugkeer naar het vaderland wenschelijk maakte, schreef de Minister in April 1822 den Inspecteur generaal aan, ter vervanging van den heer CORNELISSEN, een Chirurgijn majoor voor te dragen, die tevens de functiën van Opper Chirurgijn kon waarnemen. De zich op nonactiviteit bevindende Opper Chirurgijn KRABACHER, meldde, dat hij nog altijd ziekelijk was en vroeg ook, in December 1822, vooreerst niet in activiteit te komen. Hij scheen in 't geheel mindere geneigdheid voor den zeedienst te gevoelen en had een jaar te voren gevraagd, voor eene sedentaire plaatsing bij het hospitaal te Leiden of te Leuven in aanmerking te komen, waarin echter niet getreden, was. Voor bovenbedoelde betrekking werd nu in aanmerking gebracht de Chirurgijn majoor van den 1sten rang VAN HEUGTEN, die met de *Euridice* naar O. I. vertrok, en den 5^den^ April 1823 den dienst overnam, waarna de Chirurgijn

(1) Het is opmerkelijk, dat van de Chirurgijns der Marine, die den eersten tocht naar Palembang mede maakten, reeds in 1824 het korps verlaten hadden: 1 Chirurgijn majoor van den 2den rang, 3 Chirurgijns majoor van den 3den rang, 5 Chirurgijns der 2de en 3de klasse.

(2) Min. Res. 24 Oct. 1823.

majoor CORNELISSEN, met den Schout-bij-nacht MUSQUETIER, tehuis voer en in October in het vaderland aankwam. Wij meenen hier op het vreemde verschijnsel opmerkzaam te moeten maken, dat namelijk de Regeering, terwijl slechts 2 Opper Chirurgijns in de organisatie bepaald waren, een hunner, die lichamelijk ongeschikt was, jaren achtereen op nonactiviteit liet blijven en, alhoewel het besef der noodzakelijkheid van de betrekking koesterende, niet door bevordering van anderen daarin voorzag, en wel de diensten daaraan verbonden liet uitoefenen, maar niet de verschillende voordeelen, aan dezen hoogeren rang toegekend, door sedert jaren getrouw en ijverig de Marine gediend hebbende Chirurgijns majoor liet genieten.

Terwijl een en ander in de Oost Indiën voorviel, was de gezondheidstoestand op de in de West Indiën gestationneerde Oorlogsvaartuigen, bij herhaling en dikwerf ernstig aangetast. Meermalen heerschte er de gele koorts in zoo groote uitbreiding en hevigheid, dat men o. a. genoodzaakt was door uitzending uit Nederland van 3 Luitenants ter zee, 2 Adelborsten, 2 Chirurgijns, 1 Schrijver en 60 manschappen, in de door sterfte zeer geleden hebbende equipage van de brik de *Kemphaan* te voorzien. (1) Ook in de Middellandsche Zee heerschten op het te Smirna liggend fregat de *Schelde* de pokken in ernstigen graad.— Te Vlissingen kwamen vele koortsige ziekten voor, waarom de Inspecteur generaal aanbeval, bittere tinctuur met jenever aan de mariniers te doen verstrekken (2).

De vele ziekten, waaraan vooral de schepelingen van het Indisch eskader bij voortduring leden, gaven den heer J.H. POOLMAN, gewezen schipper ter koopvaardij, aanleiding, aan het Ministerie van Marine eenige voorstellen ter bewaring der gezondheid van Zr. Ms. zeelieden in die gewesten en ter kust van Spaansch Amerika kruisende, in te dienen. Hierop werd bericht van den Inspecteur generaal gevraagd en hem tevens opgedragen, de noodzakelijkheid na te gaan, tot het ontwerpen van een voorschrift ter bewaring en bevordering der gezondheid van de equipages en in het bevestigend geval, zoodanig stuk te ontwerpen en voor te dragen (3). Men stelde hem tegelijk met

---

(1) Min. Res. 17 Febr. 1823. — (2) Min. Res. 3 Febr. 1823.
(3) Min. Res. 10 Oct. 1823. —

dit schrijven in het bezit van eenige stukken daarop betrekkelijk, waaronder ook het rapport van den Opper Chirurgijn OOIKAAS. Daaraan voldoende bood hij den Minister eenen, in dezen zin bewerkten, algemeenen leiddraad aan, meer bijzonder geschikt voor jonge Zeeofficieren en Kommandanten van schepen (1), waarin, na eene korte inleiding, het onderwerp onder de volgende 8 afdeelingen behandeld werd, namelijk: 1o. zorg voor gezonde en aan de behoeften voldoende voedingsmiddelen; 2o. zorg voor behoorlijke kleeding; 3o. zorg voor zindelijkheid op het lijf; 4o. zorg voor zindelijkheid van het schip; 5o. zorg dat de krachten door de dienstverrichtingen niet worden te boven gegaan; 6o. zorg voor den man, wanneer hij zich ter verrichting van dienst of tot vermaak aan den wal begeeft; 8o. eenige bijzondere maatregelen, met betrekking tot sommige gewesten en hunne bijzondere luchtgesteldheden. HARBAUR drukte bij deze gelegenheid zijne overtuiging uit, dat dergelijke voorschriften niet vatbaar waren om in den vorm van vaste reglementen te worden uitgevaardigd, maar eerder als raadgevingen dienen aangemerkt te worden. Het ontwerp werd vervolgens aan den Schout-bij-nacht BUIJSKES ter beoordeeling toegezonden, die zich in het algemeen met den inhoud wel kon vereenigen, ofschoon er veel in voorkwam, 't geen in de onderscheidene instructiën van de Kommandeerende officieren aangetroffen werd, of wel daarin diende voorgeschreven te worden. Alhoewel nu het stuk niet als eene handleiding tot de scheepshygiëne kon beschouwd worden, waartoe trouwens den bewerker de noodzakelijke ervaring ontbrak, zou het zeker nuttig geweest zijn, dat deze raadgevingen door den Minister in de Verzamelingen van zeeorders opgenomen waren, waartegen misschien het slot artikel, een bezwaar was, dat, n. l. „de eerstaanwezende Officier van gezondheid gedurende de reis naauwkeurige aanteekening moet houden van al hetgeen in navolging van dit Reglement geschiedde; hij vooral moet een waakzaam oog houden op de nakoming daarvan." Bij zijne terugkomst in het Vaderland was hij verplicht het daarvan gehouden dagboek aan den Inspecteur generaal van den geneeskundigen dienst in te zenden, om in geval van plaats gehad hebbende ongelukken of door ziekte, daarna te be-

(1) Bij missive 15 Maart 1824.

oordeelen in hoe verre alles behoorlijk betracht en gedaan was, wat die ongelukken had kunnen voorkomen. — Dit toch was eene contrôle door den Chirurgijn op den Kommandant uitgeoefend. Wij stippen hier nog uit het bericht van den heer BUIJSKES aan, dat „*open standert*" hem altijd als de beste en zuinigste wijze van waterverstrekkingwas voor gekomen, — peul vruchten op de schepen het best bewaard bleven, wanneer de spijskisten, voor dat de victualie er in gestort werd, met knoflook ingewre ven werden, — en het verstrekken van eene zekere hoeveelheid *suiker* aan de equipage een voorbehoedmiddel tegen scheurbuik was.

Omtrent de behandeling der zieke schepelingen in het Nieuwe Diep, werd onder het bestuur van HARBAUR, aanvankelijk, in 1820 bepaald, dat de verpleging in de infirmerie van den Helder zou kunnen geschieden door den Chirurgijn majoor van het schip waartoe de zieken behoorden; later echter, in 1821, moest dit op het wachtschip plaats vinden (1) de zieken zoo noodig naar Alkmaar vervoerd en aldaar in de militaire zieken-inrichting opgenomen worden. De evacuatie geschiedde per vaartuig. Te Rotterdam was eene infirmerie voor de behandeling der zieke mariniers opgericht, waarover het toezicht aan den Kommandant van het korps was opgedragen.

Waren nu de Officieren van gezondheid der Marine in de gelegenheid, vooral op het ruime veld van de uitoefening der geneeskunde in de keerkringsgewesten en bij de vele in de Oost Indien plaats vindende belangrijke oorlogsexpeditiën, ruimschoots de bewijzen van ervaring en onvermoeiden ijver te geven, minder trokken zij thans de aandacht der wetenschappelijke wereld tot zich daar genees- of heelkundige geschriften, die de slotsommen hunner ervaring bevatten, voor zoo veel bekend is, niet in het licht verschenen. Zoo dit hun als een verzuim moet toegerekend worden, de oorzaken tot verschooning voor deze omstandigheid zijn licht te vinden, in de voordurende en uitputtende diensten die van hen gevorderd werden, terwijl bovendien het zwaard van Damocles, onder den vorm van eene nieuwe organisatie en daardoor alweer noodzakelijke nieuwe examinatie en klassificatie, sedert vele jaren hen niet alleen be-

(1) Min. Res. 30 April. 1 en 4 Janij, 1821.

dreigd, maar meermalen verwond had. Toch bewerkte de Chirurgijn majoor DAUM eene vertaling uit het Engelsch van JOHNSON'S werk: *De invloed der keerkringslucht op Europeesche gestellen*, en verkreeg de vergunning het aan den Minister van Marine op te dragen, die bepaalde, dat deze handleiding, bij de indienststelling van schepen, zoo veel mogelijk, van wege het Ministerie van Marine zou verstrekt worden.

Destijds kwam ook in behandeling eene aanbieding aan het Departement van Marine door F. LIEKENS, wonende te Mechelen, aangaande een middel ter verhoeding van de scheurbuik bij zeevarenden; 't geen bestond in eene bijzondere bereiding van het vleesch en spek, dat niet gezouten behoefde te worden, maar eene andere bewerking onderging, waardoor het voor bederf gevrijwaard bleef. Het door HARBAUR dienaangaande ingesteld onderzoek van 2 stukken spek deed uitkomen, dat een stuk spek in verdund zoutzuur, het andere stuk in hetzelfde zuur, vermengd met een grooter gedeelte zwavelzuur, gelegen had, waardoor het die eigenschap, althans aanvankelijk verkregen had. Zonder voor het oogenblik de vraag te kunnen beantwoorden of de bewerking van vleesch of spek, 't welk men ter bewaring voor langen tijd wil geschikt maken, door middel van gedachte zuren, in ieder opzicht de voorkeur verdiende boven de gebruikelijke wijze met keukenzout, oordeelde de Inspecteur generaal, dat de hygiëne tegen eene dergelijke behandeling van vleesch en spek niets had in te brengen. Maar de vraag of met het toepassen der genoemde uitvindeing, scheurbuik van zeevarenden kan worden verhoed, werd door hem beslissend met „*neen*" beantwoord, aangezien deze ziekte van meerdere oorzaken afhing, die, wilde men haar voorkomen, allen moesten tegengegaan worden. Het langdurig gebruik van gezouten vleesch of spek was, volgens zijn inzien, eene van de minste oorzaken die tot het ontstaan van scheurbuik bijdroegen (1).

Na het overlijden van HARBAUR aan longtering, (2) werd de Hoogleeraar J.C.H. BERNARD benoemd tot Inspecteur generaal

(1) Missiv. 6 Sept. 1823.

(2) Z. M. Koning WILLEM 1 belastte zich met de opvoeding zijner kinderen.

van den geneeskundigen dienst der Land- en Zeemacht (1), waardoor zijne bemoeiingen zich niet, zoo als met zijnen voorganger het geval was geweest, ook tot den civiel geneeskundigen dienst uitstrekten. De nieuw benoemde Chef, die zijne betrekking den 3^{den} October 1824 aanvaardde, kwam al spoedig tot de overtuiging, dat het bij voortduring met de grootste moeielijkheden gepaard ging, op eene regelmatige en voldoende wijze in de behoeften van den dienst te voorzien, want het was onder het bestuur van zijnen voorganger, als 't ware, een algemeen *sauve qui peut* geweest. Dit gaf hem dan ook aanleiding, om al spoedig (2) de aandacht van den Minister te vestigen op den toestand van het geneeskundig personeel van de Marine, waardoor hij niet dan met veel moeite en overleg, in het voor de schepen vereischte getal Officieren van gezondheid kon voorzien en waarmede ook reeds de Chirurgijn majoor WERNER, die na den dood van HARBAUR *ad interim* de betrekking had waargenomen, te kampen had. „Doch ook dit tijdvak," zoo drukte BERNARD zich verder uit, „was het niet, waarin men het eerst deze verlegenheid heeft kunnen opmerken; mijne blikken terug geworpen hebbende op vroegere dagen, zoo heb ik mij overtuigd, dat reeds ten tijde van mijnen voorganger, wijlen den heer HARBAUR alle pogingen zijn in het werk gesteld, om in den geneeskundigen dienst op de schepen, naar vereisch te kunnen voorzien."

„Dan waarin nu de reden tot dit bestaande en steeds blijvende gebrek aan Officieren van gezondheid, vooral van de 2de klasse, te vinden? Het is toch opmerkelijk, dat, terugziende op vroegere jaren (3), men dusdanige verlegenheid niet heeft kunnen waarnemen, maar integendeel, dat men veeleer heeft mogen opmerken, dat het aantal Officieren van gezondheid voor de verschillende rangen in allen deele kon beantwoorden aan de behoefte van den dienst op de schepen (4), en er tevens een meer dan genoegzame voorraad kandidaten voorhanden was tot aanvulling van openvallende plaatsen in de verschillende posten

(1) Kon. Besl. 15 Sept. 1824. — (2) Missive 21 Febr. 1825.

(3) Namelijk voor het bestuur van den heer BRUGMANS. De verklaring is overigens veelbeteekenend. — (4) Die vroeger groot moet geweest zijn, door de krachtige vloot en het voorzien in geneeskundige hulp op de Oost- en West Indische Compagnieschepen, welke een uitgebreid geneeskundig personeel noodig hadden.

en rangen, terwijl men in de laatste tijden, trots alle pogingen, maar al te zeer het tegendeel daarvan heeft moeten ondervinden. Het zal dus wel aan geen twijfel onderworpen zijn, of de eene of andere gebeurtenis, met het lot der Officieren van gezondheid in een nauw verband staande, moet hierop eene beslissende kracht hebben uitgeoefend. En welke mag deze dan wel zijn? Om hieromtrent met eenige zekerheid te kunnen beslissen, zal men het oog dienen te vestigen op het tijdstip, wanneer men den geest van afkeerigheid of teruggang onder den kring der Officieren van gezondheid, met opzicht tot de lage klassen bij de Marine, het meest heeft kunnen waarnemen; en dit tijdstip, hiervan heb ik mij overtuigd, ving reeds aan met het einde van het jaar 1820, wanneer men verscheidene Officieren van gezondheid hun ontslag uit den Zeedienst zag nemen en derzelver plaatsen innemen door buitenlanders, waartoe men wellicht is moeten overgaan, uit toenemend gebrek aan Nederlandsche kandidaten.

„Daar nu juist in het jaar 1820, wanneer een nieuwe organisatie voor het geneeskundig personeel te voorschijn trad, deze zoo plotseling als ongunstige gebeurtenis plaats greep, en daarna nog veel is toegenomen, zoo geloof ik te moeten deelen in het gevoelen, dat geene andere dan de zoo even vermelde omstandigheid hiertoe wellicht aanleiding heeft gegeven. Immers volgens deze organisatie verdwijnt de titel van Chirurgijn majoor van den 3^{den} rang en wordt verwisseld met dien van Chirurgijn der 2de klasse, waaraan nu, ondanks deze vermindering, niet zoo zeer van rang als wel van benaming, dezelfde graad van kunde als van verdiensten blijft toegekend; terwijl bovendien het activiteits- of zeetractement met *f* 100 's jaars wordt verminderd."

„Deze omstandigheid is alzoo, mijns erachtens, te beschouwen als de voorname bron van zooveel blijkbare ongeneigdheid en terugblijving, welke men sedert dien voor de geneeskundige dienst bij de Marine heeft kunnen bespeuren en ik geloof dus daaruit te moeten besluiten tot de onderstelling dat, zonder de herschepping van dezen titel, waaraan men, bij de uitkomst te zien, veel waarde schijnt te hechten, men op den duur geene genoegzame stoffe voorhanden zal vinden, om in de behoefte aan geneeskun-

dig personeel van de lagere rangen te kunnen voorzien.”

Na daarop de wederinvoering van den post van Chirurgijn majoor van den 3den rang aanbevolen te hebben, (waartegen echter de Chirurgijns majoor van den 1sten rang van 6 tot 4 werden verminderd), benevens eenige andere ondergeschikte wijzigingen in de bestaande organisatie, zegt BERNARD o. a. nog, „dat hij hoopt, langs dien weg, den ouden naijver voor den Zeedienst te zullen opwekken en gaande houden en daardoor gelegenheid te vinden, om naar behooren te kunnen voorzien in het geneeskundig personeel op Zr. Ms. Schepen en vaartuigen”.

Wanneer men nu dit schrijven vergelijkt met eene latere missive (1) waarin voorkomt, „dat zijne bekommernis, tot het vinden van het noodig personeel voor de geneeskundige dienst der Marine, bij de indienststelling van elk vaartuig telkens aangroeide, (bij gelegenheid dat een Chirurgijn majoor ter plaatsing op de Stoompakket *Curaçao* moest voorgesteld worden) dan is het inderdaad een opmerkelijk verschijnsel, dat het bestuur der Marine in het algemeen en dat van den geneeskundigen dienst in het bijzonder, de oogen niet geopend werden op de meer dan ééne oorzaak waardoor die droevige en zeker tot nadeel der zieke schepelingen leidende toestand was ontstaan Niet minder moet het ons bevreemden, dat men niet aan oudere Chirurgijns majoor van de Marine officieelen raad vroeg; misschien was men dan beter ingelicht omtrent de oorzaaken van de door het bestuur zelf erkende, onhoudbare positie. Dat de toestand inderdaad onhoudbaar was, blijkt ook uit een schrijven van den Inspecteur generaal (2) aan den Minister, waar, na vermelding van de vele teleurstellingen ter vermeerdering van het personeel ondervonden, gelezen wordt: „Ik heb gemeend Uwe Excellentie met den toedragt van zaken bekend te moeten maken, ten einde de gedachten van Uwe Excellentie te vernemen, hoe in deze zal behooren gehandeld te worden, daar mijne aangewende pogingen mislukt zijn en het maar al te zeker is, dat de lust voor de Zeedienst bij de meesten, die

(1) Dato 27 Febr. 1827.
(2) Dato 31 Mei 1827.

in het vaderland weerkeeren, is uitgedoofd." De voorspelling van SWARTS, reeds in 1814 gedaan, dat hij vreesde — ofschoon de Marine zich toen nog kon beroemen kundige Chirurgijns te bezitten — dat een minder gunstige toestand voor het vervolg zou ontstaan zoo in hunne belangen niet voorzien werd, was dus sedert eenigen tijd bewaarheid geworden.

Zeker is de arbitraire terugstelling der Chirurgijns majoor van den 3^{den} rang, (die onder de Officieren van gezondheid der 1ste klasse gerangschikt waren bij de organisatie van 1815) tot Chirurgijns der 2de klasse, op voorstel van den Inspecteur generaal HARBAUR geschied, eene reden van groote ontevredenheid geweest. Maar waren er dan ter verklaring van de sedert kort ontstane impopulariteit van dezen tak van dienst niet nog andere redenen aan te geven? Is het alleen aan onbekendheid met het sedert 1814 daarbij voorgevallene toe te schrijven, dat niet met meerdere juistheid de wond gepeild werd, die het korps uitputte? Begreep men niet, dat alvast de opdracht van het bestuur over den dienst aan eenen daaraan geheel vreemden Chef de gemoederen van de Chirurgijns der Marine niet gunstig kon gestemd hebben, Zag men niet in, dat het wrevel moest verwekt hebben dat de Geneeskundigen der Marine niet in het geneeskundig bestuur vertegenwoordigd waren geweest, noch den post van Inspecteur, voor zooveel de Marine aangelegenheden aanging, onder BRUGMANS hadden mogen bekleeden? Was het voor hen niet eene onaangename verrassing geweest te ondervinden, dat, van de onder het nieuwe bestuur benoemde 3 Opper Chirurgijns, eigenlijk slechts een uit de tot het korps der Zeemacht behoorende Chirurgijns majoor benoemd was en men hierbij tot een vreemd korps zijne toevlucht had willen nemen, terwijl het de Marine aan zeer geschikten voor die betrekking, ja zelfs aan personen van wien, volgens de getuigenis van BRUGMANS, sedert jaren een roem was uitgegaan, die hij bevestigd vond, niet ontbrak? Men vulde de vacaturen bij alle de overige korpsen van 's Lands dienst zorgvuldig aan, waarom dan voorzag men niet in de feitelijk vacant gewordene betrekkingen van Opper-Chirurgijns, ten zij men misschien de daarvoor bestemde gelden tot een

ander doel wilde gebruiken, zoo als BRUGMANS, (1) zelf over een gedeelte daarvan, ter renumeratie zijner bureau ambtenaren wenschte te beschikken? Het scheen toch noodzakelijk dat die betrekking vervuld werd, daar de Chirurgijns majoor CORNELISSEN, en VAN HEUGTEN, daarvoor officieel in O.I.,— COURT, en anderen in de Middellandsche Zee fungeerden, en bij gelegenheid van expeditiën en het heerschen van epidemiën, er de moeite en verantwoording van droegen, maar noch den effectieven rang, noch de daaraan verbonden bezoldiging, noch later het pensioen deelachtig werden. Was het niet onverstandig de hoogere rangen te verminderen, waardoor het uitzicht op eene eenigzins dragelijke toekomst of positie aan boord zeer beneveld werd? Moest niet dat altijd durende classificeeren afkeer tegen den dienst der Marine verwekken, ja, was het niet bespottelijk (maar tevens diende het tot een spiegel voor anderen) dat ROBIJN, die in 1796 den rang van Chirurgijn majoor bekleedde, in 1824 nog als zoodanig gerangschikt werd? Leidde niet de weinige openbare achting die, getuige de verschillende genomen maatregelen, door het Hoofdbestuur aan de Chirurgijns der Marine bewezen werd, tot het gevolg, dat zij ook in hunne onmiddelijke dienstverrichtingen niet met die openlijke onderscheiding behandeld werden, als noodzakelijk was om hunne betrekking met een heilzaam gevolg en tot hun eigen genoegen uit te kunnen oefenen? Was het met de meest gewone redeneerkunde overeen te brengen, dat men als beginsel aangenomen had, de inkomsten der Geneeskundigen van de Marine te regelen volgens den maatstaf, daartoe bij het leger aangenomen? En was het verschoonbaar, dat men, onder dergelijke omstandigdheden, mischien uit een kwalijk geplaatst gevoel van zelfgenoegzaamheid, niet den officieëlen raad inriep van mannen als een ROBIJN, CORNELISSEN, VAN HEUGTEN, OVERSTRATEN, SCHILLET, DAUM, MARINKELLE en anderen, die, meerendeels grijs in 's Lands dienst geworden, overal met eere genoemd werden en, in commissie vereenigd, nuttige inlichtingen omtrent de te nemen maatregelen hadden kunnen geven?

(1) Missive 21 Febr. 1825. Het is niet gebleken, dat aan dit voorstel gevolg gegeven is.

Zie, dit zijn slechts eenige weinige opmerkingen. naar aanleiding van sommige in het oogspringende bijzonderheden, die, al waren daarvoor overigens geene redenen geweest, reeds voldoende den gestadigen achteruitgang van het korps Geneeskundigen der Marine — op welks billijke susceptibiliteiten niet gelet werd — sedert het bestuur van den Hoogleeraar BRUGMANS zouden kunnen verklaren. De Inspecteur generaal HARBAUR had misschien wel den waan gekoesterd, sedert Heidelbergsche studenten inlichting vroegen (1), of zij als artsen in dit Rijk geplaatst konden worden, dat hij aan de eischen van den dienst zou kunnen voldoen, maar ook deze boden zich niet in een voldoend getal aan, of verlieten na korten tijd weder den dienst

Dat onder deze omstandigheden het wetenschappelijk gehalte der Officieren van gezondheid er niet op verbeterde, wie zal het betwijfelen? Ja, soms ging men tot de vreemdste maatregelen over om zich als het ware te behelpen; er werd zelfs een stuurmansleerling, dienende in de Middellandsche Zee, na een aldaar afgelegd examen, tot Chirurgijn van de 3de klasse benoemd en een 3de Chirurgijn op dezelfde wijze tot de 2de klasse bevorderd. De maatstaf der gevorderde bekwaamheden moest wel, ongecontroleerd als hij was, veranderingen ondergaan door de dringende behoefte aan personeel. Hierdoor nu werd de zaak een groot kwaad aangedaan

Wat bij het overwegen van dezen ongunstigen stand van zaken nog verder bevreemding baart is, dat van den kant der Hooge Regeering steeds met verrassende bereidwilligheid en lijdelijk toegegeven werd aan de voorstellen van den Chef van den geneeskundigen dienst. Misschien was Zij in den waan dat door hem, die men moest vermoeden, dat het best bekend was met den toestand van personen en zaken, niet alleen de noodige belangstelling in beiden betoond, maar ook waar dit noodig was, verbeteringen, in welke richting dan ook, met kracht voorgestaan, en onbewimpeld ter Harer kennis gebracht zouden zijn. Want het Departement van Marine kon niet onverschillig zijn voor bewezen diensten, onder het doorstaan van gevaren aan de zee en aan verre reizen verbonden en gepaard

(1) Min. Res. 7 Jan. 1822.

met opofferingen van verschillenden aard, die in geen andere geneeskundige betrekking op zoodanige wijze gekend worden. Dit wist het Hoofdbestuur der Zeemacht even goed, als dat, ofschoon indirect, eene kundige, goed ingerichte geneeskundige dienst van 't hoogste belang is voor het slagen van maritieme ondernemingen. Maar het gold hier ook een publiek belang, de behoorlijke geneeskundige behandeling en verzorging der Landskinderen die zich aan den dienst der Zeemacht wijdden. En ofschoon wij gezien hebben, dat BERNARD den ongunstigen toestand wel onder de aandacht der Regeering bracht, had hij zich echter op een onbekrompen standpunt en in staat moeten stellen, aan den Minister al de billijke eischen van den geneeskundigen dienst der Marine kenbaar te kunnen maken, waarvan de kennis echter hem ontbroken schijnt te hebben.

Men beproefde intusschen door het invoeren van eenige nieuwe bepalingen „*de oude naijver voor den Zeedienst*" weder op te wekken. Het is echter niet zoo gemakkelijk, wanneer een tak van dienst zekere impopulariteit verkregen heeft, dien nadeeligen indruk uit te wisschen, en altijd kost het aan den Staat meerdere opofferingen, dan wanneer tijdig aan de eischen der billijkheid en der noodzakelijkheid gehoor wordt gegeven. Weldra zag eene nieuwe organisatie het licht (1), waarbij o. a. de titel van Chirurgijn majoor van den 3den rang hersteld, aan 12 Chirurgijns der 2de klasse gegeven, en daaraan een activiteitstractement van *f* 1200 en eene nonactiviteit van *f* 500 's jaars werd toegekend; het getal Chirurgijns der 2de klasse werd met 12 verminderd en dat der 3de Chirurgijns met 10 vermeerderd; de 6 Chirurgijns majoor van den 1sten rang echter tot 4 terug gebracht (2). Een jaar later (3), kende men aan de Chirurgijns der 3de klasse den rang van 2den Luitenant bij het leger en van het korps mariniers toe, terwijl zij in activiteit dezelfde voorrechten genoten en een dragon aan den degen

(1) Kon. Besl. 15 Juli 1825.

(2) Als reden voor deze reductie werd aangegeven, „dat ze op nonactiviteit zijnde, een sober bestaan genoten." 't Ware misschien doelmatiger geweest dat sober bestaan. dat echter natuurlijk niet zoo sober was als dat van de zich op nonactiviteit bevindende Chirurgijns majoor van den 2en rang, te verbeteren.

(3) Kon. Besl. 15 Juni. 1826 —

droegen. Aan de vele klachten wegens geldelijk bezwaar van de Officieren van gezondheid, die op nonactiviteit zijnde, verplicht waren hun verblijf te Utrecht te houden, om de lessen aan de Kweekscholen bij te wonen of het examen voor den hoogeren rang af te leggen, kwam men, naar aanleiding van eene opmerking van den Minister (1), te gemoet, door (2) hun het zeetractement toe te leggen. Aan die inrichting werden nu ook kweekelingen opgeleid, bestemd voor den dienst der Marine en voor hen eene bijzondere uniform vastgesteld (3).

De behoefte aan geneeskundig personeel was in deze jaren door de vele in dienst gestelde lichte vaartuigen steeds toegenomen, en men had na vele vruchtelooze pogingen, 2 Officieren van gezondheid der 3de klasse van het leger, de heeren C. GOBEE en J. DE RING, overgehaald, tijdelijk de Marine te dienen in den rang van Chirurgijn der 2de klasse; ook eenige Duitsche artsen werden in dien rang geplaatst. Er ontstond echter nu ook gebrek aan Chirurgijns majoor, die als 't ware afgevaren, behoefte aan eenige verpoozing hadden, en daarom verzochten van het doen eener zeereis voorloopig verschoond te mogen worden. Niet dan na veel moeite werd in deze plaatsingen voorzien, toen in 1826 eenige linieschepen in dienst werden gesteld ter overvoer van troepen naar de O. I. bezittingen, alwaar de opstand op het eiland Java een meer bedenkelijk aanzien verkregen had. Aan de geneeskundige uitrusting dezer schepen werd, op uitnoodiging van den Minister (4), eene fumigatiekist toegevoegd en voor de equipage zekere hoeveelheid bittere tinctuur verstrekt; ook werd een voorschrift ontworpen omtrent de bereiding van een gersten drank uit geëste mout en curaçaoschillen (5), en in het Recueil van zeeorders opgenomen (6). Verder maakte de Minister den Inspecteur generaal opmerkzaam op eene bekendmaking, voorkomende in de Haarlemsche Courant van den 9den November 1826, nopens zeker middel ter zuivering van verontreinigde lucht, met uitnoodiging deswege te berichten. Ten gevolge van het daarop verkregen advies, werd de verstrek-

(1) Min. Res. 22 Dec. 1827. — (2) Kon. Bes. 1 Dec. 1828.
(3) Kon. Bes. 26 Dec. 1829. — (4) Min. Res. 8 Nov. 1826.
(5) Min. Res. 8. Nov. 1826. — (6) Min. Res. 18 Dec. 1826.

king van eene zekere hoeveelheid chloruretum calcis liquidum aan de schepen reglementair vastgesteld (1).

Door verschillende omstandigheden, hier niet te vermelden, ondervond de uitzending van troepen met de linieschepen eenige vertraging, vooral door den ramp in den nacht van den 13den en 14den Januari 1827 het linieschip *Wassenaer* in de Noordzee overkomen, toen deze bodem op de buitenbanken in het gezicht van Egmond strandde. Niet dan na het doorstaan van het grootste levensgevaar, maar ook niet dan na alvorens zijne vele belangrijke gekwetsten, behoorlijk verbonden ontscheept te hebben, verliet de Chirurgijnmajoor A. B. MARINKELLE met de laatste aan boord geblevenen van de bemanning, het wrak op den 16den Januari. Trouw en moedig werd hij bij dezen zeeramp in zijne dienstverrichtingen bijgestaan door den onder zijne bevelen geplaatsten Chirurgijn der 2[de] klasse, G. DE BRUIN, en die der 3[de] klasse H. G. VAN DOMMELEN en J. P. B. VAN KETEL. In Mei van dit jaar werd MARINKELLE op het insgelijks naar O. I. uitgezeilde, maar te Sheerness in timmering liggend linieschip *Waterloo* geplaatst, ter vervanging van den Chirurgijn majoor SCHISSELER, op welken bodem op de reis naar O. I. weldra eene belangrijke oogontsteking ontstond, vooral onder de ingescheepte soldaten. Reeds bij eene andere gelegenheid maakten wij hiervan meer breedvoerig melding. Ter voorkoming van scheurbuik op de te ondernemen reis, nam men citroensap uit den voorraad van de Admiraliteit mede, om in zee aan de matrozen en soldaten te verstrekken (2).

Bij het eskader in O. I. bleef tot het jaar 1826, het toezicht over den geneeskundigen dienst opgedragen aan den Chirurgijn majoor van den 1[sten] rang VAN HEUGTEN. „In de veronderstelling van 's Ministers intentie om den post van fungeerend Opper Chirurgijn niet weder aan te vullen," zoo schreef de Commandant van het eskader, „was hem toestemming gegeven te repatrieeren," en er zijn verder ook geene sporen aangetroffen van eene dergelijke benoeming voor dat eskader. De Chirurgijn majoor VAN HEUGTEN was echter wel de man die steeds „*fungeerend*" scheen te moeten zijn, daar hij weder in 1827 (3) ge-

(1) Min. Res. 23 Dec. 1828.
(2) Min. Res. 22 Maart 1827 — (3) Min. Res. 26 Juli.

plaatst werd op de *Javaan*, om tevens den dienst als Opper Chirurgijn in de Middellandsche Zee waar te nemen. Tusschentijds had hij, met anderen, zoo als wij straks zien zullen, in 1826 zijn diensten aan de bewoners van Friesland, tijdens de epidemische malariaziekte gewijd. Hij verzocht dan ook nu in den effectieven rang van Opper Chirurgijn geplaatst te mogen worden, waaraan echter geen gevolg gegeven werd. Deze zeer verdienstelijke Chirurgijn majoor bezweek in de Middellandsche Zee in het begin van 1830, waarna de Chirurgijn majoor van den 3den rang VLEIJSMAN op de *Javaan* geplaatst, en met den dienst van het toezicht bij de divisie van den Kapitein ter zee POOL in de Middellandsche Zee belast werd.

Toen de over een groot gedeelte van Europa epidemisch heerschende malariakoorts ook in ons vaderland, vooral in de provinciën Groningen en Friesland, eene zoo belangrijke uitbreiding had gekregen, dat er gebrek aan de noodige geneeskundige hulp ontstond, werden eenige Officieren van gezondheid der Marine derwaarts gezonden (1) ter voorziening, zoo veel mogelijk, in het gebrek aan geneeskundigen (2). Daartoe werden aangewezen de Chirurgijns majoor van den 1sten rang VAN HEUGTEN en CORNELISSEN; van den 2den rang EFTING en SCHILLET en van den 3den rang DE NON en PLOUG. Na aan de bevolking de beste diensten bewezen te hebben werden zij, in Februari 1827, onder dankbetuiging, van die zending ontslagen. Tot eene gedachtenis daaraan en als bewijs van 's Konings welgevallen, werd (3) aan de beide eerst genoemden een gouden eerepenning, aan de overigen een dergelijken zilveren penning, en aan allen een loffelijk getuigschrift geschonken. Toen dit besluit ten uitvoer gelegd werd was de Chirurgijn majoor VAN HEUGTEN bereids overleden. Aan den Chirurgijn majoor VAN OVERSTRATEN werd door de Maatschappij tot redding van drenkelingen hare gouden medaille toegekend, wegens zijnen betoonden ijver en kunde in het geven van geneeskundige hulp aan eenen uit het water geredden adelborst, waar-

---

(1) Ook aan onderscheidene Officieren van gezondheid van het leger werd dezelfde last opgedragen.

(2) Min. Res. 26 Sept. 1826, op de miss. Secr. v. Staat dat. 25 Sept. 7.

(3) Kon. Besl. 18 Oct. 1828.

omtrent ook hem, namens den Koning, de tevredenheid werd betuigd.

De vele bezwaren welke de geneeskundige behandeling der schepelingen er bij voortduring ondervond, en het moeilijke van de evacuatiën, deden in 1826 besluiten (1) het fregat de *Maria Reygersbergen* tot ziekenschip in te richten en in het Nieuwe Diep te plaatsen, waardoor, althans gedeeltelijk, in een groot ongerief voorzien was. Te Rotterdam werden de zieke mariniers bij voortduring in de infirmerie behandeld door den Chirurgijn majoor van het korps, TAPPERT, na wiens overlijden, in 1831, de bij het korps dienende Chirurgijn der 2de klasse SEIDEL tot deze betrekking bevorderd werd.

Tusschen den gewezen Chirurgijn majoor van den 3den rang, J. VAN DISSEL, die, na zijn eervol ontslag uit den Zeedienst, zich als Med. et Chir. Doctor te Zutphen had gevestigd en den gepensionneerden Chirurgijn majoor van het O. I. leger, SÄNGER, ontstond, (2) in 1828, eene prioriteitskwestie, die wij hier kortelijk vermelden; zij had haren oorsprong in eene gebeurtenis, te Malakka voorgevallen in 1820, waar beiden zich destijd bevonden. SÄNGER namelijk, was hier Eerstaanwezende Officier van gezondheid van het garnizoen, terwijl VAN DISSEL zich ter reede op de *Irene* bevond, toen de cholera morbus zich over het schiereiland Malakka uitbreidde en weldra de stad zelve aantastte. Nu beweerde laatstgenoemde in een verzoekschrift aan den Koning in 1828 ingediend, dat hij, niet alleen de eerste geneeskundige zou geweest zijn, die in Nederlandsch O. I. lijkopeningen van aan die ziekte bezwekenen had verricht, maar ook eene meer rationeele geneeswijze, dan in gebruik was, daartegen zou toegepast en aanbevolen hebben. Reeds vroeger had hij in de Letteroefeningen van het jaar 1824 daarover geschreven, onder den titel: *Iets over de cholera morbus, waargenomen te Malakka in het begin van* 1820.

Nadat door den Inspecteur generaal, wien deze zaak tot het geven van advies in handen was gesteld, daarop allereerst de gepensionneerde Chef van den geneeskundigen dienst in O. I.,

(1) Min. Res. 12 Oct.
(2) Stukken betrekkelijk deze zaak en Min. Res. 9 Oct. 1828.

RADIJS, gehoord was, die verklaarde daarvan nimmer iets vernomen te hebben, maar aanbeval, nadere berichten bij den heer SÄNGER en den gepensionneerden Chirurgijn majoor ZELDENRIJK in te winnen, bleken de van dezen ingekomen toelichtingen zeer uiteen te loopen. SÄNGER ontkende stellig het beweren van VAN DISSEL en voerde aan, dat daarentegen hij degene was, die den voorslag tot het verrichten der lijkopeningen had gedaan, waartoe, in tegenwoordigheid van den 2den Chirurgijn van de *Irene* en onder medewerking van VAN DISSEL was overgegaan, bij gelegenheid, dat de lijken van 3 Europeanen daartoe beschikbaar waren. ZELDENRIJK echter beweerde, „dat werkelijk in de maand Januarij 1820, VAN DISSEL, van uit den slag van Palembang te Malakka gekomen, aldaar de cholera morbus met hevigheid vond woeden, terwijl de geneeskundigen, uit vrees voor de plotseling doodelijke gevolgen, nog geene lijkopeningen hadden durven ondernemen en de geneeswijze volkomen was ingericht op de gebrekkige Engelsche wijze; dat de Chirurgijn majoor VAN DISSEL zich echter door de vrees voor de besmetting niet had laten weerhouden — ofschoon toen aldaar de algemeene gedachte was, dat hij het slachtoffer van de operatie zou worden — maar in Januari 1820 verscheidene lijken van aan de cholera morbus gestorvenen zijn bevinden aan anderen medegedeeld en de geneeswijze aldaar eene betere richting gegeven had, zoodat daardoor in den vervolg vele menschen in het leven zijn gebleven.”

Daar ook de gewezen militaire Kommandant van Malakka meldde, dat hij aangaande deze zaak geene afdoende inlichtingen kon geven en de Gouverneur bereids overleden was, merkte BERNARD in zijn advies op, „dat het moeijelijk was het juiste standpunt te vinden, waaruit de verrigtingen van den heer VAN DISSEL moesten beoordeeld worden, opdat hem geene belooning onthouden werd, waarop hij, volgens het gevoelen van den Kanselier der orde van den Nederlandschen Leeuw, zulk eene overwigtige aanspraak had, terwijl anderen, en onder dezen de heer SÄNGER, op eene gelijke belooning konden bogen, indien de waarheid aan hunne zijde was.” En hiermede liep deze zaak af, terwijl den heer VAN DISSEL echter ’s Konings welgevallen betuigd werd wegens zijne handelingen ter zake, in O. I. vroeger verricht. In ieder geval echter was het

zeker dat althans beiden, SÄNGER en VAN DISSEL, de eersten zijn geweest die in onze Indische bezittingen niet schroomden om onderzoekingen op cholera-lijken — destijds naar het schijnt als eene gevaarlijke zaak beschouwd — uit te voeren (1).

Wat nu de resultaten van die lijkopeningen aangaat, vonden wij in de door VAN DISSEL omgewerkte, door SÄNGER, aan het geneeskundig bestuur te Batavia ingezondene en in het dagblad, de *Indo-Chinese Gleaner* No. 11, Januari 1820, geplaatste mededeeling, dat verschillende congestie- of ontstekingsverschijnselen, zoo wel van buikorganen als van de herzenvliezen, aangetroffen waren. De behandeling, destijds vrij algemeen tegen de cholera morbus in gebruik, was de zoogenaamde Engelsche methode, bestaande in het toedienen van 1 scrupel calomel en 60 druppels laudanum, onmiddelijk opgevolgd door een zeer warm bad, tot de pols zich verhief en transpiratie ontstond, waarna de lijders door SÄNGER, in een soort van dampbad werden geplaatst, daargesteld door potten warm water onder eene, van matras of matje ontdane krib te plaatsen die rondom door matten enz. omgeven was, opdat de warme waterdamp niet zou ontsnappen. Nu moest de patient de cholera tinctuur gebruiken (een mengsel, waarin tinctura columb., cinnamom., cardamom. of lavendul. compos. met spirit. arom. en aq. menth. voorkwamen). Soms, wanneer geen beterschap intrad, werden de calomel en laudanum herhaald en met de baden (waarvan een patient er 20 gebruikte en genas) voortgegaan. Bijzonder nut werd toegeschreven aan indompeling van het hoofd in het warme waterbad. Met deze methode genas SÄNGER, van 96 cholera patiënten er 71, eene uitkomst, inderdaad niet ongunstig te noemen, wanneer alle die lijders aan cholera asiatica geleden hebben. Het gevondene bij de lijkopeningen deed hem echter er toe besluiten, dat de gewone wijze van handelen, „dadelijk met excitantia en calida, niet alleen bij vele menschen nimmer ter genezing kon leiden, maar integendeel doodelijk worden, en daarentegen deze gevallen

(1) Wij merken hier de toevallige omstandigheid op, dat vele jaren daarna een Officier van gezondheid der Marine, Jhr. J.L.C. POMPE VAN MEERDERVOORT, de eerste wetenschappelijke lijkopening in Japan deed. (Zie Ned. Tijdschr. v. geneesk. 1860, bladz. 17 en 18.) Dit geschiedde op den 9den Sept. 1859.

antiphlogistica, derivantia en calmantia bij voorkeur schenen te vereischen." Volgens den Chirurgijn en chef van het O. I. leger ASMUS (1) had, toen 30 jaren geleden, de cholera morbus te Batavia „echter niet zoo vernielend als uwe opgaven zijn," geheerscht en was destijds het voornaamste hulpmiddel opium in groote doses geweest.

Het recept tegen de cholera morbus, van den Med. Doctor DOORNICK, goedgekeurd door den genoemden Chirurgijn en chef was, als volgt:

neem: 3 wijnkelken vol brandewijn,
60 druppels Laudanum,
8 druppels Ol. menth. pip.;

meng dit te zamen en verdeel het in drie gelijke deelen. Bij het eerste toeval der ziekte moest onmiddelijk één deel genomen, en met de twee andere deelen, „volhard" worden, wanneer de lijder niet dadelijk verlichting gevoelde. Bij buitengewone hevigheid der symptomen werd aanbevolen „onmiddelijk 8 à 9 grein calomel te doen gebruiken, voor dat men de eerste dosis van bovengemeld mengsel gaf." Aan eene vrouw moest ½ wijnglas pro dosi, aan een kind (tot aan de 10 jaren) „een theelepel vol" gegeven worden.

Reeds sedert geruimen tijd waren van verschillende zijden bedenkingen ontstaan tegen sommige scheepsstraffen, waaronder voornamelijk die van „*kielhalen*" gerangschikt werd. Ook de Chirurgijn majoor MARINKELLE vond aanleiding zijne denkbeelden over dit onderwerp te ontwikkelen en den Inspecteur generaal aan te bieden, die ze, met zijne consideratiën voorzien, den Minister deed geworden (2). Dit vraagstuk werd verder van verschillende zijden overwogen en bestudeerd, ook door het Hoog militair gerechtshof; er werden echter ten slotte geen termen gevonden om veranderingen in de strafwetten voor te dragen, doch eenige bijzondere voorschriften gegeven, omtrent de toepassing van het kielhalen. Eenige jaren later, in 1836, deelde de Chirurgijn der 2de klasse JONCHEER zijne bedenkingen mede over eenige straffen op de schepen gebruikelijk, vooral het zoogenaamd „*uit de hand afstraffen*" die insge-

(1) Brief aan SÄNGER, 15 Dec. 1819.
(2) Min Res. 23 Oct. 1829.—

lijks rijpelijk onderzocht, tot nuttige maatregelen aanleiding gaven, ter wering van het soms onbedachtzaam toepassen van lijfstraffen op de schepen.

Intusschen had in 1830 de opstand in de Zuidelijke gewesten van het Rijk plaats, waardoor uitbreiding van de navale macht, vooral op de rivieren en de verschillende toegangen van het Rijk, eene noodzakelijkheid werd. Op de rivier de Schelde werden 2 hospitaalschepen in dienst gesteld om de evacuatiën, die veelal ten nadeele van de zieken waren en niet altijd konden plaats vinden, zoo veel mogelijk te vermijden, althans tot de lichtere gevallen te beperken. Er was nu ook een talrijker geneeskundig personeel benoodigd en van de aangebodene diensten der bereids gepensionneerde Chirurgijns majoor ROBIJN en DAALDEROP werd voor de *Waterloo* te Willemsoord en bij de *Armade* in de *Kille* gebruik gemaakt. De Chirurgijns majoor COURT en DAUM werden, de eerste met den dienst in de vesting Vlissingen en het toezicht in het 4de en 5de distrikt van Zeeland, de laatste met den dienst bij de Kanonneerbooten op de rivier de Schelde belast. DAUM bevond zich tijdens de belegering der Citadel van Antwerpen op het Vlaamsch Hoofd, waar in plaats van op een ziekenschip, de zieken van af 1832 (1) aan den wal in eene ziekenzaal werden opgenomen. Op de *Euridice*, met andere schepen en kanonneerbooten voor Antwerpen gestationneerd, bevond zich MARINKELLE bijgestaan door den Chirurgijn der 2de klasse DE JAAGER. Ten einde in sommige plaatsingen te kunnen voorzien moest tot den maatregel der tijdelijke indienststelling van Chirurgijns der 3de klasse overgegaan worden, ofschoon, bij de Marine, slechts tot een zeer beperkt getal. Het scheen toch dat er bij de Nederlandsche geneeskundigen, misschien door de tijdsomstandigheden opgewekt, meer verlangen, om in den Zeedienst te treden kon opgemerkt worden, waardoor men in staat was eenigen als Chirurgijns der 3de klasse in het vaste korps op te nemen. Ook nam men ten gevolge van de nu plaats vindende meerdere promotie eene gunstiger stemming bij het korps waar en met grond gelooven wij te kunnen onderstellen, dat ook in die dagen de geneeskundige dienst der Marine zich met eer van hare verplichtingen gekweten heeft.

(1) Min. Res. 23 Febr. 1831.

Maar er naderde een vijand deze oorden, geduchter dan de oorlog: de cholera asiatica maakte haren eersten grooten tocht over de aarde. Wel was zij voor vele Chirurgijns majoor der Marine eene oude bekende, door hen in Oost Indië meermalen ontmoet en bestreden; daarom mag het verwondering baren, dat de Regeering toen zij, om zich tijdig op de hoogte der zaak te stellen, eene Commissie van onderzoek benoemde, waarvan de Eerste Officier van gezondheid van het leger, BECKERS, lid was, niet op het denkbeeld kwam of gebracht werd den eenen of anderen, men had ruimte in de keuze, van de Officieren van gezondheid der Marine aan die Commissie toe te voegen. Aan hunne ondervinding scheen toch overigens eenige waarde gehecht te worden; althans mocht het eene onderscheiding genoemd worden, toen naar aanleiding van 's Konings aan den Inspecteur generaal te kennen gegeven verlangen, de Chirurgijn majoor VAN OVERSTRATEN aangewezend werd (1) zich in de nabijheid van het lustslot het *Loo* te bevinden, ten einde oogenblikkelijk hulp te kunnen verleenen. De quarantaineplaatsen te *Wieringen* en de *Tien gemeten* werden voor de opname en zuivering van besmette schepen ingericht en MARINKELLE en FOLLING aldaar respectievelijk met den dienst belast (2) met toezegging „dat, als zij zich loffelijk van hunnen plicht zouden kwijten, een voorstel ter hunner belooning aan den Koning zoude gedaan worden." Van tijd tot tijd was het noodzakelijk, derwaarts schepen met landverhuizers ter zuivering van het schip en geneeskundige behandeling der opvarenden, te zenden; onder dezen was de sterfte dikwijls niet onbelangrijk, zoo als b. v. op de *Tien Gemeten* in 1832, in 10 dagen, van zeker schip, 24 overleden (3). Aan den Chirurgijn der 2de klasse BERLINER werd te Rammekens dezelfde betrekking opgedragen en ook een Chirurgijn op de kanonneerboot te Lobith geplaatst. Aan de in het Nieuwe Diep tot cholera hospitaal ingerichte korvet de *Eendragt*, ook te *Wieringen* en de *Tien gemeten*, verstrekte men op voorstel van MARINKELLE *verwarmings- en verdampingstoestellen*, beschreven door Dr. KIEHL in zijn werk: *Aan*

(1) Min. Res. 5 Aug. 1832.

(2) o. a. Min. Res. 14 en 27. Juli 1831. — (3) Min. Res. 20 Aug. 1832.

wijzing om aan de cholera zieken eene dadelijke hulp te verleenen. De Inspecteur generaal van zijne zijde, had reeds eene circulaire aanschrijving (1) aan de Eerst aanwezende Officieren van gezondheid bij de verschillende garnizoenen toegezonden, met betrekking tot de voorbehoeding van den Aziatischen Braakloop en stelde nu voor (2) deze aanschrijving, als van algemeene strekking zijnde, met in achtneming der noodige wijzigingen, aan de Officieren van gezondheid tot richtsnoer en de schepelingen ter opvolging te doen geworden, waaraan door het Departement van Marine (3) gevolg gegeven werd. Tevens een exemplaar van het *Algemeen Verslag nopens den aard enz. van den Aziatischen Braakloop*, door de bovenvermelde Staatscommissie samengesteld, aan de Eerst aanwezende Officieren van gezondheid toegezonden. Toepassing van het reeds eenige jaren vroeger door den Chirurgijn majoor der Marine FEUCHTER (4) aanbevolen *Pruisisch blaauwzuur* als middel tegen deze ziekte, is niet gebleken.

Ofschoon niet in eenen hevigen graad, openbaarde de cholera asiatica zich toch hier en daar op de oorlogschepen. Aller-eerst op de flotille voor Antwerpen, alwaar zij menig slachtoffer eischte, uitgebroken, trad zij ook op de Schelde, te Hellevoetsluis en in minderen graad op het wachtschip te Vlissingen op; het Nieuwe Diep bleef geheel verschoond. Te Hellevoetsluis, aangebracht door een van Rotterdam gekomen koopvaardijmatroos, verspreidde zij zich ook onder de burgerij en scheen de toestand aanvankelijk zoo ongunstig, dat de Eerste Officier van gezondheid BECKERS (vermoedelijk plaatsvervanger van den Inspecteur generaal) derwaarts gezonden werd (5) om den gezondheidstoestand der equipage van de *Amstel* en van de flotille te onderzoeken. In zijn daarop uitgebracht rapport (6) wordt o. a. opgemerkt, „dat de geneeskundige behandeling der cholera lijders en de ijver welke de Eerst aanwezende Officier van gezondheid aan den dag legt, alsmede de verpleging der zieken, niets te wenschen overlieten." — BECKERS betoogde ook bij deze gelegenheid het

(1) 24 Mei 1832. — (2) 28 Juli 1832. — (3) Min. Res. 29 Juli 1832.
(4) Min. Res. 31 Juli en 2 Oct. 1829.
(5) Min. Res. 8 Juli 1833. — (6) 9 Juli 1833.

doelmatige, om het buiten het fort gelegen oude Marine hospitaal tot het verplegen dezer lijders in te richten, waaraan echter geen gevolg gegeven werd. — Verder verplaatste men gedurende den winter (1832 — 1833) de quarantaine dienst van *Wieringen* naar de *Eendragt* in het Nieuwe Diep.

Middelerwijl vonden, meerendeels op voorstel van den Inspecteur generaal, onderscheidene verbeteringen in den geneeskundigen dienst der Zeemacht plaats. Bij voortduring werden de Officieren van gezondheid, zoo veel de dienst en hunne bijzondere omstandigheden zulks veroorloofden, naar 's Rijks hospitaal te Utrecht gedetacheerd, waarbij met welwillendheid werd gehandeld, met het doel, ze in de gelegenheid te stellen hunne bekwaamheden te vermeerderen of de vereischte examina af te leggen. Voortaan werd eene zekere hoeveelheid *chloruretum calcis liquidum* bij den voorraad geneesmiddelen op de schepen meegegeven met een voorschrift omtrent het gebruik van dat zuiveringsmiddel (1). Men maakte de Officieren van gezondheid opmerkzaam, dat zij door tijdig in te zenden aanvragen den aankoop, soms tot buitensporig hooge prijzen, van geneesmiddelen in de West Indiën hadden te voorkomen. (2) de Inspecteur generaal steeds bekend zou zijn met al hetgeen in het korps omging en al dadelijk zijn advies zou kunnen geven, werd bepaald dat alle verzoeken van de Officieren van gezondheid, alvorens die aan de maritieme autoriteiten aangeboden werden, aan zijne beoordeeling onderworpen moesten worden (3). Omtrent de aan boord der schepen onder behandeling komende zieken en gekwetsten werd een register aangehouden, waarin alles opgeteekend moest worden, wat inlichting kon geven omtrent de oorzaken, die tot het ontstaan daarvan hadden medegewerkt. Voor hunne verpleging werden op de schepen zeildoeksche kotten in de plaats van de tot nu toe gebruikelijk houten kribben medegegeven (4). Een nieuw model conduite rapport werd vastgesteld (5) en eene algemeene regelmaat voor de studie tot aflegging van het examen voor eenen hoo-

(1) Min. Res. 23 Dec. 1828.
(2) Min. Res. 1. April en 4 Aug. 1830. — (3) Min. Res. 2 April 1831.
(4) Min. Res. 30 Sept. 1834. — (5) Min. Res. 28 Sept. 1838.

geren rang, toegezonden. In navolging van hetgeen bereids bij de Landmacht had plaats gevonden, werd de weinig sierlijke uniform der Marine Geneeskundigen veranderd en hun eene passender kleeding gegeven (1). Eenige gevallen van pokziekte, op het fregat de *Maas* in het Nieuwe Diep, gaven aanleiding, dat de Chirurgijns majoor van de 3 wachtschepen herinnerd werden aan hunne verplichtingen, ten aanzien der inentingen met koepokstof van de zoodanigen, die zich bij de Marine verbonden (2). Er werden ook eenige bepalingen omtrent de betimmering en inrichting van de Apotheken op de schepen gemaakt. Het kader der Officieren van gezondheid werd met 2 Chirurgijns majoor van den 1sten rang vermeerderd, daarentegen bepaald, dat in de beide onvervulde plaatsen van Opper Chirurgijn, *voor als nog*, niet voorzien zou worden, omdat bij de tegenwoordig mindere uitgebreidheid der Eskaders buiten 's lands, het toezicht over den geneeskundigen dienst daarbij zeer gevoegelijk aan eenen Chirurgijn majoor van den 1sten rang kon opgedragen worden (3). Vooruitgang was dus in dezen maatregel voor het korps niet te bespeuren en het is, wij herhalen het, inderdaad opmerkelijk te zien, hoe zorgvuldig, van den kant van het geneeskundig bestuur, de benoeming van Opper Chirurgijns vermeden werd. Want de redeneering, dat zij gemist konden worden gaat niet op, daar bij hetzelfde voorstel (4) de Chirurgijns majoor van de wachtschepen te Willemsoord en te Vlissingen belast werden met de diensten aan die betrekking verbonden en sedert 1830 een algemeen toezicht over den geneeskundigen dienst van de armade op de Schelde, zoo immer, in die tijden noodzakelijk geweest was. Ook bij het eskader in O. I. was zoodanig toezicht zeker niet overbodig. Er moeten dus andere reden bestaan hebben, die, sedert de Inspecteur generaal HARBAUR het bestuur in handen had, aanleiding gaven daarin niet te voorzien, ofschoon wel het uitzicht op eene zoodanige bevordering eenigszins levendig gehouden werd. Het valt moeilijk daaromtrent in andere redeneering te treden; alleen

(1) Kon. Besl. 18 Nov. 1833. — (2) Min. Res. 23 Jan. 1838.
(3) Kon. Besl. 15 Maart 1834.
(4) Min. Res. 8 Maart 1834.

zij opgemerkt, dat door het toekennen van den rang van Kapitein-Luitenant aan den oudsten Chirurgijn der Marine in de zeehavens, de inspectiën aldaar, vreemd genoeg, van tijd tot tijd, door eenen Eersten Officier van gezondheid van het leger (den militairen rang van Majoor bezittende) gedaan, feitelijk zouden zijn vervallen. Dat deze inspectiën zeer stootend waren bleek voldoende uit de koele ontvangst, welke die autoriteit bij zijne komst in de zeeplaatsen veelal te beurt viel. Verder werd het getal der 3de Chirurgijns met 10 vermeerderd, ten einde eene geregelde aanvulling der vacaturen mogelijk te maken (1). De noodzakelijkheid werd betoogd van op alle schepen de Officieren van gezondheid door een ziekenoppasser te doen bijstaan (2). Bij uitbreiding van de bestaande bepalingen stelde men vast, dat de Officieren van gezondheid, die zich in afwachting van pensioen op nonactiviteit zouden bevinden, de geneeskundige praktijk bij de burgers konden uitoefenen (3).

Het vormen van plannen voor een Marine hospitaal te Willemsoord, waartoe de Eerste Officier van gezondheid BECKERS en de Chirurgijn-majoor van den 1sten rang EFTING in commissie werden gesteld, dagteekent ook onder dit bestuur (4).

Eene voortdurende bron van ongenoegen en ontevredenheid, die zich dikwijls reeds den eersten dag der indienststelling van een oorlogschip openbaarde, en ook nu weder bij herhaling op het tapijt werd gebracht, was de *huttenkwestie*. Zij was reeds eene oude grief, en wij zagen reeds vroeger, dat ook de Opper Chirurgijn COIKAAS er de opmerkzaamheid op gevestigd had. Dikwerf, ja meestal, dit valt niet te ontkennen, werden de hutten aan boord door de Kommandanten onder de leden van het état majoor zóó ingedeeld, dat de kleinste ruimte en de minst aanzienlijke plaats den Geneeskundigen ten deel viel, niettegenstaande zij in hunnen geassimileerden rang soms veel ouder in dienst waren dan de Zeeofficieren, waarmede zij geplaatst waren. Sommige Kommandanten, en deze schenen bij het ontbreken van iedere vaste bepaling dienaangaande het meest in hun recht, begrepen, dat de in-

(1) Kon. Besl. 27 Mei 1840.
(2) Min. Res. 28 Sept. 1840. — (3) Kon. Besl. 25 Juni 1840.
(4) Min. Res. 27 Sept. 1837.

wendige regeling van de geheele scheepsdienst aan hun was opgedragen; bijgevolg ook de verdeeling der hutten. Anderen die zeker geen gezette studie van het Crimineel Wetboek voor het Krijgsvolk te water, in verband met het Reglement van Krijgstucht, gemaakt hadden, beweerden daarentegen, zoowel voor deze als voor andere omstandigheden, dat de Officieren van gezondheid altijd de jongsten van hunnen geassimileerden rang waren. Een en ander had ten gevolge, dat onophoudelijk aan den Inspecteur generaal hierover klachten werden ingediend, terwijl een aantal Officieren van gezondheid daardoor alleen genoopt werden ontslag uit den Zeedienst te nemen. De Inspecteur generaal BERNARD behandelde dan ook deze zaak zeer ernstig en drong bij herhaling op het vaststellen van bepalingen dienaangaande, bij het Departement van Marine aan. „Reeds sedert eenen geruimen tijd," zoo schreef hij o.a. (1), „zijn door het geneeskundig personeel bij de Zeemagt bij mij klagten ingebragt, dat zij steeds als jongste in orde met de Zeeofficieren van gelijken rang worden aangemerkt en behandeld, waaruit wordt afgeleid welk verblijf hun aan boord van Zr. Ms. Schepen en vaartuigen van oorlog moet worden aangewezen. In hoeverre deze gevolgtrekking op wettig gezag gegrond is, of slechts geboren wordt uit eene willekeurige denkwijze is mij onbekend (2). Dan hoe dit zij, de daadzaak bestaat en het Geneeskundig personeel bij de Marine ondervindt daardoor vele onaangenaamheden en vernederingen, waartegen het zich bij geen mogelijkheid kan verzetten. Intusschen komt het mij wenschelijk voor, dat zoowel in het belang der dienst als van de individus zelve, eene verandering ten goede in deze worde daargesteld. "Nadat nu ten gevolge zijner vertoogen het gevoelen van onderscheidene autoriteiten was gevraagd, van wie de Vice Admiraal RUIJSCH eene uitvoerige regeling der zaak voorstelde, bleef alles bij het oude; alleen werd den Vlag Officieren, met de monstering der schepen belast, meerdere malen de last opgedragen, zich van het behoorlijk logement der Officieren van gezondheid te over-

(1) Dato 11 Juli 1837.

(2) Het is vreemd, dat ook de Inspecteur generaal verzuimde zich hieromtrent beter te vergewissen.

tuigen. Dat echter eene inspectie over het logement der Officieren, wanneer het schip zeilree lag, niets te beteekenen had en veranderingen daarin op dit tijdstip ingevoerd, geheele stoornis in de harmonie onder de leden van het état major zouden veroorzaakt hebben, springt ligt in het oog.

Intusschen was ook de aandacht van den Inspecteur generaal door een Chirurgijn majoor van de Marine gevestigd op de aanleidende oorzaken tot dysenterie, waardoor de schepelingen binnen de keerkringen, op reis naar O. I., meermalen hevig aangetast werden (1) en waren eenige voorstellen tot voorbehoeding ingediend. Na daarop het gevoelen van de binnengaats in dienst zijnde Chirurgijns majoor gevraagd te hebben, bracht BERNARD die onder de aandacht van het Departement van Marine, ter zooveel mogelijke bewaring en bevordering van de gezondheid der equipages van 's Konings Schepen (2). In hoofdzaak bestonden de aangeprezen prophylactica 1o. in de aanbeveling van op lange zeereizen een of meer havens aan te doen, ten einde de equipage 8 of 14 dagen ververschingen te verschaffen; 2o. dat aan den matroos, behalve het water 't geen de kok voor de bereiding der spijzen ontving, ten minste $1^1/_2$ kan drinkwater daags werd verstrekt, waarvan een gedeelte zou kunnen worden afgezonderd ter bereiding van thee of koffie. Sommige Chirurgijns majoor waren van oordeel, dat er zoo veel mogelijk gedurende de reis open watervat moest gehouden wor-

(1) Misschien gaf meer bijzonder aanleiding hiertoe de groote sterfte onder de equipage van het fregat *Palembang*. Met eene bemanning van 350 koppen den 5den September 1833 van het Nieuwe Diep naar O. I. gezeild, arriveerde het schip den 2den Januari 1834 ter reede Padang en had toen reeds 18 overledenen. Na een verblijf van ruim twee jaren in O. I. en gedurende de thuisreis in het begin van 1836, (de buiten dienststelling vond te Willemsoord plaats op den 15den Mei 1836) stierven van de bemanning nog 112, dus in het geheel 120 personen. Bovendien verdronken 3 schepelingen en bezweken nog 4 ingescheepte passagiers op de tehuisreis. Het moet bevreemden, dat deze belangrijke sterfte niet tot het instellen van eene geneeskundige *enquête* leidde, omtrent de oorzaken die haar te weeg brachten. Epidemische ziekten hadden op de *Palembang* niet geheerscht. In de inrichting van het schip kon de oorzaak niet zijn, daar gedurende latere indienststellingen en terwijl hierin geene verandering gebracht was, de gezondheidstoestand der equipage voldoende kon genoemd worden.

(2) Missive 9 April 1835.

den, onder behoorlijk toezicht van een schildwacht; 3o. het verstrekken van 2 buikgordels aan den matroos; 4o. in de plaats van houten badkuipen, die op lange reizen lek worden, stelde men voor, kuipen van zink of blik mede te geven; 5o. werd eenige toevoeging in den ziekenkost wenschelijk geacht, namelijk: goede bouillonkoekjes, eieren in zand of kalkwater gelegd, sago, gedroogd fruit, port- en maderawijn. Gedeeltelijk werd aan deze voorstellen gevolg gegeven door het verstrekken van smakelijker bouillonkoekjes, en van port- en maderawijn.

Als een ingrijpende maatregel ter voorkoming van dysenterie in O. I. kan beschouwd worden de verstrekking van gefiltreerd water aan de schepen te Batavia en te Soerabaja. Ook eene wijziging in de Indische schafting, waardoor o. a. in plaats van arak voortaan jenever verstrekt werd, bracht hiertoe veel bij.

De gezondheidstoestand der schepelingen van de eskaders in de Oost- en West Indiën gaf overigens wel aanleiding tot het nemen van deze of andere maatregelen. Moeraskoortsen, vooral ook dysenterie, kwamen veel voor op de schepen, ter kuste van Java of van Sumatra gestationneerd. In de West Indiën had de *Echo* veel te lijden, eerst van gele koorts, daarna van eenen aanhoudenden ziekenlijken toestand der equipage. Ter Westkust van Afrika kwamen, in 1838, vele zieken voor op de *Amphitrite*, waarop de Chirurgijn majoor van den 3[den] rang DUMONT en de Chirurgijn der 3e klasse SLOT dienden, bij gelegenheid eener expeditie onder het opperbevel van Generaal DE VEER en waarbij de Chirurgijn majoor SCHILLET met het bestuur van den geneeskundigen dienst belast was. De aan den wal gedetacheerde Chirurgijn SLOT onderscheidde zich bij deze gelegenheid bijzonder.

Na het eervol ontslag, in 1841 (1) aan BERNARD onder toekenning van pensioen gegeven, trad Dr. P. L. BECKERS, als Inspecteur van den geneeskundigen dienst der Landmacht op, met de bepaling, dat hij in afwachting der vervulling van den post van Inspecteur generaal van den geneeskundigen dienst der Land- en Zeemacht, met de werkzaamheden daaraan verbonden belast zou zijn. Zijne benoeming tot laatstgenoemden rang geschiedde op den 8[sten] December 1843. Vele omstandigheden

(1) Kon. Besl. 9 Maart 1841. —

deden vermoeden, dat nu pogingen zouden gedaan worden om den geneeskundigen dienst der Marine op te beuren, waartoe ook aanleiding gaf eene nieuwe organisatie bij het korps der Landmacht, in 1841 ingevoerd, (1) waarbij, ofschoon op den voet van vrede gebracht, de geneeskundige dienst met 5 Hoofdofficiersplaatsen vermeerderd en ook verbetering in de tractementen gebracht was. Nu wist men, dat door den toenmaligen Minister van Marine, VAN DEN BOSCH, gaarne in eene betere regeling der vooruitzichten van de Officieren van gezondheid, die altijd in verband staat met eene behoorlijke uitoefening van den dienst, ware getreden, en dat door hem aan den Inspecteur BECKERS de vraag was voorgelegd, (2) of, en zoo ja, in hoeverre, de voor de Landmacht thans vigeerende bepalingen ook op den geneeskundigen dienst der Zeemacht van toepassing zouden behooren te worden gemaakt. De gelegenheid brak dus voor den Inspecteur spoedig aan, en was uiterst gunstig, om van eene goede gezindheid te kunnen doen blijken. Het antwoord hierop (3), een uitgebreid betoog, hoofdzakelijk in vergelijkingen tredende omtrent de inkomsten en de rangen der Zeeofficieren met die der Officieren van gezondheid, zoowel hier te lande als bij andere natiën, — moest bewijzen, dat het instellen van hoogere betrekkingen dan die van Chirurgijn majoor van den 1sten rang, met rang van Luitenant ter Zee der 1ste klasse of Kapitein bij de Landmacht, doelloos zou wezen, omdat bij ons geene maritieme inrichtingen bestaan, waarbij men met vrucht van de Officieren van gezondheid met den rang van Hoofdofficier zou kunnen gebruik maken en zelfs, wanneer men eene vloot van 10 à 15 schepen in zee zou zenden, dan nog eene dergelijke Hoofdofficiers betrekking overbodig zou wezen, gelijk de ondervinding zulks in 1816, bij het eskader in de Middellandsche Zee, geleerd had, enz. Dat met dit betoog een vonnis over de nieuwe inrichting van den geneeskundigen dienst bij het leger geveld werd, schijnt den Inspecteur BECKERS niet opgevallen te zijn, terwijl het niet voorzichtig was de ondervinding in 1816 met den Opper Chirurgijn KRABACHER verkregen, in te roepen, want tegenover dezen, met den Marine-

(1) Kon. Besl. 5 Maart 1341.
(2) Min. Res. 30 Maart 1841. — (3) Missive 21 April 1841.

dienst geheel en al onbekenden Geneesheer, staat de ervaren OOIKAAS in O. I., wiens aldaar bewezen diensten door zaakkundigen niet overbodig waren geacht. Intusschen was het toch volgens den waarnemenden Inspecteur generaal noodig, „goedgunstig het lot der Officieren van gezondheid bij de Marine te verbeteren" en daarom stelde hij voor: geen Hoofdofficieren aan te stellen, zoodat de 2 organiek bepaalde Opper Chirurgijns nu voor goed vervielen. In stede van 18 Chirurgijns majoor van den 1sten en 2den rang, wilde hij 12 Officieren van gezondheid der 1ste klasse, met rang van Luitenant ter Zee der 1ste klasse; de Chirurgijns majoor van den 3den rang werden door hem op nieuw ter zijde gezet; er zouden Officieren van gezondheid der 2de klasse (rang van Luitenant ter Zee der 2de klasse) zijn, in welken graad, met 6 vermeerderd, de laatstgenoemde Chirurgijns majoor en de Chirurgijns der 2de klasse samengesmolten werden, terwijl de Chirurgijns der 3de klasse nu Officieren van gezondheid van diezelfde klasse genoemd zouden worden. (1) Ook strekte de belangstelling van BECKERS zich tot de regeling van den geneeskundigen dienst bij het korps mariniers uit en „in de veronderstelling dat 's Ministers welwillende bedoelingen zich mede zouden uitstrekken tot de Officieren van gezondheid, bij dit korps geplaatst" werd in overweging gegeven om voortaan geen Chirurgijn majoor meer bij den stafen het depôt te hebben, daar door een Officier van gezondheid der 2de klasse behoorlijk in den dienst kon worden voorzien; verder die der 3de klasse bij de divisiën te supprimeeren.

Voor beide korpsen intusschen, zoowel van de Marine als van de mariniers, werd voorgesteld, in plaats van borduursels, de

(1) Volgens het voorstel zouden de Officieren van gezondheid der 1ste klasse weder in 3 klassen verdeeld worden, respectievelijk met een activiteits tractement van f 2400, f 2000 en f 1600, nonactiviteit f 1600, f 1400 en f 1200, pensioen f 1200, f 800. en f 800; 12 officieren van gezondheid der 2de klasse met een activiteits tractement van f 1200, en 24 van f 900, zouden een vast tractement respectievelijk van f 1000 en f 900 en een pensioen van f 400 hebben. Voor de 3de klasse werd f 780 activiteits tractement, geene nonactiviteit en f 350 pensioen voorgesteld. Deze, en die der 2de klasse zouden, nonactief zijnde, aan 's Rijks hospitaal te Utrecht ter hunner instructie geplaatst worden, overeenkomstig Zr. Ms. besluit, van den 12en April 1820.

Officieren van gezondheid de epauletten te doen dragen van de militaire rangen, waaraan zij geassimileerd waren.

Deze voorstellen van BECKERS werden voorloopig aangehouden; het scheen alsof de Minister verrast was over hunne eenvoudigheid, ofschoon zij zich door goedkoopte anders wel aanbevolen. Dit mag misschien hunne aanbeveling geweest zijn bij den Minister RIJK. die, na den heer VAN DEN BOSCH opgetreden, ze in overweging nam. Zij hadden de organisatie van 1842 ten gevolge. (1) Over het algemeen volgde dit Hoofd van het Departement van Marine het voorstel van den Inspecteur; echter werd het nonactiviteitstractement van de Officieren van gezondheid der 1ste klasse teruggebracht op *f* 1400, *f* 1200 en *f* 1000, en geen gevolg gegeven aan het voorgedragene omtrent de epauletten en het verplicht verblijf van de Officieren van gezondheid der 2de en 3de klasse te Utrecht gedurende hunne nonactiviteit. Voor het korps mariniers werd het door den Inspecteur voorgestelde plan gevolgd, waarom de daarbij dienende *Chirurgijn majoor* SEIDEL, nu eene *nieuwe benoeming kreeg tot Officier van gezondheid der* 2de *klasse met rang van de* 1ste *klasse.* Levendig intusschen zullen eenigen onzer zich de verbazing en teleurstelling van het korps herinneren, toen het Recueil van Zeeorders den inhoud van die bepalingen ter algemeene kennis bracht. Gelukkig voorwaar, dat de belangstelling van den Minister voorkwam, dat in den Zeedienst grijs geworden Chirurgijns majoor, waaronder van 35 en 40 effectieve dienstjaren, tot het dragen van epauletten, voorgeschreven voor eenen subalternen militairen rang, verplicht werden.

Vervolgens stelde men eenige bepalingen op de bevordering vast (2) die nu zou geschieden, voor *drie vierde* volgens ancienniteit, mits het vereischte examen afgelegd hebbende en voor *een vierde* volgens keuze, onder dezelfde gehoudenheid; terwijl de laatste bevorderingen vermeerderd en de eerste verminderd zouden worden, wanneer onder die eersten zich geen genoegzaam aantal bevond, die een behoorlijk examen konden afleggen, doch moest men in iederen rang ten minste drie jaren gediend hebben, alvorens tot dien hoogeren rang bevorderd te

(1) Kon. Besl. 5 Nov. 1842

(2) Kon. Besl. 28 Maart 1843.

kunnen worden. Dit besluit werd later gewijzigd (1) en vastgesteld, dat de Officieren van gezondheid der 2de en 3de klasse, wanneer zij 3 jaren in hunnen rang gediend en een voldoend examen afgelegd hadden, of zij al dan niet de oudste in rang waren, ter benoeming voor eene hoogere betrekking konden voorgedragen worden; dat Officieren van gezondheid der 3de klasse bij de Landmacht, bij gebrek aan het noodige personeel bij de Zeemacht, voor de betrekking van 2de klasse bij de Marine in aanmerking zouden worden gebracht en alsdan rang zouden nemen volgens hunne anciënniteit bij de Landmacht; terwijl nog eenige bepalingen werden gemaakt ten gunste van hen, die buiten de gelegenheid waren geweest zich tot het examen voor te bereiden, daar die, wanneer zij na behoorlijk afgelegd examen bevorderd werden, hunne anciënniteit terug zouden verkrijgen. Nu werd ook de bepaling van toepassing verklaard (2), dat wanneer de Officieren van gezondheid der Marine burgergeneeskundige graden wenschten te erlangen, de daartoe noodzakelijke examina niet mochten afgenomen worden dan op vertoon van de toestemming van den Directeur generaal voor de Marine, ter verkrijging waarvan de belanghebbenden zich tien jaren aan den Zeedienst moesten verbinden.

De detacheeringen aan 's Rijks hospitaal te Utrecht, ter voortzetting der studie, waren onder dit bestuur in volle kracht; zelfs werd daarbij zoo groote voortvarendheid aan den dag gelegd, dat aan eenige Officieren van gezondheid bijna den tijd niet gelaten kon worden, na eene afwezigheid in de Oost- of West Indiën van 3 — 4 jaren, hunne familie en andere betrekkingen op eene voegelijke wijze te bezoeken. Het mag op goede gronden betwijfeld worden of de drijfveer hiertoe altijd alleen in het verschaffen van wetenschappelijk voordeel, dat men aan die plaatsingen verbonden achtte, gelegen was, en of niet nevenbedoelingen het hare daartoe bijbrachten. Te Utrecht aangekomen, moesten zij soms denzelfden dag, zoo als vroeger geschiedde ten tijde van BRUGMANS, voor de Commissie verschijnen en moest er een tentamen afgelegd worden, waarvan de uitslag den Kandidaat onbekend bleef, doch van den belangrijk-

---

(1) Kon. Besl. 7. April 1844.
(2) Kon. Besl. 17 Juni.

sten invloed op zijne bevordering en latere toelating tot het examen scheen te zijn. Hiertoe werd meestal geheel onverwacht de order door den Inspecteur generaal gegeven, namelijk, wanneer niet hernieuwde plaatsing aan boord en zeereis, daarna weder detacheering en tentamen, soms bij opvolging nog 2 of 3 malen, daaraan voorafgingen. Het is hoogst waarschijnlijk, dat voor de Geneeskundigen der Zeemacht destijds eene soort van *concours* was ingesteld. Van eene reis teruggekomen moest men namelijk, bij een tentamen blijken geven of de studie al dan niet bijgehouden was; daar volgde misschien zekere klassificatie op; de minst geschikten voor den hoogeren rang werden bij gelegenheid of noodzakelijkheid, weder geplaatst en de kundigeren, die in aanmerking konden komen tot bevordering, legden na eenige voorbereiding het vereischt examen af. Wanneer nu een en ander, behoorlijk gereglementeerd, met voorkennis van den belanghebbende geschied ware, zou er vrede mede genomen zijn, maar dit was niet het geval en daarom mocht wel zoodanige handelwijze onbepaald afgekeurd worden, ook bij de overtuiging, dat allen die er van invloed op waren, eerlijk en rechtschappen handelden. Dat deze gang van zaken, welke met nog een aantal aan den Zeedienst vreemde, ongewone omstandigheden gepaard ging, eenen onaangenamen, ontmoedigenden indruk, die zelfs buiten het geneeskundig korps weerklank vond, te weeg bracht, was te verwachten. Er was echter buitendien aan dat, in zeker opzicht onbestemde en geheimzinnige, nog het nadeel verbonden, dat het een schijn van recht voor de onbillijke klachten of de beweringen van achteruitstelling van sommige Officieren van gezondheid gaf, die, bij gemis van eene voldoende openbaarheid niet wedersproken konden worden, terwijl de bepalingen op de bevordering niet van dien aard waren, dat de schijn van partijdigheid en van voor- of tegen ingenomenheid belet werd. Bij die herhaaldelijk aan het hospitaal te Utrecht afgenomen tentamina schijnt gebleken te zijn, dat sommige Officieren van gezondheid zich niet met dien ijver op de beoefening van hun vak toelegden, als wenschelijk was, waarom eene aansporing daartoe door middel van het Recueil van Zeeorders door den waarnemenden Inspecteur generaal werd rondgezonden, een maatregel, die, onder dezen vorm genomen, de sterkste afkeuring te beurt viel.

Het was eene beleediging het geheele korps aangedaan, waardoor zelfs een ongegrond wantrouwen op de schepen, jegens de Officieren van gezondheid had kunnen ontstaan.

De voortdurende incompletie maakte den dienst voor de Officieren van gezondheid der Marine gedurende deze jaren uiterst afmattend. In Oost Indië waren onderscheidene door klimaatziekten bezweken; van anderen werd de terugkomst naar Nederland vertraagd omdat eenige expeditiën tegen Zeeroovers of oproerige Vorsten plaats moesten vinden, waardoor de Officieren van gezondheid echter meermalen in de gelegenheid kwamen van hunne heelkundige vaardigheid de bewijzen te leveren. In de West Indiën verleenden zij hulp, in het bijzonder de Officier van gezondheid SMIT, bij de ongelukkig uitgevallen immigratie-onderneming aan de Saramacarivier. (1) Wel nam de Regeering, voorgelicht door den Inspecteur generaal, verschillende maatregelen om in die onvoltalligheid te voorzien, die echter slechts weinig gunstige resultaten ten gevolge hadden. Wij rekenen daaronder oproepingen in de Nederlandsche, Duitsche en Oostenrijksche dagbladen; toekennen van *f* 100 verhooging, dus *f* 1000 tractement voor het 2de twaalftal der Officieren van gezondheid van de 2de klasse (wier getal met een gelijk getal vermeerderd werd) (2) met bepaling dat die bezoldiging zou worden toegekend naar hunne rangschikking bij het korps (3); eenige veranderingen in de uniform enz. Een voorstel van den Inspecteur om eene tienjarige verbindtenis te vorderen van de

---

(1) Wij gelooven hier eene meer uitgebreide opgave van de expeditiën welke, in O.I., zoo menigvuldig voorvielen, en ook namen van Officieren van gezondheid die er bij tegenwoordig waren, te kunnen achterwege laten, daar zeker het grootste gedeelte van het korps bij opvolging daaraan heeft deel genomen. Onderscheidene Officieren van gezondheid werden op voorstel van hunne militaire overheden en van de Gouverneurs generaal der Oost- of West Indische bezittingen, gedecoreerd, eenigen met de Orde van den Nederlandschen Leeuw, anderen met die der Eikenkroon, een enkele met de Militaire Willemsorde.

(2) Kon. Besl. 13 Mei 1844.

(3) Vreemd genoeg werd hieraan bij de uitvoering van het besluit niet voldaan door van boven af te tellen, waardoor het toekennen der verhooging afhankelijk werd van de promotie van jongere ambtgenooten; dit was zeker niet volgens den geest of den letter van het besluit en werd ook bij geen ander korps zoo uitgelegd.

Geneeskundigen die zich in den Zeedienst wenschten te begeven, vond bij den Minister tegenkanting. Nuttig was de bepaling, dat jaarlijks 6 kweekelingen, voor rekening van het Departement van Marine, aan 's Rijks kweekschool voor militaire geneeskundingen geplaatst zouden worden (1) tot een getal van 24, onder toekenning van eene toelage van *f* 400 's jaars, van welken maatregel de Marine de gewenschte vruchten getrokken heeft.

Zien wij aldus eenige bemoeiingen van den Inspecteur generaal BECKERS tot vermeerdering van het personeel vruchteloos worden, dewijl, wat door aanvulling gewonnen werd, overtroffen was door de demissiën en betreuren wij het, dat zijn werkzame geest den geneeskundigen dienst der Zeemacht uit geen ander en beter oogpunt wist te beschouwen, maatregelen op de scheeps hygiëne toepasselijk, door hem aan het Departement van Marine voorgesteld, zijn slechts aangetroffen in de aanbieding (2) van eene nota, getrokken uit een Fransch tijdschrift. (3) Nu was onder zijn bestuur eene nieuwe en dringende aanleiding ontstaan om wenken te geven voor eene voldoende hygiënische inrichting der Oorlogschepen, daar in die jaren de herschepping van de Zeil- in de Stoommarine aangevangen is.

Onder de Officieren van gezondheid echter scheen zich eenige lust tot openbare beweging in wetenschappelijken zin te ontwikkelen. De Chirurgijn majoor Dr. SCHILLET maakte *Een geneeskundig verslag der expeditie ter Westkust van Afrika*, onder bevel van den Generaal majoor VERVEER, gedurende de maanden Juni, Juli en Augustus 1838 (4) bekend; later deelde hij (5) zijne denkbeelden *Over de vermeende ongezondheid van het eiland Onrust* mede; bereids had MARINKELLE zijn *Rapport sur l'ophthalmie qui règna à bord du Vaisseau de S. M. le Waterloo en* 1827

---

(1) Kon. Besl. 27 April 1844. — (2) 25 April 1846.

(3) Ann. d'hyg. publiq. et de méd. lég. Jan. 1846. pag. 189. volgens het oordeel van den Minister behoorden de daarin voorgestelde plannen tot de zoodanige, die de duidelijkste kenmerken droegen, dat de voorsteller niet met de gesteldheid der schepen nauwkeurig genoeg bekend was en waren zij dien ten gevolge niet van dien aard om daarvan de toepassing nuttig te achten. (Min. Res. 6 Juni 1846, 74).

(4) Nederl. Lanc. Jrg. 1841—1842.

(5) Tijdschr. toegew. aan het Zeewezen. Redt, J. M. OBREEN 2de reeks 10de dl. 1850.

(1) in het licht gegeven. GRUELMANN gaf *De beschrijving van een nieuw toestel voor de breuk van de onderkaak* door Dr. HARTOG (2); KELK schreef *Over meningitis cerebro-spinalis subarachnoidea, met zwarte verweeking van den oesophagus* (3) en maakte *Heelkundige waarnemingen* bekend (4); VAN HATTEM deed mededeelingen *Over de Zeeziekte,* naar PELLACHIN'S voorlezing in de Académie des Sciences over dit onderwerp (5). Ook waren belangrijk: VAN WESSEM'S *Waarneming omtrent de ontwikkeling van insectenlarven in den sinus frontalis en het antrum Higmori* en de observatie van SLOT, *Over eene spondylarthrophlogosis met verzakkings abces op den rug, ontlasting van den etter langs luchtpijp en mondholte, gevolgd door genezing* (6). Verder de *Proeven* van SMIT, (7) *met het Collodion op aetherische Xyloïdine oplossing, genomen in 's Rijks Hospitaal te Utrecht.* TERBEEK had bij gelegenheid zijner promotie tot Medicinae Doctor, eene *dissertatie* bekend gemaakt *de Elephantiasi Surinamensi.*

Het had de aandacht der Regeering getrokken, dat de bevordering bij het korps Officieren van gezondheid der Zeemacht schaars was en tevens dat er zoo zelden gelegenheid scheen te zijn tot toekenning van eervolle onderscheidingen. Dit gaf aanleiding tot eene aanschrijving van het Departement van Marine, waarbij den Inspecteur generaal BECKERS werd in overweging gegeven, voordrachten ter bevordering, enz. in te dienen (8). Doch hierop werd door hem geantwoord, (9) „dat hij geene voordracht tot rangsbevordering van Officieren van gezondheid (der Marine, n.l.) (10) kon indienen, alsmede tot pensionneering, uit gebrek aan het benoodigde personeel, en dat

(1) Journal médic. de la Néerlande.
(2) Uitgegeven te Amsterdam, DE GREBBER, 1840.
(3) Nederl. Lancet, jaarg. 1845 — 1846.
(4) Ibid. Jaarg. 1846 — 1847en 1847 — 1848.
(5) Tijdschr. toegew. aan het Zeewez. 7de dl. 1847.
(6) Beide waarnemingen in het Nederl. Lancet, 1847 — 1848.
(7) Ibid 1848 — 1819. — (8) Min. Res. 24 November 1846, No. 6.
(9) Missive 25 Nov. 1846.
(10) En toch waren er op dat tijdstip Officieren van gezondheid binnen 'slands dienende, die billijke aanspraak konden maken om, na afgelegd examen tot de bedoelde rangsbevordering in aanmerking te worden gebracht.

hij betreurde, door de Officieren van gezondheid der Marine voor ditmaal niet in staat gesteld te zijn, om de voordracht tot eene belooning te kunnen doen."

Met den aanbouw van het Marine hospitaal te Willemsoord was krachtig voortgegaan, waardoor het mogelijk werd die inrichting op den 1sten Januari 1842 te openen. De Officier van gezondheid der 1ste klasse MARINKELLE trad hier als *Eerst aanwezende* op; het ziekenschip de *Maria Reijgersbergen* werd met denzelfden datum buiten dienst gesteld. Te Hellevoetsluis vond de verpleging der zieke schepelingen minder doelmatig op een tot ziekenschip ingericht oorlogsvaartuig plaats. Ter regeling van den dienst van het Marine hospitaal ontwierp de Inspecteur generaal BECKERS de benoodigde reglementen en later ook een nieuw Reglement op den geneeskundigen dienst der Zeemacht (1). Voor eene destijds veel opzien barende zaak, de verplaatsing namelijk van het Instituut der Marine van Medemblik naar Breda, wegens veronderstelde ongezondheid van eerstgenoemde plaats, werd verder zijne tusschenkomst ingeroepen (2) en eene geneeskundige Commissie, bestaande uit 3 Eerste Officieren van gezondheid van het leger benoemd, die zich ter beoordeeling van de zaak te 's Gravenhage vereenigde en aldaar haar rapport uitbracht. (3).

De vele werkzaamheden van verschillenden aard, waaronder vooral de bemoeiingen voor het concours behoorden, 't geen voor de bevorderingen van het geneeskundig personeel der Landmacht ingesteld was (4), hadden, naar het schijnt, het overigens sterk gestel van den Inspecteur generaal BECKERS vroegtijdig ondermijnd, waardoor hij zich genoopt zag zijne functiën neer te leggen, en op zijn verzoek den 11den November 1850 gepensionneerd werd (5).

En hiermede meenen wij het gedeelte van deze „geschiedkundige nasporingen" 't geen op de Zeemacht betrekking heeft, te

(1) Kon. Besl. 6 April 1848. — (2) Res. 12 Jan. 1850. —(3) De conclusie van dit rapport (niet de zaak die hier buiten beoordeeling blijft) werd door de Regering der stad Medemblik in haar adres aan den Koning, dato 10 Maart 1850, naar het voorkomt, op de gelukkigste wijze bestreden.

(4) Levenschets van BECKERS, door Dr. J. M. E VAN GHERT.

(5) De heer BECKERS overleed te Aken, den 19den Augustus 1851.

moeten eindigen. In losse trekken deelden wij de voornaamste bijzonderheden mede betreffende de geneeskunde bij het Nederlandsche Zeewezen, waarbij wij een tijdvak van ruim 3 eeuwen overzagen. Wij teekenden er tevens de verschillende besturen, van den Staat, van de Zeemacht, of den geneeskundigen dienst van het leger bij aan, welke een min of meer belangrijken invloed op den geneeskundigen dienst der Marine hebben uitgeoefend. Wij merkten daarbij de trapsgewijze ontwikkeling en den vooruitgang van eene betrekking op, waarvan het niet te ontkennen is, dat zij eenen belangrijken invloed op de inrichting van het geheele scheepsleven uitgeoefend heeft en waarvan aangetoond werd, dat zij nagenoeg altijd den aanstoot tot den trapsgewijs verbeterden stoffelijken toestand der schepelingen heeft gegeven. Zij wist aan hare roeping te beantwoorden; wanneer oorlogs- en zeerampen of kwaadaardige ziekten de bemanningen der schepen teisterden en nam in verschillende richtingen in bloei en aanzien toe, toen ook Neerlands' Zeemacht door macht en roem uitblonk; en met voldoening kan terug gezien worden op een verleden, dat niet zonder verdienste was, zij het ook door sommigen uit onkunde of aanmatiging meermalen miskend. Aan haar was het niet te wijten, dat later toegepaste, onjuiste beginselen en onhandige maatregelen den vroegeren lust en naijver geheel schenen uit te zullen dooven. Moge dit nu bij het terugzien op de oorzaken daarvan, ons niet verwonderen, voorzeker moeten wij het als een bedroevend verschijnsel aanmerken, ook omdat het onvermijdelijk op de richtige uitoefening der geneeskunde op de schepen van nadeeligen invloed zal geweest zijn.

Die tijden echter zijn voorbij; nu oefent een geheel veranderde, wettelijke toestand, zijnen invloed uit op de inrichting van de Geneeskunde in het algemeen; die zal ook in het bijzonder zijne gevolgen doen gevoelen op die der Zeemacht, zoowel in wetenschappelijken als in administratieven zin. En, met terzijde stelling van hersenschimmige wenschen of eischen, is het niet te betwijfelen, dat de Geneeskundigen der Marine voortaan, bij voortdurende, nauwgezette plichtsbetrachting en bestendigen gelijken tred met de wetenschap, 't geen ook buiten het korps moet blijken, de vruchten zullen plukken van eene voldoende waardeering van hunnen dienst, voor welker behoorlijke

vervulling, altijd uitgebreide wetenschappelijke kennis, veel zelfbeheersching en dikwijls opofferingen van verschillenden aard gevorderd worden. Bovendien staat vast, dat zij die zelfvoldoening zullen smaken, welke uit de overtuiging van nuttig te zijn, voor ieder, die zijnen plicht betracht, onder alle omstandigheden geboren wordt.

Wij gaan nu over tot de beschouwing van den geneeskundigen dienst op de schepen der Oost- en West Indische Compagnie.

VIJFDE GEDEELTE.

VAN 1602—1800.

(GEOCTROOIEERDE OOST INDISCHE COMPAGNIE).

NADAT de Nederlandsche handel, ten gevolge van verschillende belemmeringen, vooral van den kant van Spanje en Portugal, op het einde der 16e eeuw, in hare eigenaardigheid als makelaar en vrachtvaarder, vele moeilijkheden en verliezen had ondervonden, was de ondernemende koopmansgeest, in een tijd, toen in geen enkele richting stil gezeten werd, er weldra op bedacht, havens en landen in andere werelddeelen op te zoeken, waar hij, liefst uit de eerste hand, de voortbrengselen van den grond of kostbare koopwaren kon inslaan en tevens andere goederen ter markt brengen. Maar dat waren ver afgelegen, door groote zeeën afgescheiden, veelal onbekende landen op het Oostelijk gedeelte van den aardbol gelegen en

(1) Het kwam niet ongepast voor hier eenige weinige, doch voor ons doel voldoende bijzonderheden, omtrent den oorsprong, de uitbreiding, de macht, enz. der Oost Indische Compagnie te doen voorafgaan. Wij stellen ons voor dit ook later, voor zooveel de West Indische Maatschappij aangaat, te verrichten. Hierover handelen breedvoeriger Jhr. Mr. J. C. DE JONGE, *Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen* 1ste dl., en Jhr. Mr. J. K. J. DE JONGE, *De Opkomst van het Nederlandsch gezag in O. I.*, welke schrijvers voor deze inleidende beschouwing geraadpleegd en gevolgd werden.

Dr. G. F. P.

nog als bedekt met een geheimzinnig waas, waarheen den bereids ingewijden, zoo als in Portugal, op de doodstraf verboden was den weg te doen kennen.

Het was derhalve geen gemakkelijke zaak zich de noodige aanwijzingen daartoe te verschaffen en tot de uitvoering van de vaart op de landen, beoosten de Kaap de Goede Hoop gelegen, over te gaan. Het schijnt echter, dat op last van eenige Amsterdamsche kooplieden, een vertrouwd persoon zich in 1592 — 1594 te Lissabon ophield, onder het voorwendsel van handelszaken uit te oefenen, maar inderdaad om de geheimen van de Oostersche vaart te ontdekken. Dit blijkt uit zekere remonstratie, aan de Staten van Holland door de eerste ondernemers van de vaart op Indië aangeboden, luidende: „die remonstranten sijn in den jaere 1592 met seeckeren persoon versproocken en overeengecommen, ten eijnde hij hem tot Lisbona in Portugal soude transporteeren en aldaar secreete informatie nemen op het stuk van den Oost-Indischen en Molukschen handel metten aancleven van dijen, en omme den voors. persoon te beter te bewilligen, (alsoo 't nyet sonder groote pericule en was omme lyf ende goet te verliesen) hebben eenige der voors. Bewinthebberen denselven seeckere coopmanschappen medegegeven", enz. Ook wist Ds. PETRUS PLANCIUS zich meester te maken van 25 zeekaarten en van „de geheimen", van de zeevaart naar de Oost- en West Indiën, Afrika en andere landen, hem door BARTHOLOMEO DE LASSO, Cosmograaf en meester in de Zeevaart van den Koning van Spanje, geworden. Nu konden die verre tochten met beter kans op goeden uitslag ondernomen worden, en, voorzien van betere gegevens voor het vinden der lengte op zee, waardoor meer bijzonder REYNIER PIETERZ. VAN TWISCH en vooral den zoo even genoemden PLANCIUS (1) zich bekend en beroemd maakten, met meerdere zekerheid den grootendeels onbekenden weg der Indische Zee worden ingestevend. Weldra werd door 9 kooplieden een Compagnieschap te Amsterdam opgericht, tot het uitrusten van 4 schepen „voor eene reize op de landen, liggende voor-

(1) Zoo als men weet kozen deze geleerden de afwijking der kompasnaald tot middel om de lengte op zee te vinden. Hierop was echter bereids door COLUMBUS gewezen.

by de Cabo de Bona Esperanza", bemand met 248 koppen en gewapend met 64 stukken geschut. Ieder schepeling was aandeelhouder in de onderneming, voor het bedrag van 2 maanden gage. Den 2den April 1595 naar zee gegaan, zeilden deze schepen de Kaap de Goede Hoop om, verder langs Madagascar, naar Straat Sunda, bezochten Bantam, Madura en Bali en keerden langs de Z. O. kust van Java naar Europa terug. Deze eerste tocht, die $2^1/_2$ jaar duurde, was niet gelukkig, ofschoon zij de Nederlanders in de gelegenheid stelde het eerste contract met een Javaansch Vorst, den Sultan van Bantam, te sluiten. Bijzonder kenmerkte hij zich door verdeeldheid, slecht bestuur en ruw gedrag tegenover den inlander; één schip werd door brand vernield en $^2/_3$ der schepelingen bezweken aan ziekten en accidenten.

Reeds in het begin van Juli, op de uitreis, (23^0 30' Z. Br.) werden velen door scheurbuik aangetast; dit getal vermeerderde dagelijks, zoodat na het omzeilen van Kaap Angullas naar eene haven gezocht moest worden, om verversching tot voordeel voor de zieken te bekomen. Dit gelukte, vooral wat versch vleesch aanging, en voor een oud broodmes konden zij van de wilden een geheelen os koopen. Den 3den September, toen zij op St. Lourens (Madagascar) ankerden, was de gezondheidstoestand zeer ongunstig, en de sterfte werd er zoo belangrijk, dat zij een klein eiland, 't welk tot begraafplaats diende, den naam van „het Hollandsche Kerkhof", of dien van „Doodeneiland" gaven. Groot voordeel ondervonden eenige lijders aan scheurbuik, onder behandeling zijnde van J. JANSZ. en Mr. JOOST, Chirurgijns van de schepen, dat ze nu aan den wal verpleegd konden worden, ofschoon hunne veiligheid in den beginne veel te wenschen overliet, daar ze zelfs eenmaal 's nachts door de wilden geplunderd en sommigen hunner door steenen of wapens gekwetst werden (1). Reeds toen betaalden velen der eerste Oost Indievaarders den tol aan de ongezonde stranden van Madagascar, die zich in deze eigenaardigheid gelijk zijn gebleven.

Ofschoon nu die eerste tocht geen stoffelijke voordeelen

(1) Overgenomen uit het *Journaal van den adelborst Frank van der Does*, bij DE JONGE, *Opkomst van het Ned. gezag, enz.*

voor de ondernemers opleverde, had hij ondervinding doen verkrijgen en weldra ontstonden meerdere Compagnieschappen om Indië te bevaren, hetzij *langs de Kaap om*, of langs den weg *bij Zuid Westen om*. Deze vereenigden zich echter allen op aandrang en met overleg van de Regeering van het Gemeenebest, ten slotte, in 1602, in de oprichting van de Generale geoctrooieerde Oost Indische Compagnie. Deze Maatschappij werd door een privilegie gewaarborgd, tegen de mededinging van een ieder, in het drijven van handel op Oost Indië, beoosten de Kaap de Goede Hoop, of door de Straat van Magelhaen en mocht in die landen verbindtenissen aangaan, sterkten doen bouwen en Overheden aanstellen, onder voorwaarde, dat de deelneming in die groote Maatschappij elken Nederlander werd opengesteld (1). Zij bestond 200 jaren en werd bestuurd door 17 Bewindhebbers, gedelegeerden van de verschillende Kamers, zoo als die van Amsterdam, waar, bij afwisseling met Middelburg, de hoofdzetel van het Bestuur was, er acht, Middelburg vier, de Maze en het Noorder Kwartier ieder twee afvaardigden. Het 17de lid werd beurtelings door iedere Kamer aan de Vergadering voorgesteld en met meerderheid van stemmen benoemd. Aanvankelijk, van 1602 — 1615, bouwde de Compagnie tweeërlei soort van schepen, namelijk, *schepen*, van 300 — 400 lasten, in den regel 130 voeten lang, en *jachten*, metende 80 lasten met eene lengte van 96 voeten. Overigens ontstond er al spoedig zekere ongelijkheid in de grootte der schepen, met welker aanbouw intusschen zoo krachtig werd voortgegaan, dat in 1616, behalve vele kleinere vaartuigen, 45 schepen in de vaart waren. In 1623 telde de Maatschappij reeds 77 schepen onder haar gebied; in 1649 waren alleen in Oost Indië 87 Compagnieschepen aanwezig, en in 1659 steeg dit getal tot 108. Nu waren er reeds 3 dekschepen van 170 voet lengte en, toen het zwaarste oorlogschip van den Staat 400 tonnen mat, bezat de Maatschappij bereids schepen van 800 tonnen, en later zelfs van 1000. Het grootste schip van de Marine tot aan den Munsterschen vrede was van 600 tonnen.

Het was te verwachten, dat zoo spoedig de schepen der Compagnie zich in de Indische wateren zouden vertoonen, botsin-

(1) Resol. Stat. Gen. 20 Maart 1602.

gen met Spaansche en Portugesche Oorlogsvaartuigen aan de orde van den dag zouden zijn, daar de Regeering van deze Staten beweerde, een uitsluitend en door den Paus bekrachtigd recht, op de vaart in die streken te bezitten. De Nederlandsche schepen werden daarom, alhoewel tot het vervoer van handelsartikelen ingericht, bewapend en zelfs veel sterker dan de Oorlogschepen van den Staat, zoodat men reeds in 1607 een schip van 40 stukken en twee schepen van 36 — 38 stukken had, welke wapening, te gelijk met een grooter charter, daarna nog aanmerkelijk toenam. Zoo ingericht, waren zij in staat zich te verdedigen en konden, waar het pas gaf, ook tot den aanval overgaan.

Er waren dus kuil-, driedeks- en kleinere schepen, als jachten, pinassen en dergelijke. Toen echter, in de 18de eeuw, typheuze koortsen, vooral op de kuilschepen, hevig heerschten, misschien ook nog om andere redenen, werd het een vraagstuk (eenen vasten regel scheen daaromtrent nog niet aangenomen) welke van beiden, kuil- of driedekschepen, de voorkeur verdienden, zoowel uit een zeevaartkundig en handels-, als uit een hygiënisch oogpunt. Ja, zelfs geleerde genootschappen bemoeiden er zich in die tijden mede (want de geheele Natie hield zich met het Zeewezen bezig) om sommige vraagstukken op zeevaartkundig of hygiënisch gebied op te doen lossen, en zoo schreef het Zeeuwsch Genootschap van Wetenschappen in 1777 eene prijsvraag uit, *welke schepen van* 140, 150 *en* 155 *voeten lang, zoo met een openen of gedekten kuil, in allen deele de bekwaamste, nuttigste en voordeeligste voor haren dienst waren, zoo tusschen Europa en India varende, als in de Indische zeeën zelve gebruikt wordende.* Voor de beide beste en meest voldoende beantwoordingen van dit vraagstuk werd door den Directeur van het Genootschap een gouden en een zilveren eerepenning toegekend. De eerstgenoemde onderscheiding viel te beurt aan EZECHIEL LOMBARD, Opper Chirurgijn in dienst van de Oost Indische Compagnie, terwijl de zilveren penning werd toegekend aan W. UDEMANS, Onderbaas van den scheepsbouw van de Maatschappij voor Zeeland, die beiden aan de driedekschepen ver de voorkeur gaven. Zien wij dus hier door den Scheeps Geneeskundige de overwinning behalen op den Scheepsbouwkundige zoowel op zeevaart- als op scheepsbouw-

kundig gebied, meermalen troffen ons, bij het doorlezen van LOMBARD's verhandeling, het heldere van zijne inzichten omtrent hygiënische maatregelen. Ook scheen de beoefening der fraaie letteren hem niet ten eenen male vreemd te zijn (1) en aan zijn naam als geneesheer zekere vermaardheid verbonden te zijn geweest, want UDEMANS, die hem in zijne verhandeling aanhaalt, noemt LOMBARD „den beroemden Scheeps Opper Chirurgijn."

Het volkslogies was, zoo als UDEMANS (2) mededeelt, verschillend, naar mate van een twee- of driedekschip. Behalve de bootsman met zijne maats, die aan stuurboordszijde onder den bak logeerden (de kombuis stond aan bakboordszijde, en hier verbleven de kok en zijn maat), de jongens van de Opper Officieren, die in de zoogenoemde voorkajuit onder het halfdek logeerden en de Opper Officieren zelve, waren de overige manschappen op een tweedekker in het tusschendeks, hetgeen op een schip van 150 voeten, circa 100 voeten lang, 39 voeten breed en voeten 7½ hoog was. Dit was het verblijf voor 310 — 320 man, waaronder gerekend zijn de Konstabel en zijne maats, alsmede de Ondermeesters, Bosschieters, enz.; want ofschoon deze lieden in de Konstabelskamer logeerden, waren zij insgelijks tusschen de 2 onderste dekken maar door een schot van het volkslogies afgescheiden. Op een driedeksschip was voor het volk niet alleen het tusschendeks, maar ook het kuildek beschikbaar, waar men zeer gemakkelijk 100 man kon plaatsen.

Maar over het algemeen was volgens HUSSEM (3) het tusschendeks op de O.I. schepen niet hoog, waarvan het bezwaar toenam, wanneer in zee de geschutpoorten waren dichtgebreeuwd; het bovendek was niet met een roosterwerk voorzien

---

(1) Zoo eindigde hij ieder hoofdstuk in zijne Prijsverhandeling met eenige dichtregelen, waarin soms geen onaardige wending opgemerkt werd, b. v.. waar hij, na de betere eigenschappen der driedekschepen beschreven te hebben, eindigt:

Helaas twee schepen in den nood,
Vol vrees voor schipbreuk op de stranden;
't Is nacht, men ziet de klippen branden:
Die 't minst afdrijft, loeft uit den dood.

(2) UDEMANS, Prijsverh. over de O.I. schepen, pag. 344.

(3) HUSSEM, Prijsverhandeling over de rotkoortsen op de O. I. Schepen Middelb. 1778. pag. 150.

maar met een doorgaand, dicht dek; veeltijds moesten de patrijspoortjes gesloten worden, zoodat de eenige toegang voor de lucht het groot luik, de koksluikjes en het achterluik waren. Want het voorluik bepaalde zich alleen tot het kabelgat en was door een houten beschot van het tusschendeks afgescheiden. Dit was ook het geval met de konstabelskamer, waardoor het volkslogies zeer verkort werd. Verder namen de kisten en kooien van het volk het overblijvende gedeelte van de ruimte meerendeels in, zoodanig, dat somtijds de kisten tot aan het bovendek toe opeengestapeld waren.

In de alzoo beschreven, bekrompen ruimte, die tevens weinig luchtwisseling toeliet, werden, zoo als wij zagen, ongeveer 300—400 menschen gehuisvest, die door hunne tegenwoordigheid de atmospheer in hooge mate verontreinigden. Hiertoe brachten bij de uitwasemingen van spijzen, de rook van de kombuis, (wanneer die in het tusschendeks geplaats was, want niet altijd was zij onder den bak), de natte kleederen van 't scheepsvolk bij regenachtig weer, de damp der lampjes of smeerbakjes met kabelgarens des avonds, en de stank der uitwerpselen van sommigen, die te lui of te ziek waren om naar het galjoen te gaan.

Alle deze bezwaren werden nog aanmerkelijk vergroot bij het aanwezen van vele zieken, en vooral als, liggende in Texel of zeilende in de Noordzee en het Kanaal, stormachtig weer met regen ontstond, wanneer de luiken met presenningen overdekt of de weinige luchtkokers gesloten werden, zoodat nagenoeg alle toegang voor de buitenlucht afgesloten was.

Nu waren de zieken, wanneer er stormweer was, alles behalve veilig in dit verblijf. Soms stond er, door overkomende zeeën, zooveel water tusschendeks, zoo als op de *Bleijswijk* (1), „dat men, nadat het weder bedaard was, 19 lijken tusschendeks vond, die niet alle hunnen natuurlijken dood gestorven, maar meest verdronken waren," en „op het schip *Voorberg* verdronken op dergelijke wijze wel 15 menschen."

Eenige nadere bijzonderheden, omtrent het op de *Bleijswijk* voorgevallene, treffen wij aan in den volgenden brief van den

(1) E. LOMBARD, Prijsverh. over de O. I. Schepen en aldaar het Rapp. van DE ROO, Schipper van de *Bleijswijk*.

Opper Chirurgijn J. DEN ENGELSMAN aan den Heer SERVAAS VAN DE COPELLO, Med. Doctor te Middelburg en luidende aldus:

„Het droevig ongeluk, dat ons te beurt gevallen is met dit Ed. Compagniesschip *Bleijswijk*, op de reis van het vaderland naar Frankrijk, ben ik genoodzaakt en verpligt aan UEd. te schrijven; voor het eerst, het getal der zieken en dooden, die wij gedurende de reis gehad hebben, ten tweede het verlies van rondhouten, zoo masten als stengen en lekkagie van het schip wijl wij 4 à 5 voet water tusschendeks gehad hebben, zoodat wij meest alle van kleederen en beddegoed zijn ontroofd geworden, en vele hun leven daarbij verloren hebben; met een woord, daar is niets in het geheele schip of het is bedorven of aan stukken geslagen, of over boord geworpen of van de zee weggeslagen.

„De ziekten, die in het schip regeeren, zijn *febris maligna*, anders *continua* en *putrida* en *diarrhoea*, ook wel eene catarrhale koorts; de oorzaak is deze: zoodra wij in het kanaal gekomen waren, hebben wij, van den 18den November tot den 10den December, meest anders geen weer gehad als storm, hagelbuijen en mist, zoodat het altijd besloten is geweest tusschendeks, en de kleine luikjes mede; ook daarbij altijd water tusschendeks, want een zwaar diep geladen schip zijnde, is met het werken en slingeren, het water, van boven door de lijfnaden naar beneden geloopen en zoo het volk, wanneer het van de wacht komt, slaperig en vermoeid zijnde, en geen droog goed hebbende, met natte kleederen in de kooi gaan leggen slapen. Want in deze omstandigheid geen occasie hebbende het goed te droogen en daarbij de hitte en benaauwdheid van de combuis, gaat ook de moed van de jonge, onervaren matrozen verloren en worden de soldaten droefgeestig en moedeloos, zoodat de meesten daarvan gestorven zijn. Van de bevaren matrozen zijn er weinig gestorven, maar tegenwoordig worden zij al te samen ziek, want de menschen zijn afgewerkt en vermoeid. Daar zijn 2 matrozen van ons volk over boord gevallen en verdronken. Den 28sten November, 's morgens tusschen 8 en 9 ure, vielen in een hevigen storm alle 3 onze masten over boord, en door het overslaan van de zee heeft het water tusschendeks 4 à 5 voet hoog gestaan, zoodat de britsen, daar de zieken op lagen, met al de kisten aan stukken geslagen zijn, waardoor hunne

goederen, als kleederen en beddegoed en dan ook tusschen den 28sten en 29sten dito, van de zieken 19 verdronken zijn en wij geen plaats hebben om de zieken te leggen. Tusschendeks zijn de kisten ook aan stukken geslagen en weggespoeld; ten anderen is ons brood en provisie van verversching bedorven en over boord geworpen. Het grootste ongeluk is, dat mijn medicijnkist is aan stukken geslagen, zoodat alles verloren is, geen pot of flesch is heel gebleven en de kruidenkist is mede aan stukken en de stukken over boord geworpen, zoodat al de kruiden nat zijn geweest van 't zout water; ik heb de beste uitgezocht en gedroogd in de zon, zoodat UEd. wel denken kunt in wat voor een droevigen toestand ik geweest ben. Nog zijn er vele zieken en geen medicijnen, zoodat ik ze enkel maar met goed warm drinken en voedsel, zoo als ik 't best krijgen kan, moet onderhouden. Nu sterven er tegenwoordig dagelijks veel en zijn er vele gestorven van koude en ongemak, want zij hebben geen kleederen, noch kooigoed, noch ligplaats als de kisten; er is geen hout om britsen van te maken; ik verlang maar naar eene goede haven, zoodat het hier ellendig uitziet. Het getal van de zieken is niet hooger geweest dan 70 à 75 (daags) maar dagelijks dooden en vermeerdering van zieken, zoodat het getal thans altijd effen is. Ik verzoek nu zeer ootmoedig aan UEd. om eene kist met medicijnen en kruiden. Mijn ondermeester, genaamd PIETER SNELKENS, is den 13den December 1772 overleden aan eene febris maligna en mijn beide 3de Meesters zijn beide ziekelijk; ik verzoek aan UEd. om een Ondermeester. De 2 Derdewaaks VISSER en AKKERMAN zijn aan die kwaadaardige koorts onderhevig, maar zijn thans niet slimmer. Ik heb nog goeden moed en ben thans nog frisch en gezond, maar met eene zware verkoudheid bezet. Veel heb ik hier moeten uitstaan met al de zieke menschen en heb bezigheden genoeg gehad en, dat het ellendigste is, geen medicamenten en de menschen zoo te zien sterven zonder hulp van middelen............... Ik heb 2 matrozen met hernia, de een mede uit het vaderland gebragt, de andere aan boord gekregen en geen breukbanden hebbende, maar met een simpel bandetje moeten inhouden; ik heb er een gehad met eene zamengestelde fractuur, door een val gekregen; gaat naar wensch. Ik verzoek zeer vriendelijk aan UEd. om nog wat linnen, want ik heb maar 16 lakens meer; velen zijn, door

de omstandigheden waarin wij geweest zijn, met wonden gekomen, zoodat ik tegenwoordig dagelijks 26 man te verbinden heb, zoo groot als klein, en in 't geheel tegenwoordig 62 zieken en 98 dooden, en thans nog zieken die heel gering zijn; de dooden zijn meest soldaten en jonge matrozen ....

„Verder weet ik nog niets nieuws, als de hartelijke groetens van mij aan UEd. en aan UEd. geheel huisgezin; ik wensche UEd. gezondheid, voorspoed, des Heeren zegen; vaartwel, ik verblijve UEd. onderdanigste dienaar,

L'Isle d'Eaux, op de reede, 17 Dec. 1772.

(*get*). JOHANNES DEN ENGELSMAN, *Opper Chirurgijn op 't Ed. Oost Indisch Compagnieschip „Bleijswijk"*.

Zoo kon het zijn op de kuilschepen gedurende de uitreis, maar op de driedekkers waren over het algemeen de omstandigheden gunstiger, door de meerdere ruimte, het minder overnemen van water, en de betere gelegenheid tot ventileeren door de geschutpoorten in den kuil; er bestond ook geen bezwaar op deze bodems 520 manschappen te plaatsen. — Op de retourneerende kuilschepen, die wanneer zij 150 voeten lengte hadden 120 koppen en bij eene lengte van 140 voeten 110 manschappen voerden, was ruimte in overvloed.

Ten einde over het algemeen betere luchtverversching op hare schepen te verkrijgen had de Oost Indische Compagnie sedert de ziekten zich er in heviger mate op begonnen voor te doen, verschillende middelen beproefd. Op nagenoeg alle Oost Indische schepen werden ventilators medegegeven, zoo als de heer VAN SWIJNDRECHT te Rotterdam ze had aanbevolen. Zij konden echter niet onder alle omstandigheden openblijven, waren in ieder geval van te geringe doorsnede en konden alleen versche lucht aanvoeren, maar de bedorvene niet verwijderen, waarom HUSSEM (1) voorstelde eene door: DU HAMEL DU MONCEAU beschrevene, maar door hem gewijzigde *windmouw* toe te passen, waarin wij ons tegenwoordig koelzeil terug vinden. Voor zooveel de blaasbalg ventilators aanging was bepaald (2) dat dagelijks en zoo dikwijls zulks gevoegelijk kon geschieden, gebruik moest gemaakt worden „van de zoogenaamde

---

(1) loc. cit. pag. 200. — (2) Resol. der Zevent. 17 Nov. 1749.

blaasbalg ter voorkoming van ziekte en sterfte onder 't scheepsvolk, waarvan aanteekening in het Scheepsjournaal werd gehouden." Het was ook in overweging genomen om de wijze van SUTTON tot het verkrijgen van de betere luchtverversching in de benedenste deelen van het schip, toe te passen, (1) niet zoozeer uit een menschlievend oogpunt, als om „het verbroeijen en bederven van 's Compagnies goederen te voorkomen;" daar werd echter geen gevolg aan gegeven, misschien ten gevolge der bekend geworden bedenkingen, door WATSON daartegen ingebracht (2).

Voor de zindelijkheid der schepen waren in den Algemeenen Artikelbrief voorschriften gegeven; artikel 56 toch luidt aldus: „en ten einde door stank geen ziekte zouden mogen ontsteken, zullen alle quartieren 's morgens de Schepen reinigen en van buiten en binnen wasschen, en zullen ten minste alle acht dagen eens, of zoo veel meer als de tijd en gelegentheid toelaat, de kisten en wat verder tusschendeks is, opgehaalt, en aldaar behoorlijk gereinigt en schoon gemaakt worden, in dier voegen, als de orders daartoe gegeven komen te dicteeren op poene van 2 maanden gagie voor de Officiers, die verzuimen zullen het volk daartoe aan te houden." Ook in artikel 57 wordt bevolen, „dat niemand zal vermogen zijn gevoeg te doen, nogte ook zijn water maken of lossen binnen de Schepen, anders dan ter plaatse daartoe geordonneert en daar het toegelaten is; nogte ook zijne kleederen nat gemaakt hebbende, zonder uit te trappen, in het schip te laten liggen, op de boete van 10 stuivers, telken reize te verbeuren." Eene dergelijke strekking had ook de order van den 22 October 1733, „dat de Scheeps Officieren ter praeventie, zoo veel mogelijk van de sterfte onder het Scheepsvolk, wel strictelijk zullen worden geordonneert en gelast hare Schepen, in de warmte komende, ten minste om de 14 dagen op te ruimen, te doen zuiveren en berooken, zullende gehouden wezen hiervan bij haar Journaal te doen consteren en aan de Kaap komende, aan den Gouverneur en Raad bij eene ordentlijke verklaring te doen blijken."

---

(1) Resol. Kamer Amsterd. 18 Feb. 1720.

(2) W. WATSON, Some observ. upon Mr. SUTTONS's invention etc. with critical remarks upon the use of windsails.

Daar over het algemeen het charter der Compagnie Schepen grooter en de wapening sterker was dan die der Oorlogschepen van het Gemeenebest, was ook de bemanning talrijker. Zij bestond uit matrozen en soldaten, welke laatsten den dienst van mariniers verrichten; beiden moesten na de aankomst te Batavia „3 jaren in 't land verblijven, alvorens zij van hunne *verlossing* (terugkeer naar Nederland) of verhooging van maandgelden mogten spreken." (1)

Bij de oprichting der O. I. Compagnie hadden volgens VEIRAC (2) de heeren Bewindhebbers, ter aanmoediging van het volk geen andere middelen noodig, dan de hoop op winst. Het gemeen diende de Maatschappij zonder dwang. De volkhouders waren bijna onbekend. Het aangenaam en streelend vooruitzicht van een rijke winst, gegrond op het fortuin van hen, die met volle beurzen herwaarts kwamen, was de ware oorzaak, dat destijds op de schepen geen gebrek aan volk was. In later tijd, toen de gelegenheid om in het Oosten zoo gemakkelijk schatten te verzamelen, schaarscher werd en in deze landen meerdere gelegenheid ontstond om het levensonderhoud te kunnen winnen, werden de schepen trager en trager bemand, en de matrozen, die zich eertijds in genoegzaam getal en gretig aanboden, moesten of door grooter hand- of maandgelden aangemoedigd, of ook door andere middelen tot de dienst als gedwongen worden. Hiertoe werkten vooral de *Volkhouders*, of de door het Scheepsvolk getitelde *Zielverkoopers*, mede.

De soldaten, die op de uitgaande schepen dienden en het onbevaren scheepsvolk (3) waren met enkele uitzonderingen meest vreemdelingen, verzwakt door armoede, geledene ongemakken en vroegere krijgsdiensten, of berooide sujetten, die hun geld op verschillende wijze verspild hadden; troffen de zoodanigen eenen Volkhouder aan, dan waren zij beiden geholpen (4). Die menschen, in de huizen der Volkhouders tot

(1) DE GRAAFF, Oost-Ind. Spiegel pag 43.

(2) VEIRAC, Prijsverhandel. over de rotk. op de uitg. O.I. Schepen. Middelb. 1778. pag. 20.

(3) HUSSEM, loc. cit. pag. 142.

(4) Bij de Engelsche Marine was destijds het physiek gehalte der Oorlogsmatrozen dikwijls niet gunstiger, daar niet zelden matrozen, pas van eene reis naar de Oost-, de West Indiën of de kust van

bemanning van de O. I. schepen bijeenverzameld en opgesloten, werden er niet zelden tot het uiterste gebracht. Er waren vele zoodanige kosthuizen, waar een groot aantal menschen eenigen tijd, ja maanden achtereen opgesloten werden; in een dezer huizen, op den zolder, waren er zelfs ongeveer 300 bijeen, die aldaar dag en nacht verblijvende, geen plaats om te slapen hadden, maar op en onder malkander moesten liggen, waaronder velen waren die er tegen haren zin opgehouden werden. HUSSEM had ook gezien, dat in kelders van zoodanige huizen een groot aantal van deze menschen verblijf hielden, waarvan sommigen er reeds bij de 5 maanden waren geweest en gedurende dien tijd eene zeer verontreinigde lucht hadden moeten inademen. In sommige van die kosthuizen heerschte, inzonderheid in 1771 en 1772, typhus, waaraan er in eenige dagen zooveel stierven, dat men het getal niet durvende opgeven, somtijds 2 lijken in eene kist liet begraven.

Moest nu eene zeereis aanvaard worden, dan rustten de Volkhouders hunne kostgangers arm genoeg uit (1). Want elk ontving 2 blauwe hemden, een hoed, een pije-rok, 2 paar schoenen en kousen, slaapmutsen, 2 kamisolen en linnen broeken, een hoofdpeluw en paardedeken, 6 ponden tabak, een vaatje van 4 kwart brandewijn, 12 tabakspijpen, papier en pennen, een kluwen garen, met eenige naalden en schoenmakerselzen en een Rijksdaalder drinkgeld. Dit alles bedroeg de waarde van nauwelijks 24 gulden. Bovendien namen zij op het Oost Indische Huis, voor 's mans rekening nog een kussen en een bultzak, waarvoor eene maand soldij meer in rekening voor den zeevarenden kwam, waartegen de Volkhouder de transportbrief van de Compagnie à *f* 150 ontving. Hiervan trok hij vooreerst zijn kostgeld af, voor het overige rustte hij den matroos uit, zonder dat de arme gast iets wegens zijne rekening durfde vragen, maar tevreden moest zijn met hetgeen zijn verzorger voor hem gedaan had.

Guinea teruggekomen, voor de Marine geprest, of ook wel lediggangers van de straat of veroordeelden uit de gevangenissen op de schepen geplaatst werden. Zoo als de eerstgenoemden veel aan de scheurbuik leden, waren de laatsten niet zelden de bron, waarvan de besmettelijke ziekten aan boord haren oorsprong ontleenden. (LIND. *Midd. ter bewaring enz.*, vert. door DE WIND).

(1) VEIRAC, loc. cit. pag. 22.

Dit zoo ellendig gehuisvest scheepsvolk genoot verder, gedurende den korteren of langeren tijd van zijn opsluiting, een zeer sober en armoedig voedsel. Elk rantsoen was doorgaans juist genoeg om er van te kunnen blijven leven. Het bestond gewoonlijk uit spek, dat zeer vet, min of meer gerookt en veeltijds bedorven was, uit vleesch van denzelfden aard, slechte riviervisch, aardappelen met vet van spek, grof brood met sterke boter, enz.

Dat onder deze aanstaande Oost Indievaarders geen opgeruimde gemoedsgesteldheid kon heerschen, is licht te verklaren. Er waren toch velen hunner, die vroeger in overvloed geleefd en hunne middelen roekeloos verspild hadden; anderen, door armoede gedrongen, moesten hunne betrekkingen verlaten en spiegelden zich zeker de onbekende toekomst angstvallig voor; nog anderen, die zich in dronkenschap verbonden, zagen thans alle hoop afgesneden om zich vrij te koopen of te ontsnappen. Voor allen waren de ruwe vermaken, waardoor de Volkhouder zijne gasten trachtte te verstrooien, onvoldoende, om ze in eene betere stemming te brengen of te doen blijven, terwijl zij, naar het lichaam en de ziel, een verbazend verschil opleverenden met de bevaren zeelieden, die uit eigen verkiezing de zee tot hun element bestemden en, hoe het ging, ramp noch kommer kenden. Hun veelal ongunstig voorkomen maakte dan ook dat vele kunstgrepen werden in het werk gesteld, om ze bij hunne komst aan boord een dragelijk voorkomen te bezorgen, waartoe men zelfs te baat nam, hunne aangezichten met karmijn te beschilderen.

De *schafting* was volgens vele getuigenissen, vooral op de uitreis, goed, zeer ordentlijk en niemand behoefde gebrek te lijden, dewijl de spijzen in overvloed onder het scheepsvolk werden uitgedeeld. 's Morgens gaf men warme gort met pruimen, boter of vet; 's middags een bak witte erwten en een bak stokvisch met boter of mosterd, uitgezonderd zondag en donderdag, wanneer zij 'middags een bak met grauwe erwten en vleesch of spek kregen. Wekelijks verstrekte men aan ieder 4 pond brood, dagelijks eene kan bier, zoolang de voorraad strekte; ook olie, azijn, boter, Spaansche en Fransche wijn of brandewijn, „zoo veel", zegt DE GRAAFF (1), „als tot gezondheid en

(1) loc. cit.

redelijk onderhoud noodig is." In de Kajuit werd voor de Kajuitsgasten tafel gehouden met tinnen schotels en borden, terwijl ieder van een servet voorzien was. Daar dischte men overvloedig op en schonk wijn en bier over tafel. Voor de zieken kon gedurende de zeereis door den Opper Chirurgijn over den leeftocht, voor de Kajuit bestemd, beschikt worden. Men trof daarbij onder anderen aan, Fransche en Spaansche wijn, boter, Jopen bier, tintwijn, suiker, siroop of honig, gerookt vleesch, gerookte tongen, komijne en Edammer kazen, beschuit, gerookte hammen, turksche boonen, rozijnen, krenten, safraan, verschillende specerijen en eene goede provisie rapen, wortelen en uijen; er waren ook varkens, schapen en kippen aan boord. De Fransche wijn werd als ziekenkost, tot eene hoeveelheid van 2 halve leggers voor iedere 100 koppen medegegeven, ,,die echter (1) ook alleen tot dat gebruik zullen zijn, zoo als ook de 2 1/2 aam tarwe en boekweite meel voor iedere 100 man, alleen ten dienste van de zieken mochten geaffecteerd worden." Somtijds nam men de toevlucht tot vreemde middelen om de kranken eenige versnapering te kunnen aanbieden. Zoo verhaalt DE GRAAFF (2), dat de matrozen, na het passeeren van de linie, toen er veel scheurbuik, roode loop en waterzucht in het schip waren, met strikken en vallen rotten vingen. Nadat men deze dieren den kop, den staart en de pooten afgesneden en 't ingewand uitgehaald had, werden zij gevild en 's nachts in het wand gehangen, vervolgens met water, rijst, wijn, suiker en specerijen gekookt en in de pan gebakken, aan de zieken tot verkwikking gegeven, ,,en smaakten goed, — alsoo sij in lange geen verversching gehad hadden." — De scheepsziekenkost moest overigens door den Opper Chirurgijn op de plaats der destinatie aan den Onder Koopman verantwoord worden. De Geneesheer schijnt hierbij intusschen niet altijd vrij in zijne handelingen geweest te zijn, want DE WIND (3) deelt mede, dat zeker Chirurgijn te Batavia aangekomen, zijn lijstje van de voor de zieken verbruikte wijn aan den Kapitein gaf, (volgens de beschikking van de Zeventienen, dato 30 October 1690, moest eene afzonderlijke rekening gehouden worden van den wijn en drank aan de zieken gegeven), die hem zeide, dat hij niet voor

(1) Resol. der Zevent. 2 Oct. 1760.— (2) REISEN, enz. pag. 5.
(3) loc. cit.

12, maar voor 750 kannen wijn moest teekenen. Toen de Chirurgijn zulks weigerde, werd hij er toe gedwongen door den Onder Koopman van het Kasteel, met de bedreiging van, als hij het niet deed, op een tocht gezonden te worden, waarvan hij niet terug zoude komen. Overigens werd aan den Opper Chirurgijn eene lijst gegeven van de victualie en ververschingen voor de Kajuitstafel bestemd, ter gemoetkomst aan de klachten dat zij, even als wij zagen dat bij de Marine het geval was, eigenlijk niet wisten wat voor de zieken beschikbaar was. In Oost Indië was de Kajuitstafel schraalder, inzonderheid wat de artikelen Fransche wijn, bier, boter en kaas aanging, waarvoor spaansche wijn en arak, rijst in plaats van brood en gevogelte en visch in plaats van vleesch en spek gegeven werden. Onder de scheepsaristocratie van de kajuit werden gerekend, de Opper- en Onder Koopman, Boekhouder en zijn Adsistent, Schipper, Opper Chirurgijn, Opper Stuurman, Kommandeur van de soldaten, Ziekentrooster en soms ook de Onderstuurman en 3de Waak. Ter reede van Batavia gaf de Compagnie in plaats van ververschingen, aan de Kajuitsgasten alle 8 dagen 8 schellingen, benevens rijst, wijn, spek, vleesch, kadjang, olie. azijn enz., waarvan zij eene ruime tafel konden houden. In timmering te Onrust liggende werd de geldelijke tegemoetkoming verhoogd tot 10 schellingen. De Ondermeesters kregen onder die omstandigheden 4 en 5 schellingen kostgeld.

Over het algemeen werd op de uitgaande Oost Indische schepen een spaarzaam rantsoen *drinkwater* uitgedeeld. Aan ieder man gaf men niet meer dan 8 — 10 muschjes water, waaruit volgde, dat de meesten dorst moesten lijden. Daarom beval (1) HUSSEM den „open standert" aan, echter onder behoorlijk toezicht en aanbeveling van er een schildwacht bij te zetten. Ook wilde hij ten einde gebrek aan water te voorkomen, dat de Compagnie eene uitdrukkelijke order uitvaardigde, op de uitreis altijd St. Jago aan te doen, (hetgeen sedert eenigen tijd verboden was) en er water in te nemen, ofschoon men de kwaliteit minder goed oordeelde, maar tot het koken van spijzen voldoende achtte. Nu was het ook in de bedoeling der Bewindhebbers, dat ruimer water verstrekt werd dan de scheepsbevel-

(1) loc. cit. pag. 216.

hebbers deden, want zij bevalen, „dat wanneer onder de linie gekomen zijnde en gedurende de meeste hitte, te varen met een open watervat, wordende niettemin gerecommandeerd behoorlijke zorg te dragen, dat het water niet werd misbruikt noch verkwist." HUSSEM waarschuwde er verder tegen het water niet gedurende de grootste hitte van den dag van den wal te halen, en drukkelijk te bevelen, dat het volk voor 10 uren in den voormiddag weder aan boord moest zijn.

Het ontbrak overigens niet aan maatregelen of proefnemingen waardoor men het drinkwater, dat gewoonlijk aan boord spoedig eenen onaangenamen smaak verkreeg en bedierf, smakelijker of althans bruikbaar trachtte te maken. Vooreerst bestond de bepaling, dat bij de aankomst aan de Kaap de Goede Hoop de nog aan boord voorhanden gevulde watervaten geledigd en het waterruim met versch water voorzien zou worden. Verder werd er van alles aanbevolen om sommige nadeelige eigenschappen die het drinkwater verkregen mocht hebben weg te nemen zooals vermenging met eene zekere hoeveelheid citroen- of limoensap, goeden wijnazijn, wijnsteenroom, geest van koperrood, van zwavel, van salpeter, enz. Volgens DESLANDES (1) spoelde men op eenige Fransche Oorlogschepen eerst de watervaten met heetwater om, waarna er een stuk zwavel in gebrand werd; vervolgens vulde men ze met water, waaronder men eene kleine hoeveelheid geest van vitriool mengde. Zoo doende zou het water zes maanden lang zonder eenig bederf gehouden kunnen worden. Het zwavelen van jarige watervaten, werd ook door de Vergadering der Zeventienen aanbevolen, (2) maar schijnt niet de gewenschte resultaten gegeven te hebben, daar al spoedig de Kamer van Hoorn meldde, (3) dat daardoor „het water zwart was, stinkend en benaauwend voor de borst." Men verleende dan ook machtiging, voortaan in de plaats van het zwavelen, $1^1/_2$ ons spirit. vitrioli per legger bij het water te voegen. (4) Het ontbrak ook niet aan voorstellen

(1) Hist. de l'Acad. d. Scienc. de l'année 1722 pag. 1[illegible]
(2) Resol. der Zevent. 2 April 1774.
(3) Ibid. 20 Maart 1775.
(4) Ook de Eerste Geneesheer van het Deensch Smaldeel. 't welk in 1771 langs de Barbarijsche Kust kruiste. Dr. AASKOW, slaagde niet gelukkiger, toen hij beproefde, door het zwavelen der water-

van middelen om het ingescheepte water voor bederf te vrijwaren, waarmede gewoonlijk eene proef genomen werd, zoo als het geval was met die van JAN DE VREEZE (1) HENDRIK LINDEMAN (2), J. HEEGER (3) en anderen. Van algemeene toepassing schijnen intusschen de door dezen aangeprezen voorbehoedingsmiddelen niet geworden te zijn, evenmin als gevolg gegeven werd aan een voorstel van den hier te lande vertoevenden Gouverneur Generaal IMHOFF, die (4) aan de schepen looden waterbakken wenschte verstrekt te zien, doch waartoe gelukkig niet overgegaan werd „aangezien men zulks hier te lande nooit gezien had". — Wel hoopte men het water goed te zullen houden door op ieder watervat 1 ons kwikzilver te doen. (5) HUXHAM raadde aan onder bedorven water elixir vitrioli te mengen. HUSSEM verkreeg op zijne reizen voldoende uitkomsten, door het water te vermengen met geest van koperrood en van salpeter (spir. nitr. fort.)

De mogelijkheid om aan boord uit zeewater zoet en drinkbaar water te maken werd, toen men het ongerief ondervond van op langdurige zeereizen, in verzengde luchtstreken, slechts een spaarzaam en onvoldoend rantsoen water te kunnen verstrekken, het medegenomen drinkwater gewoonlijk spoedig bedierf en vele ziekten onder de schepelingen ontstonden, een punt van onderzoek en proefnemingen, waarin de Bewindhebbers der Oost Indische Compagnie niet achterlijk bleven en waaromtrent het in hunne bescheiden aangetroffene, hier zoo

---

vaten het drinkwater voor bederf vrij te waren, daar het na verloop van 6 weken op deze wijze behandeld, geheel bedorven was en een walgelijken zwavelachtigen smaak verkregen had. Daar nu het zwavelen der wijnvaten goede uitkomsten gaf deed dit hem, zoo als hij opmerkt, het groot verschil kennen tusschen de zure en de putride gisting. (Le Roy de Méricourt, Etude rétrospective d'hygiène navale: Le journal médical du Docteur AASKOW", volgens de diarii medici navalis in expeditione Algeriensi conscripti annus primus, auctore Urban Brunn AASKOW, M. D. et classis regiae Danicae medico. Copenh. 1774. (Archiv. de méd. nav. Mai 1866.)

(1) Resol. Kam. Amst. 23 April 1657.

(2) Ibid. 14 Jan. 1669.

(3) Ibid. 31 Dec. 1744.

(4) Resol. der Zevent. 7 Aug. 1742.

(5) Resol. Kam. Amst. 30 Aug. 1742.

kort mogelijk vermeld wordt. De eerste, van wien wij aangeteekend vonden, dat hij zich daarmede bezig heeft gehouden, was Doctor AEGIDIUS SNOEK, die in 1620 aannam, door het distilleeren van zout water, zoet en drinkbaar water aan boord van een schip te kunnen maken. Zijn voorstel werd door de Kamer van Amsterdam met welgevallen ontvangen en door haar besloten (1) „*naar eene bequame plaats op het schip Gouda uit sien, tot het stellen van den distilleerketel van* Dr. SNOEK. Eerst echter moest hij (2) in tegenwoordigheid van den Rekenmeester „proeve doen aan land," volgens de conditie met de Zeventienen overeengekomen.

Het schijnt, dat zoowel de proef aan land genomen, als het distilleeren van drinkwater uit zeewater aan boord van de *Gouda,* aanvankelijk voldoende resultaten gaven, want in 1624 (3) werd besloten met Doctor SNOEK „over zijne inventie te accordeeren." *Daar nu zoo ver ons bekend geworden is, vóór hem, niemand, noch in Nederland, noch elders, distilleeren van zoetwater uit zeewater aan boord van een schip voorgesteld, althans werkelijk toegepast heeft, meenen wij* AEGIDIUS SNOEK *als den uitvinder daarvan te moeten aanmerken.*

Het duurde nu tot 1647 alvorens zich nieuwe uitvinders op dat stuk aanmeldden. Toen gaf JOHANNES VERSTEGE (4) voor, dat hij eene bereidingswijze had uitgevonden, waarvan de bekendmaking aan de Compagnie niet alleen tegen de aanzienlijke gelden, welke hij haar schuldig was, opwoog, maar hij bovendien daardoor aanspraak zou kunnen maken op eene ruime belooning. Het werd echter (5) ongeraden geoordeeld met hem te onderhandelen. Zulks schijnt evenmin geschied te zijn met Doctor DAVID ROSINUS ROSIUS, die in 1660 (6) aanbood zijn geheim bekend te maken, als met GOVERT VAN OUDVORST die (7) opgaf door een machine de zouten uit het zeewater te kunnen scheiden. Eerst in 1675 (8) werden proeven genomen met de in-

(1) Resol. Kamer Amst. 22 Octob. 1620.
(2) Ibid. 2 Nov. 1620.
(3) Ibid. 29 Aug. 1624.
(4) Ibid. 6 Mei 1647.
(5) Ibid. 26 Juli 1649.
(6) Ibid. 23 Aug. 1660.
(7) Ibid. 31 Jan. 1661.
(8) Ibid. 14 Juni 1675.

ventie, van JAN ROTMAN, als lasthebber van zijne meesters, die aan Commissarissen, uit de Kamer van Amsterdam daartoe aangewezen, zeer voldeden, „dewijl in een uur, met eene groote faciliteit en vaardigheid en met weinig hout, 13 mengelen zeer goed drinkwater bereid werd en de toestel bequam was, binnen 't scheepsboord te werk gesteld te worden."

Van eene algemeene toepassing op de schepen der Compagnie der distilleerketels, ten einde uit zeewater drinkwater te bereiden, schijnt echter ten gevolge van vele opgeworpen bezwaren nog geen sprake geweest te zijn, evenmin als een daarop betrekking hebbend voorstel van den Kapitein VAN DER STEL er toe kon leiden (1); ook bracht hier toe bij, dat de eischen van de uitvinders voor de bekendstelling soms te hoog waren gesteld, of dat de voorstellen overigens niet aanbevelingswaardig toeschenen. Het was eerst de inventie van CHRISTIAAN NENTWIGH die bij de proefneming zoo voldeed en „van soo bijzonder goed effect was," dat hem *f* 400 vereerd werd (2). Weldra nam men het besluit om (3) zijn toestel op 2 schepen, die in het voorjaar van 1691 naar Indië zouden vertrekken, de *Spierdijck* en de *Brandenburg* in te doen richten, waarvoor hem (4) *f* 1200 gegeven werd, welke gratificatie men hem op nieuw toekende, toen de van de Kaap ontvangen rapporten (5) omtrent het distilleeren van drinkwater met zijn toestel op de beide schepen, zeer gunstig waren. Want op de *Brandenburg* had men daags 80 — 90 mengelen water „dat soo goed en beter was, als dat van hier was medegevoerd," kunnen bereiden. Nu aarzelden de Bewindhebbers der Oost Indische Compagnie niet langer om (6) „het waterwerk volgens het systeem van NENTWIGH op alle hare schepen werkstellig te maken." CHRISTIAAN NENTWIGH werd nog met *f* 1500 vereerd, aan hem den post van Opperwaterwerker op een jaarlijks inkomen van *f* 1200 gegeven en van huis zijnde — om bij de overige Kamers de kom-

(1) Resol. Kamer Amst. 14 Juni 1677.
(2) Ibid. 5 Oct. 1690.
(3) Ibid. 23 Jan. 1691.
(4) Ibid. 29 Maart 1691.
(5) Ibid. 14 Jan. 1692.
(6) Ibid. 24 April 1692, en Resol. der Zevent. 26 Maart 1692.

buizen der schepen doelmatig in te rigten — buiten de onkosten, *f* 1. 10st. daags toegekend, benevens het recht van successie in zijne betrekking op een zijner zoons. Ten gevolge van deze bepaling volgde in 1703 JAN NENTWIGH zijnen vader bij diens overlijden op.

Onder de Bewindhebbers, die deze zaak destijds ijverig voorstonden, behoort vooral VAN COLLEM genoemd te worden, van wiens hand ook aangetroffen wordt eene *Instructie en Informatie voor de beide Waterwerkers*, die onder den naam van Opziener en Adsistent op de schepen geplaatst werden, (1) de eerste met eene bezoldiging van ruim *f* 18, de andere van *f* 12 's maands. (2).

De zaak van het watermaken werd,nu bijgevolg, vooral door de Kamer van Amsterdam, met kracht aangegrepen, ofschoon

---

(1) Resol. Kamer Amst. 24 April 1692 en 11 April 1695.

(2) Deze Instructie bevatte het volgende:

1. Dat den Opsiender zoowel als zijn Adsistent, op hetzelve schip en bij het werk blijven en daarmede al om varen sullen.

2. Dat den opsiender komende te manqueren bij zijn Adsistent vervangen en dan weder een ander in deszelfs plaats tot Adsistent gesteld worden.

3. Dewijl met het schip boven het ordinaris nogh 8 vadem brandhout medegegeven zijn, zoo sal men hem Opsiender van 't zelve dagelijcks, hetsij het werck gaet of niet, tot dat werk toestellen 28 houten, zooals zij door den anderen vallen, zijnde dit genomen op eene reijse van omtrent 5 maanden of 150 dagen; de vaem op stijf 500 houten door den ander, om met deselve de voor 't aengaen van 't kocksvuur aan den gangh te brengen, en verder tusschen de gort en erwte ketel te onderhouden, en zoo wijders tot het meeste nut te brengen.

4. Dat de spaenders, krullen en den afval van 't timmeren en kuijpen aan hem Opsiender zullen behandigt werden, om tot onderhout van 't werk te kunnen dienen, nadat het andere vuur afgeloopen zal zijn.

5. Dat de kock zijn vuur zoo achterlijk zal leggen, als hij bequamelijk zal konnen, om 't werck te beter te bevorderen, behoudens, dat hij koks ketels niet belette.

6. Dat de Kocksmaat gehouden wordt, om dagelijcks de Combuis van asse wel te zuiveren 't geene anders verhinderingh aen 't werck toebrengt.

7. Dat twee man van 't wachtsvolck altijd gehouden sullen zijn water op des Opsienders versoeck in 't vak te slaan ofte pompen, welcke door twee anderen na verloop van een uur tilkencks zullen vervangen worden.

het bij voortduring bleek, dat niet alle scheepsbevelhebbers daarmede evenzeer ingenomen waren en er zelfs van de zijde

---

8. Dat hij Opsiender een pertinent register, ofte journael sal hebben te houden van de quantiteit van 't water, 't geen hij dagelijcks treckt en eene copij van 't zelve journaal aan de Caep overgeven.

9. Dat hij Opsiender neffens zijn adsistent sullen logeeren bij den Corporaal tegen het vertreck van 't waterwerck om te beter bij de hand te zijn en dat sij met den Bottelier sullen schaften.

10. Dat soo wel den Opsiender, als zijn Adsistent van het ordenaris scheepswerck en wacht sullen bevreijd zijn, om zonder verhindering op 't waterwerck te konnen passen.

11. En vorders, dat hem in alle het geene hij noodigh mochte hebben de behulpsame handt geleend werden en soowel sijn als zijn Adsistendspersoon behoorlijk werden geprotegeert en gemainteneert, om dit werck wel en behoorlijck te komen gadeslaan.

Actum enz.

Als Bewinthebber,

VAN COLLEM.

Ofschoon de *Informatie of onderrechtinge, hoe de waterwerken op 's Compagnies schepen gehandelt moeten werden*, een eenigzins breedvoerig stuk is, willen wij het in originali mede deelen, dewijl er de geheele bij het water distilleeren gevolgde handelwijze uit blijkt. Zij luidt als volgt:

„Soo wanneer de Instrumentketel, hetsij bij ontmoeten van vijand of om andere redenen, uitgenomen is, soo sult gij aanstaands het deksel over de hals van de ketel, alsmede het lange deksel aan de hals van de kloot wel en voorzichtigh aansteken, om voor te komen, dat het een of ander niet gekuild of verboogen werd, waarop aandachtigh te letten is. Draagende wijders goede sorge, dat de kraanen, kloot of ketel in het versetten niet beschadigd worden. Dan zult gij de 3 koperen dekzels, voor de 3 halsen, dewelcke door de wand van de combuis aansteeken, om te beletten, dat de rook, asse, of andere vuijligheid niet door de wand komen.

Als de ketel weder sal ingeset worden soo sult gij eerst de 3 deksels van de hals in de combuis afnemen en voort in 't waterwakersvertreck bewaren; dan sult gij het voorste roosterwerck met de voet uitnemen, alsmede de 2 huizen uit de twee kraanen aan de ketel en alsdan soodanig de ketel opnemen en deselve met voorzigtigheid inschuiven, tot dat hij digt aan de wand sluit en op de gemetselde voet gelijkt komt te staan, set dan aanstonds de 2 uitgenomen huizen in haar kraanen.

Als nu de ketel soodanig staat, zoo zult gij deselve beneden op alle vierhoeken een halve steen hoogh met kalk of kleij vast metselen, sorg dragende dat de wederzijds tochtgaten niet belemmert worden, en dan de twee voorligijsers voor de ketel leggen, wel sorgende dat

van sommigen eene krachtige oppositie bleef bestaan. Dit gaf echter aanleiding, tot een uitgebreid onderzoek en rapport aan

---

deselve digd aanklemmen; schuijft dan de rooster onder de ketel en legt in het midden van deselve het dik stuk staafijzer daar onder, om daarop te rusten, en eindelijk sult gij de ijseren balk, of des koks rooster mede weder klaar maken.

Dan zult gij het dekzel van de hals van de ketel afnemen, alsmede het lange deksel aan de kloot, en door 2 man de kloot gelijk doen oplichten en de halsen digt in den ander steken, soodat de kloot regt op en neer te staan komt. De kloot sult gij indouwen, soodat hij met de ketel digt en wel te samen sluit; dan sult gij hem aanstonds met de 8 ijseren haken en krammen vast maken, om het werk onbewegelijk te doen staan; en in 't midden onder de groote hals van de ketel een vierkante wigh van 8 duim lang en 1½ duim breed steeken, om de kloot op te doen rusten en de halsen te beter op den ander te sluiten en versekeren; dan sult gij de 3 halsen, door de wand van de combuis gaande, met het sement, ofte kleij tot 2 duim diep rondom digt en wel aanstrijken, van gelijken zult gij in de combuis het gat onder de groote kraanpijp wel aanstrijken en het een en ander altijd soo naarstig onderhouden, opdat geen rook oft vuur daardoor komt. De oude gedroogde kleij of het geen onderwegen komt af te vallen, sult gij altijd weder onder het ander mengen en bequaam maken. Deze kleij wordt gemaakt van sant, kleij en koehaar omtrent van elcx even veel te samen gemengt met vers water en gekneed tot een dikagtige sement of kleij.

Soo lange als het schip in een haven leijt en er niet gewerckt word, so sult gij met een kromme tregter door het kleine gat, dat boven op de ketel in de combuis is, het water in de ketel tot op 10 á 12 duim hoogte slaan en alle 2 en 3 dagen eens vervarschen, tappende eerst door de groote kraan 6 à 8 putsen van de ketel af.

En bij aldien het schip lange in eene haven quam te leggen, soo sult gij de ketel allemets een geheel aftappen, en met vars water schoonmaken, 't geen bequamelijk met een swabber ofte dwijl door 't kleijne gat, dat in de combuis is, geschieden kan; ook sult gij gedurende dat daar legt, in plaatse van het kleine koperen dekzel, dat gat met eene houten prop sluiten om voor te komen, dat het dekzel ondertusschen niet verbuige, schadeloos of wegh rake en dat ook geen rook in de ketel slaa.

Gedurende dit stil liggen sult gij mede in de korte pijp boven op de kloot een houten prop steken, om het invallen van vuiligheid voor te komen.

Ook sult gij al de 3 kraanen aan de kloot alsdan open laten staan, opdat de wasem die door 't koksvuur veroorzaakt wordt, daar soude

de Zeventienen, ter wier vergadering (1) dit onderwerp breedvoerig behandeld werd. Het was bij deze gelegenheid weder VAN

(1) Resol. der Zevent. 13 Juli 1695.

kunnen doorspoelen, waardoor de kloot gedurig gezuiverd wordt en versekerd tegens 't bersten, 't welk als de kraanen gesloten blijven te vrezen zoude zijn.

Nog zult gij, soowel gedurende het leggen en niet werken, als gedurende de reijs en het werken, aan de zout water kraan wel vast maken en met graauw papier wel digt sluiten een koperen kromme pijp, die met het einde in de varse waterketel moet hangen, om het varse water daar door in de ketel te doen loopen.

Ook sult gij kort achter de soetwaterkraan een weinigh werk vast maken en met een staart aflaten hangen, opdat 't zeewater, 't welk zomtijds boven op de kloot gestort werd, niet langs de kromme pijp over de kraan in de soetwater ketel komt te loopen.

Als gij sult arbeiden, soo draagt eerst goede sorge, dat de ketel wel schoon gemaakt is; sluit dan het gat weder toe met het koperen deksel, overleid met graauw papier. dit moet soo wel sluiten, dat er geen waasem altoos door kan.

Dan sult gij 's morgens, omtrent een half uur voor 't koksvuur 't vuur onder de ketel op de rooster leggen, met sooveel houten en spaanders, als noodig is, om het werk aan de gang te brengen tegens het begin van 't koksvuur, want zoo het vuur onder de ketel begint af te gaan, voor en aleer 't koksvuur daarbij komt, soo versuimt men veel tijds, verbruikt meerder hout, en maakt minder water.

Dit gedaan zijnde, sult gij wel toesien dat er geen meerder water in de ketel is als tot aan de peilkraan toe; waarop soo voor den aanvang van 't werk als gedurende het werken wel gelet moet worden; doende nu en dan de voorsz. kraan eens open. Want soo er te veel waters in de ketel is sal het te minder vers water geven en soude ook het soutewater, bij sterk slingeren in de kloot kunnen loopen en soo het echter kwam te gebeuren dat, niettegenstaande het water niet boven de peilkraan was, door sterk slingeren eenigh soutwater in de kloot quam, soo sult gij door de pekelkraan noch een puts of twee vol aftappen.

Als het vuur in de brand is, sult gij ondertusschen het vat op den overloop doen vullen en gedurende het werken altijd vol doen houden.

De eene kraan aan de lere slang sult gij in 't vat, en de andere kraan, die aan 't oogh van 't huis gewerkt is boven op de kloot in de korte pijp steken.

De kraan in 't vat sult gij altijd open laten om water in de ledere slang te houden en daardoor te voorkomen, dat se niet verdroogt en bederft.

De kraan boven op de kloot sult gij soo lang gesloten houden tot dat het werk begint te arbeiden.

COLLEM, de steller en uitbrenger van het verslag, die zich als beschermer en verdediger der nieuwe zaak, tegen de daar-

De brakkewaterkraan waardoor het water door het boord in Zee loopt; sult gij voor het aangaan van den arbeid en na den arbeid altijd gesloten houden, om te beletten, dat de Zee en Lugt, daar niet door komen en 't werk verkouden, doch als 't vuur begint te branden sult gij deselve eens heen en weer draijen, om 't aldaar vergaderde water te loosen.

De soetewaterkraan sult gij maar half open stellen, om het werk soo veel te eerder aan de gangh te brengen.

Maar de hoofdkraan van voren aan de kloot sult gij tot het begint te arbeiden heel open laten staan: zijnde te letten, dat deze kraan open is, als 't merk, 't geen op het oogh van deze kraan geveijlt is, boven is, en gesloten, als 't onder of selfs op seyde is.

Als dan de ketel aan 't koken geraakt en de kloot heel heet geworden is en een groote damp te voorschijn komt, soo sult gij de Zoetewaterkraan en de Brakkekraan heel open setten, en daarentegen de hoofdkraan toedoen. Dit alles gedaan zijnde, dan de kraan boven op de kloot langzamerhand open doen; hierdoor komt het zeewater uit het vat in de kloot te loopen en deselve soodanig te verkoelen, dat sij heel koud werd, waardoor zij de dampen sterk na zich trekt en in een klaar, soet en gesond water doet veranderen en tot de versewaterkraan uitloopen.

Naar proportie, dat de kloot kout of heet is, en naar het vuur sterk of zwak is, soo wordt de bovenste kraan veel of weinig op en toegedaan.

Om veel water te trekken sult gij de kloot best onderhouden op heel kout, dogh bij slapper vuur kond gij de kloot nu wat minder dan weer heel kout houden, om heet water in het vat wat te menageren, en om het werk bij slapvuur niet al te seer te verkouwen.

Gij sult ook wel opletten, dat gij het vuur soodanig onderhoud, dat de Soetewaterstraal niet vermindert; zijnde wel aan te merken, dat hoe meerder ter saake van een sterk vuur, de bovenste kraan moet openstaan om de kloot te verkoelen, hoe sterker het trekt en arbeid en hoe meerder soetewater het vervolgens voorbrengt.

Onder het arbeiden sult gij de hoofdkraan nu en dan eens op en toe draaijen en zelfs 2 à 1 malen daags 't huis van de kraan uithaalen en 't water daardoor laten storten, opdat de pijp in de kloot niet verstoppe.

Als er een partij soetwater uitgeloopen is en het vuur behoorlijk brand, soo sult gij onder het arbeiden de hoofdkraan eerst een vierde en dan tot omtrent een derde en verder niet opensetten, om daardoor de ketel al zagjes wederom aan te vullen.

Soo lange als het vuur wel brand en het werk wel arbeid, soo lange kunt gij water in de ketel laten loopen, met die voorzigtigheid nogtans, dat gij geen meerder soutwater zult laten inloopen als er soet uitkomt,

tegen opgeworpen bezwaren, deed kennen en in een overredend betoog, het nuttige, ja noodzakelijke daarvan voorstelde.

't welk u de peilkraan sal aanwijzen; ook zult gij het water soo schielijk niet laten inlopen, dat de ketel daardoor van de kook raakt; dit zijn de redenen waarom de hoofdkraan niet boven een derde op gedaan mag worden, noch sult gij om het werk door 't gedurig inlaten van water niet te verflauwen, maar van tijd tot tijd sich te doen verhalen, de hoofdkraan nu en dan eens toedraijen.

Onder het arbeiden sult gij ook om de 3 à 4 glasen uit de groote kraan een vierde ofte een derde van een puts aftappen om het troubel water van de grond van de ketel te trekken, daarmede beginnende soo haast als 't begint te branden; deze een derde of een vierde van een puts vol heet water sult gij laten staan onder de kraan, om deselve door de opslaande wasem van 't aanbakken van 't sout te bevrijden.

Na 't eindigen van 't koksvuur ofte wel na gedane arbeid, zoowel des middaghs als des avonds zult gij altijd 6 à 8 putsen pekel aftappen, om sooveel doenlijk het aanbakken van 't zout op de grond des ketels voor te komen, vullende dan weder de ketel met zeewater tot op zijn peil aan en latende de hoofdkraan geheel open, de brakkekraan, nadat gij 't water, dat bij 't aanvullen van de ketel in de kloot gebleven is, hebt laten uitloopen, gesloten, en de zoetekraan half open, de kraan aan de lederen slang toe en de slang vol water, ofte wel de slang uijtgenomen en weggehangen, stoppende met een houten prop het gat boven op de kloot; doch de kraan in 't vat sult gij laten steken en het vat vol water laten.

Maar soo wanneer gij den geheelen dag gearbeid hebt, soo moet gij den ketel 't avond geheel leeg maken met water, dat gij van boven door de kloot inlaten sult, spoelen, en met den dwijls door het gat in de combuis uitwisschen, om te beter het aansetten op den bodem te voorkomen· dit gedaan zijnde sult gij den ketel weder op zijn pas aanvullen.

De ketel van binnen sult gij, nadat veel of weinig gearbeid is, eens om de 4 of 5 dagen soo verre als 't zout water gestaan heeft schoon maken en dan met vers water afwassen en droog zijnde al te met den bodem met varkensreuzel wel bestrijken, 't welk de ketel voor 't aanbakken bevrijd. Dit schoonmaken kan door 't kleine gat, met een swabber, of 't bestrijken met een apart dwijltje geschieden, ofte des noods kan men ook wel de kloot afnemen, en iemand in de ketel doen kruijpen, om deselve wel schoon te maken.

Het geheele werk sult gij nu en dan met werk en boomwol afwrijven, om het voor het beslaan, beschimmelen, en roesten te bewaren; de kraanen sult gij alsdan met vars water afwasschen en de huizen met wat kaarssmeer bestrijken, dogh indien 't huijs in de kraan te vast klemde, soo sult gij hetselve van onderen, met een houtje zachtkens

voor de gezondheid van het Scheepsvolk. Daar dit laatste weersproken was, trachtte hij zijn gevoelen te staven door uit de bescheiden der Compagnie aan te toonen dat:

	dooden.	zieken.
Zond. waterw. op de uitgaande schepen waren geweest in 1691	11 ½ %.	19 %.
Met waterwerk in hetzelfde jaar	9 %.	10 %.
Zonder waterwerk in 1692	13 ⅓ %.	13 %.
Met waterwerk in 1692	2 %.	geene.
Zonder waterwerk in 1693	4 %.	14 ⅓ %.
Met waterwerk in 1693.........	7 %.	17 %.
Zonder waterwerk in 1694......	22 ⅙ %.	29 ¼ %.
Met waterwerk in 1694	11 ⅓ %.	17 ¾ %.

In deze 4 jaren in 't geheel uitgezonden:
Op schepen zonder waterwerk 8902 koppen
Waarvan overleden zijn . . 1183 "
of 13¼ pCt.
Terwijl op schepen met water-
werk uitgezonden werden 7131 koppen,
Waarvan overleden zijn . . 653 "
of 9½ pCt.

Een bezwaar door anderen tegen het distilleeren van zoet water op de schepen aangevoerd, was de moeielijkheid van de benoodigde hoeveelheid brandhout in te schepen, in welker

---

naar boven slaan, U wel wachtende van een ijzeren hamer hiertoe te gebruijcken: ook sult gij nu en dan van de ketel en de combuis het stof en roet met een beesem schoon afvegen. Op de pijp door 't boord sult gij mede wel toesien, dat deselve niet schadeloos raakt.

Het watervat, boven op den overloop, sult gij soo verre van het gat in den overloop leggen, dat de leerdere pijp niet-kreukt, maar een bequame bogt heeft, om het water door te laten. Ook sult gij om de 5 à 6 dagen hetselve schoon maken, opdat de onreijnigheit die op den grond van 't vat vergadert, de kloot niet verstoppe en indien bij geval de kloot al verstopt wierde, soo sult gij het met een dun walvischbeentje van boven door steken of anders de kloot afnemen en soo schoon maken.

Indien aan 't Instrument zich iets mogt komen te ontsetten of openbarsten, soo sult gij het op de volgende wijze souderen of weder digt maken; schrapt de plaats, daar 't lek is, nadat het eerst wel droogh is, met een mes of vijl schoon af; strooit daar dan wat hars op; leg daar dan wat soudeertin op en neem dan de soudeerbout heet gemaakt en schoon afgeveegt en strijk deselve daarover, tot dat het tin gesmolten zijnde, het gat digt en glad sluit.

Op voorsz. wijse kond gij selfs een lap kopers op een gaat soudeeren en heel digt maken.

Indien het vertinzel van de bout mogt afgebrand zijn, als wanneer men daarmede niet soudeeren kan, soo zult gij deselve heet zijnde, schoon afvijlen, eerst wat harst en dan wat soudeertin daarop leggen en dit gesmolten zijnde met een wollen lap wel strijken en afvegen, als wanneer hij weder bequaam is om mede te soudeeren.

plaats, volgens dezen, even goed meerdere leggers water medegenomen konden worden, VAN COLLEM nam tot wederlegging van deze opmerking de rapporten van de Waterwerkers op eenige Compagnieschepen te baat, waaruit hij bewees dat verkregen was:

Op 't schip *Bantam*, met 2681 houten, of schaars 5 vadem, 24,890 kannen water 48 $^3/_5$ leggers.
Op 't schip *te Loo*, met 3492 houten, of schaars 6 $^2/_5$ vadem, 24,111 kannen water of 47 leggers.
Op de Fluit *Dieren* met 2859 houten, of schaars 5 $^1/_5$ vadem, 20,075 kannen water of 39 $^1/_5$ leggers.
Op 't schip *William*, met 3567 houten, of schaars 6 $^1/_2$ vadem, 20,813 kannen water of 40 $^3/_5$ leggers.

ieder legger = 512 mengelen.

,,De drie leggers beslaan," zoo vervolgt hij zijn betoog, ,,132 cub. voet of stijf een last; 2 vaam brandhout beslaan 138 cub. voet; dus een verschil van 6 voet, zoodat, wanneer met 5 vadem brandhout niet meer water gemaakt ware dan 8 leggers,

---

Het soudeertin word gemaakt van twee derde tin en een derde lood, onder den ander gesmolten.

Indien een kraan lek wordt, sult gij 't huis uitnemen, met kaarssmeer bestrijken, en met fijne asse bestrooijen en soo weer insetten, draijende deselve eenige malen rond.

Indien het gebeurde, dat uit de soetewaterkraan eenig brak of sout water te loopen kwam, soo sult gij de kloot afnemen, al de kraanen sluiten en van boven door een tregter vol water gieten, en met een kaars van binnen sien, waar 't soute water doorkomt, en alsdan het lek toesoudeeren; dogh bij aldien zich alsdan geen lek in de kloot openbaart, soo is het sekerlijk in de lange pijp. Om dit te vinden soo laat het water uit de kloot loopen, sluit de hoofdkraan en vult de lange pijp, als wanneer het sigh openbaren sal.

Bij aldien gedurende de reijse het werk wat soude moeten stilstaan, sult gij echter op 't zelve met aftappen, aanvullen, suiveren en schoon maken, vlijtigh hebben te raden om het vervuilen, bederven en verbranden voor te komen, doende in alles gelijk U boven aangewesen is, vooral wel lettende, dat al de drie kraanen aan de kloot heel open staan.

Wanneer gij naar dit stil staan weder sult beginnen te werken, en dat gij bevond, niettegenstaande het werk behoorlijk met schoon maken onderhouden was, dat het water onklaar over quam, soo sult gij de kloot soo langh sterk laten dampen, tot dat gij aan de proef ziet, dat het water weder suiver overkomt.

men zoude moeten rekenen, de plaats aangaande, wel uit te komen, daar ter contrarie, op *Bantam* in plaats van 8 leggers, er $48^3/_5$ gemaakt zijn; kunnende men buiten dien 't brandhout veel gemakkelijker bergen dan waterleggers. en dit overal, tot zelfs op den overloop gestuwd worden."

Ook bewees hij de zuiverheid van 't gedistilleerd water door 't verdampen, waarna er niets van terugbleef, 't goed schuimen met zeep en het gewicht, dat overeen kwam met het zuiverst aan den wal overgehaald water. Ook konden de onkosten geen bezwaar opleveren, daar het toestel de betrekkelijk geringe som van *f* 330 kostte en lang dienst kon doen. Ten einde het aldus verkregen water van dampkringslucht te voorzien, of ook om bedorven water van den stank te bevrijden, had men de toepassing van eene blaasbalg uitgedacht (waarvan eene afteekening onder andere bescheiden aangetroffen werd). De onbekend gebleven uitvinder vermeldt o.a. op de teekening, dat men met dit werktuig, bedorven water, binnen 5 minuten zuiveren kon, zoodat het smakelijk werd om te drinken.

Na de overweging van dit advies besloot de Vergadering der Zeventienen om met het watermaken op de schepen der Compagnie voort te gaan. De Kamer van Zeeland werd aangeschreven, haren Equipagemeester naar Amsterdam te doen overkomen, ten einde zich door den uitvinder behoorlijk te doen onderrichten. Ook schreef men de overige Kamers aan, om de in hunnen dienst binnenslands zijnde schippers en stuurlieden tot hetzelfde doel derwaarts te dirigeeren. Op de Scheepswerf der Compagnie was voor dit onderwijs een lokaal ingericht.

Het schijnt echter dat weder in 1698 (1) en deze keer uit Oost-Indië, bezwaren tegen de distillatie van drinkwater op de schepen geopperd werden, die echter niet verhinderden dat

---

Indien men goed vond, soo om de scheurbuik, als andere op het schip regneerende ziekten en qualen, het water medicinaal te maken, soo sult gij alleen nemen 1 of 2 pd. scheepsbeschuit daags, dat doen in een linnen sakje en hangen het 's morgens aan de ring, die van binnen aan 't kleine deksel in de combuis vast is, en het soo in de ketel laten sakken, zonder dat het de grond raakt; maakt dan het dekzel soo als hier voren gezegd is wel toe."

(1) Brief van Gener. en Raden, dato 21 Febr 1698.

men er mede voortging tot het jaar 1707, toen de vroeger aangevoerde beweegreden, dat namelijk het daartoe noodige brandhout te veel plaats op de schepen wegnam, — de Bewindhebber VAN COLLEM was overleden — nu overwegend beschouwd werden en er werd nu besloten dat (1) „de voorschreven waterwerken met den aankleve van dien zullen worden afgeschaft, gelijk zij worden afgeschaft bij dezen, mitsgaders, dat zij voortaan op 's Compagnies Schepen niet meer gedirigeert, of luiden daartoe dienende, waterwerkers genoemd, aangenomen of van hier verzonden zullen worden." — Van een aanbod van BERNARD CHABET c. s. „om met weinig kosten van sout, soet water te maken," werd geen gebruik gemaakt (2). De oppositie had dus ten volle gezegevierd.

Het duurde nu vele jaren, alvorens het distilleeren van water op de schepen der Compagnie op nieuw een onderwerp van overweging werd. Wat daaromtrent was voorgevallen, schijnt zelfs spoedig vergeten te zijn, 't geen men zou moeten afleiden uit eene mededeeling van DE MONCHY in 1761 (3), die, terwijl hij zijne proeven tot distilleering van zoet water uit zeewater als welgeslaagd beschrijft en aangeeft dat een gewone brandketel groot genoeg is, om met 2 zakken Sunderlandsche steenkolen dagelijks 20—24 ankers drinkwater te kunnen leveren, niets van het in vroegere tijden op de schepen der Compagnie hieromtrent voorgevallene vermeldt. In Engeland maakte ook Kapitein W. CHAPMAN (4) ten algemeenen nutte, in 1759, als iets nieuws bekend, dat het hem gelukt was, wanneer hij gebrek aan zoet water op zee gekregen had, alleen door het zeewater over te halen, na er asch van brandhout bij gedaan te hebben, zoet water te bereiden. Maar in 1772 (5) kwam de zaak weder bij de Compagnie ter sprake en meldden de Heeren van de Equipage aan de Vergadering der Amsterdamsche Kamer, „dat zij Heeren, bij examinatie der memorie

(1) Resol. der Zevent, 15 Juli 1707.

(2) Resol. der Zevent. 21 Sept. 1716.

(3) Prijsverh. over de oorz..enz. der gewone ziekten van 't Scheepsvolk, dat naar de W. I. gaat, in de Verhand. der Maatsch. van Wetenschappen te Haarlem. 1761. 6e dl. 1ste st. pag. 171.

(4) The Gentl. Magaz. 6 Juli 1759. pag. 312.

(5) Resol. Kamer Amsterd. 22 Maart 1772.

van den Heer POISSONNIER, bevattende een voorschrift, hoedanig men op een gemakkelijke en zekere wijze het water drinkbaar kan maken, bevonden hadden, dat de machine, die ter voornoemder einde bij de voorsz. memorie was voorgesteld, dezelfde was als die, welke in de notulen dezer tafel van den 3den November 1769 en den 15den Maart 1770, alsmede in de resolutiën der Vergadering van de Zeventienen van den 17den October 1769 en den 2den November 1771 staat vermeld, waarom besloten wordt om provisioneel van gezegde machine geen gebruik te maken." Door het Indisch Bestuur was namelijk (1) in 1769 met het naschip dat van Batavia vertrokken was, eene distilleermachine mede gegeven, zoo als de Fransche schepen *la Boudeuse* en *l'Etoile*, gedurende hunne reis in de Zuidzee met veel succes hadden gebruikt en waarmede men in Indië in 1768 op last van den Gouverneur Generaal PETRUS ALBERTUS VAN DER PARRA proeven genomen had, die men wenschte, dat in het vaderland voortgezet zouden worden (2).

(1) Resol. der Zevent. 17 Oct. 1769.

(2) Het rapport omtrent de bedoelde proefnemingen, aan genoemden Landvoogd ingediend, was als volgt:

Aan Zijne Hoog Edelheid, den Hoog Edelen Groot agtbaren Heere PETRUS ALBERTUS VAN DER PARRA, *Gouverneur Generaal van Nederlands Indië.*

Hoog Edelen Groot Agtbaren Heer!

Ingevolge van Uw HoogEdelheids zeer geëerd bevel hebben wij ondergeteekende de eer van de proefneming der Fransche distilleerketel het navolgende eerbiedig te berichten:

Eerste proefneming. Op Saterdag den 25sten November 1768 hebben wij in deze ketel, die op de maat van 30 duimen in 't vierkant en 20 duimen hoog gemaakt is, een halve legger zeewater gedaan en voor den middag om half acht uren begonnen vuur aan te leggen. Met de quantiteit van omtrent 15 pd. steenkolen is het water om half tien ure begonnen te kooken en over te loopen; om half vijf ure 's middags hadden wij 46 pd. kolen verbruikt en 46 kannen zoet water overgehaald.

Wij hebben geobserveert, dat, wanneer het water ter deeg aan het koken was, groot 8 kannen zoet water elk uur overgehaald werden. Deze eerste proefneming is gedaan met den ordinairen helm, die met eene goot voorzien is en zonder bijvoeging van het poeder, door de heeren POISSONNIER opgegeven. Het zoet water, dat er van gekomen is, is zeer goed, uitgenomen eene kleine smaak van vertinsel, harpuis,

Dit zijn de bijzonderheden die, voor zooveel opgespoord kon worden, de voornaamste bemoeiingen van de Bewindhebbers

---

etc., dat er altoos bijkomt, wanneer men voor de eerste reis een nieuwe distilleerketel gebruikt.

Tweede proefneming. Woensdag den 30sten, nadat wij den rooster van het comfoor hadden laten veranderen, vermits de eerste veel te naauw was en geen lucht genoeg aan 't vuur gaf, hebben wij den helm, zonder goot, volgens 't Fransche maaksel op den ketel gezet en daarin 161 kannen zeewater gedaan, er bijvoegende 2 lepels vol van het door de heeren POISSONNIER opgegeven poeder; te acht ure is het vuur aangelegd en een uur daarna is het water begonnen te distilleeren, vervolgens zeer gestadig gestraald, en alle uur 14 kannen opgeleverd. Ondertusschen hebben wij dien morgen maar vierdehalf uren 't werk voortgezet om reden, dat de helm eensklaps kwam te springen en het water, dat in den ketel was, met groote kracht uit te loopen, doordat men de onderste pijp van de slang toegedaan had, terwijl men bezig was het water van den ontfanger uit te gieten, waardoor de slang welhaast vol wierd en de lucht, meer en meer aangeperst en geen doortogt vindende, den helm van den ketel met geweld losmaakte en 't water uit dezelve en uit de slang deed overloopen; dus wierd het overgehaald zoetwater brak, vermits men spoedig de onderste pijp open deed, waarom wij ook geen proef daarvan aan Uw HoogEdelheid gegeven hebben.

Derde proefneming. Op donderdag den 1sten December hebben wij de distillatie vervolgd met den Franschen helm en het poeder. Nadat wij 168 kannen zeewater in den ketel gedaan hadden, om 7 uren 's morgens begonnen vuur aan te leggen; om acht ure de eerste straal van zoetwater gekregen en ten 4 ure 's middags 92 kannen zoetwater overgehaald, waarbij 54 pd. steenkolen verbruikt zijn.

Gedurende de 6 eerste uren is er gestadig 14 kan zoetwater elk uur gedistilleerd en de 2 laatste uren 14 kan in den tijd van 1½ uur. De berekening van 't produkt of overgehaald zoetwater met de verbruikte kolen komt precies op de geheele quantiteit evenredig als 1 met $5^{3}/_{27}$, te weten 1 pond steenkolen heeft $5^{3}/_{27}$ pond zoetwater geleverd, een kan water wegende 3 pd., volgens de maat die wij gebruikt hebben. Maar indien men 't product van de 6 eerste uren wil berekenen, zal men eene evenredigheid van 1 met 7 vinden, vermits wij met 3 pd. kolen 21 pond zoet water gekregen hebben.

Aanmerkingen.

1°. De minderheid van 't produkt tegenover de veelheid van de verbruikte kolen, die wij in de eerste proefneming ondervonden hebben is veroorzaakt geweest, gelijk reeds hier boven aangehaald, doordat de eerste rooster te naauw was en geen lucht genoeg aan 't vuur gaf; zoo mede door de goot van den ordinairen helm, waarin de dampen

der Oost Indische Compagnie bevatten, om de equipages van hare schepen door distilleeren van het zeewater, van een ruimer rantsoen drinkwater te kunnen voorzien, eene noodzakelijkheid waarop intusschen van alle zijden bij voortduring aangedrongen werd. Men trachtte nu eene grootere hoeveelheid drinkwater mede te nemen, dat (1) op 69 leggers per 100 man, voor de reis van Nederland naar de Kaap werd vastgesteld, met den last, naar omstandigheden „open watervat" te houden of althans 3 malen daags drinkwater te doen uitreiken. Het medegedeelde was overigens ruimschoots voldoende, om zoowel de belangstelling aan te toonen, welke in Nederland voor het distilleeren van zoetwater, op schepen voor lange reizen bestemd, gekoesterd werd, als dat ons Vaderland zich de eer der uitvinding en eerste toepassing daarvan kan toeëige-

---

zich eerst moeten verzamelen, alvorens dezelve door den hals in de slang kunnen afloopen.

2°. Een halve legger zeewater is te veel om een ketel van voorsz. grootte te vullen, zijnde als dan te vol, vermits het water niet alleen lang van nooden heeft om heet te worden, maar ook geen ruijmte genoeg heeft om te koken en op te borrelen; dit is de reden waarom wij de 2de maal maar 161 en de derde maal 168 kannen zeewater ingedaan hebben.

3°. Gedurende onze proefneming hebben wij ondervonden, dat het middelste kraantje ten eenemale overbodig is, dewijl men daardoor geen regte peiling van 't water dat nog in de ketel blijft kan hebben; om reden dat het kokend water ruim een half voet door de hitte rijst en opborrelt. Dus hebben wij ons vergenoegd, volgens de Fransche memorie de helft van het water over te halen, waardoor de fornuijs altoos genoeg gedekt blijft.

4°. Eindelijk, zijn wij van gedachten (behoudens beter weten), dat het poeder onnuttig en overtollig is, vermits het water van de eerste proefneming, die zonder poeder gedaan is, ons veel beter is voorgekomen; ten minste is hetzelve zoo zoet als regenwater en kan gerust bij alle voorkomende noodzakelijkheden gebruikt worden.

Hiermede verhoopen wij, enz.

Batavia, 5 December.

anno 1768.

(get.) L. RELIAN,

J. RACH.

In dit rapport is aangetroffen, eene vertaling van de Fransche Instructie op het distilleeren met den toestel van POISSONNIER.

(1) Resol. der Zevent. 5 April 1777.

nen. Dit te staven was dan ook de reden waarom wij de zaak eenigzins breedvoerig mededeelden (1).

---

(1) Onder het afdrukken van het bovenstaande ontvingen wij nog ter inzage een extract uit het Register der Decreten van de Nationale Vergadering, representeerende het volk van Nederland van den 31sten Juli 1797, waarin gehandeld wordt over de inventie van zekeren Schot, JAMES SMITH genaamd, voorgevende, dat hij het geheim bezat om het meest bedorven, rottend en stinkend water van alle die hoedanigheden te kunnen zuiveren, welk geheim hij bereid was voor de som van *f* 10.000 ten dienste van dezen Lande bekend te maken. Het Bureau van gezondheid, op dit voorstel geraadpleegd, kwam ten gevolge zijner proefnemingen tot het besluit, „dat alle omstandigheden en vooral het scheikudig onderzoek van het onderzochte water deden zien, dat de wijze van zuivering door LOWITZ en KELS, in 1789, bijna gelijktijdig voorgesteld, door anderen bevestigd en door het Bureau meermalen herhaald, dezelfde uitwerking doet, als die van SMITH. Zij bestaat hierin, dat het bedorven water, of door het stof van houtskolen wordt heengezijgd of wel met kolenstof gemengd en naderhand door een doek gegoten. Door dit eenvoudig middel kan men het meest stinkend water in eenen zeer korten tijd reuk- en smaakloos maken, even helder als door het werktuig van SMITH; maar aan zich zelven overgelaten of op versch vleesch gegoten, gaat het ook even spoedig tot verrotting over. Met een woord, bedorven water, door kolenstof gezuiverd, is zoodanig gelijk aan het water van SMITH, dat men eigenlijk zoude gissen, dat het geheele geheim een herhaling der ontdekkingen van LOWITZ en KELS zij." — De Nationale Vergadering besloot hierop het vermeende geheim van SMITH niet te koopen, maar vereerde hem met eene gratificatie voor de genomen moeite. Ook de voorstellen van zekeren Doctor POLONUS (die het filtreeren van bedorven water reeds tot Mozes — Exod. Cap. XV. 22 en 23 — terug wilde brengen) en van eenen Majoor VON BUCHENRODER, om door distilleering van zout water in de behoefte van het scheepsvolk aan drinkwater te voorzien, in dezelfde Vergadering behandeld, bleven zonder gevolg als, „niets nieuws bevattende en, behalve andere inconveniënten op de schepen, die gestadig op zee geslingerd worden, tot hiertoe van weinig aanbelang bevonden." — De Nationale Vergadering besloot echter in hare zitting van den 6den October 1797, eene aanzienlijke belooning uit te loven aan den Nederlander of vreemdeling, die een voldoend middel zoude aangeven om bedorven water drinkbaar en smakelijk te maken. Misschien gaf een en ander den Secretaris van het Bureau van gezondheid, VAN MEERTEN, die later onder BRUGMANS Secretaris van het Geneeskundig Bestuur was, aanleiding tot eene betere inrichting der filtreermachines, die hij aan de oorlogschepen leverde. Dr. G. T. P.

Over te menigvuldige werkzaamheden, als oorzaak tot ziekte, werd op de schepen der Compagnie niet geklaagd. Op de uitreis was het volk in 2, op de terugreis of op reizen in de Oost Indische zeëen, in 3 kwartieren verdeeld. Dadelijks, na overal, werd een gebed gedaan en „door alle man een psalm gezongen" (1). Het passeeren van de Abrolhos gaf aanleiding tot eene dankzegging en de verstrekking van eene kan Spaansche wijn voor ieder baksvolk. De straffen werden nagenoeg op dezelfde wijze toegepast als op de Oorlogschepen; dieverij werd, volgens DE GRAAFF, zwaar gestraft (2), 't geen echter niet verhinderde dat sommigen met ledige kisten aan boord gekomenen, er hun werk van maakten de soldaten te bestelen (3), „zoodat niet alleen de mutsen, kousen en schoenen ontstolen werden, maar zelfs de hangmat, terwijl de eigenaar er in sliep, door ze onder zijn lijf los te snijden, daar de matrozen dan broeken van maken".

Na alzoo de schepelingen en de invloeden, waaronder zij op de schepen der Oost Indische Compagnie verkeerden, in algemeene trekken beschouwd te hebben, gaan wij nu meer in het bijzonder over tot het geneeskundig personeel.

Bij de verschillende Kamers was aan een Doctor, Chirurgijn en Apotheker het algemeen toezicht op den dienst der Scheeps Chirurgijns, de verstrekking van geneesmiddelen voor de schepen en de „eisch", die jaarlijks van Ceilon, Batavia, de Kaap de Goede Hoop en nog andere hoofdzetels der Compagnie om medicamenten aan het Hoofdbestuur gedaan werd, opgedragen. Zij schenen meer bijzonder in betrekking te staan tot de „*Heeren van 't Pakhuis*", eene commissie uit de Kamer ook met dit detail belast.

Verder waren de Doctor en de Chirurgijn belast met het examineeren van de Chirurgijns (4) voor de schepen, dat ten overstaan van de zoo even genoemde Heeren van 't Pakhuis moest geschieden. Het tractement van den Doctor was op *f* 500 's jaars, dat van den Chirurgijn aanvankelijk op *f* 200 bepaald,

(1) DE GRAAFF, Oost Indische Spiegel, pag. 49.
(2) Ibid. pag. 47.
(3) DE WIND, aangehaald door HUSSEM, loc. cit. pag. 207.
(4) Resol. Kam. v. Amst. 10 Juni 1638.

doch dit werd later tot op ƒ 350 gebracht. Zij werden echter herhaaldelijk met „douceurs" vereerd, die zelfs wel tot ƒ 2000 toe gegeven werden (1) of kregen geschenken, bestaande in enkele of dubbele portiën specerijen, Kaapwijn, enz. Onder de eerste bekleeders van dit ambt treffen wij in 1624 Doctor AEGIDIUS SNOEK aan (2), dien wij reeds als den eersten distilleerder van drinkwater voor de schepen hebben leeren kennen. Soms werden titulaire Doctoren van de Compagnie aangesteld, zoo als met CASPER COMMELYN gebeurde, „die echter geen tractement, maar bij 't leven van Dr. VERWOERT een portie specerijen zal genieten" (3) Gewoonlijk volgde de titulaire Doctor, bij overlijden van den bezoldigden ambtgenoot, hem in de geldelijke voordeelen op. Hunne instructie vonden wij als volgt vastgesteld:

Ordre en Instructie van Heeren Bewindhebberen van de Oost Indische Compagnie ter Camer van Amsterdam, voor den Doctor van dezelve Compagnie, om hem daarna te reguleeren.

„Het ampt van den Doctor sal wezen, om toezicht te nemen op den apotheecq hier op het Oost Indische huis sijnde, en te letten, dat alles daar ordentl. mag toegaan, den apothecaris wel oppast en sijn dienst naar behooren waarneemt, mitsgaders de winckel van medicamenten van de vereischte deugt en sijn verder toebehooren voorsien blijve. —

Hetgene aan den apotheek werd geleverd sal Sijn E. moeten nasien en letten dat het goed en deugdsaam goed is en sijn behoorlijk gewicht heeft. Voort examineeren, ook teekenen de rekening alvorens die daarvan aan de heeren van het pakhuis worden overgeleverd, om voorts te sien, dat de Compagnie hetzij in den prijs of anders, niet verkort of benadeeld wordt. —

Telkens als er schepen naar Indië sullen afgaan, sal hij neffens den Chirurgijn van de Compagnie, visiteeren en examineeren de Chirurgijnskisten of die van goede medicamenten en voorder toebehooren mitsgaders de vereyschte instrumenten, na de order van de Compagnie voorsien sijn. —

(1) Resol. Kam. v. Amst. 13 Juni 1772.
(2) Ibid. 12 Febr. 1624.
(3) Ibid. 16 April 1708.

Diegene die haren dienst voor Chirurgijns successivelijk comen te presenteeren sal Zijn Edele, neffens den Chirurgijn van de Compagnie, en dat ten overstaan van de heeren van het Pakhuis of die bij HaarE. daartoe uit den Haren worden gecommitteerd, naar behooren examineeren, of zij tot hetgeen sij haar presenteeren de vereischte bekwaamheid, mitsgaders wetenschap en ervarendheid hebben. —

Alle sieken en gequetste personen in de dienst der Compagnie sal ZijnE. visiteeren en na sijn vermogen, onder Godes zegen, helpen cureeren. —

Voort van de verleemdheden die zij zouden mogen hebben gehouden of in Indië gekregen aan de heeren van 't Pakhuis rapport doen, mitsgaders op derselver ordre en goedvinden, neffens den Chirurgijn van de Compagnie, met de voorschreven luijden in redelijkheid en billijkheid en conformité van den artikelbrief helpen accordeeren. —

Sal wijders alles doen en verrichten wat van een vroom en getrouw Doctor soude kunnen werden verwacht, mitsgaders door de heeren van het Pakhuis hem, zijn voorschreven ambt rakende, sal worden opgeleid en aanbevolen.

Voor alles hetwelk SijnE. sal hebben en genieten een staande tractement van 500 gulden 's jaarlijks, sonder eenige verdere erkentenisse voor extra ordinaris moeijte of dienste te mogen pretendeeren.

Aldus gedaan en gearresteerd in Amsterdam den 24sten Januarij, 1669."

De instructie voor den Chirurgijn der Kamer van Amsterdam JAN COENERDINGH, in 1706 aangesteld, welke wij, daar die van vroeger jaren niet zijn terug gevonden, hier laten volgen, was in hoofdzaak als die van den Doctor ingericht.

Instructie van de heeren Bewinthebbers van de Oost Indische Compagnie, ter Camer Amsterdam, voor Mr. Jan Coenerdingh, waarvan hij hem als examinateur van de Chirurgijns als andersints sal hebben te reguleeren.

„Dat hij sal wesen gehouden, ten overstaan van de heeren van 't pakhuis of die haar Ed. uit den haren daartoe sullen

committeeren, te examineeren diegene, die haren dienst aan de Compagnie, 't sij als Opper Chirurgijns, Onder, of Derde Chirurgijns comen te presenteeren, mitsgaders op het Oost Indische huis verschijnen, wanneer de gemelde heeren sullen goedvinden hem te ontbieden, om deselve op deze en geene voorvallen in alle getrouwigheid te dienen van sijn advies.

Dat hij 't voorschreven examen sal hebben te doen naar zijne beste kennisse en wetenschap, sonder den eenen daarin meer gunst of faveur te bewijsen, als den anderen en van derselver bequaamheid of onbequaamheid aan de heeren Gecommitteerde getrouw rapport doen.

Dat hij geene giften of gaven sal mogen nemen, veel min deselve van iemand afvorderen, noch bij noch voor hun selve, noch bij noch voor iemand die hem zou mogen aangaan, directelijk of indirectelijk, maar hem sal moeten tevreden houden met het tractement van 200 gulden 's jaars, dat de Compagnie hem toegeleid.

Dat hij niet sal vermogen te handelen of te negotieeren op Oost Indië, nochte ook in eenigen particulieren handel derwaarts participeeren directelijk en indirectelijk.

Dat hij de aangenomen Chirurgijns, soo eerste, tweede als derde, in hare vrijheid zal laten om hare goederen, behoeften en instrumenten te koopen, daar zij selfs te rade sullen worden, sonder haar hetsij door belofte van gunst voor haar te verwerven, of met bedreiginge van ongunst of andersints te diverteeren, om eenig gewin daaruit te trekken, hetsij voor hem of die hem souden mogen aangaan.

Dat hij hem voorts in alles soodanig sal hebben te gedragen en te quijten als een eerlick en getrouen examinateur betaamd.

Eindelijk dat hij op deze instructie sal hebben te doen den behoorlijken eed.

Dat hij telkens, al de schepen, die naar Indië sullen afgaan, sal moeten helpen visiteeren en examineeren, en examineeren de Chirurgijns kisten of die van goede medicamenten en verder toebehooren, met de vereischte instructie, naar de order van de Compagnie zijn voorzien, als ook naauw acht nemen op hare instrumenten.

Alle sieken en gequetste personen in de dienst van de Compagnie sal hij visiteeren, en van alle verleemdheden die zij zou-

den mogen hebben behouden, of in Indië gekregen, aan de Heeren van 't Pakhuis doen rapport, mitsgaders op derselver order en goedvinden nevens of zonder den Doctor van de Compagnie, met de voorzegde luiden in redelijkheid en billijckheid, in conformeté van den artikelbrief helpen accordeeren."

De Kamers der Oost Indische Compagnie verstrekten zelve de geneesmiddelen voor de schepen en voor de behoefte in Oost Indië, waartoe zij den aankoop der niet samengestelde middelen in het groot deden en voor de verdere bereiding een Apotheker (op *f* 800 's jaars) aanstelden, die in Amsterdam zijne apotheek en werkplaats op het Oost Indisch huis had, onder onmiddellijk toezicht van den Doctor, den Chirurgijn en ook van de Heeren van 't Pakhuis. Deze regeling was dus oneindig beter dan die, volgens welke de verstrekking en inspectie der medicamenten bij de Oorlogsmarine geschiedde. De Pharmaceut vond zijne dienst geregeld door de volgende bepalingen:

Instructie van de heeren Bewinthebbers van de Oost Indische Compagnie ter Kamer Amsterdam, voor JACOBUS WALLANT, *aangenomen voor Apothecaris, waarna hij hem in dien dienst zal hebben te regulieren.*

„Den voornd. JACOBUS WALLANT zal geen winkel in de stad mogen hebben ofte eenige negotie in drogues ofte gecomponeerde mogen doen en gehouden wezen, dagelijks te verschijnen op het Oost Indische huis en aldaar te verblijven, noodzakelijk belet uitgezonderd, van 's morgens ten agt ure tot 's middags ten 12 ure, om in den Apotheecq te doen en te verrichten 't geene zijne functie is, mitsg. te presteeren dien dienst, waarvan hier na werd gesproken en specialijk wel toe te zien, dat alles in goede ordre werd gehouden en niet verloren gaat.

Maar in drukke tijden, wanneer 't een en 't ander te maken, te prepareren of toe te stellen is, zal hij moeten maken 's morgens vroeger na eijsch van zaken in de winkel te wezen, ook na den midag tot 's avonds aldaar te verblijven. Altijd wel lettende op het vuur, wanneer hij dat komt te gebruiken, mitsgaders 't zelve wel verzorgende, voor en al eer hij telkens van 't Huijs komt te gaan.

Om in 't stampen, koken en wat des meer zoude mogen wezen de voorzegde winkel concerneerende, hem 't assisteeren en ten dienste te wezen, is hem een persoon toegevoegd.

Hetgene hij tot den Apotheecq zal van noode hebben, zal hij de Heeren van 't Pakhuis telkens bekend maken, en ordre verwachten, hoe, waar, en bij wien hij dat zal hebben te halen of in te koopen.

Zonder dat hij zal vermogen iets, hoe klijn of gering zulks ook zoude mogen wezen, op zijn eigen authoriteit, zonder speciale ordre of consent in te kopen, of zelfs iets aan de Compagnie te verkopen of te leveren.

In 't ontvangen van de goederen, kruijden of drogues, 't zij dat die bij hem met ordre en consent als voren zijn gekogt, of bij de Heeren zelve, zal hij hebben te letten en zorge te dragen, dat de Compagnie niet en werd geleverd als het beste en curieuste goed, en zulks puyks puyk, een zake, daaraan voor den dienst van gemelde Compagnie bijzonder is gelegen.

Zulks, wanneer iets van mérite ontfangt, zal hij dat niet vermogen te doen, als ten bijweezen of overstaan en zulks na voorgaande visitatie van den Doctor van de Compagnie.

Zal ook gehouden wezen de gemaakte compositie telkens door den Doctor te laten examineeren.

Die ook de rekeningen daarvan neffens hem, alvorens ordonnantiën daarop te passeeren, zal moeten teekenen.

Verstaande de Compagnie, dat alzoo zij gewoon is, niet als met contant geld ter markt te gaan, dat men alles ten minsten prijze doenlijk en zonder onderschijt van personen zal hebben in te kopen, en dat gelijk als gezeit is, het beste goed en dat met eene korting, na de ordre van de Compagnie, van 1 P:Cto. voor prompte betaling.

Indien en zoo wanneer hij zoude vermerken, dat er iets onbehoorlijks passeert, of bij deze of gene werd gepleegd, d' Apotheecq eenigsints concerneerende, dat tegens den dienst van de Compagnie aangaat, zal hij zulks de heeren van het Pakhuis hebben aan te dienen, ook specialijk te verklaren, wat van de waarheid is, wanneer hem dat van de voornoemde Heeren van 't Pakhuis word afgevordert.

Hij zal niet vermogen te neemen of 't ontvangen eenige giften, gaven of geschenken van wien of hoe gering ook die ook zouden mogen wezen, directelijk of indirectelijk.

Hetgene de Compagnie aangaat, of dat voor haar is gekogt of ontvangen, zal hij in zijn huis niet mogen nemen en in hetzelve laten vernagten, maar moeten verzorgen, dat zulks op het Oost Indisch Huijs en in de winkel daar 't behoort worde gebragt.

Van hetgene hij als voren komt te ontfangen, zal hij pertinent boek hebben te houden, ook de reekeningen naar behooren inschrijven.

De medicamenten die voor de plaatsen, forten en comptoiren van Indien jaarlijks worden geeyscht, zal hij voor zooveel eenigzints mogelijk en practicabel is, zelve moeten trachten te bereiden, waarom de Compagnie haar om verscheydene respecten bijzonderlijk laat gelegen zijn, daarvan hij mitsdien zijn principaalste werk en studie zal moeten maken.

De drogues die jaarlijks voor Batavia, Ceylon en de Caap werden gelost, zal hij ten overstaan van den Doctor bij de drogisten, door de Heeren daartoe genoemt of te noemen, gaan zien en niets dan het beste ontfangen.

Om de prijzen te regulieren, zal door de Heeren een makelaar worden toegevoegd.

Zo ook bezorgen al hetgene tot 't provideeren van de Chirurgijnskisten voor de schepen van hier naar Indien gaande van noden is, volgens den Catalogus daarvan, daartoe nemende niet als versche en de beste medicamenten.

Eindelijk zal hij gehouden zijn op deze instructie den eed te presteeren.

Aldus gedaan en gearresteerd ter Vergadering van de
gem de Kamer in Amsterdam den 8sten *December* 1718

Voor de geneeskundige behandeling der zieken en gekwetsten op hare schepen en ter voorziening in geneeskundige hulp voor hare Bezittingen in Oost Indië, maakte de Oost Indische Compagnie van Geneeskundigen gebruik, die, even als bij 's Rijks Zeemacht gebruikelijk was, den titel van Opper-, Tweede of Seconde- en Onder-, of derde Chirurgijn of Meester droegen; aan welk laatstgenoemd praedicaat echter in het algemeen

door hen het meest scheen gehecht te worden en dat wij gewoonlijk bij hunne handteekening gevoegd aantroffen. Op groote schepen was aan den Opper Chirurgijn de verantwoordelijkheid voor den geneeskundigen dienst opgedragen en waren de Seconde en Onder Chirurgijns onder zijne onmiddelijke bevelen. Op de kleinere was naar omstandigheden een Tweede Chirurgijn met of zonder Onder-Chirurgijn geplaatst. Zoo als wij uit de Instructie van den Doctor en den Chirurgijn van de Kamer van Amsterdam gezien hebben, moesten zij vooraf, in tegenwoordigheid van de Heeren van 't Pakhuis, bewijzen van voldoende kennis gegeven hebben door het afleggen van een examen, waarvan wij het programma niet hebben kunnen opsporen. Het zal vermoedelijk op denzelfden voet geschoeid zijn geweest, als bij 's Rijks Zeemacht, en was ook van waarde, om bij de Zeemacht te kunnen dienen Zij werden aangenomen voor eene Oost Indische reis, waaronder een driejarig verblijf in de Kolonie begrepen werd. Eerst na den afloop daarvan konden zij zich op nieuw verbinden om zeker tijdvak in Oost Indië door te dienen, waarmede gewoonlijk vermeerdering van inkomsten bedongen werd: verzochten zij de gunst te genieten van zonder betaling vrouw en kinderen mede te nemen, dan werd zulks gewoonlijk door de Bewindhebbers toegelaten, onder voorwaarde van een gedwongen langer verblijf b. v. van 15 jaren, in de Kolonie. Zij genoten, zoo als alle dienaren van de Compagnie, vaste maandgelden, die voor den Opper Chirurgijn *f* 36, *f* 40, 45 en *f* 50, voor den Tweeden Chirurgijn *f* 24, *f* 26 of *f* 28 en voor den Derden Chirurgijn *f* 16, *f* 17 of *f* 10 konden bedragen (1). Bij plaatsing aan den wal in Oost Indië kregen zij kostgeld. Zij waren verplicht alle ziekten en gebreken der schepelingen, zonder daarvoor buitengewoon te mogen declareeren, te behandelen, uitgezonderd bij vechtpartijen verkregen en venerische aandoeningen, waarvoor zij in redelijkheid door de patienten moesten beloond worden. De Compagnie was echter niet karig in het geven van „*douceurs*", die voor den Opper Chirurgijn, „na volbragte reize en behoorlijk verleende zorg voor de zieken, „gewoonlijk *f* 500 bedroeg. Zij practiseer-

(1) Ter vergelijking dezer tractementen met die van andere Scheeps Officieren in dienst der Compagnie strekke, dat b. v. een Opperstuurman f 40, 45 of f 50 's maands verdiende.

den overigens veel aan den wal; waarvan wij bij DE GRAAFF lezen (1), dat hij bij een Engelschman te Plymouth de operatie van de hydrokele per incisionem verrichtte en SCHOUTEN (2) genas te Satrispatnam de huisvrouw van het Opperhoofd der Nederlandsche Loge van eene kwellinge, die haar uitermate hinderlijk was, maar zegt hij

.... „ Geschiede mij de gunst
Van 't middagmaal, maar geen betaling voor de kunst."

Omtrent het logies aan boord vonden wij vermeld (3) dat bij aan boord komst de Opper Chirurgijns in de middelste stuurboordshut (in de kajuit) (4) logeerden; de Seconde Chirurgijns in de zoogenaamde voorkajuit of kerk, (die even achter het spil met zeildoek dwars over en weer afgeschoten was) in een van zeildoek gemaakt „apartement" (5) verbleven, terwijl de 3de Chirurgijns voor de Konstabels kamer, ook in een met zeildoek afgeschoten apartement hun verblijf hadden. De 1ste Chirurgijn behoorde tot de kajuitsgasten en als zoodanig genoot hij de tafel aldaar, die altijd ruim voorzien was. De overige Chirurgijns schaften met sommige Scheeps Officieren.

Over het algemeen schijnt hunne persoonlijke verhouding aan boord gunstig geweest te zijn, ten minste zijn klachten daaromtrent niet aangetroffen. Het gezag van den Schipper of Kapitein schijnt intusschen in eenige opzichten onbeperkt geweest te zijn, zelfs in 't gelasten van bloedige kunstbewerkingen, waar daartoe geene chirurgische indicatie bestond, zoo als zou blijken uit het volgend scheepsvoorval, in Oost-Indië in het jaar 1641 gebeurd en door DE GRAAFF medegedeeld (6), 't welk tevens een inzicht geeft van den geest, die destijds op de schepen heerschte. Op de Malabarsche kust, was na een hevig gevecht eene Portugeesche Kraak genomen, en hadden

(1) DE GRAAFF, libr. cit.

(2) Reistogt naar en door O. I. Amst. 1708, pag. 18—.

(3) Regl. v. de huish. op de gearm. schep. der Oost. Ind. Compagn.

(4) De Kapitein logeerde in de Kapiteinskamer; de Kapitein Luitenant in de eerste bakboordshut; de 1ste Luitenants in de tweede bakboordshut; de 2de Luitenants in de voorste stuurboordshut en de Eerste of Opper Stuurman in de voorste bakboordshut.

(5) Hier hadden in andere „apartementen" hun verblijf de 2de en 3de Stuurman, de Commandeur van de soldaten en de ziekentrooster.

(6) Reizen enz., pag. 12.

de schepen der Compagnie vele gevangenen gemaakt. „Onder dezen waren eenige groote Heeren, Vidalges, Kruisheeren, Jezuiten en Papen, welke bij den Admiraal KEESJE LEENDERTZ haar middagmaal houdende en vroolijk zijnde, zoo was onder 't gezelschap een dikke vette Paap, die de vrijmoedigheid gebruikte te zeggen tegen den Admiraal: wij zijn nu Uw gevangenen non fors; als wij van Batavia naar Holland vertrekken en gij mijnheer Admiraal vertoeft in de Indiën, zal ik voor de vriendschap ons nu aangedaan, uwe vrouw in Holland somtijds eens caresseeren, waarop de Admiraal toornig wordende, tot den gemelden Paap zeide: Pater, ik zal zorgen, dat gij van de moeite zult zijn ontslagen. De maaltijd gedaan zijnde, deed de Admiraal zijne Officieren bijeen komen, en de Paap op den tafel vastgebonden, *gebood den Meester*, dat hij denzelve op staande voet zoude ontmannen; gelijk zulks aanstonds wierd volbracht. Welke gelubte Paap gezond in Hollandis gekomen." DE GRAAFF voegt aan zijn verhaal verder geen enkel woord ter beoordeeling of afkeuring van deze daad, alsof hij slechts wilde vermelden, dat dergelijke ongepaste scherts door KEESJE LEENDERTZ zeer euvel opgenomen, en op eene eigenaardige wijze gestraft werd.

Volgens den algemeenen artikelbrief (artikel 22) waren de Chirurgijns gehouden, omtrent al hetgeen in hunnen dienst voorviel aanteekening te houden en rapport te doen aan Generaal en Raden te Batavia, of aan de Bewindhebbers der Compagnie in het Vaderland. In eene eenigzins uitvoerige instructie werd hun dienst meer in het bijzonder geregeld, die onder den titel van *Ordre en Instructie van de Ed. Achtb. Heeren Bewindhebberen van de Oost Indische Compagnie ter Vergadering van Zeventienen voor de Chirurgijns, op en met de schepen van gemelde Compagnie, en in haar dienst uit deze landen varende naar Oost Indien*, in de „Scheepsdoos", zoo noemde men destijds het Recueil van Zeeorders, medegegeven werd. Wij lezen er het volgende:

Art. 1. „Alzoo de ondervinding heeft aangewezen en geleerd, dat de ziekten, voorvallende op de schepen van hier naar Oost Indië varende, doorgaans zijn het scheurbuik, en dat men, om dezelve zooveel mogelijk voor te komen en

te genezen, de medicamenten daarnaar veel heeft geschikt, zullen de Chirurgijns zich van de medegegeven medicamenten hebben te bedienen en voorts daarna (1) te rigten; alsmede hebben te verzorgen dat de zieken, wanneer en zoo lang zij de kooi moeten houden, wel worden gereinigd en eenige stank of onreinigheid daaromtrent vernemende, zullen zij de schippers daarvan kennisse doen hebben, om door dezelve, volgens haren pligt en ordre van de Compagnie daartegen te voorzien en door 't wasschen, spoelen en zuiveren van de schepen de voorsz. stank en onreinheid, waaruit anderzins mede veel ziekten ontstaan, voorgekomen en weggenomen worden; en daarenboven zorg te dragen, dat dikwerf goeden edik in een open vat of pot op het vuur uitwaseme; of een weinig buskruid nu en dan op verschillende plaatsen aangestoken worde.

Art. 2. Zoo haast de voorsz. Chirurgijns aan boord van de schepen zullen zijn gekomen, zullen zij hebben te bezorgen, dat alles werd gereed gemaakt, zoo van pleisters, wieken, kompressen, windsels, banden, spalken, als andere dat noodig is, om in eene onverwachte ontmoeting bereid en klaar te zijn, 't zelve aan 't scheepsvolk te kunnen gebruiken.

Art. 3. Alle gekwetsten en overige patienten, zullen de voorsz. Opper- en Onder Chirurgijns, gezamenlijk, na eisch van zaken, tweemaal daags en in zware toevallen van gangraena en andere accidenten die scheurbuikige meest onderworpen zijn, des noods zijnde, driemaal, 's morgens, 's middags en 's avonds hebben te verbinden en het accident met eene nieuwe applicatie hebben te ververschen.

Art. 4. Wanneer het dagelijksch verband zal zijn gedaan, zal de Oppermeester met de anderen geadsisteerd, de zieken moeten gaan visiteeren, en naauw acht nemen op wat manier de patienten de ziekte is aangekomen, wat teekenen zij aan dezelve vernemen, wat toevallen zich bij de ziekten vertoonen, en wat uitwendige oorzaken van koude, hitte, spijs en dranken en excessen in dezelve begaan en gelegen zijn; om daardoor

(1) Namelijk naar eene instructie omtrent de werking en wijze van toediening van sommige geneesmiddelen, die wij echter stilzwijgend voorbijgaan.

zooveel mogelijk is, de oorzaak derzelve te ondervinden en zulks te beletten; zoodanige medicamenten te kunnen ordonneeren en appliceeren, die de zieken de grootste voordeelen tot hunne herstelling mogen toebrengen.

Art. 5. De Chirurgijns zullen een schriftelijk journaal moeten houden van alle ziekten die bij het scheepsvolk voorkomen; de tijd en plaats, waar en hoe de ziekten zijn begonnen, met acht te geven op wat lengte en breedte zij zich bevinden, met bijvoeging van de gesteldheid der lucht, ten opzigte van hitte en koude; op wat manier de ziekten zijn aangewassen, hoe lang zij onder de Cuur zijn geweest, 't zij dat ze genezen of komen te sterven, met eene pertinente aanteekening wat medicamenten zij de patiënten alle dagen hebben geordonneerd en wat uitslag zij van dezelve hebben ondervonden, zoo ten goede als ten kwade; om daardoor is 't doenlijk te penetreren en ter kennisse te komen uit wat oorzake de ziekten en zoo grootte sterften op 's Compagnies schepen, nu eenigen tijd herwaarts zijn ontstaan en om dien volgende de natuur van de voorz. ziekten te beter wijs te worden, zullen zij lieden de patiënten drie à vier malen daags hebben te bezoeken en visiteeren om te zien wat voor veranderingen telkens in dezelve voorgevallen zijn, om haar naar tijd en gelegenheid daarna te kunnen reguleeren. En zullen ook tot voldoening van dit oogmerk als het de conditie van het schip toelaat de Oppermeesters geplaatst worden in eene hut. (1)

Art. 6. 't Gene zij lieden zullen oordeelen den zieken noodig te wezen, zullen zijlieden de hooge Opperhoofden en Schippers hebben aan te dienen en bekent te maken, ten einde dezelve aanstonds ordre te mogen stellen haar dat te doen hebben, 't zij spijs, drank, bekwame legplaats en wat meer zoude kunnen strekken tot herstellinge van gezondheid en weeringe van

(1) De hier medegedeelde instructie in 1739 uitgevaardigd, was gegrond op eene vroegere, die verloren schijnt te zijn. Het reglement *voor de huishouding op de schepen,* waarbij het logies bepaald werd, is na 1739 uitgevaardigd. De hier bedoelde schepen, waar den Opper Chirurgijn eene hut moest gegeven worden, waren van 145 — 160 voet lang; was die lengte 130 voet en minder, dan logeerde hij bij den Onderstuurman.

(*Instruct. voor de Koopl. en Schippers aang. de Oppermeester* dat. 26 Sept. 1739).

meerdere ziektens en nieuwe ongemakken; en 't welk inzonderheid mede zal dienen tot voorkominge van de veelvuldige klachten van de Chirurgijns en het zeevarend volk, over vele van derzelver Schippers, dat zijlieden den gezonden haar ordinaire rantzoen niet geven en den zieken, in tijd van nood ook hetzelve onthouden.

Art. 7. De Chirurgijns, zoo *Opper* als *Onder* zijn gehouden haar ten dienste van de Vloot en daarop zijnde manschap goedwillig te laten gebruiken, zonder daarvoor eenige verdere belooningen als haar maandgelden te genieten, ten ware van onreine ziekten en kwetsuren, die buiten scheepsdienst zouden mogen zijn gekregen, daarvoor zijlieden betalinge zullen ontvangen tot discretie van de Opperhoofden en niet meer.

Art. 8. Ook zullen zij dienen te weten, dat ieder kwartier de kranken, onder hetzelve behoorende, onderstand moet doen, dezelve bewaren en in alles behulpzaam zijn, dat mede de scheepsraad uit elk kwartier moet nommineren, die dezelve eenigen tijd bedienen, tot dat andere weder in derzelver plaatse werden geordonneert. Zullende de Oppermeesters, wanneer over de behoeften der zieken en 't verminderen der rantsoenen zal gehandeld worden, mede in den Scheepsraad geroepen worden, en gehouden zijn, 't geene zij ten meesten nutte oordeelen, aldaar behoorlijk voor te dragen, en van het geresolveerde nette aanteekening te houden waartoe aan haar zal gegeven worden eene lijst van hetgene voor de zieken wordt medegegeven.

Art. 9. De Chirurgijns, uit 't punt voorzeid is, nalatig of weigerig zijnde, of contrarie doende, zullen daarover door de Fiscaals, zoo aan de Caap de Goede Hoop als in Indiën aangesproken en gecalangeert worden; mitsgaders door den Rechter in zoodanige boete gecondamneert, als dezelve zal bevinden de gepleegde nalatigheid, weigeringen of verzuimingen te hebben gemeriteert."

De geneesmiddelen waren, even als bij de Marine, geborgen in de medicijnkist, waarvan de Opper Chirurgijn den sleutel had, die hem echter eerst bij de komst in zee door den schipper overhandigd werd. Die kist werd geplaatst in, of ook vóór de konstabels kamer en men klaagde wel, dat daar weinig daglicht was en steeds gebruik van eene kaars of lantaarn moest

gemaakt worden. Er werden meer dan 150 verschillende geneesmiddelen in geborgen, grootendeels dezelfde als op de Oorlogschepen verstrekt werden, benevens eenige ustensiliën en sedert 1667 (1) ook middelen ter herstelling der Venusziekte. Ter voorziening in het benoodigde op de reede, voor het uitzeilen, werden eenige weinige medicamenten en sommige benoodigdheden voor verband in de „lapdoos" medegegeven. De verantwoording der medicijnen geschiedde aan den Onder Koopman op de plaats der destinatie van het schip.

Volgen wij nu verder de Chirurgijns der Oost Indische Compagnie, in de uitoefening van hunne betrekking, op naar het hunne reizen naar en door Oost Indië, ook op hunne terugreis naar het Vaderland.

Wij zagen vroeger, dat de omstandigheden, waaronder de voor de Oost Indische Compagnie aangeworven en bij de Volkhouders geherbergde manschappen verkeerden, eenen hoogst nadeeligen invloed op hunne gezondheid moesten uitoefenen en het er verre van af was, dat de gewoonlijk langdurige Oost Indische reis met eene gezonde equipage kon ondernomen worden. Daar nu ook in vele geneeskundige journalen, door de Opper Chirurgijns gehouden, daarop reeds sedert lang gewezen en ook van verschillende andere zijden de opmerkzaamheid gevestigd was, is het bevreemdend, dat men eerst in 1774 (2) het bevel uitvaardigde, „om 't volk als 't aan boord kwam door den Chirurgijn te doen visiteeren, met bepaling, dat de personen, waarbij eenige kwalen ontdekt werden, afgewezen moesten worden." Hierdoor zou al vast voorkomen zijn, dat bepaald zieke of door accidenten ongeschikte menschen ingescheept werden, ofschoon het inslepen van ziektebeginselen, op andere wijze, daardoor niet geheel belet werd. Het schijnt echter, dat die visitatie der bemanning, wanneer zij al plaats vond, niet altijd dadelijk bij, of wel vòòr hare komst aan boord, maar dikwijls eenigen tijd later, eerst ter reede geschied-

(1) Resol; d. Kam. v. Amst. 11 Dec. 1687.
(2) Resol. der Zevent. 1 April 1774.

de, waardoor, zoo als HUSSEM zeer juist opmerkte (1), besmettelijke ziekten bereids in het schip konden gebracht zijn, Daarom wilde hij, dat een of meerdere van's Compagnie's schepen voor hare werven, ten anker zouden liggen, om elk aangenomen persoon aanstonds daarof over te brengen en zoo lang verblpf te doen houden, tot dat op een der uitgaande schepen eene benaming moest worden geplaatst. Dus zou dit volk, in den tusschentijd van zijn verblijf op die schepen, aan het scheepsleven gewennen, in den scheepsdienst geoefend en bekwaam gemaakt kunnen worden voor den Oost Indischen dienst. HUSSEM beschouwde het verder eene nuttige voorzorg, om nauwkeurig bekend te zijn met den gezondheidstoestand in de huizen der Volkhouders, vooral, of er ook kwaadaardige ziekten heerschten. Soms schijnt van die eerste gezondheidsinspectie in het geheel niets, althans niets afdoends gekomen te zijn.

Na dan met eene equipage, waarvan wij ons den physieken en psychischen toestand uit het medegedeelde voldoende kunnen voorstellen, de stad waar de uitrusting plaats had gevonden, verlaten te hebben, vertoefden de door de Kamers van Amsterdam en Middelburg uitgeruste schepen, wanneer de gelegenheid om zee te kiezen niet gunstig was, nog eenigen tijd ter reede, de eerste op die van Texel, de ander te Rammekens. Gewoonlijk deed de geheel veranderde leefwijze al spoedig ziekten ontstaan, en nu waren gastrische bezwaren en catarrhale aandoeningen aan de orde van den dag; ook bleven de gevolgen van syphilitische besmetting niet achterwege. Het schip was door Gedeputeerden uit de 17en „afgemonsterd," van welke gelegenheid de Opper Chirurgrijns wel eens gebruik maakten om schepelingen die aan sommige aandoeningen, zoo als syphilis, dronkaartswaanzin, enz. leden, te doen verwijderen. Gelukkig wanneer de gelegenheid gunstig was om op den bepaalden dag zee te kiezen, wat gewoonlijk door eenige schepen te gelijk geschiedde, die, tot eene vloot vereenigd, onder het bevel van een Admiraal stonden. Maar was de gelegenheid niet gunstig, dan kon het soms weken, ja wel maanden duren, alvorens de reis begonnen werd. De zieken, gedurende dezen tijd onder behandeling gekomen, bleven aan boord. Eerst in

(1) loc. cit. pag. 190.

1771 (1) werd men er bij de Kamer van Amsterdam op bedacht, eene hulk tot hospitaalschip in te richten en naar Texel te zenden, om er de zieken van de schepen op te nemen en waarop er ook wel van de Oorlogschepen verpleegd werden (2). Onder de avonturen van dit hospitaalschip kan gerekend worden, dat het van zijne ankers geslagen, naar ze dreef en te Blanckney aankwam (3). Voornamelijk bestemd om de lijders op te nemen, bij welke verschijnselen van den *synochus putridus* bespeurd werden, werd het, wanneer er niet veel zieken waren, buiten dienst gesteld.

Het was destijds een vaste regel, dat de Compagnieschepen op de reis naar Oost Indië, de Kaap de Goede Hoop aandeden, van daar zeilden zij, nadat de equipage eenigen tijd ververscht was, naar Ceilon of naar Java, naar gelang der instructie, voor hunne reis vastgesteld. Zien wij dus eerst, wat op eenen tocht naar genoemde ververschingsplaats, in geneeskundigen zin, zoo al voorviel.

Men nam toen niet zelden, zoowel op de uit- als op de terugreis, „den weg achterom", dat wil zeggen, benoorden Schotland, 't geen vooral in het najaar, door de veelal op hoogere Noorder Breedte heerschende strenge koude of onstuimige weersgesteldheid, aanleiding gaf tot het ontstaan van catarrhen vooral der luchtwegen. Pleuritische en pneumonische aandoeningen kwamen dan veel voor. Dat echter deze, door weersinvloeden te weeg gebrachte, dikwijls vrij algemeen heerschende aandoeningen der ademhalingswerktuigen geen kwaadaardig karakter bezaten, bewijst zoowel het zeldzame der sterfgevallen, die zij ten gevolge hadden, als dat zij na de komst in een milder klimaat weldra ophielden. De behandeling was dan ook in den regel zeer eenvoudig, en bestond voornamelijk in zweetdrijvende middelen. Enkele grepen naar het lancet en teekenden goede uitkomsten aan, wanneer zij de zieken over het algemeen meer ontstekingwerend behandelden, zoo als in het journaal van den Opper Chirurgijn van de *Tolsduin* is aangeteekend.

---

(1) Resl. Kamer Amst. 9 Dec. 1771,
(2) Ibid. 24 Junij 1719.
(3) Ibid. 17 Dec. 1781 en 7 Jan. 1782.

„De febris intermittentes (1), die vooral in Zeeland op de reede van Rammekens niet ongewoon waren, alwaar zij zich veel als quotidianae en tertianae duplicatae voordeden, werden ook nog gezien, zoowel benoorden als bezuiden de linie, meer bijzonder toen men in laatstgenoemd geval wat spoedig de koudere luchtsgesteldheid inliep, met dampig regenachtig weer. Het volk, alsdan uit eene warme kooi, niet genoeg gekleed, op het dek gekomen, nam onvoldoende beweging om het verlies van hunne natuurlijke warmte te voorkomen, terwijl het zich daarenboven met natte kleederen in de kooi te slapen had gelegd. Hierdoor werd de transpiratie belet, de ziltige wei, die anders uitwasemt, onder het bloed teruggevoerd en door hare prikkelende scherpte eene irregulare beweging in de vochten te weeg gebracht, 't geen meestentijds gepaard ging met eene ongeregelde dieet.

„Dat de materiës febrilis uit de eerste wegen geabsorbeerd werd, kon men uit den verloren eetlust, de wit beslagen tong, de drukking omtrent de maag, de walging en braking, den bitteren smaak, de hoofdpijn, de dorst, enz. opmaken, en wanneer de ventriculus door ophooping van spijzen uitgezet was, werd het diaphragma naar boven gedreven en dus de borst verengd zijnde, volgde hier veelal korte, dikwijls herhaalde ademhaling.

„De koorts viel gewoonlijk aan met vermoeidheid, zwakte, koude over het geheele lichaam met trilling en bleekte, walging, somtijds braking; de pols was, snel, zwak, klein, en de dorst vrij groot. Bij sommige lijders duurde de koude 1 uur, bij anderen 2, ja somtijds 3 en 4 uren, waarna hitte volgde, die ongevoelig toenam tot eenen hoogen graad, enz." (Verder volgen de gewone verschijnselen eener intermittens, die wij niet overnemen). „Ofschoon nu deze koorts toch doorgaans uit eenerlei oorzaak voortkwam, zoo verwekte zij geen eenerlei toevallen; bij den eenen was overmatigde koude, bij den anderen overmatige hitte, hoofdpijn, slapeloosheid en dorst. Er zijn er

(1) De rapporten omtrent deze ziekte door de verschillende Opper Chirurgijns ingeleverd, zijn nagenoeg eenstemmig. Hoofdzakelijk volgen wij hier dat van SACKET van *de Borselen*. van wien wij het gerapporteerde woordelijk overnemen, om een voorbeeld te geven van de wijze, waarop het geneeskundige journaal gehouden werd en ten einde de heerschende geneeskundige denkbeelden te doen zien.

geweest die begeerig naar spijs waren, terwijl er ook gezien werden die er een afkeer van hadden en braking, benaauwdheid om 't hart, zoo zij 't noemen, en zoo meer, ondervonden. Er werden enkele aangetroffen, bij wien de toevallen zeer onrustbarend waren (1) alsof ze eene beroerte, loop of sluijmeringhe hadden, waardoor men zich echter niet moest laten verleiden, als houdende met de koorts op, ofschoon er ook subiet aan sterven."

Omtrent de behandeling der tusschenpoozende koortsen kunnen wij in 't kort samenvatten, dat gewoonlijk eerst buikzuiverende en daarna zweetdrijvende middelen gegeven werden, terwijl de kuur met ammionacalia, bittere wortels en basten besloten werd.

Geheel anders was het wanneer de scheepskoorts in het schip heerschte, dat soms reeds alvorens men in zee gekomen was plaats vond, zoo als in 1771, toen de kwaadaardige koorts op de Oost Indische Compagnieschepen ter reede van Texel zoo hevig woedde, dat men verplicht was de aangetasten in de Schans op het eiland te brengen, waar er ontzaglijk veel stierven. Ook gebeurde het wel eens, vooral bij tegenwind, dat reeds kort na het uitzeilen, in het Kanaal ziekte en sterfte zoo belangrijk waren, dat men verplicht was in Engeland binnen te loopen zoo als met de *Vrouw Cornelia Hillegonda* te Sheerness en nog met andere schepen plaats vond. 't Geschiedde ook, dat men weder in eene of andere der Nederlandsche havens terugkeerde, om in 't verlies aan volk en de schade aan romp en tuig te voorzien.

Vele Opper Chirurgijns noemden deze koorts eene febris catarrhalis, en onderscheidden haar van de febris ardentes en petechiales, die volgens hen, gewoonlijk eerst gedurende het verder verloop der reis uitbraken. „De toevallen," aldus drukt de Opper Chirurgijn SACKET van *de Borselen* zicht uit, (2) „die deze koorts (de febris catarrhalis) vergezellen, zijn mij altijd zeer different voorgekomen. Bij den eenen deed zich de paroxysmus met koude, bij den anderen wederom met eene brandende hitte voor, waarop een onleschbare dorst volgde. Allen

(1) Opper Chirurgijn J. BOET.

(2) Journaal van *de Borselen* op de reis naar O. I. 1771.

klaagden over vermoeidheid der ledematen, met onverdragelijke hoofdpijn, voornamelijk in het voor- en achterhoofd. Eenigen hadden als rheumatische pijnen tusschen de scapulae, anderen in de musculi intercostales, met mindere of meerdere belemmering in de inademing; sommigen hadden een hardnekkige hoest, die meermalen door eene pleuritis of pneumonie opgevolgd werd. Ook waren er die klaagden over zware lendenpijn, waardoor zij zich op- noch nederwaarts konden buigen. Bij eenigen viel deze catarrhale stof op de tonsillae en verwekte angina; bij anderen op den gehoorweg met ondragelijke pijn en doofheid, of viel ook wel op de oogen en maakte opthalmia; bij allen was in den beginne eene loome, edoch harde pols.

„Zoo deze koorts afging, eindigde dezelve met zweet en kwam remitteerende weder aanvallen; maar zoo dezelve bleef continueeren, vermeerderden de hitte en de dorst; het ligchaam bleef dor en droog, met roode, opgespoten oogen, waarop meermalen deliria volgden, met pijn omtrent den ingang van de maag, vergezeld van braken van bedorven gal. De pols werd rasscher en zoo werd de ziekte eene febris biliosa benigna, of wanneer de stof kwaadaardiger was, eene maligna.

„Deze koorts hield geen vasten tijd van duur, maar wanneer de catarrhale stof zich op de borst zette, duurde zij het langst en als zij zich in de gedaante van sputa globosa, door hoesten, in menigte ontlastte, genazen de lijders gewoonlijk binnen weinige dagen. Maar bij aldien de koorts en de hoest bleven aanhouden zonder ontlasting van die sputa, veranderde dezelve in eene maligna, 1o, omdat door den geweldigen hoest het geheele lichaam en vooral het deel, 't welk het bloed naar 't hoofd voert, ontstelde; 2o. wordt er de slaap door benomen; 3o. ging nu de eetlust verloren en bedierf de spijsvertering, waardoor het ligchaam zeer moet verzwakken; 4o. werd de long door dien hoest zeer verzwakt, wegens de gedurige schokken die zij lijden moest, in dier voege, dat al de vochten zich daarin, als zijnde het zwakste ingewand, neder zetten. Het ligchaam werd nu niet gevoed, de lijder verzwakte, verviel en werd gekweld door slapeloosheid, kreeg hevige benaauwdheden; de koorts verteerde het ligchaam; de patiënt hoestte gestadig, maar kon niets opbrengen; er ontstond eene brandende hitte in de ingewanden met ontlasting van eene zwarte stof, die vehement stonk. Eeni-

gen bevuilden zich zonder weten. De tong was gewoonlijk dor en droog ; de tanden met eene bruine korst bedekt. Sommigen kregen stuiptrekking in de armen en de beenen, ook in het aangezicht. Er waren er ook die het vermogen om te zwelgen verloren en hiermede was doorgaans delirium vergezeld; ook kon de lijder alleen op den rug liggen en met de knieën omhoog getrokken. Hunne borst raakte vol en zij stierven dikwijls binnen weinige dagen zeer ellendig.

,,Als de koorts met hevige koude telkens weder aanviel en ik geen ontaarde stoffen in de eerste wegen ontdekte, of dat de lijder niet geobstrueerd was, bragt ik hem in eene gedurige transpiratie totdat de koorts geweken was. Als de ontlasting wat traag was, appliceerde ik clysmata. Eenigen gaf ik laxantia en versterkte de eerste wegen als de koorts geweken was.

,,Die bij de koorts rheumatische pijnen tusschen de scapulae of in de musculi intercostales hadden, appliceerde ik een ceratum van het emplastrum oxycroc. met oleum macis of balsamum peruvianum bestreken, en met een kompres op de pijnlijke plaats gelegd; dit nam dikwijls de pijn weg; maar indien deze middelen niet aan mijn oogmerk voldeden, appliceerde ik vesicatoria.

,,Voor den hoest, die deze koorts, als een ongunstig toeval, doorgaans vergezeld, liet ik, behalve de voorgeschreven koortsmiddelen, vlijtig verzachtende dranken warm drinken en nu en dan wat van een verzachtend linctus gebruiken. Voor de hoofdpijn, zoo er geen delirium, overmatige hitte, rood opgespoten oogen, of een wild gezigt mede vergezeld ging, liet ik een wollen muts, alvorens met mastiek berookt, op het hoofd zetten, bracht de neus met niesmiddelen aan 't loopen, liet een kruidnagel, tabak of gember kaauwen, waardoor de vochten werden afgeleid, of ik appliceerde een vesicatorium in den nek en maakte wat meer afgang.

,,Bij de keelontsteking, die ik bij deze koorts dikwijls ontmoette deed ik, wanneer de lijder bloedrijk en de aandrang (van het bloed) sterk was, eene venaesectie en maakte wat meer afgang: Vervolgens liet ik met spiritis vini gorgelen na alvorens, de uvula en de tonsillae met eene veer, die in met rosarum met eenige druppels spiritus vitrioli gemengd, bevochtigd was,

aangeraakt te hebben, waarop sterke kwijling en schielijke genezing volgde.

,,Die de catarrhale stof op de oogen viel en opthalmia veroorzaakte deed ik, zoo hij bloedrijk was, eene venaesectie, liet open lijf houden om de vochten af te leiden. Voor den dorst gaf ik een warm decoctum hordeï, met tamarinda en suiker aangenaam gemaakt. Bij aldien de ontsteking zeer hevig was, herhaalde ik de aderlating een en andermaal, maakte een zachten afgang en zette vesicatoria in den nek of achter de ooren, en bijzonder groote, om eene gereedere afscheiding te maken, en heb met goed succes den cortex peruvianus gegeven en, externe, collyria vlijtig doen indruipen en met kompressen op de oogleden doen leggen.

,,Als de catarrhale stof zich op geen van voorschreven wijze verplaatste, maar in de pulmo hare zitplaats nam, volgden de vroeger opgegeven toevallen.

,,Zoo de lijder braakachtig was, en pijn in den ingang van de maag had, liet ik, wanneer er geen ontsteking bij was, en patiënt nog eenige krachten had, een braakmiddel geven, en naar behooren genoegzaam laauw water nadrinken, waardoor zich eene groote menigte rotte stoffen, zoowel van onderen als van boven ontlastten. De lijder bevond zich, nadat dit zijne werking gedaan had, gewoonlijk beter, althans voor eenige uren; patiënten die geobstrueerd waren liet ik enamata zetten.

,,Nadat dan dit middel zijne werking gedaan had, gaf ik de theriac. Androm. met sal cornu cervi om de uitwaseming te bevorderen en voor gewonen drank een decoct. hordeï acidul.; tevens nu en dan wat wijn onder hunnen drank gebruiken en vervolgens den lijder dagelijks rheum c. cremor. tart. innemen, waardoor de ontaarde stoffen ontlast werden en het bederf der anderen verhoed. Eenigen raakten hierdoor eene menigte van wormen kwijt, zoo van onderen als bij wijze van vomeeren. Zoo zich nu hierbij den loop voegde, matigde het gebruik van dit middel denzelven, zonder de noodzakelijke ontlastigen te stoppen.

,,Indien bij dezen loop de huid droog was en de lijder niet te veel krachten verloren had, zocht ik met den loop te stoppen, tevens de uitwaseming te bevorderen; maar indien de lijder zeer wezenloos was en zijne krachten verloor, ging ik over tot

het gebruik van den cortex peruv., gepaard met een voedenden drank en nu en dan wat wijn, om de onderdrukte natuur te hulp te komen en te versterken en de nog circuleerende vochten voor bederf en verstikking te bewaren. Ik liet ook zijn aangezicht, borst, armen en handen met azijn en water wasschen-

,,Wat dezen loop gevaarlijk maakte was, dat de oorzaken waaruit zij ontstond, ook zeer dikwijls ontsteking der darmen veroorzaakte, die, soms in korten tijd, door verstikking (versterving) opgevolgd wordt. De toevallen, die mij zulks aantoonden, waren de volgende: de lijders klaagden over eene hevige pijn, die zich tot een of ander gedeelte van den buik bepaalde, en die toenam door 't aanvoelen; zij braakten dikwijls en waren daarbij geobstrueerd met aanhoudende koorts, hitte, hevigen dorst, stootende pols, schielijk verval van krachten, en door de hevigheid dezer toevallen volgde dikwijls in korten tijd de dood, nadat te voren de pijn opgehouden had, klam zweet uitgebroken was. de ledematen koud, zwart en blaauw waren geworden, waarbij de pols klein, snel en intermitteerend was.

,,Wanneer de lijders in dezen toestand nog eenige krachten hadden, liet ik ze eens en andermaal aderlaten, en appliceerde bij obstructiën verzachtende lavementen; gaf ook de flores chamomill. wegens hare krampstillende en rottingwerende kracht, Bleef de pijn hardnekkig op dezelfde plaats zitten, dan appliceerde ik daar een vesicatorium of het emplastr, de Labdan met een vijfde gedeelte emplastr. vesicat.

,,Wanneer de lijder onder het gebruik van deze middelen zwakker werd en ongevoelig bleef, appliceerde ik groote vesicatoria aan de kuiten en in den nek en hield die zoo lang mogelijk open. Zoo de lijder zeer slaperig of apoplectisch was, appliceerde ik vesicatoria aan de binnenzijde der dijen en tusschen de schouderbladen met goed gevolg.

,,Als de ziekte beterde kwam er meer sterkte in den pols, met vermindering van de krachteloosheiden neerslachtigheid; de hersenen werden beter gesteld; er ontstond eene matige uitwaseming zonder benaauwdheid; de meesten verloren het gehoor, dat geen kwaad teeken was, zoo de andere toevallen verbeterden. De met eene bruine korst bedekte tong en tanden werden vochtig en schoon.

,,Bij eenige lijders kwam zwelling in de klierachtige gedeelten

der liezen, onder den oksel, tusschen de ooren en kaken of er kwam verstikking (versterving) in eenig deel van de handen of de voeten.

„Bij sommigen ontstonden donker bruine of blaauwe vlekken, vooral aan den hals, de schouders en op de borst; bij eenigen vertoonden zij zich eerst na den dood, maar die waren doorgaans groot.

„Op de zwelling der klieren appliceerde ik rijpmakende pappen, en rijp zijnde maakte ik eene opening aan de laagste plaats van het absces; vervolgde, mundificeerde, carneerde en cicatriseerde dezelve.

„Deze ziekte liet groote magteloosheid na en de lijders hadden langen tijd noodig om wat krachten te bekomen, waarom ik met den cortex. peruvian. en den wijn nog eenigen tijd bleef continueeren, tot dat zij zich wat beter gevoelden. Ik liet ze, zoodra de krachten het toelieten, versche lucht genieten, omdat ze anders zeer ligt weder instortten. Vervolgens deed ik hen een vinum medicatum (card. benedict. absinth.. contrayerva, angelic, cum vino alb.) driemaal daags gebruiken, om de eerste wegen weder te versterken en liet ze, naar gelang de krachten het toelieten, zich bewegen. Tot voedsel gaf ik den scheepsgort met spaanschen of franschen wijn; verder water, tamarinde en suiker naar vereischte, waardoor hunne krachten dagelijks toenamen, tot ze bekwaam waren den scheepskost te gebruiken en 't scheepswerk te kunnen doen."

Volgens deze opvatting der ziekte behandelde SACKET, in 1771, op zijne reis van Nederland naar Tutocoreijn, via de Kaap de Goede Hoop, 141 lijders aan de zoogenoemde febris catarrhalis. waarvan er 25 stierven, bij zijne komst in de Tafelbaai 27 en later te Tutocorijen, nog 2 als impotent naar 't hospitaal gezonden werden.

Wij kunnen overigens gemakkelijk uit het medegedeeld relaas besluiten, dat te gelijk met febris catarrhales, lichtere en zwaardere typhusvormen in verschillende samenstellingen in het schip heerschten.

Over het algemeen schijnt het den Bewindhebbers aangenaam geweest te zijn, wanneer op de reis van Nederland naar de Kaap de Goede Hoop, die men rekende gemiddeld 5 maanden of 22 weken te kunnen duren, slechts bij uitzondering en

gedwongen door de eene of andere scheepsramp, eene reede aangedaan werd. Voor zooveel St. Jago aangaat, bestond zelfs geruimen tijd het verbod, dat men zich aldaar ging ververschen. Maar het gebeurde, vooral in de eerste helft der 17de eeuw, menigmaal, dat de uitgaande Oost Indische Compagnie schepen in de bocht van Guinea, aan het Princen eiland of Anabon terecht kwamen, en er waren gezagvoerders, die in hun rapport opmerkten, dat zulks in ieder geval beter was, dan op de Abrolhos te verzeilen. Op de zoo even genoemde, bij de Afrikaansche kust gelegen eilanden, was overigens goede gelegenheid tot verkrijgen van ververschiug, vooral van oranje appelen enlimoenen (1), die ook op St. Antonio in ruime hoeveelheid aanwezig waren, zoo als blijkt uit de omstandigheid, dat de Gouverneur Generaal REIJNST in 1614, op zijne reis naar Oost-Indië (2) te St. Vincent liggende, dagelijks van daar 6 à 7000 limoenen en oranje appelen deed komen, „dat de siecken en gesonden sonderlingh accomodeerde."

Oranje appelen en limoenen werden dus reeds in de eerste helft der 17de eeuw door de Nederlandsche scheepsbevelhebbers als nuttige vruchten tot verversching, vooral echter als middelen tot voorbehoeding en genezing van den scheurbuik beschouwd en aangeprezen. „Ik zoude mede raden," zegt LAM, (3) dat UEd., ware 't doenlijk, de schepen in 't uitvaren met eenige oranje appelen en limoenen provideerde, om, als men eene maand of drie weken in zee is geweest, ieder matroos te geven, om het ligchaam daarmee te reinigen van alle zware spyzen in 't uitvaren genuttigd; want sullen daardoor seer frisch en gesond blijven, alsoo wij aan Ile de Prince komende veel siecken, doch op de been, aan den scheurbuik hadden; ja onse Opperkuiper was er soo deerlijk aan toe, dat gaen nochte staen konde, en hadden wij te Ile de Prince niet gekomen, soude, sonder fout, met hem zijn gedaen geweest, daer hij door de limoenen weder op de been is gekomen. Want met limoen-

(1) Brief van JAN DIRKZ. LAM, Kommandeur der Oost-Indische uitgaande vloot, in 1615, aan de Bewindhebbers.

(2) Brief van REIJNST aan dezelfden, dato 24 Jan. 1614.

(3) Loc. cit.

sap (1) kan men den scheurbuik niet verdrijven, den wel met limoenen of oranje appelen, en, het ligchaam in het eerst gereinigd zijnde, kan men een tijd daarop heen loopen."

Het verblijf der schepen op deze, tot ververschen overigens vrij geschikte eilanden, had echter wel eens eene schaduwzijde. Het water halen vond er niet altijd even gemakkelijk plaats, en meermalen was het scheepsvolk verplicht den nacht aan den wal door te brengen, 't geen in streken waar malariaziekten inheemsch waren, hoogst nadeelige gevolgen had. Dit merkte o. a. ook reeds REIJNST op (2), toen het volk van zijne vloot door hevige koortsen aangetast werd, waardoor er in 4 of 5 dagen een aantal stierven. „Want", aldus drukt hij zich uit „de siekte meest gecauseerd worden door 't slapen aan wal bij 't water halen, sulx dat de order gegeven werd, dat sij soo weinigh mogelijk 's nachts aan wal blijven mogten." Het waren meest afgaande, maar ook sommige met „sluimeringhe en convulsiën" gepaard gaande koortsen.

Eene andere, aan die plaatsen eigene oorzaak tot ziekte bestond in het opdoen van den Guineeschen draadworm. Daaromtrent toch wordt door PIETER FRANQUENS WAGENSVELD, bevelhebber van *den Zwarte Beer* geschreven (3): „den 13den Maart is in den Heere gerust KLAAS PIETERSE VAN EDAM, die soo van de Guineesche worm gequelt was; den 2den April is gerust, enz., SIJME HEIJNS VAN EDAM, die wel 8 weken van de Guineesche worm is gequelt geweest; den 19den JAN CORNELISSE, die ook langen tijd aan de Guineesche worm geleden heeft." Door 't verkeer aan den wal of door tusschenkomst van 't aldaar ingescheepte brandhout zal dien parasiet de gelegenheid verschaft zijn, zich in de huid der schepelingen te kunnen nestelen. De ongunstige uitgang van het accident kan ons geen gunstig denkbeeld geven van de daartegen gerichte behandeling.

Wij spraken reeds vroeger, dat zooals DE WIND

(1) Toen schijnt dus reeds de vraag geopperd te zijn, of limoensap als geneesmiddel tegen den scheurbuik gebruikt kon worden. Wij troffen op eene andere plaats ook nog aan: „dat de meegegeven limoesap te dun was."

(2) Loc. cit.

(3) Brief aan de Bewindhebbers, dat, 26 April 1615.

opmerkte, dikwijls koliek en soms opvolgend verlamming der handen ontstonden, wanneer het scheepsvolk in de warmte gekomen, zich te schielijk van kleederen ontblootte, zich met een bezweet lichaam in de open lucht te slapen legde of, te St. Jago gekomen, de maag en ingewanden met koud water en koude vruchten overlaadde. De behandeling van deze ziekte, door velen op het voetspoor van KOUWENBERG en A. BLANKAARD met carminantia en drastica ingesteld, was over het algemeen niet zeer gelukkig. Er waren er intusschen ook, die laudanum opiatum hier meer aangewezen rekenden en betere uitkomsten verkregen. Wij zagen bereids dat er ook loodkoliek in het spel kan zijn geweest.

Ofschoon op sommige schepen, zooals wij boven vermeldden, reeds op de vaderlandsche reede of in het begin der reis typheuse koortsen optraden, die gewoonlijk met den naam van febris catarrhales bestempeld werden en waaraan soms velen stierven, ging de verdere reis in de warme en de verzengde luchtstreek veelal gepaard met een hand over hand toenemenden ongunstigeren gezondheidstoestand der schepelingen, ligt verklaarbaar uit de inwerking der zich steeds vermenigvuldigende schadelijke invloeden. Nu begonnen gewoonlijk de ziekten in hevigeren graad en belangrijkere uitbreiding te heerschen en kwam nu den koortsvorm voor, welken men toen veelal *febris nautica* noemde. Ofschoon door eenige geneeskundige schrijvers, waaronder VEIRAC (1), wordt aangegeven, dat deze ziekte meer bijzonder omstreeks de 2[de] helft der 18[de] eeuw op de uitgaande Oost Indische Compagnieschepen zou geheescht hebben, schijnt zij echter, volgens vele geneeskundige journalen van de Opper Chirurgijns der schepen, veel vroeger, reeds in het midden, vooral ook in het laatst gedeelte der 17de eeuw, en meestal in epidemischen vorm, voorgekomen te zijn. Sporadisch ontbrak zij destijds wel nimmer op de schepen. Zoo meldde de Opper Chirurgijn van de *Assendelft* (2) in 1698

---

(1) Ook het Zeeuwsch genootschap der Wetenschappen te Vlissingen gaf, in 1775, tot deze veronderstelling aanleiding door de redactie van hare prijsvraag, waarin te kennen gegeven werd dat „thans" de koortsen zoo hevig heerschten.

(2) Volgens zijn Journaal.

„dat het onmogelijk soude wezen van elken sieke eene afzonderlijke schets te maken (er leden meer dan 100 schepelingen aan die koorts), terwijl het dogh alle deselfde soort van eene gedurig afgaande en aankomende koorts is, *synochus putridus genoemd.*" De voornaamste door hem opgegeven verschijnselen waren: „hitte over 't gansche ligchaam, voornamelijk in de borstingewanden, groote verkoudheid, onlijdelijke dorst, zeer beslagen tong, hoofd- en lendenpijn, hardnekkig waken, raaskalligheid, stuiptrekking, neusbloeding, buik- en bloedloop; welke toevallen niet alle bij eenen persoon gesien werden, maar bij den eenen met deze, bij den anderen weder met andere vergezelschapt waren en waarbij de pols meest jagende, maar zeer veranderlijk was." Ook had reeds de Opper Chirurgijn DE GRAAFF (1) in 1640 treurige scheepstooneelen door deze ziekte veroorzaakt, bijgewoond. en in de meeste geneeskundige journalen gedurende de eerste tijden van het bestaan der Compagnie gehouden, wordt er gewag van gemaakt. Maar zij heerschte bijzonder hevig, dit is zeker, gedurende het grootste gedeelte der 18de eeuw; zoo b. v. op de *Borselen,* waar er 280 personen aan leden (2). Soms trad zij op in eenen graad, die voor 't behoud van het schip deed vreezen, zoo als in 1743 op het *Kasteel van Woerden* het geval was, alwaar er slechts 8 of 9 man van bevrijd bleven.

Deze koortsige ziekte, die wij door de verschillende Opper Chirurgijns der schepen onder de benamingen van *febris catarrhalis maligna, synochus* en *synochus putridus, febris ardens, febris ardens biliosa* of *cum delirio, febris putrida* en *febris petechizans* aangegeven.vonden, noemde men aan den wal ook wel *febris nautica,* welke benaming wij echter in de geneeskundige journalen niet aantroffen. Wanneer zij als zoodanig reeds erkend was als het schip nog ter reede lag, of eerst kort in zee was, bestond er meestal geen twijfel omtrent de wijze, waarop zij was ingesleept en algemeen erkende men, dat de besmetting door soldaten of matrozen, uit de huizen der volkhouders, of door eerstgenoemden ook wel uit het leger, was aangebracht. Bij andere gelegenheden, wanneer de ziekte zich in dien vorm

(1) Loc. cit.
(2) Journaal van den Opper Chirurgijn C. F. SACKET.

eerst nabij of tusschen de keerkringen ontwikkelde en er vooraf „catarrhale koortsen" geheerscht hadden, schreef men haar toe aan eene vormverandering daarvan, zoo als de Opper Chirurgijn van de *Tolsduin* in 1742 deed (1), die meldde, „dat hij in het begin der reis alleen *febres catarrhales benignae* onder behandeling kreeg, welke ziekte bij anderen later overging in eene febris catarrhalis maligna, veroorzaakt e miasmate, en daarna stierven er aan eene ziekte, welke wij noemen, *febris catarrhalis maligna petechizans.*" Zoo was het ook in dit zelfde jaar op de *Beukensteyn*, „waar men zoowel eene febris catarrhalis en eene synochus, als eene febris exanthematica onderscheidde" (2). Maar anderen, zoo als de Opper Chirurgijn van de *Eenhoorn* (3) noemde „alle die coortsen eene soort van sieckte, alleen maar als in graad van malcanderen verschillende." — Volgens nog anderen ontstond de *febris ardens* geheel oorspronkelijk, ten gevolge van klimaatsinvloeden tusschen de keerkringen, in verband met scheepsoorzaken. In dit gevoelen werden zij versterkt door de omstandigheid, dat de koortsen gewoonlijk verminderden bezuiden de linie in den Zuid Oost passaat bij den wind zeilende, onder eene koelere luchtgesteldheid, terwijl zij op niew gezien werden, wanneer men van de Kaap de Goede Hoop vertrokken, op de reis naar Ceilon of naar Java, weder in de heele luchtstreek kwam. Intusschen zagen sommigen wel in dat aan de Kaap de Goede Hoop somwijlen de gelegenheid bestond, de besmetting aan boord te krijgen. HUSSEM toch deelt (4) mede, „dat Kapitein FREDERIK VISSER, in het jaar 1765, met het schip *de drie Papegaaijen*, aan de Kaap de Goede Hoop aankwan met gezond volk. Elf van deze manschappen echter moesten om omgemakken als anderzins naar het hospitaal gezonden worden, waarvoor hij evenveel manschappen uit het hospitaal, van voorgaande ziekten aldaar gebeterd, weder in de plaats moest nemen. Ofschoon nu Kapitein VISSER wist, hoe gevaarlijk het was, om volk uit besmette hospitalen aan boord te nemen. moest hij echter daarin gehoor-

(1) Geneesk. journaal, gevoegd bij 't Scheepsjournaal van dit schip
(2) Ibid
(3) Ibid.
(4) Loc. cit. pag. 194.

zamen; maar het gevolg was, dat een groot gedeelte der bemanning door de kwaadaardige koorts werd aangestast, en zeer velen, waaronder de Eerste Heelmeester, aan deze ziekte gestorven zijn."

Het was dan door deze koortsige ziekte, waaronder wij over het algemeen de hevigere vormen van typhus moeten verstaan, zoowel van de febris typhöidea als van den typhus petechialis, in verband met scheurbuik, dat de grootste slachting onder de bemanning van de uitgaande Oost Indiscbe schepen werd veroorzaaakt, want zij was in den hoogsten graad kwaadaardig en besmettelijk. Onder die eigenschappen kenmerkte zij zich door een zeer snel doodelijk verloop, dat soms in 2, 3 of 4 dagen, ten gevolge van een of meer pernicieus, toeval, plaats vond; verder door sommige voortredende verschijnselen, zooals brandende hitte, „die bij niets van dien aard", zeggen vele Opper Chirurgijns, „te vergelijken valt", onleschbaren dorst, niet te bedwingen braken, hevige bloedingen uit den neus of uit het rectum, en vooral ijling, die wel soms „als in sluimeringhe", maar mees taal „zoo woest en onbedwingbaar" was, dat de lijder in hunne kooien of op de bakskisten vastgesjord en schildwachten bij de luiken gezet werden, om het over boord springen te beletten (1). In dien toestand lagen er wel eens 50—70 te gelijker tijd op een of ander schip, onder wie er waren, die men door het aanwenden van een mondschroef rustiger wilde maken (2). Het is daarom zeer natuurlijk, dat deze ziekte bij het scheepsvolk onder den naam van „razende koorts" bekend was. Ook ontstonden nog in de hevigste gevallen paarsche, blauwe en geel groene blaren over het geheele lichaam, waaruit, als men ze opende „;seer stinckend water liep; dese stoncken als dooden en alle die bij hen kwamen hadden 't ook aanstonds weg. Die blaren kwamen ook wel voort uit de blaauwe vlekken en striemen, waarmede de lijders als overdekt waren en wanneer zij opdroogden onsstond op die plaatsen schurft en alle die dese schurft hadden kwamen weder tot hunne gezondheid, maar wanneer de blaren niet ter deegen uit wilden komen en begos-

(1) Journ. van den Kapitein van de *Westerveld*.
(2) Geneesk. Journaal van de *Alssum*, 1736, Opper Chir. J. DONS.

ten in te slaan, gingen ook allegaar heen-en kwamen te sterven" (1) —.

Er „gingen dan ook velen heen" gewoonlijk onder convulsiën; ja er stierven zoo velen, dat misschien het totaal getal der op die schepen overledenen ongeloofelijk groot zou toeschijnen, wanneer niet de officieele bescheiden, waarin zij met naam, voornaam, geboorteplaats, enz. aangeteekend staan, ons de zekerheid gaven, dat hier van geene verdichting sprake kan zijn. Zoo zijn b. v. volgens eene, op verzoek van HUSSEM opgemaakte lijst (2), alleen in het jaar 1772, op 40 van de uitgaande Oost Indische schepen, overleden 2898 personen, genoegzaam allen aan de febris maligna putrida; — zoo stierven op een schip door Kapitein KLINKEWAAL gevoerd, voor dat het uit Nederland aan de Kaap de Goede Hoop aankwam, aan dezelfde ziekte meer dan 200 manschappen. De volgende opgave geeft ons een nader overzicht over de sterfte op eenige Compagnieschepen:

				manschappen.
In 1770	stierven op het schip	*de Pallas*	op de uitreis naar de Kaap	142
,, ,,	,, ,, ,, ,,	*Velzen*	,, ,, ,, ,, ,, ,,	121
,, ,,	,, ,, ,, ,,	*'t Huis te Bijweg*	,, ,, ,, ,, ,, ,,	108
,, ,,	,, ,, ,, ,,	*Ouderkerk*	,, ,, ,, ,, ,, ,,	164
,, ,,	,, ,, ,, ,,	*'t Huis om*	,, ,, ,, ,, ,, ,,	121
,, 1771	,, ,, ,, ,,	*de Tempel*	,, ,, ,, ,, ,, ,,	109
,, ,,	,, ,, ,, ,,	*Vredenlust*	,, ,, ,, ,, ,, ,,	120
,, ,,	,, ,, ,, ,,	*Schaage*	,, ,, ,, ,, ,, ,,	184
,, 1772	,, ,, ,, ,,	*Zuid Beveland*	,, ,, ,, ,, ,, ,,	217
,, ,,	,, ,, ,, ,,	*Renswoude*	,, ,, ,, ,, ,, ,,	116
,, ,,	,, ,, ,, ,,	*Ouwerkerk*	,, ,, ,, ,, ,, ,,	190
,, 1773	,, ,, ,, ,,	*Europa*	,, ,, ,, ,, ,, ,,	150
,, ,,	,, ,, ,, ,,	*Oostkapel*	,, ,, ,, ,, ,, ,,	107
,, ,,	,, ,, ,, ,,	*Blijswijk*	,, ,, ,, ,, ,, ,,	135
,, 1774	,, ,, ,, ,,	*Willem V.*	,, ,, ,, ,, ,, ,,	109
,, ,,	,, ,, ,, ,,	*Mars*	,, ,, ,, ,, ,, ,,	165
,, ,,	,, ,, ,, ,,	*'t Veldhoen*	,, ,, ,, ,, ,, ,,	104
	Dus op 17 Schepen		,, ,, ,, ,, ,, ,,	2362

Deze typheuze ziekten nu heerschten in den aanvang der reis genoegzaam alleen onder de soldaten, 't geen verklaard wordt uit hunnen zeer verzwakten lichamelijken en zedelijken toe-

(1) Ibid.
(2) Loc. cit. pag. 134.

stand; daarna werden de matrozen en gewoonlijk eerst later, op het hoogst der epidemie, de aan boord onder gunstiger verhouding geplaatste personen aangetast, die ook, echter in zeer enkele gevallen, geheel of gedeeltelijk verschoond bleven. Deze vermochten wel aanvankelijk weerstand te bieden, doch bleven veelal tegen de toenemende kracht der besmetting niet bestand.

Ter voorbehoeding werd weinig gedaan. Wel zien wij in de journalen getrouw melding gemaakt „dat er lucht gepompt" en „dat er kruid gebrand of azijn gesprengd werd"; tegen het groot kwaad — het inschepen van zieke soldaten en matrozen en het naar zee gaan met deze besmettingshaarden, — daartegen werden geen afdoende maatregelen genomen; er werd zelfs zoo weinig op de validiteit der aan boord komenden gelet, dat men op de *Padmos*, in 1741, 6 schepelingen uit Vlissingen naar zee medenam, wier voeten en beenen tijdens hun vervoer van Texel derwaarts bevroren waren, 't geen eene maand later bij hen nog sommige heelkundige kunstbewerkingen noodzakelijk maakte. Geneeskundig toezicht op de huizen der Volkhouders bestond niet; was dus de ziekte eenmaal aan boord gebracht, dan moest die uitwoeden, daar iedere poging tot isoleeren van de aangetasten ijdel was. Eerst nadat men om zoo te zeggen doorgeziekt was, hield de kracht der epidemie op, dewijl niets haar weerstand bood, maar alles hare verdere ontwikkeling begunstigde. Thans waren echter recidiven en naziekten aan de orde van den dag.

De geneeskundige behandeling, tegen deze vreeselijke ramp gericht, was verschillend volgens de heerschende geneeskundige stelsels en denkbeelden. Het schijnt dat de Geneeskundigen der Oost Indische Compagnie in het laatst der 17de eeuw en geruimen tijd later, zich als een man, zoo goed of kwaad als 't soms uitviel, aan de zijde van LE BOE SYLVIUS en zijne jatrochemische school geschaard hadden, en aan den „*jagenden*," pols als diagnosticum voor het bestaan van koorts, de meeste waarde hechtten, terwijl zij de aanhoudende koortsen toeschreven aan de werking van ziekelijk veranderde gal of lympha op het bloed, en de verschillende ontstekingen, die zij bij de koortsen aannamen, aan te scherpe gal. Evacuantia werden veel gebruikt, waartoe men het beslag der tong tot leid-

draad nam. Ter bevordering der huiduitwaseming diende het antimonium diaphoreticum. Als temperans werd meestal voorgeschreven een poeder uit ocul. cancr., corall. rubr., spermaceti, antim. diaph., cornu cervi usti, sal prunell., flores croci, en sal. absinth. Het pulv. antifebrilis bestond veelal uit contrayerva, met eenige der laatstgenoemde middelen verbonden. Wasschingen met azijn werden herhaaldelijk aangewend; maar het verdient opmerking, dat bij de weinigen, welke eene eenvoudige geneeswijze, met een ruim gebruik van zure dranken, tamarinde en dergl., — verder bij zwakte, wijn toepasten, de uitkomst niet ongunstig was.

Van af de jaren 1730 wordt de behandeling door de meeste Opper Chirurgijns gewijzigd. Zij zien nu meer ontstoken bloed en ware ontstekingen bij de febris maligna en haar ook van peripneumoniën vergezeld. Hiertegen en ook om de te snelle beweging van het bloed te beteugelen, werden nu gewoonlijk aderlatingen, soms bij herhaling ingesteld. Ook dezen, onder wie de Opper Chirurgijn van *de Borselen*, wiens relaas van zijne behandeling der ziekte wij hier uit zijn Journaal overnemen, „gaven verder verkoelende zure dranken, in ruime hoeveelheden om de ziltige stoffen in het bloed en de lympha te precipiteeren, waartoe de aqua communis, met succus limonum aangenaam rins gemaakt, dienst deed. Door deze beide hulpmiddelen, aderlatingen en zure dranken, werd meer vrijheid aan de vaten gegeven tot hunne beweging, dewijl het bloed van zijne overtolligheid ontbloot werd, en door het ruim gebruik van den genoemden leschdrank werd het verkoeld.

„Zoo obstructio alvi plaats vond, appliceerde ik (SACKET) enemata refrigerantia en laxantia en continueerde hiermede tot dat er stoelgang ontstond.

„Vervolgens trachtte ik op eene zachte wijze, onder het gestadig drinken van gemelden leschdrank, de transpiratie te bevorderen, totdat de crisis ophanden was, hetwelk in den eenen vroeger dan in den anderen voorviel.

„Als ik bevond, dat de natuur zich per sudorem trachtte te redden, en ik oordeelde dat dezelve te zwak was, kwam ik haar te hulp; doch liet de lijders, in de warmte zijnde, zeer luchtig liggen.

„Zoo zich de crisis per diarrhoeam opdeed en zij den lijder niet te veel verzwakte, liet ik de natuur, als eene voorzigtige leer-

meesteres, haar gang gaan; doch te zwak zijnde, kwam ik haar te hulp. Zoo de diarrhoea te sterk was of met al te veel verlies van krachten te lang aanhield, trachtte ik dezelve te matigen, door nu en dan 1 à 2 oncen conserv. rosar. rubr. te doen gebruiken; zoo zulks aan mijn oogmerk niet voldeed, liet ik het conditum No. 43 (ocul. cancr.; corr. rubr., antim. diaph., rob sambuc., theriac Andr., oleum menth.) onder het drinken van een dik gekookt Aq. hordeï cum ras. corn. cervi gebruiken, en zulks met veel vrucht.

,,Als zich braking met vermindering der toevallen instelde, liet ik die eenigen tijd haar gang gaan en als de materies peccans zich langs dezen weg niet voldoende ontlastte, hielp ik dezelve met eene geringe dosis ipecacuanha, onder het drinken van veel laauw water, bevorderen; doch als de braking te lang aanhield, gaf ik om 't half uur zes druppels van de onder No. 44 voorgeschreven guttulae (Laud. liquid., Spir. nitr. dulc.), waarna de braking spoedig ophield.

,,Bij de lijders, die haemorrhagia narium, met vermindering van koorts, hoofdpijn, benaauwdheid en hitte kregen, liet ik 13 à 14 oncen bloed op deze wijze ontlasten, en wanneer die haemorrhagie te sterk aanhield, bragt ik eene turunde, die alvorens in acetum of aq. alumin. bevochtigd was, in den neus; sloeg een doek met acetum bevochtigd om den hals en om het scrotum (1). Indien dit vruchteloos was, deed ik eene afleidende aderlating op den voet.

,,Voor de onverdragelijke hoofdpijn, waarop veeltijds delirium volgde, deed ik, indien de aandrang van het bloed sterk was, eene aderlating op den voet, appliceerde vesicatoria aan de beenen, liet verkoelende clysteeren zetten een en andermaal, naar vereisch van zaken; sloeg verder een doek met acetum om het hoofd en sinapismi aan den binnenkant der dijen en aan de voetzoolen.

,,Als ik aan eene brandende hitte in de ingewanden met braking van geputrifiëerde stoffen, bitteren smaak in den mond en stinkenden adem, pijn en drukking omtrent den ingang van de maag of in de eene of andere zijde van 't abdomen bespeur-

(1) Ook onlangs weder als bloedstelpend middel bij epistaxis aanbevolen Dr. G. F. P.

de, dat de koorts eene maligna was; zoo er dan geen ontsteking in den ventriculus, noch phrenitis, paraphrenitis, deliria, herniae aanwezig waren, of dat ze aan haemoptoë, sterke haemorrhagia narium onderhevig waren, dan liet ik onder het genoegzaam gebruik van laauw water vomeeren met het onder No. 20. opgegevene (Ipecac. en tart. emetic.), appliceerde vlijtig verzachtende clysteeren.

„Zoo de lijders vervolgens min of meer klaagden over benaauwdheid en drukking omtrent den ingang van de maag of van de zijde van den buik, liet ik het pulvis sub No. 28 (Jalapp., cremortart., nitrum.) nageven (na de braking) om de uitdijsels (? Dr. G. F. P.) te verzachten, de scherpe stoffen, die veel bedorven zijn te ontlasten, en de borst- en buiksingswanden daardoor te verlichten.

„Daar ik geen vomitief durfde geven, gaf ik 's morgens, 2 dagen achtereen, cremor tart. dr. i pro dosi, 't geen doorgaans eenige galachtige ontlastingen veroorzaakte met verligting.

„Indien na het vomeeren de koorts aanhield en de ontlasting stinkend bleef en de pis niet rijkelijk ontlast werd, gaf ik om de 2 uren, en wanneer de koorts extra sterk was om 't uur van den drank No. 40 (Decoct. hord., spirit. vitr.).

„Zoo de brand en hitte in de ingewanden en den ventriculus zeer hevig was, ging er min of meer ontsteking mede vergezeld, waardoor deze overmatige hitte geboren werd. In dit geval deed ik eene venaesectie en appliceerde cataplasmata ex flor. chamom. met Spir. vini camph. besprengd.

„Die niet vomeerden, stortten deze stoffen in de darmen, waardoor deze niet alleen in eene oproerige beweging gebragt wierden, maar doorknaagd zijnde, bloed uitgaven en met ulceraties aangedaan werden en dus, bloed, slijmvlies, etter en eene stinkende, bruine geputrifiëerde stof ontlastten, vergezeld van benaauwdheid, groote dorst, walging en pijn. In dit geval gebruikte ik streelende corroborantia (Decoct. panis cum hord., corn. cervi, laud. opiat., conserv. rosar. rubr.) of een clysteer, verscheidene malen daags (Decoct. chamon. cum oleo lini), dat groote diensten deed. Indien onlijdelijke pijn in deze bijna lethale dysenterie de lijders met continueel waken afmartelde, was ik door de groote verzwakking genoodzaakt tot de narcotica over te gaan.

„Met dezen buikloop ging meestal een tenesmus vergezeld; hiertegen liet ik een rook van mastix, olibanum, terebinth. venet. of communis in den anus ontfangen.

„In dezen hoogdringenden nood en bijna lethale dysenteria heb ik dikwijls met goed succes, om de 5 à 6 uren een dragma Diascordium Fracastori of een grein laudanum opiatum gegeven. Hierdoor de pijn gestilt zijnde, kwam de slaap hetgeen de flaauwe levensgeesten verkwikte en de oproerige beweging der darmen werd er door gestild.

„Als de koorts veel verminderde, de tong goed en het lichaam wel gezuiverd was, maar echter alle dagen eene vermaning van koorts ontstond, liet ik het onder No. 3 voor geschreven (Cortex peruv., rob sambuc.), drie maal tusschen iederen aanval gebruiken; hierdoor werd de koorts gestuit, en ik continueerde hiermede eenige dagen, of liet het No. 31 (Contraijerva, absinth., ocul. cancr.) of 33 (Cortex peruv., contraijerva, absinth.) naar vereisch gebruiken.

„Doordien de werktuigen der spijsverteering in deze ziekte geweldig afgemat of verzwakt werden, zocht ik dezelve wederom te versterken door het gebruik van bittere middelen met wijn, en liet ze vooreerst de scheepsgort met wijn, tamarinde en suiker gebruiken, en zoodra de krachten het toelieten zich, zooveel immers mogelijk, bewegen, dewijl ze anders weder zeer ligt in dezelfde ziekte vervielen, en er waren er nog veel meer die uit de ziekte kwamen en zich aan de zware scheepskost, als vleesch, spek en graauwe erwten telkens te buiten gingen, tot dat zij op 't laatst, door het telkens instorten, hunne krachten ten eenenmale verloren, en in scheurbuik of waterzugt vervielen, en dus door hunne ongeregelde levenswijze den dood op 't laatst ten prooi werden."

Wanneer wij nu het medegedeelde omtrent de febris putrida op de schepen der Oost Indische Compagnie, waartoe wij de gegevens putten uit de geneeskundige scheepsjournalen vergelijken met hetgeen de ervaring der 19de eeuw op dit punt heeft geleerd, dan valt in het oog, dat er vermoedelijk vele abortiefvormen van typhus, dus de lichtere, onder door geloopen hebben, waarbij wel alle verschijnselen van die ziekte aanwezig waren, maar die onder sommige, critisch genoemde verschijnselen, vooral eene vermeerde huiduitwaseming, reeds

op den 4den of 7den dag in beterschap overgingen. Hierin is misschien den grond te vinden van het vrij algemeen streven der Scheeps Geneeskundigen om door het instellen van een zweetdrijvende geneeswijze te beproeven dezen uitgang nolens volens te verkrijgen, waarop zij zeker dikwijls schipbreuk zullen geleden hebben. Wij zien er ook zoowel den abdominaaltyphus vergezeld van ademhalingsbezwaren, als den petechiaaltyphus gepaard met leverontsteking heerschen, beiden in epidemischen en eenen door de endemische scheepsinvloeden teweeg gebrachten putriden vorm, soms nog gepaard met eene dysenteria typhosa, en alsdan als nagenoeg, doch niet zooals eenige nieuweren aangeven, absoluut lethaal beschouwd. Wij merken verder in sommige gevallen een uiterst snel verloop op, 't geen in zoo verre overeenkomt met de tegenwoordige ervaring, als op den 4^{den} dag de exacerbatiën in den petechiaaltyphus ook nog buitengewoon hevig plegen te zijn, en op deze schepen onder, voor de verpleging hoogst ongunstige omstandigheden, lichtelijk, door een of ander pernicieus toeval, de dood ook nog vroeger kon intreden. En wanneer, volgens SCHÖNLEIN, in Zuid Europa blaasvormige verhevenheden op het exantheem in den typhus petechialis zijn waargenomen, is het opmerkelijk, dat deze bijzonderheid, onder veel hooger temperatuur, in veel belangrijker graad op de schepen werd waargenomen. Ook wordt in gevallen, de als „onware schurft" genoemde nablijvende huidaandoeningen, thans evenmin als toen gemist.

Op de vermelde wijze dan behandelde de Opper Chirurgijn van *de Borselen* 289 lichtere en zwaardere gevallen van febris maligna; daarvan stierven er 29, waaronder eenigen op den 2^{den} en 2 op den 4^{den} dag; bij velen dezer trad echter de dood niet zoo haastig op, en duurde het tot den 20sten of den 30sten dag der ziekte, alvorens het doodelijk uiteinde intrad. De genezing vond zeer ongelijk plaats van den 4de., 7^{den}, tot den 40sten dag.

De scheurbuik was eene andere plaag der zeevarenden, waarmede men vooral op lange zeereizen nagenoeg altijd te kampen had; zoo ook op de schepen der Oost Indische Compagnie. Zij ontstond soms reeds in den aanvang der reis, maar trad gewoonlijk heviger op, nadat men eenigen tijd in zee was geweest, en het hing van het min of meer voorspoedige van den echter

altijd langdurigen tocht af, op welke aardrijkskundige breedte zij zich het hevigst openbaarde. Men leed er gewoonlijk veel aan op lage Noorder- en Zuider Breedten, waartoe misschien de groote vochtigheid van den dampkring en van het schip, tegelijk met eene voortgaande vermindering van de voedingswaarde der scheepsvictualie en van het drinkwater kunnen hebben bijgedragen. Ook waren zij, die reeds aan febris maligna of andere hevige ziekten geleden hadden, en de minder lustigen en arbeidzamen bijzonder voorbeschikt. „Het niet oud, gezouten vleesch en verdere scheepsspijzen, geven goed voedsel aan een werkzaam matroos,” zegt de Opper Chirurgijn SACKET in zijn rapport, „en die er aan gewoonis, krijgt er krachten door, en zelden verwekt het dan die ziekten; maar de zwakke magen van luijaards (1), kromhoutsgasten en verzopen ligchamen kunnen die niet verduwen, voornamelijk, als ze door dezen vraatsuchtig worden ingeslokt. Deze overdaad is de oorzaak van leemige zoute acrimonie of rottige cremor; het oplossend kliersap wordt te stomp om de spijzen te ontdoen en de chylus te veranderen, de maag, door te veel spijzen uitgezet, ja zelfs bovennatuurlijk, kan zijn uitnijpende kracht niet volbrengen na behooren; de chylus wordt te taaij om in de vasa lactea te komen en ingaande, obstrueert zij de glandulae lacteae, en aldus kwam er cacochimii en scorbutus te volgen. Door de gemeenschap met malkander besmette de een den ander, door te eten uit een bak en door het te dicht bij elkander hangen ademden de gezonden continueel de uitademingen der zieken in, 't geen moeielijk voorkomen konde worden, om reden dat er velen zijn die al eenigen tijd aan die ziekte hadden geleden.”

---

(1) Hier wordt dus aan de luiheid of traagheid een voorbeschikkenden aanleg tot het verkrijgen van scheurbuik toegeschreven, onder welke omstandigheden het gebruik van zoute spijzen — en dit wordt door velen zoo beschouwd — nadeelig zoude worden, en misschien in eenige gevallen met recht; maar het schijnt overigens gewaagd om ook voor deze ziekte zich ten allen tijde aan dezelfde oorzaak voor ziektegevallen op verschillende schepen te willen houden. Hetzelfde pathologisch gevolg werd toch in deze ziekte, zoo als in vele andere verkregen, ten gevolge van eene menigte uiteenloopende oorzaken in verschillende evenredigheden werkzaam, zoodat nu eens deze, dan weder gene oorzaak een overwegenden invloed kon uitoefenen.

Over het algemeen openbaarde de scheurbuik zich door de volgende verschijnselen: groote vermoeidheid na de minste beweging, verloren eetlust, zelfs afkeer van sommige spijzen, onaangenamen reuk uit den mond, zure ook wel euvel riekende oprispingen met dergelijken smaak in den mond, hevigen dorst, klachten over zware drukking op de borst met belemmerde ademhaling, pijn of benauwdheid in de hartstreek, hartkloppingen, flauwten, hardnekkige stoelverstopping, spaarzame pisloozing, dorre huid, enz. Er ontstond oedeem aan de voeten en de beenen, ook wel in 't aangezicht.

Nam de ziekte nu toe, of waren de patiënten door een of ander voorafgegane omstandigheid bijzonder verzwakt en minder in de gelegenheid geweest eenen zuiveren dampkring te genieten, dan ontstonden loodkleurige, gele of violet blauwe vlekken, dikwijls met schilferachtige ontvellingen; hier en daar vuile ulceratiën, en op de minste drukking gangraen; dit ging gepaard met scheurende pijnen in de ingewanden, den rug, de armen en de beenen, dikwijls nog met neus- en andere bloedingen, stinkend, miskleurig tandvleesch, „*verduisterd gezigt*", en convulsiën (1). Deze verschijnselen, die wij door de meeste Opper Chirurgijns in de 18de eeuw op de medegedeelde wijze aangegeven vonden, gingen volgens SACKET ook nog gepaard met eene febris ardens (2). In vroegere jaren schijnt men de onder deze omstandigheden ontstane waterzucht en de scheurbuik als verschillende ziekten aangezien te hebben, er werd althans door velen gemeld, dat ze waterzucht en scheurbuik in het schip hadden. Eene onjuiste opvatting van het wezen der ziekte, deed waarschijnlijk alleen scheurbuik aannemen, wanneer het mondslijmvlies en de huid op de bekende wijze waren aangedaan. Toen leerde overigens bereids de ondervinding, dat om deze bloedsontmenging te bewerken, een zekeren graad van koude, zoo als anderen aannamen (3), geen vereischte is, want men zag de scheurbuik even krachtig onder den even-

---

(1) Er waren dus aanvankelijk verschijnselen van hydrops; eerst later ontstonden bloedingen uit de slijmvliezen en extravasaten in de huid, terwijl het opmerking verdient, dat ook toen reeds van een „verduisterd gezigt" in deze ziekte gesproken wordt.

(2) Scheurbuik en typhus sloten elkander dus niet uit.

(3) ROUPPE, e. a.

achtslijn als op hooge Noordelijke Breedte of in de gematigde luchtstreek optreden.

Onder de vele tegen het ontstaan van scheurbuik destijds toegepaste middelen kon vooral gerekend worden de aankweeking aan boord van het loof van den mierikswortel in daartoe ingerichte bakken, dat voordeelig groeide (1) en hoofdzakelijk voor de kajuit, de zieken en de zwangere vrouwen bestemd was, maar ook aan de equipage van tijd tot tijd gegeven werd. Verder werden lepelbladen versch gestampt en ingezout medegegeven (2), een anker of 32 mengelen voor ieder 50 man, om gedurende de reis met het water overgehaald te worden. Hiervan moest het scheepsvolk, wanneer het bier verbruikt was, 2 à 3 malen 's weeks drinken, terwijl de reeds aan scheurbuik lijdende schepelingen geen ander drinkwater verstrekt werd. Men hechtte verder groot gewicht aan eene ruime verstrekking van gedroogde pruimen, als middel tegen deze ziekte en KOEN schreef op zijnen tweeden tocht naar Oost Indië, „dat ten minste zoodanige hoeveelheid pruimen moest medegegeven worden, als voldoende was, om door 't scheepsvolk 1 of 2 maal 's weeks, tot vroegkost te doen schaften in de plaats van gort, zoo als op de schepen van den Heer Admiraal JACQUES L' HERMITE zaliger, geordonneerd werd."

Het was ook tegen deze ziekte, dat de medegenomen wijn te pas kwam, waarvan naar omstandigheid, te gelijk met sommige antiscorbutica, verstrekt werd, de laatste echter over het geheel met een twijfelachtig nut. Gelukkig wanneer verder de reis naar de Kaap de Goede Hoop geene ongewone vertraging onderging, omdat aldaar, sedert de stichting der Kolonie door

(1) Journaal van den Opperkoopm. PADTBRUGHE op 't schip *Spaarndam* in 1670 uit Texel naar Ceilon gezeld — De Opperkoopman PADTBRUGHE was medicinae Doctor; het door hem gehouden journaal van deze reis is in vele opzichten zeer merkwaardig; weinig ontging zijne aandacht. Hij geeft den raad om de kaas op de schepen te conserveeren, door haar in boter te pakken; meer bijzonder echter trof ons zijne opmerking, dat ijzerwerk, door het insmeren met vette of olieachtige stoffen, in de keerkringen aan het roesten ging, waarom hij aanbeval in de plaats daarvan vernis te gebruiken, „dat hij vondt volcomen de lucht af te sluiten en wat daarmede bedekt was niet roestte".

(2) Informatie hoe men medegegeven Lepelbladen gebruiken zal. O. I. Scheepsdoos No. 50.

RIETBEEK, een ziekenhuis was ingericht om de scheepszieken op te nemen. Er werden in de Gouvernementstuinen en elders de noodige groenten en vruchten aangekweekt tot verversching voor de schepelingen. Als zoodanig stond de Zuidpunt van Afrika, zelfs reeds voor de stichting van het fort door de Nederlanders, bij de zeevarenden in groote achting en LAMB schreef (1) in 1615, ,,dat hij soude van intentie wezen, dat alle schepen, die voortaen naar de Oost Indies varende, altijd de Capo de bona espiranca niet sullen soecken voorbij te seijlen, zoo in 't gaan als komen, want men aldaer seer bequamelijk leggen kan om water en anders te halen, gelijck de Edele Heeren van mijn broeder sullen geadviseerd worden."

Er heerschte verder ook dysenterie op de uitgaande Compagnieschepen gedurende hunnen tocht naar de Kaap de Goede Hoop, soms als samenstelling van andere ziekten, vooral van de febris putrida. ,,Gewoonlijk ving zij aan (2) met een gevoel van koude, waarop hitte over het geheele ligchaam volgde, vergezeld van herhaalde en ten eenenmale slijmige ontlastingen, met hevige krimping, pijn, en moeielijke nederwaartspersing van alle de ingewanden. En de ontlaste stoffe was met bloed vermengd, en als deze ziekte aanhield, loosden de lijders ook wel enkel bloed of zeer stinkende bruine of zwarte stoffen. Zoo de lijder bloedrijk of door den sterken drank verhit was, kwam er dikwijls eene hevige koorts, een wit of ook wel bruin beslagen tong, onlesbare dorst en een schielijk verval van krachten, ruwheid der darmen, spruw, exulceratiën, tenesmus, ontsteking, convulsiën, ja de dood.

,,De oorzaken van deze buikloop waren zeer different, waarvan de volgende wel de voornaamste zijn: het lange overdadig gebruik van galsterige vettigheden, waardoor de bilis ontaard en dus kwaadaardige dysenterie voortgebragt wordt.

(1) Loc. cit.

(2) Wij volgen hier weder het rapport van den Opper Chirurgijn van de *Borse en*, om de toenmalige geneeskundige denkbeelden en handelingen van de Scheeps Chirurgijns van de 2de helft der 18de eeuw, ook voor zooveel deze ziekte aangaat, te doen kennen; want de meesten drukten zich in dergelijken geest in hunne rapporten uit. Wij nemen bij voorkeur dit rapport, omdat het, zeer duidelijk geschreven zijnde, gemakkelijk te lezen is.

„Ook bragt de febris putrida, in den hoogsten graad, eene bijna lethale diarrhoea biliosa, fluxus hepaticus, dysenterie en andere difficultas intestinorum voort, ten koste van veel ellendigen, dewijl hier ontsteking en versterving van de ingewanden dikwijls te zamen gaan.

„De belette transpiratie bragt veelmalen eene diarrhoea serosa aan, wanneer de ziltige wei, die anders uitwasemt, weder wordt opgenomen en onder het bloed gebragt en door de takken van de arteria coeliaca in de maag en darmen wordt gestort, dat de tunica nervosa al te gevoelig aandoet en zich door contractie van het schadelijke tracht te ontlasten.

„Door langdurige ziekten worden de ingewanden van den lijder, door gedurige ontlasting buiten staat gebragt om de vereischte werking te volbrengen, en wanneer dit plaats vond, was de concoctie van de maag en verdere buiksingewanden onvolkomen en konden de ingenomen spijzen niet naar behooren vereffenen (assimileeren); hierop volgde eene aanhoudende coeliaca (? Dr. G.F.P.) die wederom diarrhoea serosa voortbracht.

„De besmettende stank van putsen of balies, waar deze lijders in afgingen, deed dikwijls in korten tijd de nog gezond zijnde sujetten aan dezelfde ziekten laboreeren. Daarbij wachten ze doorgaans zoo lang, dat zij niet in staat zijn om hun scheepswerk te doen, eer dat zij komen klagen en dit vond principaal in deze ziekte plaats. De buikloop, gevolgd van zekere scherpe stof, beroofde de buiksingewanden, door de continueele afjagende ontlastingen van hunne natuurlijke mucus en dus kwamen, zoo zulks te lang duurde, de gemelde toevallen te volgen.

„In deze gevallen, zoo de lijder bloedrijk en de aandrang sterk was, deed ik eene aderlating op de saphena, liet streelende corroborantia gebruiken (decoct. hord., diasc. Fracast., antim. diaph., aq. menth. vel cinnam.; spermaceti, conserv. rosar. rubr.; laudan. opiat.) en teffens verzagtende enemata appliceeren. Wanneer onlijdelijke pijnen, in deze gevaarlijke dysenterie, de lijders afmartelden, gaf ik nu en dan een lepel oleum olivarum vel lini; doch zulks niet helpende, gaf ik om de 5 à 6 uren een drachma Diasc. Fracast, of een grein Laud. opiat. Hierdoor werd de pijn gestild, de darmen in rust gebragt, waarop slaap kwam te volgen, 't welk voedsel aan de oeconomia animalis en vitalis gaf, hetgeen den lijder verkwikte.

„Voor den tenesmus, die bij deze gevallen altijd present was, liet ik den rook van mastich, therebinthina veneta vel communis in den anus ontfangen. Om de scherpe gal van de darmen af te spoelen, den dorst te lesschen en het zichtbare zweet voort te doen komen, liet ik zeer veel van den drank No. 73 (decoct. hord. cum ras. corn. cervi et pane, laud. opiat., conserv. rosar.) warm drinken. De materies peccans dus buiten het ligchaam gespoeld en de nog overige verzoet (ingewikkeld), de pijn en de oproerige beweging gestild zijnde, beproefde ik de gedebiliteerde darmen wederom te versterken, de geopende vaten te doen sluiten door eene infusio cortic. simarub. met eenige guttulae tinctura opii, welke onder het gebruik van No. 72 (elect. diasc. Fracast., conserv. rosar. rubr., sperm. cet., vitell. ovi) veel dienst heeft gedaan.

„Zoo door langdurige ziekte de ingewanden verzwakt en daardoor fluxus coeliacus of lienterie werd voortgebragt, zuiverde ik eerst den buik en trachtte onder eene matige ligchaamsbeweging en het gebruik van bittere middelen en tonica met wijn de verzwakte ingewanden wederom te versterken.

„Als eene belette huiduitwaseming de oorzaak van eene diarrhoe was, zuiverde ik de eerste wegen en zocht door matige zweetmiddelen deze verdwaalde stoffe wederom naar de huid te leiden, als hare gewone plaats van afscheiding.

„Was eene overmaat van slijm de oorzaak, dan zuiverde ik eerst met een van de voorschreven laxantia en adstringeerde daarna zacht, versterkte de ingewanden en liet ze eene sobere dieet houden.

„Zoo eene diarrhoea volgde op het overmatig gebruik van vruchten, met opvolgend gretig inslokken van koud water, gelijk ter reede van Cabo de Goede Hoop, dikwijls ten koste van het leven door verzuim van den lijder voorvalt, zuiverde ik den buik, en corroboreerde daarna na vereisch. De diarrhoea hierdoor verminderd zijnde, trachtte ik de verzwakte ingewanden weder te versterken en continueerde hiermede tot de volkomene genezing."

Op deze wijze werden op de *Borselen* op de reis van Holland naar de Kaap de Goede Hoop 35 dysenteristen behandeld, waarvan er 4 stierven. Bij 23 dezer lijders nam de ziekte den

slependen vorm aan, waarom zij, bij de komst ter reede, naar het hospitaal geëvacueerd werden..

Vermeldden wij alzoo de voornaamste scheepsziekten waarmede men in vroeger dagen gedurende eene reis van Nederland naar de Kaap de Goede Hoop te kampen had, niet altijd hadden de Chirurgijns der Oost Indische Compagnie het geluk het vertrouwen van de Scheeps-Opperhoofden in hunne kundigheden te mogen winnen. Dit was vooral meermalen het geval in het begin van hare oprichting, toen zelden aan hunne *heelkundige* bekwaamheden getwijfeld werd, maar die op *geneeskundig* gebied somtijds minder gerustheid inboezemden, terwijl zij ook in dezen werkkring niet geheel vrij in hunne handelingen waren. ,,Het is geschied," schrijft MAARTEN VAN DER STRENGHE (1), Bevelhebber van *de Zwarte Leeuw*, liggende voor Jacatra, ,,met onsen kajuitswachter, dewelcke siek zijnde en ettelijke dage niet conde slapen, daartoe gaf hem de Chirurgijn, *buiten ons wete*, een slaapdrank, dat wel een slaapdrank mag genoemd worden, alsoo hij van dien slaap niet en sal opstaen, dan ten jongste dage en in desen maniere hebben sij veel abuizen gehad; gaven altemet een siek of zwak mensch een drank ofte wat anders op bonne foij in, welke een of anderhalf uur daarna, dat hij het ingenomen hadde, daarheen tuimelde en stierven, 't geen een groote miserij is om te zien". Ook PIETER DE CARPENTIER gaf geen voordeeliger getuigenis (2) toen hij rapporteerde: ,,de heeren sullen verstaen, dat wij in de gansche Vlote met sulcke miserabele Chirurgijns voorsien sijn, dat het God moet geklaegd wesen .... God moet se helpen die in hunne handen komt." Hetgeen CARPENTIER verder tot staving van zijn ongunstig oordeel aanvoert, dat namelijk ,,wie aan een accident komt, kan daar niet afgeraeken, soo gering 't mag wesen; de een verliest sijn voeten, de andere sijne teenen; de andere om eene kleijne snede de vingers en dat doordien sij geen kennisse van de medicamenten hebben," kon echter veel meer gelegen zijn in de constitutio endemica van het schip, dan ontstaan door eene verkeerde geneeskundige behan-

---

(1) Brief aan de Bewindhebbers dato 15 Mei 1616.

(2) Brief aan dezelfden, uit het schip *de Trouw*, ter reede Anabon, 26 Junij 1616.

deling. 't Moge misschien wel hospitaalversterving geweest zijn, tot welker ontstaan voldoende voorwaarden voorhanden waren, en waardoor op dit schip de eenvoudigste verwondingen zoo ernstig samengesteld werden. — In de volgende jaren, toen er beter op de examina gelet werd, werden die klachten, vroeger terecht of ten onrechte uitgebracht, niet herhaald. Intusschen kan niet ontkend worden, dat deze Scheeps Chirurgijns niet zelden in moeielijke omstandigheden geraakten. Ze moesten zelfs wel eens gerechtelijke geneeskundige onderzoekingen bewerkstellingen, eene zaak, waarin over het algemeen de geneeskundigen in den aanvang der 17de eeuw, en die van de schepen in het bijzonder, zeker niet zullen hebben uitgemunt. Zij moesten er zich echter door helpen, 't geen onbeschroomd gedaan werd. Zoo gebeurde het (1), dat schipper JAN MULLENAER op het schip *Mauritius*, zeilende langs de Noordkust van Java, door eene haastige ziekte overvallen, binnen 't uur stierf, waarom CORNELIS HOUTMAN door zijne eigene scheepsgasten aangetast en in de boeien gesloten werd, omdat zij hem verdachten, den schipper vergiftigd te hebben. ,,Toen is 's morghens, door last van den gemeenen Scheepsraedt, ontboden de beide barbiers (2) op het schip boven genoempt, omme den gestorvenen te visiteeren ende naer haer goede wetenschap de oordeelen ofte het eene natuurlijke sieckte was ofte niet; maar in 't visiteeren van denselven verto nden hem den doode soo mismaecktlijck, dat een kindt geoordeelt soude hebben, dat hij met vergiff om den hals gebracht was, gelijk ook de barbiers voornt. met namen J. JANSS ende Mr. JOOST, ende den geheelen Scheepsraedt, met alle de omstaenders als vergeven geschouwdt en daernaer over boord geworpen hebben.

(1) Journ. v. Fr. V. D. DOES, loc. cit. pag. 345.

(2) ,,Barbiers," eene uitdrukking in de tijden van de oprichting der Compagnie en nog lang daarna in gebruik, om er den Chirurgijn mede aan te duiden. Men herinnere zich overigens, dat in Frankrijk eerst in 1545 de volledige afscheiding der heelmeesters van de barbiers, die eigenlijk de operateurs waren, plaats vond. Nog in 1713 werd te Leiden een gewezen barbier, RAU, tot Hoogleeraar benoemd. In Engeland waren de barbiers tot den aanvang dezer eeuw toe leden van het College of Surgeons. (HAESER, Geschied. d. Geneesk. vertaald door Dr. A. H. ISRAELS. 1895).

Want den doode was gans blau ende paers van couleur; het bloed ende fenin en drong hem niet alleen den monde, maar den halse met kracht en geweld uit. Jae, het haer op zijn hoofd, werde genoegsaem los, soodat men hetselve niet mogt trecken ofte ginck terstond uyt, sulcx, dat men genoegsaem verseekert was, dat hy met overvloedig fenyn om den hals gebracht ende vermoordt was. God is Die 't weet, die dit feyt aengericht heeft, dan het staet te noteeren, dat het syn vrinden niet geweest en syn, die sulcx gedaen hebben". —

Om nu zoo zij dachten beteren waarborg te hebben voor de *geneeskundige* behandeling der schepelingen, vroegen onderscheidene Vlootvoogden aan de Bewindhebbers op hunne vloot een Doctor in de Medicijnen ingescheept te zien, met wien dan in geval van noodzakelijkheid geconsulteerd kon worden. ,,'t Ging niet op", schreven zij, ,,als grond voor de vroegere afwijzing van dat verzoek aan te voeren, dat de meeste dorpen in Holland zich ook wel zonder Doctor wisten te behelpen en de menschen er evenwel bleven leven; want alvast is een schip geen dorp, die gewoonlijk zoo heel ver niet van de steden gelegen waren of, in geval van nood, kon toch altijd een doctor gehaald worden. Maar op 't schip dat in aan den landaard vreemde, ongezonde, ja soms hoogst nadeelige luchtstreken moest komen en vertoeven, was een geleerd geneesheer eene behoefte, die zij ook wel op eigene kosten mede wenschten te nemen" (1). Sedert werden meermalen Medicinae Doctores op een der tot eene Vloot vereenigde uitgaande schepen, geplaatst. Onder dezen treffen wij den geleerden J. BONTIUS aan (2).

Overigens kwamen uitwendige beleedigingen en verwondingen, dikwerf in den strijd tegen zeeroovers verkregen, niet zelden voor en hier waren de Opper Chirurgijns, waarvan velen bij afwisseling bij de Oost Indische Compagnie en de Marine dienden, goed op hun terrein.

---

(1) REIJNST en anderen schreven hierover nadrukkelijk.

(2) Hij werd den 24sten Augustus 1626 (Resol. d. Zevent. van dien dag) aangesteld als Doctor, Apotheker en Inspecteur van de Chirurgijns in Indië, werwaarts hij met de Vloot van J. P. KOEN, ingescheept op 't schip *Vianen*, den 19den Maart 1627 zeilde, vergezeld van zijne vrouw en kinderen. Zijne vrouw stierf op de reis van het Vaderland naar de Kaap de Goede Hoop. Hij werd in zee herhaaldelijk op de ver-

Eenige ervaring in de heelkunde zou hun overigens ook gedurende hun verblijf in Oost Indië meermalen te pas komen en bij voortduring bestond aldaar de gelegenheid die op verschillende wijze te verrijken, zoo als wij in de gelegenheid zullen zijn te zien. Zij zagen er intusschen niet tegen op om aan boord de belangrijkste heelkundige operatiën uit te voeren en wij achten, omdat het alweder den geest dier tijden te beter doet kennen, de mededeeling van hetgeen gebeurde alvorens een Chirurgijn werd toegestaan, b. v. eene herniotomie te doen, niet van belang ontbloot. Wij vonden namelijk in het Scheepsjournaal van den Kommandeur JAN DIRKZ. LAM, aangeteekend als volgt: „*Resolutie om een man te snijden*; 11 *Maart* 1615, *geankerd onder St. Lucia, op Madagascar. Alsoo Jan Hendrikse, Bootsman van Oldenburg, varende op 't Schip het* WAPEN VAN AMSTERDAM, ons op heden seer *demoedelijck is comen te bidden, hem te willen toelaten en accordeeren, dat den Chirurgijn Frans Reijwaert van Haarlem, hem suppliant, soude mogen snijden van 't scheursel*, waarin wij onderschreven raden swarigheit waren maekende, als eene saak wezende van groot insien en perijkel des levens, soo heeft den voornd. Jan Hendrikse serieuselijk begeerd, hetselve hem te willen toestaan, seggende in onse presentie hem alles, in het leven en het sterven over te geven in handen van voorschreven Chirurgijn, ende dat in sooverre de dood hem door het snijden van het voornd. accident overkwam en weghaelde, in alles den voorschreven Chirurgijn onschuldig te houden, vertrouwende op hem in alles syn devoir te sullen doen tot vervoorderinghe van syne gesondheit: waarom wy denselven hebben toegestaan en geaccordeert en dese resolutie daaraff, tot ontlastinge van den voorschreven Chirurgijn gemaekt, off de Heere den voornoemd. patient quam te halen". — De operatie schijnt overigens een gunstigen afloop gehad te hebben want

schillende schepen in consult gevraagd en visiteerde er op 't Wapen van Hoorn, 15 à 20 die, „in kribben lagen", simulanten, die, volgens KOEN, „door de dreigementen zich zoo geoefend hebben, dat se nooit meer quamen te leggen en in 't minst niet verergerden, dat se misschien gedaen hadden, soo se liggen bleven, want scheurbuicq een vriend van de luijaards is". — Er waren op de Vloot bovendien onderscheidene belangrijke gekwetsten waarbij zijne hulp of raad insgelijks meermalen verzocht werd.

wij vonden in het journaal vermeld, „dat op den 16den Julij daaraanvolgende een soldaat „door torture tot bekentenisse werd gebragt, wegens het stelen van brood van den Bootsman JAN HENDRIKSE"; de schuldige werd vervolgens bij vonnis van den 20sten November 1615 opgehangen. —

Na al het bovenstaande zal het zeker geen verwondering baren, dat de Opper Chirurgijns der Oost Indische schepen, aan de Kaap de Goede Hoop aangekomen, gewoonlijk hun journaal van dit gedeelte der reis sloten met de woorden: „en sijn, God lof; den .... aan de Caap aangekomen". —

Wanneer nu de reis van de Kaap de Goede Hoop naar Ceilon werd voortgezet, kwamen de bij de aankomst geëvacueerde zieken, indien zij hersteld waren, uit het hospitaal weder aan boord terug. Daar liepen intusschen menigmaal (1) nog impotenten onder door, ja soms wel dysenteristen, terwijl ook sommigen, die gezond naar den wal waren gegaan door misbruiken in de diëet, als anderzins, ziek aan boord terug kwamen. Wij merkten reeds op, dat er nu ook gelegenheid bestond de besmetting uit het hospitaal, vooral van de typheuze ziekten, aan boord in te slepen, en dat sommige schepen, met eene gezonde equipage aangekomen, er ziekten opdeden, die eene vreeselijke sterfte ten gevolge hadden. Nadat men nu weder in zee was gekomen, kwamen vele maag- en darmcatarrhen onder behandeling, ook lijders bij wien de aandoening tot dysenterie steeg, gepaard met hevige koortsen. De behandeling dezer toestanden was gewoonlijk zeer eenvoudig en de uitkomsten niet ongunstig. Sommige Opper Chirurgijns roemden bij slepende dysenteriën de toediening van den bals. copaiv. of peruv. met laud. opiat., „'t geen groote diensten deed, tot heeling van de darmzweeren." Zoo spoedig men weder in de warmte kwam en in de stilten dreef, kreeg men meermalen op nieuw veel zieken „met de bedroevende ijlende koortsen", soms in eenen schrikverwekkende graad.

Onder de daartoe behoorende noodlottige voorvallen moet vooral gerekend worden het plaats gevondene op *het Kasteel*

---

(1) Journaal van den Opper Chirurgijn J. SCHOEMAN van de *Harderwijk*.

van Woerden (1). Dit schip, bemand met 275 koppen, zeilde, den 19den Maart 1743, uit Texel naar Ceilon, via de Kaap de Goede Hoop, en kwam den 22sten Julij daaraan volgende in de Simonsbaai aan. Op den 4den Mei, in zee, deden zich de eerste gevallen van febris putrida voor; maar reeds vroeger waren er vele zieken in het schip geweest, waarom men eenige dagen te St. Jago vertoefde, alwaar de *Enkhuizen* in geen beteren gezondheidstoestand was aangeland. Bij de komst aan de Kaap de Goede Hoop waren nog 60 zieken onder behandeling en bereids 31 man der equipage bezweken; spoedig na de aankomst stierven in het hospitaal in de Simonsbaai nog 6 lijders. Nu vertrok men den 18den Augustus naar Ceilon, doch ten gevolge van stroomen en tegenwinden maakte het schip eene zoo langdurigen en buiten den koers gelegen reis, dat het eerst *den* 23sten *Februari* 1744 *te Mocha, nabij Bombay gelegen, arriveerde.* Toen waren niet meer dan 6 of 7 manschappen gezond, zoodat een Engelsch Kapitein behulpzaam moest zijn om het *Kasteel van Woerden* op de reede ten anker te brengen. Eindelijk bereikte men den 13den September 1744 de plaats der bestemming Colombo, volgens een brief van den gezagvoerder, ,,in een staat welks droefheid en ellende, zoo als die wezenlijk geweest is, niet kon worden uitgedrukt, zijnde 't meeste volk overleden.'' — Dat de man met dit schrijven niet van overdrijving kon beschuldigd worden, blijkt voldoende uit de omstandigheid, *dat op de reis van Holland tot de aankomst te Colombo, van de bemanning, tellende* 275 *koppen, waarmede uitgezeild was,* 240 *overleden waren.* IJlende koortsen en scheurbuik, de laatste zoowel in den hydropischen als haemorrhagischen vorm, hadden deze sterfte onder het scheepsvolk te weeg gebracht.

Ofschoon over het algemeen het gedeelte der Oost Indische reis, tusschen het Moederland en de Kaap de Goede Hoop gelegen, als het noodlottigst werd beschouwd voor de gezondheid en het leven der ingescheepten, gebeurde het niet zelden dat men op den verderen tocht naar Java met dezelfde scheepsrampen te kampen had als vroeger. Uit een staat toch, door de Indische Regeering aangehouden, zien wij, dat van de bemanning

(1) Journaal van den Opper Chirurgijn en brieven van den Gezagvoerder.

der aldaar in 1766, 1767 en 1768 aangekomene Oost Indische Compagnieschepen stierven:

	Op de reis van Nederland naar de Kaap de Goede Hoop.	Op de reis van de Kaap de Goede Hoop naar Batavia.	Aangebrachte impotenten (zieken) te Batavia
In het jaar 1766...	368 koppen...	199 koppen...	849 koppen.
In het jaar 1767...	359 „	687 „	1208 „
In het jaar 1768...	362 „	554 „	917 „
Te zamen	1089 koppen...	1440 koppen...	2974 koppen.

Er bezweken dus, gedurende deze 3 jaren, meer schepelingen op de reis van de Kaap de Goede Hoop naar Batavia, dan op het eerste gedeelte van den tocht. En dit was ook in vroegere jaren dikwerf het geval geweest, maar niet algemeen bekend, omdat de wetenschap daarvan zorgvuldig aan het publiek onthouden werd.

Te Batavia aangekomen, kwamen de Chirurgijns der schepen onder het onmiddelijk opzicht van eene autoriteit, „het Hoofd der Chirurgie" genaamd, die ook tevens de eerste van de Doctoren was. Hij had in het kasteel zijn gewoon verblijf en was tevens als Doctor belast met den geneeskundigen dienst daarvan, terwijl voor den dienst in die sterkte nog een afzonderlijk Opper Chirurgijn, tevens visitateur van de reede, vermeld wordt. Bij een besluit in het laatst der 17de eeuw genomen (1), waren daar bovendien geplaatst: 2 Chirurgijns, 1 Chirurgijn tevens Onderschrijver, 1 Onder Chirurgijn, 1 jong Chirurgijn, 1 Drogist. Verder waren in de stad, enz. werkzaam: 4 Chirurgijns in 't ambachts- en slavenkwartier, 2 op den onderlegger (?), 3 op 't eiland Onrust; 1 OpperChirurgijn en 2 Onder Chirurgijns voor 't Vierkant tot aan de punt Groningen, die ook tevens op de werf dienst deden; 1 Opper Chirurgijn en 1 Onder Chirurgijn voor de Utrechtsche en Diestpoort: 1 Opper Chirurgijn en 1 Onder Chirurgijn voor de Rotterdamsche poort; 7 Opper- en Onder Chirurgijns voor de buitenposten aan de Oost- en Westzijde; ook waren er 2 Chirurgijns geplaatst bij de kruidmolens

(1) Dato 15 Maart 1680.

en 1 op Tanjongpoera, benevens een 3de inlandsche Chirurgijn voor de buitenwacht aan 't strand. Deze laatsten, de inlandsche Chirurgijns namelijk, werden gewoonlijk (1) onder een vijfjarig verband aangenomen en volgens hunne bekwaamheden tot Onder Chirurgijn geavanceerd, doch verder niet, zijnde daarenboven ook aanbevolen in het aannemen op de buitenkantoren met eene spaarzame hand te werk te gaan en daarin niet te treden dan bij noodzakelijkheid. Eindelijk waren er Geneeskundigen met den dienst bij de hospitalen belast.

Onder deze ziekeninrichtingen noemen wij vooreerst het Binnenhospitaal, gelegen in de stad, tusschen de Diestpoort en de Nieuwe poort, aan de rivier. Dit was de eerste en gedurende langen tijd ook de eenige ziekeninrichting van de hoofdstad, waar alle mindere dienaren der Compagnie verpleegd werden. Nevens dit gebouw stond de woning voor de praktizijns, den apotheker en den administrateur. Er was ook een oppasser, die eenige slaven onder zijn bestuur had, om het gebouw schoon te houden en de zieken op te doen passen. Voorname inwoners, onder den titel van Buitenregenten, hielden toezicht op den dienst; daaronder behoorde gewoonlijk, als Eerste Buitenregent, een Raad van Indië. Het hospitaal was omgeven met een hoogen muur, en van binnen voorzien van een plein met boomen, ingericht tot wandelplaats voor de zieken. Er was gelegenheid zich in de rivier te baden. 's Morgens en 's avonds deed de krankenbezoeker een gebed, waartoe het luiden van een klokje, dat in het daktorentje hing, het sein gaf, en waarna een lofzang gezongen werd. Zondags deed een voorzanger eene predicatie, waarbij alle zieken, immers voor zooveel mogelijk, tegenwoordig moesten wezen. Later, toen eene kleine kerk, de Gasthuiskerk, naast het hospitaal gebouwd was, werd aldaar godsdienstoefening gehouden. Aanvankelijk bestemd om 300 zieken op te kunnen nemen, werd het later uitgebreid om 600 lijders te kunnen verplegen. Dit getal werd echter meermalen overschreden en tot meer dan 1000 gebracht, zoo als wij nader zien zullen.

En hoewel (2) de overvulling met zieken de bouw van een

(1) Resol. G. G. en R. v. Indie 7 Dec. 1699.

(2) Een notorische fout in het origineel werd door dit gedeelte tot „Buitenhospitaal" vervangen, (v. R.)

ander en grooter gasthuis reeds lang urgent deed zijn, werd toch eerst in 1743 op last van den Gouverneur Generaal BARON VAN IMHOFF het landgoed van den toen in Japan verblijvenden koopman SYBRAND HAMES, gelegen bij de post Noordwijk, terplaatse waar veel later het Fort Prins Frederik gebouwd zou worden, aangekocht en ingericht als ziekenhuis, waaraan de naam gegeven werd van Buitenhospitaal.

Hier konden ruim 1000 patienten opgenomen worden; naar het schijnt was dit gebouw vooral bestemd voor lichtere gevallen en reconvalescenten.

De Binnenregent van dit hospitaal, een Medicinae Doctor, had rang naast den gecommiteerde tot en over de zaken van den inlander of den Sabandhaar (1).

Voor de Chineezen werd in het jaar 1640 een Oudemannen- en ziekenhuis op de Rhinozerosgracht gesticht. Dit werd onderhouden uit zekere gelden, welke de Chineezen bij huwelijken of begrafenissen en wanneer zij tooneelspeelden, of vuurwerken wilden afsteken, verplicht waren op te brengen. Vele rijke lieden van die natie maakten groote geschenken aan deze inrichting, die beheerd werd door 2 Nederlanders en 2 Chineezen, bijgestaan door een schrijver.

Ook wordt nog gewag gemaakt van een Moorsch hospitaal.

De geneesmiddelen, zoowel voor de behoefte der hospitalen (2) te Batavia, als voor de schepen en Buitenkantoren, werden

(1) Naamboekje van de Indische Regering, enz. voor 't jaar 1784.

(2) Volgens „de algemeene Schaff ordre" vastgesteld op den 31sten October 1752, was de ziekenspijs in die inrigtingen als volgt: „Maandag voormiddags: melk, brood met cansie (een soort van boebor) (red.) en gedroogde visch, doch geen Siamsche scharretjes, als er andere te bekomen zijn: namiddags hoenderpoespas: 's avonds: kandeel, bier en brood of bierpap van beschuit, wijn, bier en water, doch met geen rijstmeel vermengd. — Dingsdag voormiddags: melk, brood met cansie en gedroogde visch; namiddags: koebeestenvleesch met patatters; 's avonds: karmenaadjes en gebakken visch. — Woensdag voormiddags: melk, brood met cansie en gedroogde visch; namiddags: hoenders of eenden met pompoenen gestoofd; 's avonds: candeel, bier en brood of bierpap. — Donderdag voormiddags: melk, brood met cansie en gedroogde visch; namiddags: gekookte en gebraden visch met wat azijn en peper bij 't eerstgemelde; 's avonds: kandeel met karbonaadjes. — Vrijdag voormiddags: melk, brood met cansie en

verstrekt uit „den Medicinalen winkel", te Batavia binnen de liniën, in de nabijheid van het kasteel ingericht en waarbij waren geplaatst, een Apotheker en een Laborant, belast met het opzicht en het bereiden van de medicamenten.

„Toen voor eenige jaren (1) in de stad Batavia eene krankheid ontstond, die geweldig voortwoedde en zoo afschuwelijk en aanklevend was, dat een iegelijk dezelve zocht te mijden als de pest," werd buiten de Diestpoort, bezijden den weg van Anke, een huis ingericht ter opname van alle degenen, die met zoodanige ziekte besmet waren. Dit huis werd het Leprozenhuis genoemd. Later bracht men het over naar het eiland Purmerend, en wij vinden voor dit ziekenhuis in 1783 (2) 3 Buitenregenten en 1 Binnenregent, benevens 2 Inspecteurs der Leprozen vermeld.

Naar de eerste nu der genoemde ziekeninrichtingen, het Binnenhospitaal namelijk, werden de zieke schepelingen, gewoonlijk impotenten genoemd, na hunne aankomst ter reede van Batavia geëvacueerd. Of zij door de verzending naar *die* ziekeninrichting veel gebaat werden, zullen wij weldra zien. Meermalen toch heerschte in het Binnen- en Buitenhospitaal, vooral echter in het eerstgenoemde, eene zoo belangrijke sterfte, dat de Bewindhebbers in het vaderland er de aandacht op vestigden. Zoo maakten zij o. a. in 1767 (3) in een schrijven aan de Indische Regeering de opmerking, „dat dewijl uit de jongste ontvangene berigten tot ons smertelijk leedwezen vernomen hebben, dat sedert primo Januarij tot ultimo December 1766,

---

gedroogde visch; namiddags: spek met kadjang en hoenderpoespas; 's avonds: bierpap en candeel — Zaturdag voormiddags: melk, brood met cansie en gedroogde visch: namiddags: hoenderpoespas met selderij of andere groenten gekookt; 's avonds: candeel, bier en brood of bierpap. — Zondag voormiddags: melk, brood met cansie en gedroogde visch: namiddags: koebeestenvleesch met radijs gestoofd: 's avonds: karbonaadjes en bierpap. — Bij gebrek aan versche visch in den regentijd zal men gedroogde visch gebruiken; dezelve koken en met olie en azijn verstrekken. " Op verlangen der practizijns werden van tijd tot tijd in de deze regeling eenige ondergeschikte wijzigingen gemaakt.

(1) Voor 1682. Zie J. NIEUHOFF'S Zee- en Landreizen, enz. pag. 212, waar ook eene afbeelding van het gebouw aangetroffen wordt.

(2) Naamboekje enz. ut supra.

(3) Missive, dat. 14 Oct. 1767.

alleen te Batavia in 't hospitaal een ongemeen groot aantal menschen zijn gestorven, en wij niet zonder reden moeten twijfelen, of voor de zieken, die in dat hospitaal komen, wel werd gedragen de noodige zorg, vooral of dezelve wel worden voorzien van goede en deugdzame spijs en verdere benoodigdheden, zoo recommandeeren wij UEd. op het nadrukkelijkst, daaromtrent naauwkeurig onderzoek te doen en met de uiterste vigueur te doen straffen alle degenen, die bevonden zouden mogen worden deel te hebben aan de quade praktijken, *die men zegt*, dat bijzonder in de bezorging der levensmiddelen en behoeften voor de zieken in dat hospitaal plaats hebben."— Dat die beschuldiging van onvoldoend toezicht op den hospitaal dienst, te Batavia diepen indruk maakte, is licht te verklaren. Nu was zeker de sterfte in het jaar 1766 bijzonder belangrijk geweest, daar alleen in de hospitalen te Batavia 2188 menschen overleden waren, een sterftecijfer dat, sedert 1714 althans, nooit bereikt was, maar in 1767 nog overtroffen zou worden, toen in het Binnen- en Buitenhospitaal 2590 lijders bezweken (1). Van 1714 tot 1732 was de sterfte, op eene uitzondering na ('t jaar 1725 met 1030 dooden), jaarlijks beneden de duizend gebleven, sedert echter steeg zij daar altijd, en soms zeer belangrijk, boven, zoodat in het geheel in 54 jaren, van 1714—1768, 67,176 menschen in die ziekeninrichtingen gestorven waren. Nu had, nagenoeg bestendig, toename in de sterfte plaats gevonden, die gemakkelijk overzien wordt, wanneer men dit tijdsverloop van 54 jaren in vijf jaarlijksche tijdperken verdeelt, 't geen de volgende uitkomst geeft:

	stierven in het Binnen- en Buitenhospitaal te Batavia	
Van het jaar		zieken
„ „ „ 1714—1719	„ „ „	2466 „
„ „ „ 1719—1724	„ „ „	3411 „
„ „ „ 1724—1729	„ „ „	3930 „
„ „ „ 1729—1734	„ „ „	3974 „
„ „ „ 1734—1739	„ „ „	8286 „
„ „ „ 1739—1744	„ „ „	5562 „

(3) Handschrift bij de stukken omtrent deze zaak.

			stierven in het Binnen- en Buitenhospitaal te Batavia				
Van het jaar	1744—1749		,,	,,	,,	7906	zieken
,, ,, ,,	1749—1754		,,	,,	,,	8701	,,
,, ,, ,,	1754—1759		,,	,,	,,	8192	,,
,, ,, ,,	1759—1764	(1)	,,	,,	,,	6794	,,
,, ,, ,,	1764—1768		,,	,,	,,	7954	,,

Tezamen...... 67176 uit Nederland aangekomene Compagnie's dienaren. (2)

Dat een dergelijk sterftecijfer stof tot nadenken moest geven, is begrijpelijk, te meer, daar bereids zekere stremming in de gewone dienst ontstaan was. RADEMACHER (3) merkt daaromtrent op: „dat Indië, in de tegenwoordige (1767) omstandigheden (veel ziekte en sterfte) een zeer groot gebrek aan militairen en zeevaart heeft, is al te bekend om er sterk op aan te dringen; dewijl men bij het vertrek der laatste retourvloot, op Batavia en de Buitenposten, niet meer dan 1266 gezonde militairen had, waaronder 890 soldaten, met omtrent 500 zieken, zijnde te zamen 1390 soldaten; uit welk klein getal gezonde manschappen, sedert, de Oostersche Gouvernementen en Java nog moesten voorzien worden. Met de zeevaart is het niet beter gesteld, dewijl op de reede van Batavia voor 24 schepen en 12 barken, niet meer dan 719 gezonde matrozen zijn en 720 in 't hospitaal. Echter kan men niet zeggen, dat er minder volk uit Europa gezonden wordt dan voor dezen."

Echter was reeds in vroegere jaren, in 1739 de toenemende ongezondheid van Batavia en de oorzaken van de vele ziekten en belangrijke sterfte onder de uit Nederland op Compagnieschepen in Oost Indië aangekomen dienaren bij het Bestuur

(1) Er staat in 't origineel een 3 wat wel een drukfout moet zijn (v.R.

(2) De totale sterfte van 's Compagnie's dienaren bedroeg van 1714—1767, voor Batavia alleen, 82,816 menschen. In het geheel waren gedurende dit tijdvak aldaar uit Nederland aangekomen 284,545 personen, en weder naar 't vaderland teruggekeerd 143,577. (Notitie der sedert anno 1714 tot 1767, uit Nederland te Batavia aangekomen, overleden en gerepatrieerde dienaren; berustende op 's Rijks Archief.)

(3) Aanmerkingen over het volk in de hospitalen. (Handschrift berustende op 's Rijks Archief.)

ter sprake gebracht. Op nieuw, in 1752, toen MOSSEL Gouverneur Generaal was, werd door de Bewindhebbers aan de Indische Regeering de vraag gesteld ,,waaraan de ziekten en de sterfte te Batavia menschelijkerwijze schijnen geattribueerd te moeten worden en welke wegen en middelen (onder den zegen des Allerhoogsten) met succes zouden kunnen ingeslagen en gebruikt worden, tot afwending dier plage" (1). Nu verdient het opmerking, dat, terwijl in vroegere jaren, voor 1732, de stad Batavia en hare voorsteden over het algemeen als redelijk gezond beschouwd werden, sedert dien tijd de sterfte aldaar belangrijk was toegenomen en, bij eenen niet veel vermeerderden aanvoer van Compagnie's dienaren uit Europa, het sterfte cijfer in het Binnen-hospitaal[2]) in 1733 (van 870, zoo als het in 1732 was geweest) tot 1223 klom. Dit nam in de volgende jaren nog toe, toen in 1734, 1735, 1736 en 1737, respectievelijk 1518, 1688, 1616 en 2094 lijders in de genoemde ziekeninrichting bezweken.

De Gouverneur Generaal MOSSEL meende nu, naar aanleiding van de aanschrijving van de Heeren Meesters, hieromtrent het advies van onderscheidene geneeskundigen te Batavia te moeten inroepen, en ontving dien ten gevolge eenige rapporten, waarvan wij den hoofdinhoud terug vinden in eene verhandeling ter zake van J. P. PARAVICINI (3), en waaruit wij de volgende bijzonderheden ontleenen:

,,Een vijand midden onder ons die somtijds alles meent te zullen verslinden, zonder quartier voor dien hij ongenegen is te geven, is de sedert 1732 in zwang gaande contagieuse ziekte en hare doodelijke gevolgen te dezer plaatse.

,,Wat hersenen zijn al niet getroubleerd om de grondoorzaak van eene zoo gevaarlijke besmetting en daardoor veroorzaakte subiete sterfte na te vorschen? Wat ijdel hoofdbreken? Doch alles zonder grond en bijgevolg vruchteloos.

,,Alle middelen, die wij tot nog toe in 't werk hebben zien stellen, hebben den loop dezer besmetting geen palen of dijken kunnen zetten, en al 't geen men tot nu toe heeft hooren bijbrengen en allegeeren ter oorzaak van deze kwaal, *heeft te voren,*

---

(1) Geheime Missive, dato 29 Mart 1753.
(2) Er stond: Binnen- en Buitenhospitaal, doch daar dit laatste pas in 1743 gesticht werd, werd deze verandering aangebracht. (v.R.)
(3) Manuscript berust op 's Rijks Archief 1753.

toen Batavia gezond was, geconsisteerd, en bij gevolg moet er nu iets zijn, daar niemand tot heden niet om gedacht heeft.

,,Eenigen zeggen, dat deze stad voor haar klimaat al te digt betimmerd is, alzoo, dat de respiratie bezwaarlijk valt en de besmetting in verscheidene schuilhoeken en nauwtens geincarcereerd zijnde, daardoor veroorzaakt wordt.

,,Anderen en inzonderheid de hedendaagschen, willen, echter maar van hooren zeggen, dat de doorgraving van het jaar 1732, door Zijn HoogEdelheid DURVEN geordonneerd, de oorzaak van deze besmetting zou zijn; of geven de schuld aan de lage ligging van deze plaats, zeggende, dat daardoor de vochtigheid en bijgevolg de ziekte veroorzaakt wordt (1).

,,Andere menschen willen, dat onze lichamen doorgaans meer uit dan inademen (? Dr. G. F. P.), of geven de schuld aan de moerassige stranden, grachten of poelen; aan de schrale zeewinden, die met de kwade dampen van gemelde poelen en stranden, stadwaarts waaien; of dat de avondlucht de oorzaak tot dit kwaad uitwerkt.

,,Ook zijn er die beweren dat de irreguliere, luxurieuse engedebaucheerde levenswijze der Europeanen de wezenlijke oorzaak van de ongemeene sterfte moet zijn. Een veel vreemder gevoelen komt voor den dag met eene physische demonstratie,

---

(1) Nagenoeg alle bij de doorgraving van de Mokervaart tot aan zee gebruikte gravers, moesten zulks met den dood bekoopen, zoo als eenige jaren vroeger bij het uitdiepen van de Zuidergracht van het kasteel het geval was geweest. Men nam ook aan, dat het hooge drooge land, vanaf het gebergte z'ch tot Tanah-Abang en Weltevreden, een groote halve mijl. boven de stad uitstrekte, vanwaar de stranden gerekend werden te beginnen, als een, in oude tijden, aangespoeld land, van 't welk het landelijkst gedeelte wel vast land geworden was, maar **omlaag** niets anders was dan modder. Dat was gebleken bij het **heien** van de fondamenten der Hollandsche kerk en andere gebouwen, in 't midden van de stad gelegen, toen, na het doorboren van de laag aarde, de grootste paal met weinig kracht tot onder in den grond gedreven werd, zonder nog eenige vastigheid te vinden, waaruit afgeleid werd, dat de stranden benoorden het kasteel, en de stad, ten deele nog moeras, bijna enkel van dergelijke modderige bedding samengesteld waren; zoo meende men ook, dat al wat benoorden den Sontarsen en den weg van Angké gelegen was, ook de Mokervaart, aangespoeld en, ten minste van onderen moddergrond was. (Zie Aanmerkingen over Batav. gesteldh. enz.)

aan sommige geleerden in Europa ontleend, en die men voor zijne eigen hersenschimmen, als eene goede munt wilde gangbaar maken, niet anders sprekende, dan van de zwaarte, de dikte en de dunte van de lucht en de hitte van de zon, die deze algemeene sterfte zouden veroorzaken.

„En eindelijk zullen wij alle deze ongegronde gevoelens, die in stede van naar de oorzaken der besmetting te zoeken, aan den schors en aan de takken daarvan blijft hangen, besluiten, met dat, 't welk zoo gaarne zich wilde doen gelden ten koste. van het voornaamste en nuttigste sieraad dezer stad, namelijk de uitroeiing van de tamarinde boomen (1).

„Maar ik zegge (zoo gaat PARAVICINI voort) dat, ofschoon al hetgeen door hen opgenoemd, vastgesteld en geallegeerd is, veel tot de ongezondheid der stad Batavia contribueert, zij echter aan de ware causa movens nog niet gedacht hebben en dat men van de zoodanigen met recht kan zeggen, dat zij weten, ex omnibus aliquid, ex totis nihil. Doch zeggen is geen bewijs, en wij zullen derhalve om deze geleerden niet te kort te doen of dezelve tegen de gezonde reden tot onzen vijand te maken, zulks fundamenteel en onwedersprekelijk moeten bewijzen en, om dat te doen hebben wij weinig geleerdheid, veel minder moeite van nooden.

„Ik vraag maar aan deze stellingmakers of Batavia voor het jaar 1732 niet zoo gezond is geweest als eenige plaats in Oost Indië. Zoo ja, of dan toen der tijd alle deze door hen opgehaalde inconveniënten niet hebben geëxisteerd? Of de sterfte niet subiet in het jaar 1732 als eene pest is gekomen? en of destijds (voor 1732) de avondlucht, de digte betimmering van de stad niet dezelfde is geweest? Of de stad sedert dien tijd lager is komen te liggen? Of de zeewinden nu schraalder zijn dan voor deze? Of zijn de tamarinde boomen, die men nu voor de gezondheid zoo schadelijk acht, dan sedert 1732 gegroeid? En is Batavia nog niet op de 6 graden 10 minuten Zuider Breedte? En hebben bij gevolg de zonstralen minder of meer kracht dan te voren? En vervallen derhalve niet alleen alle deze opgeraapte oorzaken, maar inzonderheid die, welke door de hitte zoude

(1) De tamarindeboomen waren in 1691 langs de stadsgrachten geplant Zie *Aanmerkingen over Batav., getseldh., enz.*

veroorzaakt zijn, te meer omdat zij zich tweemalen tegenspreekt, en wel 1o, omdat het zoo nabij de linie equinoctiaal nooit zoo heet is als op de 20 à 30 graden Noorder of Zuider Breedte, dewijl zoo nabij de linie de zon den meesten tijd geene afkaatsing maakt, vrij wat schielijker circuleert als om den tropicus en de dagen en de nachten egaal lang zijnde, 's nachts de aarde gedurende 12 uren verkoeld kan worden, zoo als zij gedurende den dag 12 uren verwarmd wordt; 2o. omdat hier te Batavia meest altijd koele land- en zeewinden waaien die de overmatige hitte beletten en afkoelen en 3o. dat het op het gansche eiland Java op de Breedte van en zelfs dicht bij Batavia zoo heet als deze plaats, en immers zoo gezond is als eenige plaats van Indië kan zijn. Dus wederspreekt zich deze stelling zoowel als de andere, want de poelen, de moerassen, de vuile grachten en riolen zijn dezelfde geweest en de menschen hebben een ruwer en gedebaucheerder levenswijze, dan heden gedaan wordt, geleid, zoodat dit ook vervalt. Enfin, het zij hoe 't zij, en men mag daartegen inbrengen wat men wil, dit is althans zeker en staat onwrikbaar vast, dat, bijaldien alle deze opgenoemde inconveniënten en stellingen, hetzij ieder in het particulier of alle te zamen, in 't generaal genomen de oorzaak van deze besmetting en sterfte waren, de ziekte en sterfte ook allengskens, naarmate dat deze inconveniënten hadden begonnen en toenamen, zich zouden geopenbaard hebben; maar het tegendeel van dien is waar, dewijl zich dit droevig ongeval subiet, eensklaps, en om zoo te spreken, momentelijk in het jaar 1732, ten tijde van de doorgraving heeft geopenbaard, en sedert dien tijd min of meer tot heden ten dage heeft gecontinueerd.

„Hier zal nu hij, die de oorzaak van deze besmetting aan de doorgraving heeft toegeschreven, triomf roepen, te meer, omdat ik toesta dat zich de ziekte immediaat op de doorgraving openbaarde; maar neen, mijn goede vriend, zulks schijnt wel eene groote reden te wezen als men de zaak van voren aanziet, maar van achteren beschouwende houdt zulks den toets van eene vernuftige rede niet uit, en vervalt zoowel als de rest. Want bijaldien deze doorgraving de oorzaak daarvan was, hoe zoude die dan alleen de lucht boven de stad Batavia pestificeeren. Want immers is het een uur gaans rond Batavia veel gezonder

en op twee uren verder zoo gezond, als het op eenige plaats zijn kan. Of zoude ter plaatse, waar de doorgraving geschied is, maar een wind en niet allerlei winden waaien, die deze besmetting overal, zuid, west, noord, en oost brachten, en die plaats pestificeerden, terwijl Batavia er alleen door aangedaan was?

„Ook zouden de uitdampingen dezer doorgraving egaal moeten zijn, en bijgevolg ook de ziekte en de sterfte; maar ter contrarie is waar, dat de ziekte en sterfte de eene tijd minder en de andere tijd meer is geweest en gansch naar iets anders reguleert, waarvan later mentie zal gemaakt worden.

„Hier staat nog aan te merken, dat deze besmetting niet alleen de Europeanen, maar allerlei soort van natiën, Inlanders, Chinezen, Mooren, Javanen, enz. die een goed dieet houden en zoo natuurlijk, als eene natie doen kan, leven; bijgevolg vervalt de stelling van hen, die de ongemeene sterfte aan de debauche willen toeschrijven. In het jaar 1750, in de maanden Februarij en Maart stierven zoowel de Inlanders subiet als vliegen, liggende en zittende, gaande en staande, ja op den passer gezond gekomen zijnde, vielen zij eensklaps dood ter aarde neder even als de Europeanen; zoodat dit kwaad algemeen is en bijgevolg eene algemeene oorzaak moet hebben, die door de algemeene en gealligeerde inconveniënten wordt gefavoriseerd. En ik oordeel, daartoe verzocht zijnde, het van mijnen plicht te zijn, om mijn gevoelen wegens de hoofdoorzaak dezer ellende ook te berde te moeten brengen, en met de rede, de experientie en de gemaakte physische observatie, zooveel 't doenlijk is, te staven, ofschoon dit niet van mijn departement is.

„Zoo de nieuwe doorgraving, op order van Zijne HoogEdelheid DURVEN geschied, de wezenlijke oorzaak daarvan was, omdat de sterfte niet daarop, maar te dier tijd begon tewoe den, zoude dat zoo lang niet hebben kunnen duren en de infectie zoude niet alleen in deze stad, maar overal waar deze rivier haren loop heeft, zich hebben geopenbaard. Wat is het dan? Immers leven de menschen wel zoo geregeld als voor dezen, en men ziet dat degenen, die het grootste dieet houden, waardoor zij in deze heete landen door oneindige en gestadige uitwaseming en een ongemeen, zwak, slap en waterachtig voedsel uitermate verzwakt, hunne meeste krachten verspillen, het meeste gevaar loopen. Dit kan het dus ook niet zijn. Wat dan?

,,Eene andere als de ordinaire damp kring heeft Batavia omgeven en besloten; hoe meer men in het centrum dringt hoe meer besmetting, ziekte en sterfte, en hoe meer men van het centrum naar buiten gaat, hoe minder men een en ander ontwaart. En dit moet zijn natuurlijke reden hebben, want ofschoon het eene straf des Almogenden is, zoo is echter zeker, dat God de wereld met natuurlijke en voor den mensch begrijpelijke werktuigen kastijdt; al liet Hij eene stad zinken, zoude zulks zonder dat de grond van elkander scheurde en losging, niet geschieden.

,,Ik zegge dan dat de mousson, tijdens zich de eerste sterfte openbaarde, een keer genomen heeft, en sedert dien tijd min of meer ongeregeld geweest is, en naarmate zich die onregelmatigheid in de moussons openbaarde, de ziekte en sterfte zich ook openbaarden. Als de regenmousson komt ten tijde dat het regenen moet en ook te zijner tijd ophoud; en als de winden waaijen, die volgens den ordinairen loop der moussons waaijen moeten, zal het altijd een goed jaar zijn. In het jaar 1746 heeft het het gansche jaar niet geregent en buitengewoon heet geweest; daarom stierven vele menschen, (1), en de boomen gaven extra veel mangas; de Maleijers zeggen derhalve ook wel: banjak mangga, banjak sakit. De hitte brandt zoodanig de boomen, dat zij op haar tijd in vollen bloei staan, en zoo nu geen regen komt, wordt ieder bloeisel eene mangga, doch zoo het in dien tijd regent, slaat de stortregen het meeste bloeisel van de boomen en geeft bijgevolg weinig mangga's. Als 't in lang niet regent, droogt het aardrijk zoo sterk uit, dat het scheurt en de kwade dampen verheffen zich in de lucht, dan is de stank van het vuile strand, vol van zeekwallen, vischzaden en andere onreinheden, van de nabijzijnde poelen en moerassen, van de verschillende onreinheden en mesthoopen, in de stad en hare grachten onverdraaglijk, inzonderheid die, welke door de menigvuldige vischbazaars, allen opgepropt met eene menigte doode, gezouten, gedroogde en ingelegde visschen, veroorzaakt wordt.

,,Zoo worden alle deze kwade dampen door de zon omhoog in

(1) Hier vergist PARAVICINI zich een jaar, want in 1747 was de sterfte, die echter reeds geruimen tijd aanzienlijk was, ongemeen groot en bedroeg te Batavia in het geheel 2094 Europeanen.

de lucht getrokken, en wanneer de avond komt, vallen zij weder op de aarde en besmetten dezelve deswege, dat men door het inademen daarvan benaauwd en kort daarna door eene felle koorts aangetast wordt, en somtijds daarvan schielijk sterft. Deze damp, nedergevallen zijnde, vertoont zich horizontaal als een dikke nevel en stinkt als zwavel of verrotte krengen. Dit had voor de sterfte in het jaar 1732 geen plaats, zoo ten opzichte van den regen als ten opzichte van de winden.

,,Dat dit kwaad in de lucht en den dampkring van Batavia resideert, blijk uit:

,,1o. dat hoe verder men van Batavia verwijderd is, des te minder men van de Bataviaansche inconveniënten dienaangaande ontwaart;

,,2o. dat hoe meer men Batavia nadert, des te meer ontdekt men onreine lucht en stank;

,,3o. hoe meer het te Batavia waait, des te gezonder is het, want de wind blaast de kwade lucht, stank en dampen uit de stad, en dat het buiten de stad, alwaar ruimer doorstraling van wind en lucht is, oneindig gezonder is als binnen, komt door dat de winden in de gemelde ruimte meer spelens hebbende, ook beter in staat zijn de kwade lucht te verwaaien en te verdunnen. Integendeel werd opgemerkt, dat wanneer te Batavia eene zware sterfte heerscht, het doodstil en bijgevolg heet is. Hetzelfde wordt van Amboina, Banda, Ternate, Bengalen, enz., door onderscheidene geloofwaardige menschen berichten bevestigd; doch het is niet de hitte die de lijders zoo onverwachts en subiet doet sterven maar de kalmte van de lucht, die niet in staat is de dampen te verdunnen of te verdrijven. Toen in het jaar 1750 die zware en subiete sterfte regeerde, is het den ganschen tijd doodstil en bijgevolg onverdragelijk heet geweest, ja dit jaar hebben wij dezelfde kalmte met hare doodelijke gevolgen moeten ondergaan, doch ten prijs van de goedheid Gods heeft zulks maar eenige dagen geduurd. Die eenige opmerkingen gewoon is te maken, zal door de experientie wel hebben ontwaard, dat de meeste menschen in het kenteren der moussons naar de andere wereld verhuizen, omdat in den tijd van de kentering, het eene jaar wat vroeger en het andere wat later de wind, welke placht te waaien, gaat liggen, en voor de andere wind, die de nieuwe moussons veroorzaakt, plaats maakt.

„Zoo nu de oorzaak van de kwade lucht door de opgerezen kwade dampen weggenomen wordt, kan de hitte door de kalmte gecauseerd, onmogelijk van een zoo doodelijk gevolg zijn en derhalve is het onze plicht om met allen ijver en waardigheid daaraan te arbeiden. En is het niet eene waarachtige waarheid, en getuigen niet alle oude ingezetenen, die voor deze ongezonde, vroeger eene gezonde lucht ingeademd hebben, dat alle ingezeten Europeanen, schoon die zeer irregulier geleefd hebben, eene gezonde, roode, frissche kleur hadden; daar de meeste menschen nu zoo bleek als spoken uitzien en zoo mager en zwak zijn, dat ze aan de minste ziekte, die hun overkomt, geen tegenstand kunnen bieden, en derhalve overmeesterd zijnde, in het gras bijten? Kon men voor dezen niet zonder 't minste gevaar, in de avondlucht, ja zelfs in den maneschijn zitten? en wat nog meer is, ongekleed tot 's anderen daags blijven liggen, en hebben de meeste ingezetenen destijds niet een bank voor hun huis of stoep zelfs nog voor eenige jaren gehad, waarop zij des nachts in de open lucht sliepen? Waren niet in vorige tijden de gebouwen, zoo ten opzichte der gaanderijen als de slaapkamers met rotting en geenszins met glazen ramen voorzien, en sliepen de menschen niet met open of gesloten rottingramen, zoo zorgvuldig de open lucht zoekende als wij nu zorgvuldig zijn die af te sluiten, te ontwijken? Wel is waar, dat vele menschen, met dit slapen in de open lucht en meest 's morgens met het vallen van den dauw, de Indische geraaktheid of beri beri kregen (1), maar wat zwarigheid? Deze ziekte is niet doodelijk, en de lijders werden in het kort daarvan genezen. Maar wanneer men tegenwoordig maar een uur in de avondlucht slaapt, zoude het navertellen daarvan miraculeus zijn."

Dit uitgebreid betoog, waarvan wij slechts een gedeelte, (vrij gevolgd, v. R.) overnamen — en waarin verder nog gehandeld over de ziekelijke, ongeschikte sujetten, door het bestuur der wordt Compagnie naar Oost Indië gezonden, hunne slechte ver-

(1) Opmerkelijk is het, dat de aanleidende oorzaak voor beri beri door PARAVICINI in het vatten van koude wordt gesteld. Het vermelde, dat zij, die den nacht in de buitenlucht doorbrachten, dooz die ziekte aangetast werden, was zeer waarschijnlijk wel op de ondervinding gegrond.

zorging op de schepen, de bedriegerijen van de Schippers, die omdat zij gewoonlijk te Batavia met de overgebleven victualie „vereerd" werden, gedurende de reis de rantsoenen beknibbelden en dus het volk bestalen, al hetwelk op ongedwongen openhartigen toon medegedeeld werd — schijnt, (even als de overige in de hoofdzaak overeenkomende rapporten, namelijk die van het Hoofd der Chirurgie Dr. H. VAN SANTEN, den Chirurgijn C. KLEENHOFF (1) de Chirurgijns van 't hospitaal te Batavia, SCHRÖDER, SOUAL, RAHSCHE en PIERSON, en dat van BOHN), eenen zekeren indruk op den Raad van Indië gemaakt te hebben. Bij dit Collegie werd dan ook de zaak, ten gevolge van een door den Gouverneur generaal, naar aanleiding der zoo even genoemde rapporten, gemaakt en overgelegd stuk, nauwgezet behandeld met dat gevolg, dat reeds spoedig (2) de Raad van Indië zich vereenigde met de door den Gouverneur generaal gemaakte aanmerkingen en conclusiën over de oorzaken der ziekten en de sterfte te Batavia en besloot:

„1o. om eenmaal 's jaars de kreupelbosschen, zoo aan de Oost- als de Westkant van de stad te doen weg kappen, verbranden en ten eenenmale zuiveren van allerhande ruigte, namelijk, om de West van Ontong Java af in den Oostmousson en om de Oost van Batavia tot Slingerland, en zoo ook de moerassen langs den weg van Tandjong priok aan den Barentsweg in den Westmousson; zullende daarenboven de moerassige streken benoorden Batavia geheel uitgekapt en tot de schoone boorden der stranden eene zekere diepte van 30 roeden of daar-

(1) KLEENHOFF schijnt met het zoogenaamd „acclimateeren", in warme gewesten niet veel opgehad te hebben. Hij zeide o. a. in zijn rapport: „Schoon nu in dien voorsz. staat (rigiditeit en tonus bij eerstaankomenden) de ligchamen de eerste accessen van ziekten doorgestaan hebben, blijven dezelve vervolgens aan alle kwade aandoeningen en veranderingen der lucht, het jaar door geëxponeert: eene tweede zware ziekte vergroot de verslapping en de vochten ontaarden van hunne natuurlijke mixtie of geproportionneerde vermenging, worden verdikt of te veel ontbonden en disponeeren dus de ligchamen tot de laatste zware ziekte, ter dood veelmalen of tot slepende toevallen, die weinigen te boven komen" — Een behoorlijk geacclimateerde zou, zoo doende, gelijk te stellen zijn met eene pathologische curiositeit.

(2) Resol. 14 Sept. 1753.

omtrent beraamd worden, opdat deze boorden, zoo ver 't land aangaat, met klapper- en andere hoogstammige boomen, mits wel uit elkander staande, beplant en ook tot groene boorden, van al hetgeen boven de aarde groeit, zullen worden aangelegd en integendeel van alle andere gewassen, tot Bolontas incluis, moeten gezuiverd en den grond gelijk gemaakt moeten worden, zonder openingen aan zee, als zullende het water in den regentijd zich zelve wel lozing verschaffen, wanneer het bovenwaarts overal open is;

„2o. dezelfde zuivering moet plaats vinden op het westelijk eiland bij Angké, en voorts de kreken en doode vaarten, zoo beoosten als bewesten de stad uitgediept of gedempt worden;

„3o. de noodige orders te stellen, zoo spoedig zou blijken dat de werklieden bij 't graven van vaarten of kanalen, ziekten kregen en stierven, alsdan daarmede ten eersten uit te scheiden;

„4o. de ingezetenen te gelasten alle weggebragte vuiligheid te verbranden en voorts kennis gegeven dat geen krotten, bamboesen, nog iets dat den aanwas van het modderstrand zoude kunnen bevorderen, gedoogd werd van Slingeland tot Ontong Java, noch ook elders langs de eilanden;

„5o. door Heemraden op te doen geven of de verplaatsing der kalkovens zoude kunnen plaats vinden;

„6o. de Fabriek te bevelen, bij reparatie of vernieuwing van 's Compagnie's gebouwen en woonhuizen, in acht te nemen om vochtige vloeren met eene andere steenen vloer te overdekken, de vertrekken op het luchtigst te timmeren en in plaats van de ordinaire dubbele glazen ramen, de bovenste met rotting te beschieten;

„7o. Schepenen, Heemraden en den Fabriek der stad te gelasten alle gooten en riolen, voor zoo ver die ingevallen zijn, te repareeren, en zorg te dragen tegen hun verval, ook voor het zuiveren en reinigen daarvan inzonderheid binnen het kasteel alwaar dit grootenlijks verwaarloosd was;

„8o. de boomen, binnen 't kasteel, in de stad en langs de stadsgrachten egaal te doen snoeijen, laansgewijze, en voortaan anders niet dan Caukisboomen (? Dr. G. F. P.) aangeplant worden en langs den trekweg van de rivier eene dubbele laan

van wilde Bassouboomen (? Dr. G. F. P.) die in een brakke grond zeer wel aarden;

„9o. de specerijen wat verder van 't kasteel te doen verbranden;

„10o. bij iedere schilderplaats een boom te laten blijven of waar er geen zijn, te doen zetten en ondertusschen eene groote cadjangmat op de bamboezenstaken te laten stellen, opdat de schildwachten voor de hitte van de zon gedekt mogten wezen en koeler adem scheppen als in de schilderhuizen, die schielijk door en door heet worden;

„11o. dammen te leggen om genoeg water in de stad te hebben;"

„12o. ook een anderen regel voor het gebruik der sluizen vast te stellen, ten einde de drift van het water door de stad alom te verbeteren, en beter naar zee af te voeren;

„13o. strenge bepalingen vast te stellen op het ledigen van secreetputten en op straffe van den ketting verboden krengen en andere infecteerende zaken in de rivieren of grachten, zoowel binnen als buiten de stad, zelfs tot 3 uren ver te werpen;

„14o. maatregelen te nemen tegen inundatie in den regentijd binnen en buiten de stad."

Mocht men zich alzoo door deze bepalingen te Batavia in eene betere voorziening van een aantal, voor de gezondheid der bewoners schadelijke aangelegenheden verheugen, (1) de Hooge Regeering liet het hierbij niet blijven maar besloot verder tot het maken van waterkommen, zoo aan de rivieren als aan 't Molenvliet; het zuiveren der bakken aan de waterleiding uit het Molenvliet; het doen houden van dubbele vaten en potten aan de wachten en elders tot berging van het drinkwater; ook werden nog, vreemd genoeg, de practizijns en chirurgijns „aanbevolen om de uit Nederland aankomende manschappen, die hardlijvig of verstopt waren, ten eersten een zacht laxatief te geven, of die bloedrijk zijn en 't aderlaten gewoon, ader te laten"; de recruten, die naar Tangerang en andere ver afgelegene posten gingen, kregen een broodje mede op reis, en op de tusschengelegen posten een musje arak en een maaltijd. Er moest

(1) Resol. 17 Sept. 1753.

zorg gedragen worden dat zij in de koelte marcheerden, en bij aankomst terstond onder dak genomen en dat eten en kleederen verstrekt werden. Ook gaf men „ter beter conservatie der gezondheid van het volk, alhier in garnizoen liggende", zelve eens per maand een afkooksel van tamarinde of wat rhabarber en stelde order, dat zij altijd, zoo als thans, gemberwater bij den kok konden bekomen, „om de warmte te conserveeren in verzwakte ligchamen en speciaal in den regentijd de schade der waterkoude lucht te breken en te herstellen"; verder werden de officieren in 't generaal gelast te zorgen dat het volk zich baadde, niet buiten dak sliep en dat de barakken schoongehouden werden; dat de baksmeesters de noodige oplettendheid droegen, of aan de schaftorder voldaan en in heete dagen water onder de arak gemengd werd. 't Gemeen werd op den middag verplicht onder dak te blijven, de schildwachten moesten over dag onder lommer staan en des nachts waakrokken hebben, en door de verschillende autoriteiten gezorgd worden voor eene behoorlijke verstrekking van de rantsoenen en 't kostgeld, terwijl de ambachtslieden onder werkloodsen zouden arbeiden of met eenig deksel van cadjangmatten. „En daarenboven de doctoren, practisijns en chirurgijns, zoo in als buiten het hospitaal op het ernstigste te demanderen, zich de genezing der zieken ter harte te laten gaan, en diensvolgens niet alleen attent te wezen of de medicamenten wel in soort, conform de recepten en deugdzaam verstrekt werden, mitsgaders de patiënten zoo spoedig te helpen, als de meeste ziekten aan dit land eigen, komen te vereischen; maar ook voor de ziekten en kwalen van eenige aanbelang te consuleeren, de Onder Chirurgijns de noodige onderrigting te geven hoedanig de zieken moeten behandeld worden en met ernst daaraan de hand te houden, dat zulks behoorlijk geschied; mitsgaders zorg te dragen, dat de impotenten, met welkers constitutie of ziekte zulks niet strijdig is, zich naar behooren reinigen aan de fonteinen, speciaal die tot het verband behooren."

Ten slotte werden de Heeren Zeventienen door de Indische Regeering bij eerst af te gaan schrijven eerbiedig verzocht, „dat altoos zooveel mogelijk betracht moest worden, het uitzenden van beter volk in 't generaal, als in de laatste jaren nu en dan waren aangekomen, speciaal onder de zeevaart."

Ook een ander niet minder gewichtig punt, de verbetering der verhoudingen, waaronder de schepelingen gedurende de uitreis verkeerden en die, zoo als wij trouwens reeds voldoende zagen, eene zoo vreeselijke sterfte te weeg brachten, werd door het Bestuur in Indië in overweging genomen. Het Hoofd der Chirurgie, Dr. H. VAN SANTEN, vaardigde dien ten gevolge eene circulaire uit (1), „waarbij alle Practizijns van de hospitalen, Chirurgijns majoor en Opper Chirurgijns van de Hoofdposten en schepen, uit naam van Zijne Excellentie den heer Gouverneur Generaal werden gelast, hunne gedachten op te geven, op wat wijze men zou kunnen verbeteren de levenswijze op de schepen, uit 't Patria herwaarts komende, om, was het mogelijk, hetzij door voedsels, medicamenten of andere middelen voor te komen, de aanhoudende considerable ziekten en sterfte op dezelve." — Als antwoord hierop is alleen aangetroffen het afschrift van een door den Chirurgijn A. J. DEKKER te Batavia ter zake ingesteld rapport, een uitvoerig stuk, 't welk de zaak als 't ware *ab ovo* behandelde en, op grond van persoonlijke ondervinding, op de schepen verkregen, de belangrijkste raadgevingen en wenken op eene gepaste wijze aanbeval. Hieromtrent moest echter in Nederland door de Heeren Bewindhebbers beslist worden.

Als of er echter een en ander in 1753 niets uit Oost Indië aanbevolen of ter kennis was gekomen, brachten de Bewindhebbers, zoo als wij zagen, in 1767 de zaak andermaal ter sprake in hunne generale missive aan het Indische Bestuur, terwijl thans de groote sterfte aan eene slechte verpleging in de hospitalen te Batavia geweten werd. Hierop nu nam de Raad van Indië het volgend besluit: „Aangezien de Heeren Majoors bij generale missive van den 14den October 1767 gelieven te avanceeren, dat mits de groote sterfte in de hospitalen moeten twijfelen of voor de zieken daarin wel wordt gedragen de nodige zorg, vooral of wel voorzien worden van goede en deugzame spijzen en verdere benoodigdheden; onder eene nadrukkelijke recommandatie om daarnaar een naauwkeurig onderzoek te doen, en met vigueur te straffen allen die bevonden zouden mogen worden deel te hebben aan de kwade practijken, die men

(1) Dato 1 Oct. 1758.

zegt dat bijzonder in de bezorging van levensmiddelen en behoeften voor de zieken in die hospitalen, plaats hebben, zoo is hoe zeer men zig ook vermag verzekerd houden van eene goede en wel gereguleerde economie in de voorsz. hospitalen; en dat de zieken de spijs en drank, mitsgaders het verder benoodigde zoo goed en deugdzaam als ooit bevorens verstrekt krijgen, en al een geruimen tijdt verstrekt gekregen hebben,

„Goedgevonden en verstaan:

„Het Hoofd der Chirurgie DE PUT;

„den stads doctor KRIEL;

„den titulairen doctor MAAS;

„den Visitateur van de reede SPENOLD;

„de Opper Chirurgijns van de Hoofdposten Jacatra, den Kruidmolen, de Equipagewerf en 't Wees- en Armenhuis: DEKKER, VOLLE, DAT en LUDEKER, met

„de Scheeps Opper Chirurgijns en Medicinae Doctores HOFFMAN en SCHREUDER,

„te injugeeren, om op het allernaauwkeurigste de gansche huishouding in de hospitalen na te gaan en te onderzoeken; mitsgaders, deze Regering niet alleen te berigten of en in hoe ver de voorschreven klagten te accrediteeren zijn, nopens de quade practijken, die bijzonder in de bezorging der levensmiddelen en behoeften voor de zieken in de Hospitalen plaats hebben, maar ook te suppediteeren derzelver consideratie en op hoedanige en welke wijze zij vermeenen, dat die kwade praktijken, indien er die in waarheid plaats hebben, zouden kunnen worden geweerd en uit den weg geruimd, en om tevens na te gaan of die ongemeene sterfte niet somtijds aan andere oorzaken moet toegeschreven, en wat in zoo een geval, na hunne gedachten zou dienen in het werk gesteld te worden, tot conservatie van het gemeene volk."

Aan deze Commissie werden de volgende vragen ter beantwoording door het Hoofd der Chirurgie voorgesteld:

„1o. Of de zieken in de hospitalen voorzien werden van goede spijs en drank? Naauwkeurig te onderzoeken de huishouding als: de oppassing, de reiniging der huizen, de verschooning en de ligplaatsen. Of er kwade praktijken in gebruik waren geweest, of die er nog waren in 't behandelen van 't volk? Of de bereiding der spijzen goed was? Of de ongemeene sterfte aan

eene andere oorzaak moest worden toegeschreven? Wat in zulke gevallen gedaan moest worden?"

Verschil in opvatting omtrent eenige ondergeschikte punten maakte, dat sommigen der gecommitteerden een afzonderlijk rapport uitbrachten, terwijl weder anderen dit gezamenlijk deden. In het verslag, door DE PUT, SPENOLD, VOLLE en DAT uitgebracht, wordt ten eenenmale ontkend, dat de voeding der zieken te wenschen zou overlaten, maar daarentegen de moraliteit der Binnen Regenten geprezen, in het bijzonder ook de werkzaamheid van den Eersten Buiten Regent, het lid van den Raad van Indië, DE KLERK, om eenen behoorlijken gang van zaken te verzekeren. Alleen wenschten deze berichtgevers eenige uitbreiding in de gebouwen, ten einde de buitengewoon vele, door de schepen aangebrachte zieken, (die in de rapporten en ook elders gewoonlijk „*de ellendigen*" genoemd worden) beter en ruimer te huisvesten. Overigens wees men op bijna eenparige getuigenis van de Scheeps Opper Chirurgijns, dat de verpleging in 't Kaapsche hospitaal veel te wenschen overliet, en besmettelijke ziekten van daar aan boord ingesleept werden.

Dr. MAAS vond de schafting goed als ze met oordeel gegeven werd; vestigde de aandacht op 't gevaarlijk gebruik van besmette bultzakken, die hij even als de kleederen van aan besmettelijke ziekten geleden hebbenden wilde verbranden; had overigens geene kwade praktijken ontdekt, maar klaagde over de bekrompenheid der hospitalen, zoo als het Binnenhospitaal dat, geschikt voor 600 zieken, er menigmalen 1400 opnam (1), waardoor te veel zieken in een vertrek, en alle soorten van ziekte door elkander lagen; in de vertrekken die te bedompt waren,

(1) In het jaar 1766 bedroeg het cijfer der gezamenlijke verpleegden in dit gebouw 244,517 of gemiddeld 679 koppen daags; in Augustus van dat jaar werden er echter dagelijks over de 900 in verpleegd. In 1767 had men 267,520 verpleegdagen, gemiddeld 743 koppen daags; toen werden in de maand Juli en Augustus dagelijks over de 1100 koppen verzorgd. In 1768 leverde de maand Augustus op nieuw de meeste zieken, namelijk over de 1000 koppen daags; ook in 1769 bedroeg dit cijfer in de maand Augustus 1656, tegen ruim 900 in de maand Mei. In dezelfde verhouding nam ook gedurende de maanden Juli en Augustus gewoonlijk de sterfte toe.

heerschte een onverdragelijken stank, uit de balies die hier en daar stonden; over 't algemeen schreef hij de oorzaak der groote sterfte „als in het Binnenhospitaal zelf gelegen toe", behalve dat de schepen menigmalen reeds nagenoeg dooden, aan besmettelijke ziekten laboreerenden, evacueerden, veroorzaakt door vele aan het schip eigene of andere ongunstige toestanden, ook door 't op den bodem daarvan stilstaand water, enz. Als middelen ter voorziening stelt ook hij voor: ruimere hospitalen, afzondering der besmettelijke zieken en der uitwendige patienten; slechts twee rijen kooien in de vertrekken te plaatsen; herhaalde zuivering der balies, reinigen en berooken van de vertrekken met azijn, salpeter, buskruid enz.; vernietigen van besmette fournituren; beter toezicht, vooral des nachts, op de koortslijders, „wier ziekten, wanneer zij zonder eenige verkwikking blijven, menigmalen doodelijk worden"; eindelijk de zorg voor kundige geneesheeren, „waarom 't ook noodzakelijk is om zulke lieden daar meer en meer toe te encourageren, dat er gezorgd wordt voor een ordentelijk bestaan, daar zij integendeel, nu zij zich door 't gering inkomen van zulke aanzienlijke posten, genoodzaakt zien van daar zich zoo niet op toe te leggen, maar naar andere middelen en wegen zich gedrongen vinden om op eene ordentlijke wijze aan 't brood te komen."

Dr. KRIEL haalde de zaak van verder op en beschuldigde de aanneming van zieken en gebrekkigen voor de Oost Indische scheeps- en andere diensten, de bedriegerijen van de Gezagvoerders, die de rantsoenen beknibbelen en het overblijvende verkochten (1) en de onkunde van de Scheeps Geneeskundigen, als de eerste, aanleidende oorzaken tot de belangrijke sterfte, waaraan de nieuw aangekomen te Batavia bloot stonden. Overigenz wilde hij verbetering in de inrichting van het Binnenhotaald is.

Mestal in eens elfden geest als de bovenvermelden, rappor-

(1) Wanneer wij ons herinneren, dat volgens de getuigenis van DE GRAAFF, de scheepskost zoowel qualitatief als quantitatief voldoende was, schijnt in den loop der tijden, hierin eene groote verandering ten nadeele te hebben plaats gevonden; de gegrondheid der klachten over kwade praktijken met het scheepsrantsoen zou ook blijken uit de order, door de Indische Regeering dieaangaande aan de Opper Chirurgijns gegeven, zoo als wij nader zien zullen.

teerden de overige geneeskundigen, ofschoon de gevoelens zeer verschillen omtrent hetgeen het Kaapsche hospitaal ten laste werd gelegd. Sommigen spraken deze ziekeninrichting van alle schuld geheel vrij of lieten haar alleen als eene zeer verwijderde oorzaak voor de vele, te Batavia aankomende zieken gelden. RADEMACHER (1) daarentegen, die, ofschoon niet tot de Commissie behoorende, zijne denkbeelden aangaande een en ander in geschrift mededeelde, zegt zeer bepaald: „het tweede en grootste punt, namelijk de vernieuwing van 't hospitaal aan de Kaap en 't verbeteren van 't Bataviaansche, is van de allereerste noodzakelijkheid, dewijl alle middelen, die men op de schepen aanwendt, niet suffiecent zijn, indien hiervoor niet gezorgd wordt. Het hospitaal aan de Kaap is een gebouw, dat reeds voor 30 jaren is afgekeurd, waarin de zieken geen het minste gemak hebben, liggende alleen op houten britsen, daar zij met hunne (n. b.) verrotte scheepskleederen inkomen en weder uitgaan, en dus is 't eene onvermijdelijke noodzakelijkheid om een nieuw hospitaal te bouwen (2).

Ook nog door anderen, waaronder sommige Bewindhebbers, werd het Kaapsch hospitaal, „als vrij contagieus" beschouwd.

Ten einde de zekerheid te verkrijgen, dat in den stadsapotheek te Batavia en in dien van 't hospitaal, deugdzame genees-

(1) Loc. cit., aanmerk. over 't volk, enz.

(2) Voor den hospitalier of schaftbaas (de tegenwoordige administrateur) wilde RADEMACHER de volgende order vastgesteld hebben, namelijk: „1°. Zoodra een zieke in het hospitaal gebragt wordt, zal hij terstond in het voorportaal uitgekleed en voorzien worden van een schoonen broek, hemd en een paar kousen, om daarvoor op zijne rekening belast te worden, terwijl het goed, dat hij uittrekt, terstond moet gewasschen worden en vervolgens aan hem teruggegeven; 2°. de kooijen zullen met goede matrassen en twee kussens voorzien zijn en alle 14 dagen van lakens en sloopen verschoond worden; 3o. de kisten en kooigoederen van degenen die in 't hospitaal komen, zullen niet in de zalen bij de zieken geplaatst worden, maar in eene aparte kamer gesteld, totdat zij weder vertrekken en intusschen onder 't opzicht van een der bedienden, die voor het vervreemden der goederen instaat, geplaatst worden; 4o. wanneer een zieke meer dan eene maand in het hospitaal gelegen heeft, zal hij bij zijn vertrek een hemd, broek en een paar kousen krijgen, om daarvoor op zijne rekening belast te worden; de Doctoren zullen 2 malen daags niet alleen de zieken visiteeren en de

middelen, in voldoende voorraad voorhanden waren, benoemde de Hooge Regeering van Indië eene Commissie van onderzoek. als leden daarvan fungeerden, 't Hoofd der Chirurgie DE PUT en de Doctoren KRIEL, SPENOLT en HOFFMAN, wier rapport (1) een gunstig getuigenis omtrent een en ander gaf. En omdat er klachten gerezen waren, dat de gezonde en de zieke schepelingen ter reede Batavia niet behoorlijk behandeld werden, werd de Kommandeur Equipagemeester gelast hierover te berichten, die te kennen gaf (2), ,,dat op alle schepen, als hier ter reede arriveeren, van hunne zeilen, 't zij 't blinde of het kruiszeil, eene tent over den kuil moeten halen, tot soulaas voor 't volk; dat naauwkeurig acht moet gegeven worden, dat de orders gehouden worden omtrent de zieken, dat zij behoorlijk naar 't Admiraalschip gebragt worden; dat de schuit, waarmede ,,die ellendigen" van hunne schepen worden afgehaald, altoos wel voorzien is van eene goede tent en van zeildoeksche kleppen; dat alle morgen een goed vaartuig van gemak, geschikt wordt om de geciteerde ,,ellendigen" naar 't hospitaal te doen transporteeren, en wel zoo vroeg, dat zij weinig of geen nadeel van de zon hebben; dat behoorlijk zorg wordt gedragen, dat het gemeene volk het hun toegelegde rantsoen op zijnen tijd bekome; dat de gemeene Europeërs, zooveel mogelijk is, worden gemenageerd, en niet in penetrante hitte, in de tusschenpoozing van land- en zeewind, te veel boven in de takken werken, of wel buiten boord, zulks maar laten, totdat de koele zeewind

medicijnen ordonneeren, maar telkens een hunner present zijn bij het uitdeelen der medicijnen: 6o. wanneer de klok luidt om te eten, zal een der Doctoren, op zijne beurt het eten visiteeren en zorg dragen, dat het den zieken behoorlijk toegediend worde, mitsgaders, dat de schaftbaas de schaftlijst observeert, tenzij de Doctoren in sommige ziekten dezelve gevaarlijk oordeelen, wanneer het aan hun zal staan den schaftbaas voor te schrijven, wat hij den zieken te eten moet geven," enz. Wij kunnen uit hetgeen hij wilde, dat in de hospitalen verbeterd zou worden en bij gevolg toen aldaar veel te wenschen zal hebben overgelaten, eenigermate de vele leemten opmaken, die in den hospitaaldienst bestonden. Hierdoor wordt het gunstig oordeel omtrent de verpleging in het hospitaal te Batavia, door de geneesheeren, belast met het onderzoek, medegedeeld, veel gewijzigd.

(1) 18 Oct. 1768.

(2) Rapport dat. 7 Oct. 1768.

wat doorgestaan heeft; dat men in 't lossen en laden goede orders op zijn tijd moet houden; als, te beginnen 's morgens met den dag en 's avonds met het eindigen van den zelven uit te scheiden; dat het volk mede behoorlijken tijd wordt gegeven om te schaffen, en wel ten principaalste op den middag." Volgens dit rapport zou het dus ter reede aan zorg voor de schepelingen niet ontbroken hebben, doch er schijnen vele uitzonderingen daarop plaats gevonden te hebben, dewijl toch RADEMACHER (1) aanhaalt, ,,dat door de vele zieken 't volk van het eene schip op het andere moest overgaan, nimmer rust had en zoodanig afgemoord werd, dat men bij 't lossen en laden van 't retourschip *Asia*, tot 36 zieken daags daarvan in 't hospitaal gekregen heeft."

Over het algemeen, dit valt al aanstonds in het oog, kon van die enquête, op dergelijke wijze ingesteld, weinig goede uitkomsten verwacht worden. Wanneer toch de Hooge Regeering van Indië in de aanschrijving aan hare dienaren zelve voorop stelde, ,,dat hoezeer men zich ook verzekerd mag houden van eene goede en wel gereguleerde economie in de voorz. hospitalen" enz., dan valt de mogelijkheid licht in het oog, dat er destijds zekere moeielijkheid voor sommigen kon ontstaan, dit gevoelen te weerspreken, vooral ook, daar een Raad van Indië, als Buitenregent met het toezicht belast, bij de zaak betrokken was, 't geen met enkelen der experts mede het geval was.

De Gouverneur Generaal en de Raad van Indië, zich thans voldoende ingelicht achtende, namen al dadelijk een maatregel, waarbij aan de Geneeskundigen der schepen eenen last gegeven werd, die als *ordonnantie* uitgevaardigd, (2) aldus luidde: ,,De eerste Geneeskundige, op eenen Bodem bescheiden, wordt niet alleen gelast om, gelijk het zijn pligt allezins mede brengt, de uiterste zorg en oplettendheid te betrachten wegens al het geen dat tot herstel der onder zijne verantwoording komende zieken strekken kan, en zulks ook inzonderheid, om een behoorlijk gebruik te maken van de spijs en drank, voor de equipage in het gemeen en de zieken in het bijzonder medegegeven wordende, zich deswegen naar vereisch adresseerende aan den

(1) Loc. cit.
(2) Dato 1 Nov. 1768.

eersten Gezaghebber, of ook wel des noods aan den Scheepsraad; maar ook om ten eerste na zijne aankomst alhier ter Hoofdplaats, 't zij uit Nederland, 't zij van eenig Buitencomptoir arriveerende, aan den heer GOUVERNEUR - GENERAAL schriftelijk te berigten, of hij eenige klagten tegen de Scheepsoverheden heeft, over het onthouden van het noodige aan de zieken en zoo ja, waarin zijn bezwaar bestaat" (1).

Reeds vroeger waren eenige maatregelen verordend op het vervoer der zieken van de schepen. Nu werd den Opper- en Onder-Chirurgijns op nieuw gelast (2), ,,behoorlijk zorg te dragen, dat zij bij den afscheep der zieken van hunne schepen en vaartuigen, met dezelve teffens niet alleen aan den wal komen en tot lafenis dier impotenten iets medenemen, buiten hetgeen zij aan medicamenten mogten noodig oordeelen, maar ook die zieken behoorlijk te bestellen aan 's Compagnies's hospitaal, om vervolgens door den Binnenregent van dat huis naar het Buitenhospitaal bezorgd te worden; zullende met den Opper Chirurgijn, telkens een Onder Chirurgijn met gedachte zieken naar den wal moeten komen, en van de kleinere vaartuigen den Onder Chirurgijn alleen, en nadat het een en ander volbragt zal zijn, daarvan rapport moeten gedaan worden aan het Hoofd van de Chirurgie; op poene dat, die hierin het minste nalatig wordt bevonden, ten behoeve van de armen zal verbeuren 2 maanden gagie."

De Gouverneur Generaal en Raden van Indië maakten overigens van het gevolg, dat door hen aan de verschillende voorstellen gegeven was, gewag in een uitvoerig schrijven aan de Bewindhebbers (3): ,,Alweder," zoo luidt het daar, ,,zijn op de uitgaande schepen overleden 918, en onder de overgebleven 4790 koppen zijn geweest 922 zieken, welke de hospitalen bij continuatie steeds over vervullen met lijders, maar ook buiten

(1) Dat het noodzakelijk geworden was eene dergelijke ordonnantie uit te vaardigen, die, wanneer zij met ernst uitgevoerd werd, tot de schromelijkste botsingen in het scheepsleven aanleiding zal gegeven hebben, doet ons geen hoog denkbeeld koesteren van de beschaving en de goede trouw van de daardoor gecontroleerde Scheepsoverheden, daar toch de beschaving daar, waar het welzijn en het leven van het individu niet voldoende beschermd wordt, op lagen peil staat.

(2) De eerste resol. is van 8 Maart 1768.

(3) Bij missive 21 Oct, 1768.

tegenspraak, in zoo verre de oorzaak zijn van de nog altijd aanhoudende ongemeene sterfte te dezer hoofdplaats, die ons te smertelijker is, nu wij daarbij nog ondervinden, dat grove onkunde, zoo niet verachtelijke grondbeginsels, uit particuliere inzigten geboren, en, om als het ware anderen met leelijke verwen af te schilderen, UWelEdel GrootAchtbaren, in weerwil onzer aanhoudende pogingen, om de gezondheid van 't algemeene volk te conserveeren en de zieken wel te doen behandelen, met verkeerde rapporten vermoeid, mitsgaders wakkere en brave lieden te kort doen, door U in twijfel te brengen: of voor de zieken wel de noodige zorg gedragen wordt (1).

,,Wij betuigen echter ook van den anderen kant onze satisfactie — in voldoening aan UWelEdel Groot Achtbaren daaruit voortgevloeide ordre en recommandatie, om op het naauwkeurigst daarna onderzoek te doen plaats hebben — gelegenheid te hebben, UWelEdel GrootAchtbaren niet alleen van de onwaarheid dier rapporten te kunnen overtuigen, maar ook te verzekeren, dat zoowel als er van onzen kant alle mogelijke middelen werden in het werk gesteld, om, onder 's Hemels zegen, door mindere ziekte en sterfte, eens ten deele uit het gebrek aan volk te worden gered — gezwegen van de verpligtingen welke de menschlievendheid in dezen van zelve vordert — wij ons niet minder overtuigd houden van de goede en wel gereguleerde oeconomie in de hospitalen hier, en, dat de zieken alles naar behooren krijgen.

,,Ook vermits verzekeringen zonder bewijzen, in deze, voorzeker niet zouden voldoen, hebben wij, om teffens de zaak zelve voor UWelEdel Groot Achtbaren in een volkomen daglicht te kunnen stellen, het Hoofd der Chirurgie, JAN DE PUT, geassisteerd door de beide Stadsdoctoren, nog 2 hier aanwezige Medicinae Doctores, nevens 5 Opper Chirurgijns der hoofdposten, allen bij onze Resolutie van den 19 Julij gelast de gansche huishouding der hospitalen na te gaan.

,,Aan alle deze requisitiën hebben die Genees- en Heelkundigen, 4 te zamen en 6 andere apart, schriftuur voldaan, in substantie daarin overeenkomende, dat op de huishouding in de

(1) Hier volgt in de missive de vroegere aanschrijving der Bewindhebbers aan de Indische Regeering, over de kwade practijken die in de hospitalen zouden plaats vinden, welk gedeelte wij achterwege laten.

hospitalen, zoo min als op de toediening der spijzen, voor zooverre die na de vastgestelde schaforder geschied, en op de bediening der zieken op zich zelven, niets te zeggen of te verbeteren valt; maar omtrent andere pointen, deze dus en geene anders gevoelende, hebben wij ons schriftelijk niet alleen doen elucideeren, wegens den eetregel die in de hospitalen werd geobserveerd, de verschooning van kleeding en beddegoed, met het verder gadeslaan der zieken, mitsgaders nopens derzelver transport van de reede en 't werk van 't scheepsvolk aldaar, maar ook op doen geven het getal der zieken, welke sedert Januari 1766 tot ultimo September, passato in de hospitalen gelegen hebben, daar overleden of bereids dood in gebragt zijn; hoeveel 3 bovenvertrekken in het Binnen- en eene zaal of loots in het Buitenhospitaal, bij extructie (? Dr. G. F. P.) zal komen te kosten, en door 5 differente Schippers van even zoo vele Kamers, hoe zij de op de reis medegegeven provisiën bevonden hebben en zulks, zoowel om sommige in der vermelde Gecommitteerden berigten voorkomende passages, die nader onderzoek vereischten of bedenking konden baren, op te helderen, dan wel geheel weg te nemen, als om teffens ook eenige van hunne voorstellen ter executie te leggen, zoo alszulks in alle, wegens deze zaak ingekomen papieren consteert, welke wij hier, nevens een schriftuur van den Heer Raad van Indië DE KLERK, de vrijheid gebruiken, in een bundel bijeengevoegd aan te bieden, tot een overtuigend bewijs van het groot different dat er is tusschen de klagten, UWelEdel GrootAchtbaren voorgekomen over de huishouding in de hospitalen alhier, met de ware gesteldheid der zaak en dus ook in vertrouwen dat daaruit zonder verderen twijfel zal worden bespeurd, hoe verre van de waarheid afgeweken is met UWelEdel GrootAchtbaren in een ander denkbeeld te brengen."-

De Indische Regeering maakt nu in haar bericht aan de Bewindhebbers verder melding van de maatregelen (1) door haar bereids genomen. De voor de hospitalen vastgestelde eetregel bleef van kracht, en er zou geen loots gebouwd worden, om, zoo als voorgesteld was, de van de reede komende zieken, vooral die besmettelijk geoordeeld werden, aanvankelijk op te nemen. Op eenige gebouwen van het Binnenhospitaal zou eene verdie-

(1) Bij besluit van den 7en October 1768.

ping getimmerd en daarin vertrekken voor de zieken gemaakt worden, welke uitbreiding tusschen de maanden Januari — Mei, *als wanneer gewoonlijk 't minste volk ziek was*, tegelijk met het aanbrengen van meerdere ventilators en luiken, om de luchtverversching te bevorderen. Het Buitenhospitaal, ,,in eene onverbeterlijke situatie gelegen", en waarin 1050 zieken konden verpleegd worden, zou nog met eene zaal, (lang 150, breed 24 en hoog 14 voet) vergroot worden. Ten behoeve van de practizijns in de hospitalen stelde men voor, de maandgelden tot *f* 100, met het kostgeld en de emolumenten van den graad van Opper Koopman verbonden toe te kennen; men verzocht, dat op ieder uitvarend schip een Onder Chirurgijn in de bovenrol werd medegezonden en beval dringend aan, gevolg te geven aan de voorstellen van DEKKERS, betreffende den leefregel op de schepen. Voortaan zou ieder uit Oost-Indië vertrekkend schip voorzien worden van een legger arak; waarop 20 Pd. bladen van den paardenvoet en even veel wortels van den Indischen boom *Kellor* of Indischen trommelstok, ten einde, in de koude, tegen den scheurbuik gebruikt te worden. Men wilde ook dat door de Scheepsoverheden aan de Chirurgijns de vrijheid gelaten werd, om, overeenkomstig de oude order, de zieken, welke aanvankelijk herstellende waren, zoo lang impotent te laten, totdat zij hunne vroegere krachten terug bekomen hadden, tenzij het de nood anders vorderde. Ook werd aangedrongen dat men aan de nog zwakke zieken behoorlijk, licht verteerbaar voedsel zou doen verstrekken, en dat het voedsel voor de gezonden behoorlijk gegeven werd, waaromtrent de Eerste Chirurgijns voortaan eene verklaring zouden moeten afgeven. Over de slechte gesteldheid van het Kaapsch hospitaal was aan de Regeering aldaar geschreven en tevens eene ruime hoeveelheid verplegingsmiddelen toegezonden. Eindelijk waren DEKKER, KRIEL en MAAS gecommitteerd, om ,,gedurende een jaar door de noodige waarnemingen, gevoegd bij hunne ervaring en kunde, omtrent een en ander, verder het noodige licht te suppediteeren."

Vraagt men zich intusschen af, of de vele oorzaken der vreeselijke ziekte en sterfte, waardoor Batavia eene wereldberuchtheid had verkregen — bij een nauwgezet onderzoek van den toestand waarin men zich bevond, in verband met de vele nut-

tige wenken die in de rapporten der deskundigen aangetroffen werden, doch die over het algemeen te exclusief waren — niet juister konden aangegeven worden, dan moet het antwoord bevestigend zijn. Aangenomen toch dat de stad, en daarin komen de meeste schrijvers overeen, voor 1714 eene vrij gezonde woonplaats was (1), ofschoon de vele omzettingen van den alluvialen bodem, waartoe hare vestiging aanleiding gaf, in een tropisch gewest zeker wel voor de gezondheid schadelijke gevolgen zal gehad en het optreden van endemische ziekten begunstigd hebben, moet al vast aan de geweldige aardbeving, in 1699 plaats gevonden, eenen belangrijken en ongunstigen invloed daarop toegekend worden. Reeds vroeger was de kracht van den stroom der groote rivier, welke Batavia van het Zuiden naar het Noorden doorstroomde, gebroken door afleiding van het rivier water in de grachten van het kasteel, van de bolwerken der stad, van de binnenstad (hier ten getalle van 16) en in de vele kanalen, slooten en vijvers in de voorsteden, tot vruchtbaarheid van rijstvelden en tuinen, of tot verfraaing van landhuizen enz.; en bij de aanwending der middelen om hierin te voorzien, werd niet altijd het algemeen boven het bijzonder belang gesteld, of met voordeel gewerkt (2). Maar ten gevolge van de genoemde aardbeving werd de aldus reeds verzwakte toevloed van water uit het gebergte, door de losscheuring van een gedeelte daarvan, 't welk in de rivier gestort was, gedeeltelijk verstopt, en eene menigte slijk medegevoerd (3); er ontstonden op ver-

---

(1) Behalve in vele rapporten, vonden wij ook dit punt in denzelfden geest besproken door NIEUHOF, die, in het jaar 1682, zeide: „wat de lucht betreft van deze landouwe, die is, mijns oordeels; zoo matig, getemperd, frisch en gezond als elders in gansch Indië. De versche waters, die de Stad Batavia in twee wijken vaneen scheiden en met hunne klare en blinkende stroomen uit de toppen der bergen komen nederdalen.............. verkwikken het al, wat zich langs haren groenen waterkant en in de stad en haven ophoudt." (Zie zijne: *Land- en Zeereizen enz.* Amst. 1682, pag. 197.) Wij zouden hierin eene bevestiging te meer aantreffen voor het bereids elders door ons geuit vermoeden, wegens den belangrijken en heilzamen invloed, van krachtig stroomende rivieren op de gezondheid der bewoners van hare boorden, ook in moerassige landen.

(2) *Batavia en dezelfs gelegenheid, opkomst, enz.* Amst. bij J. W. SMIT en W. HOLTROP 1799.

(3) Ibid.

schillende plaatsen en diepten, waar de modder opborrelde; de doorstooming werd hier en daar verhinderd of hield, vooral in den droogen moesson geheel op, en het is in dien tijd, dat zich de bank aan de monding der rivier van Batavia nederzette, en het strand krachtig toenam. De stads- en andere grachten werden ondiep door den daarin bezonken modder, en bezoedeld door onreinheden van allerlei aard, zoodat haren bodem, schaars, met een vuil troebel water bedekt, of in het drooge jaargetijde half uitgedroogd was. Daardoor ontstonden uitdampingen, waardoor de lucht zeer werd verontreinigd. Voegt men hierbij de veranderingen welke die aardschudding in de ligging der aardlagen, in de gesteldheid van het grondwater enz., zal gebracht hebben; dat er eene begraafplaats was in en rond de Hollandsche en de Binnen Portugeesche kerken, beiden binnen de stad aanwezig (1) dat de uitdampingen van duizende en duizende in ontbinding ververkeerende lijken van het Buiten Portugeesch kerkhof, dicht bij de stad, aan het begin van den weg van Jacatra, bij de Jassembrug gelegen (2), met den landwind, in de stad gevoerd werden; dat volgens de getuigenis van den Gouverneur-Generaal MOSSEL het eiland, tusschen de rivier van Tangerang, de Mokervaart (3) en de rivier van Angké besloten,

---

(1) De Hollandsche kerk stond aan den Westkant van 't Stadshuisplein; de Binnen Portugeesche kerk tusschen de Groote rivier en Roua Malacca, niet ver van 't Middelpunt.

(2) Reeds in het laatst van 1738 maakte de kerkmeester BOECKESTEYN aan den Gouverneur Generaal rapport, dat het Buiten Portugeesch kerkhof „vol en er geen plaats meer voor de dagelijksch aangebragte lijken te vinden was; het openmaken en opruimen der oudere graven, welker inhoud nog niet geheel vergaan was, had eenen zoo hevigen stank en verpestende uitwasemingen verspreid, dat men er van af moest zien." Nu waren alleen op dit kerkhof, sedert 1°. Januari 1733 tot ultimo September 1737 begraven, 10461 lijken, als 7337 dienaren der Compagnie in het hospitaal, en 3124 Europeanen, Kleurlingen en Mardijkers in de stad overleden. Toen werd het kerkhof door aankoop van een stukje land vergroot. (*Kerkboek van Batavia* 1738, en Rapp. aan den Gouvern. Gen. van den Kerkmeester te Batav. in de Kerkrekeningen van de beide Portug. kerken van 1737).

(3) De Mokervaart was een kanaal, onder het bestuur van den Gouverneur Generaal DURVEN in 1732 gegraven, uit de rivier van Tangerang door de rivier van Angkè en loopende naar het Westelijk

dus onmiddelijk aan de stad grenzende, vol van inlandsche „vergiftigende" begraafplaatsen was; dat op dit alles eindelijk eene tropische zon en overige klimaatsinvloeden inwerkten, dan vinden wij hier, van alle zijden, oorzaken genoeg voorhanden, om eenen endemischen ziektetoestand te verwekken, die, begunstigd door sommige omstandigheden — waartoe de bouwtrant der huizen, de vroegere en latere leefwijze der bewoners, voorbijgaande klimaatsinvloeden, enz. bijdroegen — alras eene epidemische uitbreiding kon verkrijgen en jaren lang behouden. Hier vermochten malariaziekten in hevige vormen verwoestend om zich heen grijpen om noch den Europeaan, noch den Inlander te sparen, terwijl de lichtere vormen dier infectie wel langzamer, maar daarom niet minder zeker, door hare hardnekkigheid allen weerstand tegen de vele overige schadelijkheden vernietigden en zeker tot de malariacachexie voerden. Er was intusschen nog meer. Wij hebben toch gezien, dat de uitvarende Compagnieschepen meest allen, eenige vroeger, andere later, bezocht werden door typheuse koortsen in verschillende vormen en uitbreiding. Dat deze ziekten, althans binnen de scheepsboorden, een besmettelijke hoedanigheid aannamen, valt niet te betwijfelen. Nu heerschten typhus, pokken, en scheurbuik ook menigvuldig gedurende den overtocht van de Kaap de Goede Hoop naar Batavia, en werden de daaraan lijdende schepelingen in grooten getale naar het Binnen-Hospitaal geëvacueerd, te gelijk met dysenteristen en aan kouvurige verzweringen lijdenden. Maar die ziekeninrichting was veelal overvuld, en de hygiëne schijnt, wat daarvan ook in de rapporten gezegd werd, althans wat de luchtverversching aangaat, te wenschen overgelaten te hebben. De daarin gebrachte besmettelijke ziekten deelden zich verder in de tweede en derde

---

gedeelte der stad, waar zij zich in verschillende takken, onder den naam van Buffelsrivier, Klappusrivier, Garnaalsrivier. enz. verdeelde, die zich vervolgens in de stadsgracht stortten. Men verwachtte daardoor de stad, bij een lagen stand der groote rivier beter van water te kunnen voorzien. De meesten der gravers van dit kanaal stierven, terwijl sedert niet alleen de nabijgelegen dorpen. maar ook de posten Angke en Fluit bijna uitstierven. Het kanaal zelf verschafte overigens slechts een bezwaar te meer en geen voordeel.

hand mede, vereenigden zich misschien met de endemische, of maakten daarmede hoogst ongunstige samenstellingen. Zoo waren dan hier, behalve de endemische, nog aan het land of klimaat oneigene, ongewone ziekteoorzaken en ziektebeginselen aangebragt die veelal op weinig weerstandbiedende gestellen inwerkten, momenten, die wij bij de beschouwing de belangrijke ziekten en van de groote sterfte onder dienaren der Compagnie te Batavia in de hospitalen en onder de bewoners de stad, beide gewichtige oorzaken van haar verval (1), niet uit het oog moeten verliezen. Daardoor kwamen er koortsen van verschillende geaardheid voor, als febris acutae, ardentes putridae, petechiales vermeld, waarvan sommiger besmettend vermogen, wel erkend, maar niet bestreden, verschillende hospitalen-endemiën verwekten en zich daarbuiten uitbreidde. Hier namen zweren en wonden eene hoogst ongunstige, besmettelijke geaardheid aan (2).

Zoo werden typhus en gangraen door de schepen der Compagnie naar Indië overgebracht, op de zelfde wijze als TITSINGH dit met betrekking tot de verspreiding der *gele koorts*, van de Nederlandsche Oorlogschepen getuigde.

---

(1) *Staatkundige Aanmerkingen, wegens de ongezondheid en ligging van de stad en kasteel van Batavia*; handschrift door F. VAN BOECKHOLTZ. Ook deze schrijver merkte op, dat de menschen en schatten, die door de ongezondheid van Batavia verloren zijn gegaan, niet te berekenen waren. „Van de twaalfmaal honderd duizend menschen, die ik (VAN BOECKHOLTZ) bij eene matige berekening optel, dat zijn gestorven, sedert het begin van de vaart van de Compagnie op Indië, en waarvan wij het kleine overschot zijn, stel ik, dat ten minste een vierde gedeelte door de ongezondheid van Batavia en de slechte huishouding op de schepen zijn vernield, met daarenboven nog eens zooveel Inlanders, Chinezen en Mooren”.

(2) Gangraennescentie van wonden en zweren schijnt, behalve in het hospitaal, ook in de stad geheerscht te hebben, 't geen men althans zou moeten opmaken uit de volgende medeeling: „de geheele stad was gedurende dien tijd (1756 en volgende jaren), als een schouwtooneel van zieken en lijken, doch het aanmerkingwaardigst van alles was, dat een klein sneedje of ander wondje, door de onzuiverheid der lucht, steeds spoedig overging tot eene kwaadaardige verzwering, die dikwerf, in den tijd van vier en twintig uren, het vleesch tot op het gebeente weg vrat. „(Zie *Batavia en desz. gelegenh., opkomst, enz.* 1ste dl. pag. 5.).

Wij merkten bereids (1) op, dat de Hooge Regeering te Batavia, doordrongen van het groote belang der zaak, vele maatregelen nam, ter verbetering van den hygiënischen toestand der hoofdplaats, die bereids eene wereldberuchtheid had verkregen wegens het moorddadige van haar klimaat. Zij maakte daar van in een schrijven aan de Vergadering der Zeventienen breedvoerig verslag, en deed daarbij eenige voorstellen, die in Nederland moesten bekrachtigd worden en waartoe vooral die behoorden, welke door den Opper Chirurgijn DEKKER waren ingediend. Nagenoeg een jaar later werd dan (2) ook een en ander in de Vergadering der Bewindhebbers ter tafel gebracht, en nu besloten, de verschillende Kamers uit te noodigen, haar gevoelen mede te deelen, niet alleen omtrent de voorgedragen tractementsvermeerdering voor de vijf praktizijns van de hospitalen te Batavia; maar ook over de verstrekking van het drinkwater op de schepen, de plaatsing van een Onder Chirurgijn in de bovenrol op de uitgaande schepen, de voorstellen van DEKKER, enz. Op deze zaken werden ook gehoord, Dr. PAULUS DE WIND en de Examinatoren der Scheeps Chirurgijns NAHUIJS en RUURHOFF. Nadat dan daarover nog vrij wat overwogen en geschreven was, besloot men (3), den Gouverneur generaal aan te schrijven, of hij (zooals DEKKER, onder andere en vrij wat belangrijkere zaken, had aanbevolen) de noodige hoeveelheid geconfijte gember aan de uitgaande schepen te verstrekken, kon bezorgen; een Onder Chirurgijn in de bovenrol der schepen naar Oost Indië te zenden, mits zich daartoe geschikte sujetten voordeden; de Scheeps Overheden uit te noodigen „bij het afscheid nemen of andere bequame gelegenheid" met wat ruimer hand water te verstrekken, en dit verlangen ook, door marginale aanteekeningen, op de zeilorders bekend te stellen. Men betoogde ook aan de Scheeps Overheden de noodzakelijkheid, om de zieken onder het halfdek te plaatsen. Omtrent de vermeerdering der inkomsten van de Geneeskundigen der hospitalen te Batavia „vielen bij de Vergadering eenige bedenkelijkheden, waarom deze zaak gerenvoijeerd werd

(1) Bij missive 21 Oct. 1768.
(2) Resol. der Zevent. 13 Oct. 1769.
(3) Resol. der Zevent. 17 Maart 1770.

naar 't Haagsch besoigne". Er werd verder bepaald, aan de Kaap de Goede Hoop een nieuw hospitaal te bouwen (1) en geen bezwaar gemaakt een grooteren voorraad kina in de medicijnkist der schepen te verstrekken, een maatregel, waarop door verschillende raadgevers aangedrongen was. Er waren zelfs in de vergadering, die er geen bezwaar in vonden, eene hoeveelheid van 150 ponden kinabast aan de grootere schepen mede te geven.

Een beter toezicht op de kleeding werd door de Bewindhebbers wel noodzakelijk, maar aan vele moeilijkheden onderhevig geoordeeld. Toch gaf men aan de Schippers der uitvarende schepen de order, zorg te dragen, dat de kleeding en het kooigoed van de manschappen, die aan de Kaap de Goede Hoop moesten verblijven, ter zelfder tijd ontscheept werden; en dat, wanneer de Schippers van genoemde plaats de reis naar Indië vervolgden, de noodige attentie gebruikt werd, dat het volk, 't geen zij aldaar aan boord kregen, van de noodige kleeding en kooigoederen voorzien was en te verhinderen, dat het zich door die goederen te verkoopen, daarvan beroofde. Maar aan de hoofdzaken, en waarop eigenlijk alles aankwam: zee kiezen met eene gezonde bemanning, behoorlijk toezicht op de verstrekking der rantsoenen, strenge zorg en afdoende maatregelen voor goede kleeding en wat dies meer zij, waarop, zoowel in openbare geschriften als in officieele adviezen, vooral ook door DEKKER (2), zoo ernstig aangedrongen was, daarin werden geene afdoende verbeteringen aangebracht (3). Na al het mede gedeelde schijnt het overigens niet gewaagd, tot het besluit te komen, dat zoowel in Nederland als aan de Kaap de Goede

(1) Men begon daarmede in 1771; eerst in 1779 was het gebouw zoo ver voltooid, dat er zieken in konden worden opgenomen. De kosten bedroegen in 1781 *f* 361,608 — 3 st. — 8 p. — (Zie Missive van de Hooge Regering aan de Zeventienen, dato 31 Dec. 1777 en 29 Dec. 1781.)

(2) Zijne memorie had eigenlijk geen ander gevolg, dan dat men de bovenvermelde maatregelen tot vermeerdering van het rantsoen water nam. (Resol. der Kamer Amst. 15 Maart 1769.)

(3) Dat de vele misbruiken, op de schepen der Compagnie in zwang gekomen, van algemeene bekendheid waren, is ons voldoende uit vele geraadpleegde geschriften gebleken. Zoo lazen wij o.a. in eene bekroon-

Hoop en te Batavia, maar vooral op de schepen, eene ongeoorloofde, vergedreven zucht tot eigen voordeel en winstbejag hoofdzakelijk in het spel was.

Ofschoon de sterfte op de uitgaande schepen, op de reis van Nederland naar de Kaap de Goede Hoop, in eenige volgende jaren eene aanmerkelijke vermindering onderging (1), want er stierven in 1778 en 1779, op 20 derwaarts bestemde schepen, slechts 86 menschen, bleef zij toch in de hospitalen te Batavia nog vele jaren op eene ontzachelijke wijze aanhouden. Wij hebben althans kunnen nasporen, dat aldaar

	in 1771	zijn	bezweken	2316	verpleegden;
	„ 1772	„	„	2305	„
	„ 1781	„	„	1085	„
	„ 1786	„	„	1431	„
	„ 1791	„	„	2063	„
	„ 1794	„	„	1449	„
en	„ 1795	„	„	1727	„

terwijl de mindere of meerdere sterfte altijd in verhouding stond tot den minderen of meerderen aanvoer van schepelingen uit

de verhandeling: „de schippers der Compagnieschepen onthouden of verminderen somtijds het gewoon randsoen van het volk en de zieken, om daarvan te Batavia of elders zoo veel te ruimer beurs te kunnen maken. Dit behoef ik door geen voorbeelden te bewijzen, dewijl het bij alle zeevarenden te veel bekend is om er aan te kunnen twijfelen." En op eene andere plaats: „indien men de geruchten mag gelooven, dan moeten de Volkhouders hun volk aanhelpen, door iets van de op handen krijgende maandgelden des volks te laten vallen; ja men wil zelfs verzekeren, dat de Volkhouders wel eens aan sommige gequalificeerden van de eene of andere Kamer, al vrij wat van de op de hand krijgende maandgelden van hunne manschap moeten missen, willen ze, dat hun volk bij de O. I. Compagnie dienst zal krijgen; maar dat zij dan ook voor het vrije en losse volk geprefereerd worden, **schoon dan zulk volk er juist niet gunstig uit mogt zien.** (Verhand. van D. W. SCHUURMAN bekroond door 't Bataafsch genootschap te Rotterdam in 1776, opgenomen in de Verhandelingen van dit Genootschap, 3de dl. 1776.

(1) Zie, Berigte rakende de gezondheid van 't Volk (Handschrift, voorhanden op het Rijksarchief.)

het vaderland (1). Eerst in 1799 bespeuren wij hierin eene aanmerkelijke verbetering, toen het sterftecijfer tot 167, — en in 1800, toen het tot 213 daalde.

Nu waren te Batavia in 1794 en 1798 twee maatregelen genomen, die onmisbaar op den algemeenen gezondheidstoestand eenen gunstigen invloed moesten uitoefenen. Men had namelijk ter reede van Batavia een schip tot hospitaal ingericht, terwijl de instructie, voor den daarop dienenden Opper Chirurgijn vastgesteld (2), hem geheel verantwoordelijk stelde voor den dienst en het beheer der verpleegd wordende zieken. De verstrekking der rantsoenen geschiedde er op dezelfde wijze als in het Buitenhospitaal; de restanten daarvan (economie) kwamen ten zijnen bate, waarvoor hij contanten, berekend tegen den inkoopprijs, ontving. Voor de levering der geneesmiddelen, die hem uit de medicinale winkel te Batavia tegen den prijs, daarvoor door de Compagnie betaald, verstrekt werden, kon hij 9 stuivers voor iederen zieke dagelijks in rekening brengen. Zijne bezoldiging bedroeg *f* 50 's maands. Hij werd in rang gelijkgesteld met een Opper Chirurgijn der hoofdposten, en kwam, na 3 jaren dienst op het hospitaalschip, bij voorkeur voor eene benoeming op een der Hoofdposten in aanmerking. Een dekofficier, met rang van Onder Luitenant ter zee, was belast het schip schoon te houden „en des noods een anker te laten toegaan, zullende hij voor het overige geene de minste verantwoording hebben en dus aan den Opper Chirurgijn gesubordineerd zijn." Deze moest eenmaal 's jaars in de Vergadering der Hooge Regeering met eede verklaren, dat hij in zijne dienst gemoedelijk en naar zijne beste kennis te werk was gegaan. Door dezen maatregel werd al vast overvulling der hospitalen zooveel mogelijk voorkomen en de kans

(1) Geheimhouding omtrent den waren stand der zaken bracht ook hier zoo als gewoonlijk het geval is, onberekenbare nadeelen te weeg. Bovendien werd het daarmede beoogde doel toch niet bereikt; er was althans in 1774 genoeg van de groote sterfte op de schepen en te Batavia uitgelekt, om het scheepsvolk af te schrikken bij de Compagnie dienst te nemen. (Zie de vermelde bekroonde Verhandeling van D. W. SCHUURMAN.)

(2) Instructie voor den Opper Chirurgijn, bescheiden op het ter reede van Batavia liggend hospitaalschip, vastgesteld bij Resol. van den Gouv. Gen. en Raden van Indië, 10 Junij 1794.

tot uitbreiding van besmettelijke ziekten begrensd. De andere door ons bedoelde, niet minder gewichtige bepaling, bestond in een besluit van Commissarissen-Generaal (1), waarbij „berust werd in eene provisioneele dispositie van de Hooge Regering, ter zake van den aanleg van een nieuw kerkhof op Tanahbang en alsnu het begraven van lijken in de kerken te interdiceeren en nog maar alleen te permitteeren op de kerkhoven." Weldra werd de nieuwe begraafplaats uitsluitend gebezigd, waardoor eene groote bron van ongezondheid was opgeheven (2).

Onder de verdere, overigens minder belangrijke maatregelen, destijds te Batavia genomen, kunnen ook gerekend worden (3) de verstrekking aan ieder bataillon en aan de dragonderlijfwacht, van een halven legger arak, op bittere kruiden getrokken, en de officieële uitgave van een *Kort berigt voor de Zeevarenden der kleine vaart, op wat wijze de gezondheid te bewaren*, dat ter algemeene kennis werd gebracht. Hierin kwamen echter slechts onbeteekenende raadgevingen tegen sommige ziekten en overigens eene beknopte geneesmiddelleer voor. Het geeft echter het bewijs dat er waren, die zich bij voortduring met de zaak en het beramen van middelen tot het welzijn en de gezondheid van de dienaren der Compagnie, bezig hielden (4), zij het ook aanvan-

---

(1) Resol. 10 Febr. 1798.

(2) Wij vonden nog aangeteekend en deelen het als curiosum mede, dat in 1724, op het Hollandsch kerkhof te Batavia, de afgezette arm van den Opper Chirurgijn G. Rube begraven werd, waarvoor de onkosten, tellende als een lijk, met een Rijksdaalder betaald werden. Zie Kerkrek. over 1724.)

(3) Resol. van Gouv. Gen. en Raden 27 Mei 1794.

(4) Bij andere zeevarende natiën, zoo als de Denen, Zweden, Franschen en Engelschen, schijnt het in de 18de eeuw met de algemeene gezondheid op de schepen intusschen gunstiger te zijn geweest, dan bij de Nederlanders. Als redenen daarvan worden aangegeven, dat men bij deze eene betere keus van 't scheepsvolk, dat grootendeels uit landgenooten bestond, kon maken; terwijl op de Hollandsche schepen alle natiën van Europa vertegenwoordigd waren en zeer dikwijls door menschen, die vroeger nooit een schip gezien hadden. Dit had groot verschil in leefwijze ten gevolge en begunstigde weinig het gezellig verkeer aan boord. Ook werd het beter scheepsbestuur, door eigen landaard gevoerd, bij eerstgenoemden hierbij zeer op den voorgrond gesteld, en nam men aan, dat er minder misbruiken gepleegd werden. (Zie de meermalen aangehaalde Verhandeling van D. W. SCHUURMAN).

kelijk met eene weinig bevredigende uitkomst. Het waren dan ook slechts de eerste pogingen tot hygiënische verbeteringen, die altijd en overal moeilijk waren en slechts te verkrijgen zijn door vast te houden aan het „*homo res sacra homini*."

Wij gaan nu, na deze uitwijding, waartoe wij van zelve gebracht werden, over tot de beschouwing der diensten, die aan de Chirurgijns der O. I. Compagnie, na hunne komst te Batavia, werden opgedragen. Soms kwamen zij met een „voorschrijven" aldaar aan, dat is, zij werden bijzonder aanbevolen, en de zoodanigen plaatste men dan te Batavia, of op den eenen of anderen hoofdpost, alwaar, langs verschillende wegen, de gelegenheid open stond, hunne vaste inkomsten aanmerkelijk te vermeerderen. Over het algemeen echter werden de geneeskundige betrekkingen aan den wal door de Opper Chirurgijns bekleed, die eenen zekeren tijd op de schepen in Indië, de zoogenaamde kust- of kleine vaart medegemaakt of overigens de Compagnie vele jaren goed gediend hadden. Zoo vonden wij bijvoorbeeld den vroegeren Scheeps-Opper Chirurgijn E. LOMBART in 1783 vermeld als Stads Chirurgijn te Batavia, welk ambt men voor eene winstgevende betrekking hield. Er was echter voor de Opper Chirurgijns ruimschoots gelegenheid om aan den wal geplaatst te worden. Behalve toch de Geneeskundigen, voor de hospitalen en de hoofdposten te Batavia benoodigd, bezat de Compagnie op haar uitgestrekt gebied in Oost Indië vele nederzettingen, waarbij de uitoefening van den geneeskundigen dienst aan Opper Chirurgijns was opgedragen. In de nabijheid van Batavia treffen wij als zoodanig aan de eilanden Purmerend en Onrust, waar, op het eerstgenoemde, zoo als wij bereids zagen, het Leprozenhuis was opgericht (1), terwijl het laatstgenoemde, als reparatiewerf, zeer bevolkt en toen ook als buitengewoon ongezond beschouwd werd. Verder werd een Opper Chirurgijn geplaatst op Banda, Amboina, Ternate, Makassar, Malakka,

(1) De verplaatsing van de lepreuzen uit het Lazarushuis buiten de Diestpoort (gesticht in 1664 en 1665) naar het eiland Purmerend, geschiedde in het jaar 1679, „toen door de toeneming der cultuur in de ommelanden en frequentatie der menschen en rivieren daaromtrent, zulks ook voor 't gemeen bekommerlijk en besmettelijk werd aangezien. Aldaar werd toen een spatieus, vierkant gebouw tot een lazarushuis ingerigt, waarin tot nu toe (1710), doorgaans een aantal zoo Europee-

Negapatnam, Colombo en aan de Kaap de Goede Hoop, op elk dezer plaatsen één voor het kasteel en één voor het hospitaal. Ook waren er nog, en gewoonlijk slechts één, op Timor, te Soerabaya, Semarang, Bantam, Palembang, Jaffenapatnam, Gale, Matura, Tutocorijn, Trincomale, te Hooglij, Surate, bij het kommandement van Malabar, enz.

Anderen bleven voorloopig op de schepen, waarmede zij waren uitgekomen, of werden op vaartuigen overgeplaatst, die in de Indische Zeeën oorlog voerden en handel dreven. Op die tochten werden zij bij expeditiën ook wel aan den wal gedetacheerd, zoo als, onder vele anderen, met DE GRAAFF (1) gebeurde, toen hij den tocht van RIJKLOF VAN GOENS, Opper Admiraal van de Nederlandsche Vloot, die van Ceylon naar de kust van Malabar stevende, mede maakte. Daartoe waren 25 schepen, waarop 27 kompagniën landsoldaten ingescheept waren, aangewezen. NICOLAAS HENRY DARLICOUR fungeerde bij deze expeditie als chef van den geneeskundigen dienst, „die in den naam en ordre van den Veldheer, alle de Opper- en Onder Chirurgijns van de Oorlogsvloot plaatste daar 't hem beliefde en noodig dagt, en die stricte ordre had, de visite op alle de schepen te doen en de Chirurgijnskisten en overige middelen, die nootsaekelijk dienden in tijd van noot, bij alle de Chirurgijns der schepen te visiteeren; dit alles met belofte van avancement aan haer, die behoorlijk quamen te comporteeren en met verseekering van departement en straffen aan de nalatige." — Ook deden zij wel dienst bij de legers van Indische Vorsten, en, zoo als SCHOUTEN (2) mededeelt, bij het leger van den Grooten Mogol, die, wanneer zijne troepen tegen den vijand te velde trokken, doorgaans een of meerdere Chirurgijns van de O. I. Compagnie verlangde, om de zieken en gekwetsten te behan-

---

sche als Inlandsche bedroefde menschen en kinderen gealimenteerd worden en de Baas van Onrust mede een van de Buiten Regenten is. Er ging, na 1688, in alle kerken een derde zakje rond ten behoeve van die ziekeninrigting, welke verrijkt werd door vele donatiën en legaten, vooral van Inlandsche Christenen." (Rapp. Gouv. Gen. aan Bewindhebbers, van het jaar 1710.)

(1) Loc. cit. pag. 185.

(2) W. SCHOUTEN, Reistogt naar en door O. I. Amst. 1740. 2de afd. pag. 113.

delen. SCHOUTEN (1) zegt, dat zelfs de voornaamste Mooren in hunne bekwaamheden volkomen vertrouwen stelden. Hij voegt er bij, „dat overigens de Bengaalsche Medicijnmeesters in de kunst der anatomie of ontleding van het menschelijk ligchaam niet zeer geoefend waren, maar dat hunne ongefondeerde wetenschap louter steunde op ondervinding, die in hunne geschreven boeken van tijd tot tijd genoteerd, vermeerderd en zoo te met klaarder aan den dag gekomen is, schoeijende alzoo een iegelijk, zoowel vrouwen als mannen, jongen en ouden, zwakken en sterken, alle gezamelijk op eene leest." Zoo verzocht ook de Koning van Golconda in 1651, aan de Indische regeering een bekwaam wondheeler, om hem van dienst te zijn bij gelegenheid van ziekte of verwonding zoo als bevorens JACOB DEKKER aan hem toegevoegd was geweest. Toen werd de Opperwondheeler en Onderkoopman PIETER DE LANGE derwaarts gezonden, die er, ten hove zeer goed gezien zijnde, met eene korte afwezigheid, tot 1654 bleef. Na hem was DIRK TJERKS in dezelfde betrekking werkzaam, wien een bekwaam kruidkundige ter zijde gesteld was. (2)

De Opper Chirurgijns der Oost Indische Compagnie werden door de Hooge Regeering in Indië ook wel tot administratieve en andere betrekkingen geroepen, en het is inderdaad verrassend te zien, dat, althans hierin, zekere onbekrompenheid schijnt geheerscht te hebben. Want de Indische Regeering schijnt ingezien te hebben, dat hare Geneeskundigen, door de veelzijdige kennis die hunne betrekking van zelf van hen vergde, niet ongeschikt waren om, even als anderen — die dikwerf alle voorbereidende oefening van oordeel, kennis van zaken en eene bepaalde opleiding in de eene of andere richting misten—betrekkingen te bekleeden, waaraan administratieve en uitvoerende macht verbonden waren. Zoo zien wij den Chirurgijn JAN VAN RIETBEEK eerst benoemd tot Gouverneur van de Kaap de Goede Hoop, daarna van Malakka en later nog de betrekking van 1sten Secretaris bij de Hooge Indische Regeering bekleeden. GILMER in 1692 Landvoogd van Malakka en in 1696 Buitengewoon Raad van Indië. PIETER ROOZELAAR regeerde in 1700 de Mo-

(1) Loc. cit. 3de boek, pag. 113.

(2) VALENTYN, Beschrijv. v. Groot. Djava, enz. 1726.

luksche eilanden, was in 1706 Landvoogd van Malakka en werd eveneens bevorderd tot Buitengewoon Raad van Indië. GERARD VAN TOL werd, nadat hij Bevelhebber van Gale was geweest, Landvoogd van Makasser en in 1707 Opperkoopman van het Kasteel te Batavia. JOHANNES HEERTENBERG voerde in 1716 het bevel op de Kust van Malabar, werd in 1723 Gouverneur van Ceylon en klom mede tot den rang van Extra-ordinair Raad van Indië op. MAGNUS WICHELMAN trad als Bestuurder van de Compagnie in Perzië op, nadat hij in 1701 het gezag op Malabar had gevoerd. KORNELIS LARDIJN was in 1711 Opperkoopman in Japan; ABRAHAM BOUDENS in 1692 Bevelhebber van Sumatra's Westkust; WALRAVEN DE LELIJ in 1709 Koopman en Opperhoofd van Palembang; PIETER DE LANGE, Opperkoopman en Secunde op de Kust van Coromandel, werd in 1666 benoemd tot Hoofd van Masulipatnam; FREDERIK TWIJFFEL, Koopman en Hoofd op Honimoa „en meer anderen", zegt VALENTYN, (1) „die wij voorbijgaan." Onder de, door dezen schrijver niet genoemde Chirurgijns, die zich in eene andere, zij het ook nederige betrekking begaven, moet ook vermeld worden, JOHANNES WOGMA, die van MATELIEF de vergunning kreeg, zich als Onderwijzer van de kinderen der Inlanders, op Amboina te vestigen. (2) Nu moge het waar zijn, dat het bekleeden van dergelijke, aan de uitoefening der genees- en heelkunde vreemde betrekkingen, niet van een zeker medisch „feu sacré" getuigde; het staat echter vast, dat die Geneeskundigen zich er den zekeren en mogelijk minder moeilijken weg tot eer en fortuin door baanden, en dat van hunne mindere geschiktheid voor de, door hen bekleede bedieningen, niet gebleken is.

Maar er waren ook in dienst der Oost Indische Compagnie uitstekende Geneeskundigen, wier namen nog heden met eerbied genoemd worden, omdat zij door het bekend maken van geschriften in hun vak nuttig waren voor de wetenschappen; wien dus in de beoefening daarvan lust en ijver niet ontzegd kon worden, ofschoon zij ook somwijlen in niet geneeskundige betrekkingen geplaatst waren. Onder dezen willen

---

(1) VALENTYN, loc. cit.

(2) DE JONGE, loc. cit. 3de dl. pag. 53.

wij vooral noemen Dr. JACOBUS BONTIUS, het Hoofd der Chirurgie te Batavia, die aldaar tevens de betrekking van Fiskaal van Indië waarnam, en het is hier misschien de plaats over dezen merkwaardigen man breeder uit te wijden.

JACOBUS BONTIUS (1) dan, geboren te Leiden in 1592, was de zoon van GERARDUS BONTIUS, die eenige maanden na de stichting der Akademie, in het jaar 1575, met het professoraat in de geneeskunde belast was geworden. Na zijn dood in 1599 werd hij opgevolgd door zijn anderen zoon, REINIER DE BONDT, die zich ook noemt REGNERUS BONTIUS, een ouderen broeder van JACOBUS BONTIUS. De studie der medische wetenschappen was dus niet vreemd in de familie DE BONDT.

JACOBUS BONTIUS, den 5en Mei 1604 als student te Leiden ingeschreven, en den 22 Juni 1614 aldaar gepromoveerd tot de waardigheid van Doctor in de geneeskunde, werd zoo als wij bereids vermelden bij resolutie van de Zeventienen op den 24sten Augustus 1626 aangesteld tot Doctor, Apotheker en Inspecteur van de Chirurgijns in Indië, eene betrekking, vermoedelijk door hem het eerst waargenomen. Op den 19den Maart 1627 met het schip *Vianen*, gezamenlijk met de overige schepen van de Vloot van J. P. KOEN, uitgezeild (2), kwam hij den 13den September daaraanvolgende te Batavia aan, nadat op reis tusschen Nederland en de Kaap de Goede Hoop zijn echtgenoote was overleden. Een tweede huwelijk, door hem te Batavia aangegaan met SARA GERARDI, werd spoedig door haar overlijden ontbonden, zoo alsBONTIUS in een brief aan zijnen broeder te Leiden, in het begin van 1631, mededeelt: „laus Deo, Batavia; mon frère, na groetenisse, diene dese, dat ik noch kloeck en sij, Godt lof; Den 8sten Juni 1630 is mijne tweede huisvrouw SARA GERARDI

(1) Een notorische onjuistheid door POP zelf reeds gezien, werd door dit gedeelte tot „JACOBUS” vervangen (v. R.)

(2) Wij vonden door niets bevestigd, 't geen elders is medegedeeld (Biograph. Woordenb. van v. d. Aa en vervolg.), dat BONTIUS Indië en Perzië doorreisde en zich in 1625 te Batavia „vestigde”; waaruit men niet zou opmaken, dat hij er in dienst der Oost Indische Compagnie was.

in den Heere gerust, *door eene vehemente cholera, die hier zoo zeer regneert als de pest tot onzent*" (1).

Hij hertrouwde met de weduwe van CAVALIER, in leven predikant te Batavia. Ook verloor hij destijds zijn zoon JAN aan de kinderpokken, „die hier soo advenant regneeren" (2).

Dr. JACOBUS BONTIUS (3) heeft echter ook gefungeerd als fiscaal van Indië, zooals blijkt uit de resolutie van den Gouverneur-Generaal SPECX en de Raden van Indië. van den 1sten Mei 1630: „item alsoo bij deportement van ANTONIO VAN DEN HEUVEL gewezen advocaat-fiscaal, gemeld ampt is komen te vaceeren en noodig sij, tot maintenu van de Justitie en Compagnie's regt, wederom door een ander gequalificeerd persoon bekleed werde: en also ons tegenwoordig aan een fiskaal, daarvoor bij de Majores aangenomen, ontbloot vinden, werd goed gevonden, bij provisie een uit den Raad van Justitie te eligeeren, daarvan Dr. JACOBUS BONTIUS vooreerst de last bevolen werd."

Ook zelf onderteekent hij verschillende brieven met die qualiteit, zooals een brief in 't Latijn aan zijn broeder Willem, dato 10 Maart 1630 te Batavia geschreven: „Circiter mense ante ejus obitum (van zijne tweede vrouw SARA GERARDI gestorven den 8sten Juni 1630) creaverat me, Dominus noster Gubernator JACOBUS SPECX, Advocatum fisci, quod munus etiam onerosum sit, tamen honorificum est et secundum gradum, ab Indiis solet tueri." De brief is onderteekend: Fiscus in Indiis". Ook een anderen brief aan zijn zwager ANGILLIS, secretaris van Soeterwou, waarin hij in het Hollandsch ongeveer het zelfde schrijft, met de bijvoeging, dat

---

(1) Men herinnere zich, dat gedurende de 17de eeuw de pest in Nederland bij herhaling en soms zeer hevig heerschte. Zulks was niet alleen in Zuid Holland, maar ook in andere provinciën het geval. Zoo in Groningen, Overijssel, enz. Vooral echter trad deze ziekte verwoestend op in het jaar 1656, toen, zoo als NIJENBORGH mededeelt, alleen te Leiden 31,000 en te Deventer 11,000 pestlijders bezweken.

(2) Brief van BONTIUS aan zijnen broeder, dato 10 Maart 1631 (handschrift, berust. op 's Rijks archief.) Opgenomen bij Semmelink blz. 78.

(3. Dit gedeelte tot en met: „een... voorkind, CORNELIS genaamd; werd ontleend aan: Dr. G. F. POP, Nog iets over JACOBUS BONTIUS, (Geneesk-Tijdsch. voor de Zeemagt, Jaarg. VIII, 1869), en in de plaats gesteld van een gebleken onjuiste veronderstelling. (v. R.)

hij dat ambt, nu al omtrent een jaar geleden bediend heeft, onderteekent hij als: „fiskaal in Indië."

VALENTIJN deelt ten onrechte mede, dat BONTIUS den 14den September 1631 bovendien nog benoemd zou zijn tot Baljuw van Batavia. Zeker heeft hij dat ambt bekleed maar op een anderen tijd, zooals blijken kan uit de resolutie van Gouverneur-Generaal en Raden van den 18den Januari 1631, waar gelezen wordt: „item alsoo 't bailluw ampt deser steede Batavia, vermits 't deportement van ADRIAAN BLOCK MAARTENSSEN, is comen te vaceeren ende 't seedert dien tijd bij den fiscaal doctor JACOBUS BONTIUS provisionelijk is weergenomen (BLOCK was gevangen gezet bij Resol. dat. 15 Oct. 1630 en toegestaan naar 't vaderland te vertrekken bij Resol. 30 Nov. 1630) ende tot nog toe niet goedgevonden is weder tot de electie van 't gemelde ampt, finalijk te disponeeren, wordt geresolveerd, 't gemelde ampt, bij provisie te laten bekleeden bij NICOLAAS VAN CLEEFF, voor koopman met 't schip de Leeuwinne jongst in 't land gekomen, enz."

Ofschoon BONTIUS misschien te Batavia tevreden was met zijne maatschappelijke positie, nam hij echter in 1631, reeds maatregelen om naar het vaderland te kunnen wederkeeren. In den brief aan ANGILLIS toch zegt hij: „dat ge voor mij, mijne huisvrouw en kinderen licenti in scriptis zien te verkrijgen, om na huis te mogen keeren na ons believen; niet dat mijne intentie in 't minste is mijne goede fortune te verlaten maar opdat in alle voorvallende ongelukken van wereldsche zaken, een recours moge hebben tot het vaderland. Dit recommandeer ik U ten hoogste, 't welk ik mede aan mijn broeder den officier heb geschreven."

In dit laatste schrijven aan zijn broeder Willem in 't Latijn, (zie hierboven), zegt hij echter, dat hij niet denkt terug te keeren, alvorens, „re bone gesta."

Ook zijn zwager ADAMS geeft hij in een brief van Februari 1639 kennis: „dat ik aan mijn broeder den officier en aan mijn zwager den secretaris van Soeterwou heb geschreven, dat zij bij de Kamer van XVII, licentie soecken te verkrijgen dat wij wederom met onze kinderkens naar Holland keeren.".

BONTIUS rekende aanspraak te mogen maken op een Professoraat in de medicijnen; in zijn schrijven aan ANGILLIS

komt hij er onbewimpeld voor uit en hij schijnt in de licht verklaarbare illusie verkeerd te hebben, dat veel werken en zwoegen hem boven anderen, aanspraak zou geven op eene onderscheiding.

„Ik wilde mede wel, dat gij bij WALEUS daar ik mede particulier aan schrijf en andere goede heeren en vrienden toeleiden, dat ik mogt, na mijn lang en moeijelijk swerven eens te huis komende, een professoraat in medicijnen bekomen; hetwelk ik niet en twijfel of sal door mijne Exotica daar iets in meriteeren; want sonder roem nogthans geseit, zoo en heeft à costi, noch MONARDUS, noch de beste van haar allen, GARCIAS AB ORTA in welke ik ook eenige nota's geschreven heb, in het vierde part, zoo veel gedaan, als ik in desendeele gedaan hebbe, daarvan ik gaarne het oordeel van geleerden sal verwachten...... Ik heb eene magnifieke bibliotheek, wel bij de 2000 boeken, meest uitgelesen auteure, sodat ik de beste occasie hebbe om iets fraais te doen, als ik ooit in Europa soude hebben kunnen bekomen; het welk ook mijn hoogste soulaas in melancholie en is, die mijn naturel, altemets sowat inneemt, als ik begin op de vorige dingen te denken." (1)

Aanvankelijk schijnt de omstandigheid, dat BONTIUS over de zaak van SARA SPECX gezeten had (2), op den Gouverneur-Generaal SPECX eenen voor den doctor ongunstigen indruk gemaakt te hebben. In de resolutie van den kerkenraad te Batavia van den 18en Maart 1630 vinden wij dienaangaande vermeld, dat de raad zich bij SPECX vervoegde, om hem aan te sporen aan het Heilig Avondmaal te komen, waarin hij echter bezwaar maakte, om reden van het proces zijner dochter, waarin BONTIUS, VLACK en VAN DEN HEUVEL gezeten hadden en „die aan 's Heeren tafel toegelaten werden." „Met den heer VLACK en doctor BONTIUS, die voor de straffe

(1) Alle hier aangehaalde brieven van Bontius en andere stukken berusten op het Rijks Archief. (Noot uit het origineel). Zie de fac-simile uitgave „Epistolae Bontii" bezorgd door de firma G. Kolff te Weltevreden, ter gelegenheid van het 4e Congres der Far Eastern Association of Tropical Medicine in 1921. v. R.

(2) SARA SPECX was een natuurlijke dochter van den Gouverneur-generaal en „staats-dogterke van mevrouw KOEN", „Deze dogter", schrijft VALENTYN in Deel IV, 1e stuk, van zijn bekend werk, p. 285,

des doods tegen PIETER KORTENHOEVE gestemd hebben en aan de mishandelingen zijner dochter schuldig gehouden werden; en met den voorschreven VAN DEN HEUVEL, als fiscaal en executeur van eene valsche approbatie niet resolveeren konde aan de tafel des Heeren te treden." Hierom, en tengevolge van een twist, tusschen BONTIUS en VAN DEN HEUVEL, die ergenis gaf, werd besloten: „dat de E. heeren aangeseit werden te gelieven haar E. van de tafel des Heeren en het genot van het Heilig Avondmaal te onthouden, alsoo sulx bevonden werd......... te behooren." Zijne kort daarna (1 Mei 1630) gevolgde benoeming tot fiscaal van Indië geeft het bewijs, dat BONTIUS weder geheel in de gunst van den Gouverneur-Generaal gekomen was.

De heer majoor LEUPE, werkzaam op 's Rijks archief alhier, heeft zich, op mijn verzoek, nogmaals willen bezig houden met het onderzoek naar den datum van overlijden van Dr. BONTIUS. Na veel zoeken bleek eindelijk uit een brief van Weesmeesters te Batavia aan de Bewindhebbers te Amsterdam dato 29 November 1632, dat onze Archiater op den 30sten November 1631 is overleden, nalatende eene weduwe (MARIA ADAMS) en een bereids naar Nederland vertrokken voorkind, CORNELIS genaamd.

Spoedig na zijn komst op Java, hield BONTIUS zich met kruidkundige onderzoekingen bezig, naar aanleiding van een werk, door GARCIAS AB ORTA, geneesheer van den Onderkoning van Goa, bekend gemaakt. Daaraan hadden zijne *Animad-*

„was door zekeren PIETER KORTENHOEFF beslapen, en dit by Heer KOEN, een gestreng man, zoo qualyk genomen, dat hy haar zaak daarom in handen van den Advocaat Fiscaal, ANTONI VAN DEN HEUVEL, over gaf. De Fiscaal eischte dat zy levend in een zak bestoken en (schoon zy maar 13 jaar oud was) verdronken, en dat hy schoon maar 27 jaren oud, opgehangen zou werden; dog zy wierd gedoemd, om openbaar door Beuls handen gegeesseld, en hy om onthoofd te worden gelyk dat gewysde van den Raad van Justitie ook door den Heer KOEN goedgekeurd, en aan haar beiden uitgevoerd is. Dit was wel een gewysde buiten weerga over deze SARA SPECX", en ik zou erbij willen voegen, over dezen PIETER JACOBSZ-KORTENHOEFF, want zooals VALENTYN zelf een paar bladzijden verder schrijft, geschiedde die executie (6 Juni 1629) niet tegenstaande zij malkanderen absoluut geresolveert waaren te trouwen." (Noot van v. R.)

versiones, in Caput III Garciae ab Orta, haren oorsprong te danken, die hij aan zijnen broeder WILLEM BONTIUS, wonende te Leiden, opdroeg, met belofte, hem in het volgende jaar (1631) eene breedvoerige beschrijving van Javaansche planten, heesters, boomen, enz., met naar het leven geteekende afbeeldingen te doen geworden (1). Zijne vele verdiensten ter bevordering der Plantenkunde gaven later den beroemden Franschen Kruidkundige CHARLES PLUMIER aanleiding, een der talrijke geslachten van planten, welke hij in Amerika verzameld heeft, onder den naam van *Bontia* aan zijne nagedachtenis te wijden.

In deze „*Animadversiones*" wordt behandeld: *de asa foetida*; *de opio*, welkgeneesmiddel hij den grootsten lof toezwaait: „hoc saltem dico, si nobis hic de opio, ac opiatis non esset prospectum, frustra in calidissimis his regionibus medicinam faceremus, dysenteriae, cholerae, febribus ardentibus, ac reliquis biliosis affectibus orgasmo turgentibus." BONTIUS deelt hier mede, dat de arme Indianen eene slechte soort van opium kookten, uit de bladeren en de stelen van den papaver, die zij dan vervolgens in de zon lieten droogen. Dit geneesmiddel noemden zij „poust" en die het gebruikten werden, bij wijze van verwijting, door de rijken „pousti" genoemd, als of zij wilden zeggen, voetvegers of verworpelingen. Maar de armen kaatsten dien bal wederom op de rijken terug, hun den naam van „affiony" gevende, als of zij hunne gulzigheid en lekkernij berispten. Want „affion" en zoo sommigen zeggen „amphion" is hetzelfde bij de Arabieren en Indianen, 't geen bij de Grieken het opium is. En daarom doet zulks BONTIUS te meer gelooven, dat de Grieken de benaming „opium" van een zeer oud volk hebben, dewijl zij haar altijd gebruikt hebben. Doch de Grieken schijnen alleen de schadelijkheid van dit geneesmiddel gekend en niet goed begrepen te hebben het ware gebruik, „ac virtutes ejus plane divinas." Verder spreekt hij: *de gummi benjoin*; *de lacca*; *de tutia*; *de ebore*;

(1) „Accipe igitur," zoo schrijft hij in de opdracht, „has animadversiones in fraterni erga te animi symbolum, ac expecta anno sequenti si fors mihi vita supersit, amplam descriptionem plantarum, stirpium, fruticam, ac arborum, adjecta uniuscujusque ad vivum delineatione. Quae ut Exotica ac patriis auribus incognita, forte aequus rerum aestimator, non parvi faciet."

de ligno aloës seu de agullocho; *de sandalo*; *de betile pynang*; *de maci*; *de pipere*; *de cardamomo*; *de nuce indica, coquo Lusitanis dicta*; *de myrobalanis*; *de tamarindis*; *de cassia solutiva*; *de calamo aromatico*; *de nardo*; *de costo*; *de croco indico seu curcuma*; *de galanga*; *de ligno colubrino* (slangenhout), door GARCIAS als antitypicum aanbevolen, waarmede ook BONTIUS instemt: „ait hoc capite autor lignum colubrinum valere adversus circuitus febrium intermittentium; hoc verum esse non semel experientia didici, praecipue in Tymorensibus febribus cum delirio, ac sepe phrenitide conjunctis." Daarna geeft hij beschouwingen over den lapis *Bezahar*, waaromtrent de schrijver zegt, dat de Perziërs dien „Pazahar" noemden, een woord samengesteld uit *Pa* en *zahar* welk eerste te zeggen is *tegen* en het tweede *fenijn*, even als of men het Grieksch woord *antidoton* zeide; deze steen was in Perzië in groot aanzien, zoodat zelfs de Keizer XAÄB, in 1628 gestorven, wachters aanstelde, opdat zij alle de bezoarsteenen, die een zeker gewicht te boven gingen, hem zouden toeëigenen. BONTIUS had echter van deszelfs hoog geprezen deugden en groote geneeskundige krachten geen zoo hoogen dunk, niettegenstaande hij er wel duizend proeven mede genomen had. De laatste hoofdstukken behandelen: *de lapide porcino*; in wijn geweekt gebruikten de Inlanders dezen steen tegen de cholera, „door hen mordexi genoemd", zegt BONTIUS; *de arbore tristi dicta pariz*; *de negundo et lagondi seu ligustro indico*; *de jauca fructu*; *de jangomas* en *de carambola*.

In een ander zijner geschriften, 't welk tot titel voert: *Jacobi Bontii, in Indiis Orientalibus in insula Java civitalis Bataviae novae, ac arcis Medici ordinarii. De conservanda Valetudine, seu de diaeta sanorum in Indiis hisce observanda*, treedt hij op het gebied der hygiëne. Het werk is verdeeld in acht hoofdstukken of Samenspraken met zijnen vriend ANDREAS DURAEUS, Chirurgijn te Batavia. Zij hebben tot onderwerp:

Dialogus I. *De aëris qualitatibus, anni temporibus, diërum intervallis, ac ventis in Indiis hisce familiariter spirantibus*. BONTIUS zegt hier, dat de regentijd of de zomer op Java voor zeer ongezond moet gehouden worden, wegens de hitte en vochtigheid der lucht. Wanneer echter de lucht droog was en het weder schoon, dus in den wintertijd, dan waren de lichamen

gezond en dewijl de winden koeler waaiden, zuiverden zij beter de lucht; de morgen- en avondstonden beschouwde hij als de gezondste tijdperken van den dag.

Dialogus II. *De cibo ac potu*; *ubi de carnibus, piscibus, fructibus, herbis, oleribus, potu, pane, ac orysae qualitatibus*; men moet hier (op Java) ontbijten, dat men het voelt, meent de Schrijver, maar matig zijn in 't middagmaal en heel spaarzaam in het avondmaal.

Dialogus III. *De orysa ac pane in Indiis. De potu, vino, arac. De potu ex aqua, saccharo, tamarindis concinnato*; *de naturalibus liquoribus potu, lentibus ex arboribus depromptis*; rijst was ten tijde van BONTIUS op Java, ook voor de Hollanders de hoofdschotel. Indien men echter maar uit Japan en Surate, zoo als soms placht te geschieden, tarwe genoeg aanvoerde, zou hij de rijst wel mogen missen, vermits het brood, dat te Batavia van die tarwe gebakken werd, voor het Hollandsche brood in deugd niet behoefde te wijken. De rijst moest overigens niet warm genuttigd worden, dewijl daardoor de maag verzwakte. Het rivierwater was goed, wanneer het hoog de rivier op gehaald werd. Bier, te Batavia gebrouwen, werd spoedig zuur. BONTIUS geeft het voorschrift van een gezonden drank, als volgt: „neem een vaatje, met ijzeren hoepels beslagen, van de groote van 30 — 40 stoopen, vult dit met zuiver rivierwater en doe er bij 2 pond zwarte Javaansche suiker, een vierde pond tamarinde, drie citroenappelen aan schijven gesneden; zet nu het vaatje, goed gesloten, op eene koude plaats, waar het 24 uren moet gisten, waarna men de bovendrijvende gist verwijdere.'' Deze dagelijksche drank was zeer aangenaam van smaak. Hij beschouwde de Spaansche wijnen gezonder in warme landen, dan de Fransche, waarbij de wijnkoopers in het vaderland dikwerf, bij eene nadere bereiding, nadeelige stoffen voegden. Bijzonder waarschuwt hij voor den Chineeschen arak.

Dialogus IV. *De potionibus naturalibus ex arboribus depromptis in India towat, ac saguer dictis*; *tum de liquore nuce indica contento*; hier keurt de schrijver het gebruik van sagueer af, vooral wanneer het lichaam verhit was; men kon dan bij voorkeur door beriberi aangetast worden.

Dialogus V. *De aromatis, ac de usu illorum, Ubi quaedam a*

Garcia ab Orta, ac caeteris aromatariis scriptoribus non satis liquido tractata explicantur.

Dialogus VI. *De fructibus, ac omnigenis oleribus ac acetariis herbis in Java.*

Dialogus VII. *De oleribus, ac leguminibus in Indiis, ac radicibus quibusdam edulibus*; en

Dialogus VIII. *De exercitiis, somno, ac vigilia sanguinis missione, purgatione, ac de animi affectibus.*

Niet minder belangrijk dan de beide genoemde geschriften, is zijne Indische Geneeskunde, door hem, onder den titel van *Methodus medendi, qua in Indiis Orientalibus oportet uti, in cura morborum illic vulgo ac populariter grassantium*, opgedragen aan Zijne Meesters de Bewindhebbers der Oost Indische Compagnie. Het was nu nagenoeg drie jaren geleden, schrijft hij o.a. den 19[den] November 1629 in de opdracht en, waaruit wij den ijverigen en navolgenswaardigen BONTIUS nader leeren kennen, ,,cum primum in Indias vestras veni, non sterilem jacere passus sum; sed strenue in actum traducere coepi. Ut eo ostenderem, me non velle, ut sumptis a vobis in me collati, frustanei essent. Itaque, quod interdiu in praxi medica notatu dignum menti reponebam, nocte a curis aliquantum vacuus chartae concredidi, quodjam in lucem protudere libet. Ut saltem exparte debitae meae, erga Vestr. Ampliss. observantiae satisfacerem: nam in solidum volvendo imparem me esse reperio. Ex iis igitur, quae praecipue observari debere putavi, Methodum Medendi hanc concinnavi. Eosque morbos descripsi quos endemios esse, ac populariter hic grassari animadverti. Neque in curam quicquam addidi, quod non solida prius experientia comprobatum esse vobis affirmare ausim. Scribant alii, quibus ista mens est, miracula ex auditu: ego, quod hisce oculis et qualicunque meo judicio percepi, vobis spectandum propono. Quodcum nemo ex nostris Batavis (ut credo), assequutus sit, immo, ne tentaverit quidam ante me; ideoque cum ego, qui primus in hanc arenam descendo, non sine causa, malevolorum tela metuam patrocinium mihi, V. A. quaerendum erat, quo adversus eorum ictus, velut clypeo, haec contegerentur."

Wij willen van dit werk, het eerste geneeskundig geschrift, dat, zoo als BONTIUS terecht opmerkt, over de endemische ziekten van Nederlandsch Oost Indië geschreven is, een vluchtig

overzicht geven, waardoor wij zoowel met de destijds aldaar meest voorkomende ziekten als met de daartegen over 't algemeen ingestelde en de door BONTIUS aanbevolen geneeswijze nader bekend zullen worden.

De verhandeling is in 16 hoofdstukken verdeeld, waarvan het *eerste* handelt, *de Paralyseos quadam specie, quam Indigenae Beriberi vocant*, door hem een „affectus quidam admodum molestus" genoemd en bijgevolg van meerder belangrijkheid dan wij zagen dat PARAVICINI zulks deed. Wat de naam van beri beri aangaat, gelooft hij dien, zoo als nog veelal pleegt te geschieden, ontleend aan den eigenaardigen gang der zieken, die „nictando genibus, ac elevando crura, tanquam oves ingrediantur." Als aard der ziekte wordt opgegeven eene soort van *paralysis* of liever *tremor*, waarvan de oorzaken in het vatten van koude gedurende den nacht gelegen waren: „causa hujus morbi praecipue est, crassus, ac lentus humor pituitosus, qui nocturnis temporibus, praesertim pluvio coelo (pluviae autem hic assiduae cadunt ab initio Novembris usque ad May initium) nervos corripit; dum nimirum homines diurnis caloribus defatigati, nocte omme tegmen ac lodices a se rejiciunt. Nam noctis, in his locis, comparatione caloris diurni, frigidae appellari possunt." Een door hem waargenomen en vreemd genoemd verschijnsel was, dat de ledematen langer werden dan zij te voren waren. Wat het verloop aangaat onderscheidt hij slepende en acute beri beri „quamvis autem hoc malum plerumque per gradus, ac pedetentim homines invadat, tamen aliquando subitum est." De voornaamste verschijnselen waren algemeene vermoeidheid van het geheele lichaam met stoornis in beweging en gevoel, inzonderheid in de ledematen, waarin eene zekere doofheid ontstond, zooals men gevoelde wanneer men lang koude geleden of zich de handen met sneeuw gewasschen had. Verder zekere demping der stem, waardoor de zieke nauwelijks gearticuleerd kon spreken, 't geen BONTIUS zelf, toen hij er aan leed, gedurende eene maand overkwam, waardoor bijna niemand hem kon verstaan.

Er kwamen ook nog wel andere verschijnselen bij deze ziekte voor, „quae tamem omnia tenacem ac frigidum humorem sapiunt;" zij worden door hem stilzwijgend voorbijgegaan. De genezing ging gewoonlijk langzaam voort,

daar de ziekte uit haren aard niet doodelijk was; ten ware, dat zij de spieren der borst en der ribben aandeed en „hac modo, spiritis, ac vocis viam intercludat." Hij waarschuwt dringend, dat men den lijder niet toesta te bed te liggen; men moest hem integendeel wandelende, rijdende of door eenige sterke beweging gaande houden. Zeer werd het krachtig, ja pijnlijk wrijven der ledematen aanbevolen, waarmede de vrouwen van Malakka en de slaven uit Bengalen goed wisten om te gaan. Ook werden baden en stovingen „ex herba nobili Lagondi dicta," hoog geprezen; buitendien de handen en voeten met nagel- en foelieolie, ter vermijding van te hevige werking met rosenolie vermengd, ingewreven. Maar hij gebruikt en roemt nog eene „nobilem Napthae speciem," aangevoerd van Sumatra, door de Indiërs *mignac tannah*, en door de geneeskundigen oleum petrae genoemd: „hoc oleum, partibus affectis illitum, miraculi instar aegros consolatur." Daar beri beri echter gewoonlijk eene slepende ziekte was, deed niets zoo veel dienst, als de toediening van afkooksels van china, sarsaparilla en van lignum guajaci, inzonderheid, wanneer men door sommige middelen behoorlijke stoelgangen wist te weeg te brengen, waartoe behoorde een extract uit aloë en gutta cambodja, („corrupte apud nos gutta gamba dicta"), samengesteld. Bloedontlastingen keurt hij ten stelligste af „san guinem hic mittere nefas: non enim plethora, sed cacochymia in vitio est; et quis sanguinem fontem caloris, ac thes aurum vitae non esse intelligit?" Nablijvende stoornissen der ziekte werden gevoegelijk verwijderd door de toe diening van theriaca (1) en mithridatum (2), ook voor genees middelen die de werkzaamheid der huid en de afscheiding der nieren vermeerderden en de zenuwen versterkten. Hierop hielp ook eene tijdige oefening van het lichaam en de sterke kracht der natuur.

---

(1) Theriaca Andromachi werd onder de opiaten gerangschikt en bestond uit 63 verschillende geneesmiddelen, waaronder als hoofdmiddel opium.

(2) Mithridatum Andromachi was insgelijks een onder de opiaten genoemd geneesmiddel, samengesteld uit 37 ingrediënten, waarvan opium het werkzaamst middel was.

In het *tweede* hoofdstuk wordt behandeld de *spasmo*, eene ziekte welke in Holland zeldzaam voorkomende, in de Indiën echter eene zoo gewone was „ut merito inter endemios ac populares morbos numeretur." Ook noemt BONTIUS haar eene „pestis", eene ziekte welke op denzelfden tijd in zekere uitbreiding heerschte, en wij herinneren hier, dat ook eenige jaren geleden door den Officier van Gezondheid der Marine LETZER (sedert overleden) eene epidemische uitbreiding van eene soortgelijke ziekte op het eiland Sumbawa is waargenomen. (*Zie Ned. Tijdschr. v. Geneesk.* 1858). De krampziekte overviel somtijds de menschen zoo schielijk en onvoorziens, dat de lijders, spoediger dan men een woord zou kunnen spreken, zoo stijf als stokken of als steenen beelden stonden, of voor- of achterover gebogen werden, waarbij soms hondskramp kwam, namelijk dat de onderkaak naar voren getrokken werd. Verder werd hier nog bij waargenomen eene roode en groene kleur in de oogen en het aangezicht, knarsen der tanden en mompelen van iets „inconditum" in plaats van gewoon spreken, alsof de stem uit eene onderaardsche cel kwam; ja de lijders zagen er uit, alsof zij door den duivel bezeten waren: „ut imperitis vere daemoniaci appareant." De kuur tegen deze ziekte moest met algemeene bloedontlastingen begonnen worden; daarna wrijvingen, stijve bindsels om de ledematen, inwrijvingen met ol. macis, ol. caryophyll. en ol. rosar., ol. aneth. ol. thereb. en ol. spicae indic. Nu werden ook groote drooge koppen op den hals, de lendenen, de schouders en de borst gezet.

Was zoodoende de grootste kracht van den aanval eenigzins gebroken, dan werden tegengiften gegeven, om de „fenijnige stof" door het zweeten en waterloozen uit te drijven. Hiertoe behoorden de bezoardsteen, rasura cornu rhinocerotis, met theriakel en mithridaat; ook gaf men braakdranken en omdat het eene zeer hevige en snel verloopende ziekte was, mocht met deze behandeling niet getalmd worden. Kon de lijder niet slikken, dan wendde men zeer prikkelende clysmata aan, waarna het geheele lichaam met de reeds genoemde vluchtige oliën en den oleum petrae ingewreven werd. Ook maakte men stovingen of gaf baden van herba lagondi en van de bladeren van zekeren heester, door de Inlanders *Daun lontas* (Pluchea indica) ge-

noemd, waaraan eene specifieke kracht tegen deze ziekte werd toegekend. Als symptomatisch middel tegen de hevige pijn, werd aanbevolen, nu niet lettende op de hoofdoorzaak, met laudanum opiatum, inzonderheid met extractum croci te velde te trekken, „nam sine his aegrum evadere non posse.” Aangaande het geven van spijs en drank was men in deze ziekte zoo nauwgezet niet, omdat hare hevigheid, het snel verloop en hare kwaadaardigheid hierin niet veel overleg toelieten; doch na het verminderen van het grootste gevaar mocht men wel hoenders, ook bokken- en kalfsvleesch doen gebruiken, met sausen, waarin cardamomum en tamarinde gekookt waren.

De alvi profluviis, ac primum de dysenteria vera, luidt het opschrift van het *derde* hoofdstuk, en waarin die zeer gevaarlijke en in Indië veel voorkomende ziekte besproken wordt, welke, volgens BONTIUS, meer menschen doodde, dan eenige andere kwaal. Hij beschouwt haar als eene verzwering der darmen, met gestadigen afgang, eerst slijmachtig, daarna bloederig en eindelijk etterachtig, „cum ramentis, ac ipsorum intestinorum substantia;” verder gepaard met onlijdelijke pijn en krimpingen in den buik. Als oorzaken gelden: eene heete en vochtige lucht, het misbruik van sommige vruchten, als pisang, doerians, jacassen, ananassen, komkommers en watermeloenen; maar als de voornaamste werd gerekend het drinken van arak, die de Chineezen uit rijst en zeekwallen wisten te bereiden. BONTIUS voegt er bij, „dat, wanner de zeevarenden zoo niet op dien drank gesteld waren, dan zouden er te Batavia zooveel zieken en dooden niet zijn.”

De waarschuwing van onzen schrijver voor dezen verderfelijken drank is overigens van weinig invloed geweest, daar toch nog 200 jaren later, de arak onder de artikelen van het scheepsrantsoen voor kwam, en de schepelingen daardoor aan zijn gebruik gewoon gemaakt werden.

Ten tijde van BONTIUS placht men te Batavia gewoonlijk tegen dysenterie een middel toe te dienen, bestaande uit eene infusie van rheum in een decoctum tamarindorum, om, zoo men zeide, de scherpe vochtigheid te verminderen en te temperen. Hij waarschuwt echter ernstig tegen deze medicatie, dewijl het middel dikwijls niet hielp, maar de lijders in een zeker verderf

stortte, uithoofde van de sterke prikkeling der darmen en de hevige pijn, welke er door veroorzaakt werden, terwijl ook de groote zwakte eene tegenaanwijzing was en veeleer restaureerende middelen vereischte: „itaque," zegt hij, „caute medico circumspiciendum hic est, quid agat." Daarom zal hij dan ook ronduit mededeelen, 't geen hij, door de ondervinding geleid, bevonden had tot nut van deze zieken te strekken.

Hij liet ze namelijk dagelijks een afkooksel drinken van rijst met *andijvie* en *cichoreum*, waarbij nog *scolopendrium* of *lingua cervina* gevoegd was, waarvan de samentrekkende kracht de lever en de darmen versterkte. Liet echter de hevigheid der toevallen, inzonderheid de pijn, geen lang uitstel in de geneeswijze toe, dan gaf BONTIUS dadelijks *extractum croci*, „quo remedio, (ausim dicere) nullum humana cura exquisitius excogitare potuit," en 't welk hij als het ware tegengift van deze ziekte, die dikwijls *vergiftig* was, aanzag (1). Verder maakt hij nog melding van het nuttige der geconfijte mangas en kweëperen, terwijl ten slotte tot versterking der ingewanden, bij uitnemendheid syrupus e granatorum succo aanbevolen wordt.

Over den *Fluxus alvi hepaticus etiamsi non minus periculosus quam dysenteria*, handelt het *vierde* hoofdstuk, met de bemerking, dat de leververvloed „non tamen tam saevis symptomatibus concomitatus est." Een hoofdverschijnsel was: ontlasting van

---

(1) Het extractum croci werd aldus bereid:

Rp. Opii electissimi;
Sanguinis Draconis;
Gummi Benjuini;
Croci orientalis, (ex Persia) ana partes aequas;
Ambrae japonicae seu nigrae, partem tertiam;
Conjice in vas vitreum oblongi et angusti colli,
adde:
Aceti fortissimi ex vino;

ut materiam seu massam in fundo supereminent tres aut quatuor digitos. Vitrum bene clausum exponatur radiis solaribus, qui nobis hic, propter fervorem, sunt instar ignis chymici; colata haec omnia et expressa fortiter, eodem sole inspissentur in concistentiam extracti.

Men gaf hiervan, volgens BONTIUS, 6—9 grein tot een pilletje gemaakt of opgelost in een lepel wijn of ander vocht, liefst omtrent den nacht, wanneer, volgens zijne ervaring, alle ziekten der darmen plachten te verergeren.

zuiver bloed, terwijl er gewoonlijk geringere of ook wel in het geheel geene „excoriatio intestinorum" mede gepaard ging. De bloedige ontlastingen werden veroorzaakt door eenen verzwakten toestand der lever; of dewijl de scherpte van het bloed de mondjes der aderen ontsloot; en ook wel omdat een te rijke „*cruor*" in de darmscheilsvaten regurgiteerde; deze laatste werd als de minst gevaarlijke en dikwijls meer schrik dan schade veroorzakende, beschouwd.

Kon men scherpte des bloeds als oorzaak aannemen, dan kwamen koude zaden te pas, als van komkommers, kalabassen, pompoenen en watermeloenen, waaruit emulsiën en poeders gemaakt werden. Verder „ad peccantis humoris revulsionem," bloedige koppen op de lendenen, enz, terwijl de vroegere reeds vermelde, op de urineafscheiding werkende middelen, bij de spijs, met suiker bereid, gevoegd moesten worden. Bij volbloedigheid echter werd dadelijk adergelaten, *doch altijd de krachten wel gadegeslagen*, voor welke ernstige waarschuwing BONTIUS, de volgende reden aangeeft, namelijk: „quia in his regionibus propter aëris ambientis calorem et evaporationem spirituum assiduam, homines praesertim aegri, fiunt debilissimi," eene opmerking die, ware zij, ook na BONTIUS, als algemeene waarheid oordeelkundig toegepast, het leven van duizenden zou gespaard hebben. Daarom ging hij dan ook slechts in den hoogsten nood tot algemeene bloedontlastingen over, omdat de verzwakte lichamen die niet goed konden verdragen. Hierop maakten echter de Javanen en Portugeezen eene uitzondering, bij wien men, casu quo, ruime aderlatingen kon bewerkstelligen. „Expertus, credite, loquor," voegt hij er bij. Doch altijd moest in den nood, en als een plechtanker, tot het *extractum croci*, waarvan wij de bereiding opgaven, de toevlucht genomen worden.

Het *vijfde* hoofdstuk bespreekt den *tenesmus*, door BONTIUS, en meer andere schrijvers der 17de eeuw, als eene afzonderlijke ziekte in hunne geschriften besproken. De Nederlanders noemden tenesmus „den druiploop." De ziekte werd meer gevreesd dan de dysenterie, zoowel om hare hevige en lastige verschijnselen, als omdat de dood er gewoonlijk op volgde, wanneer zij oorspronkelijk in het intestinum rectum optrad. Maar ontstond de tenesmus na dysenterie, dan was zijne genezing veel lichter. BONTIUS, zegt, dat tenesmus was: eene verzwering van het

rectum, gepaard met pijnlijke en gedurige pogingen tot stoelgang, waardoor niets werd ontlast als wat slijm met eenige druppels bloed en ten laatste etter. Overviel de tenesmus zwangere vrouwen, dan volgde bijna altijd abortus of partus praematurus. Ook veroorzaakte hij procidentia ani en haemorrhoides; bij langen duur echter ontstond, zooals de schrijver dikwijls zag gebeuren, waterzucht, uittering en, na een wreed lijden, een pijnlijke dood.

Vermits echter de ziekte alleen het intestinum rectum aandeed, bestonden de voornaamste middelen tot hare genezing in lavementen, omslagen en zitbaden, bereid uit verzachtende en detergeerende kruiden. Daartoe brengt BONTIUS *daun lontas* en *lagondi*, *bismalva* en *abutali* met bijvoeging van *semen cumini*, *anisi*, *foeniculi*, enz. Was nu de verzwering door deze of dergelijke middelen gezuiverd en de pijn wat verminderd, dan beveelt hij adstringeerende middelen aan, en zoo veel te meer, wanneer procidentia recti bestond. Hij zegt overigens niet uit te willen wijden over andere geneesmiddelen, die in deze ziekte nuttig en in het vaderland bekend waren, doch beklaagt zich, dat zoowel de ziekte, waardoor hij zelf aangetast was, als de Javanen die de sterkte van alle kanten omsingeld hadden, beletselen waren voor zijne verdere nasporingen in de bosschen van Java, naar de vele edele geneeskrachtige gewassen, die er groeiden. Ondertusschen wil hij dit vijfde hoofdstuk eindigen met de gulden spreuk van C. CELSUS (lib. IV, cap. XVI): „cum in omni fluore ventris, tum in hoc praecipue (de tenesmo loquitur) necessarium est, non quoties libet desidere, sed quoties necesse est, ut haec ipsa mora in consuetudinem ferendi oneris intestina deducat."

Wij zijn nu tot het *zesde* hoofdstuk, en daarmede, tot eene daarin besprokene ziekte genaderd, die sedert eene wereldbekendheid en beruchtheid heeft verkregen: de *cholera*, die destijds op Java „praeter jam dicta alvi profluvia etiam hic familiariter aegros infestabat." Zoo meldde BONTIUS ook, gelijk wij reeds zagen, in 1631 aan zijnen broeder, dat zijne vrouw door eene vehemente cholera in den Heere gerust was, welke ziekte „hier zoo regneert als de pest ten onzent;" „regneert" zegt hij, waaruit men mag besluiten dat cholera toen reeds in zekere uitbreiding op Java voorkwam en de epidemie van 1821 niet de

eerste op dat eiland was, zoo als sommigen aannemen. Dit blijkt overigens nog nader, zooals wij zagen, uit den brief van den Chirurgijn en Chef ASMUS aan den Chirurgijn majoor SÄNGER. Meestal stierven deze zieken en was het verloop der ziekte zeer haastig, binnen 24 uren of nog spoediger, onder hevige pijnen en krampen. De oorzaak van dien snellen dood was volgens onzen schrijver daarin gelegen, dat de natuurlijke en levendmakende geesten, op eens en overvloedig, door de aanhoudende brakingen en ontlastingen uitgeworpen werden, en bovendien het hart „per faetidos halitus" verzwakt werd. Indien de ziekte echter langer dan 24 uren duurde, was er veel hoop op genezing. De pols was zeer zwak, de ademhaling moeilijk; de leden waren uitwendig koud; inwendig kwelde groote hitte met onlijdelijken dorst; er was slapeloosheid, groote onrust; zoo hierbij een koud en stinkend zweet kwam, was het zeker, dat de dood nabij was. BONTIUS vindt het in deze ziekte plichtmatig om den „acerrimus humor", met zoo veel geweld en onstuimigheid gaande gemaakt, te bedaren en te verzachten: „quod fieri poterit maxime per adstringentia medicamenta, ac ventriculum et intestina corroborantia, et simul *modico frigore*, materiae morbeficae refrenantia." Onder die middelen rangschikt hij syrupus van *billinbing*; ook deze vruchten met suiker en safraan geconfijt; eene dergelijke uitwerking had siroop uit versche limoenen bereid. Meer bijzonder wijst hij aan, eene op Java groeiende soort van basterd *myrobalanum*, een geneesmiddel, niet alleen dienstig in de cholera, maar ook in allerlei soorten van overtolligen buikloop, wanneer het verbonden werd met gebrand *hertshoorn*, *bezoarsteen*, *rasura cornu rhinocerotis* of *bereide paarlen*.

Het *zevende* hoofdstuk draagt tot opschrift: *de effectibus hepatis, visceris nobilis: ac primum de ejus obstructione, ac inflammatione.* BONTIUS vangt hier aan met de bemerking, dat geen der ingewanden, de darmen alleen uitgezonderd, meer op Java door ziekten gekweld werd, dan de lever. Onder de oorzaken daarvan stelt hij vooral het drinken van arak „potus iste maledictus arac" verder in het algemeen eene slechte leefwijze. Hij onderscheidt de verstopping der lever van de ontsteking van dit ingewand, die als opvolgende ziekte ontstond, wanneer de verstopping lang aanhield. Bij het bespreken der geneeswijze

van de *verstopping der lever* waarschuwt BONTIUS voor te heete geneesmiddelen in het begin der kuur, om door deze middelen, zooals hij zegt, geen olie in het vuur te werpen. Hij beveelt dus aan, middelen, die matig warm zijn, zacht oplossen, en de ziektestof verdunnen. Daar onder brengt hij de *carminantia*, zooals *semen anisi, foeniculi, cuminis* en den wortel van zeker specerijachtig gras, dat den reuk heeft van nagelbloemen, waarbij nog *calamus aromaticus* gevoegd werd. De ziektestof dus voor bereid zijnde, moest door een purgans, niet op eenmaal, maar nu en dan, ontlast worden en hiertoe waren dienstig, *tamarinde* en *cassia*, met poeder van *terpentijn*, vooraf naar de kunst gekookt. Mocht men deze middelen iets willen versterken, dan kon er wat *rheum* bijgevoegd worden. Werd men echter gewaar dat er ontsteking bestond, 't welk men herkende door het toenemen van de koorts en de pijn, dan prijst BONTIUS aan, dadelijk ruim bloed te ontlasten echter „pro viribus aegri." Verder verkoelende spijzen, siroopen en conserven, en als uitwendig middel op de hypochondria, voornamelijk ter rechterzijde, eene zalf, door de Inlanders „*borborry*" genaamd, bestaande uit *curcuma, sandelhout, kamfer, kokosnoot-* of *rozenolie.* Ook nog olie uit de bloemen van een boom, op Java *sampaga* genoemd en, bij hevige pijn, het extractum „*aureum*" *croci*, dewijl er rust door verkregen en de ziektestof door den afgang, de urineafscheiding en het zweet werd uitgedreven. Alleen door dit middel „ausim affirmare" zegt BONTIUS, had hij vele zieken genezen.

In het *achtste* hoofdstuk gaat hij voort te handelen: *de apostemate hepatis ac ejus cura unica* (1), eene gevolgziekte, wanneer de leverontsteking niet goed genezen was, of hardnekkig aan de

(1) „Ejus cura unica." Ofschoon sedert BONTIUS de meeste geneeskundigen als regel aannamen, aan den pus der leverabcessen, indien het eenigzins mogelijk was, uitgang te verschaffen, en tot in de laatste tijden, in beginsel, aan de door hem aangegeven wijze door velen de voorkeur gegeven werd; waren er anderen, die door gelukkige uitkomsten tot eene snellere handelwijze overgingen en niet schroomden deze etterverzamelingen met het mes of den troiquart te openen. De laatste methode telt zelfs thans vele voorstanders, wier aantal nog steeds toeneemt. Zoo aarzelt CAMERON (the Lancet, 1862) niet, wanneer hij een leverabces constateert, of met eenige zekerheid vermoedt, de ontlasting van den etter met een troiquart te beproeven. In die gevallen, waarbij de punctie geene etteraanzameling ontmoette, had zulks niet

behandeling weerstand had geboden. Leverabcessen, in de eigen zelfstandigheid der lever gezeteld, beschouwt hij ongeneeslijk; daarom zal hij over deze dan ook niet uitweiden. Maar indien de etter zich bevond tusschen het parenchyma en het omhulsel der lever, was de eenige kans voor het behoud van den lijder gelegen in het openen van het abces. Om dit te bewerkstelligen werd den raad gegeven, vooreerst het cauterium poten-

---

alleen geene ongunstige gevolgen, maar scheen het zelfs, dat het orgaan in omvang afnam. Volgens hem is het gevaar aan deze kunstbewerking verbonden, oneindig geringer, dan dat, waaraan de lijder blootgesteld wordt, als men aan het abces den tijd geeft geheel de lever te vernielen, alvorens het aan de oppervlakte te voorschijn treedt en de hectische koortsen de krachten gesloopt hebben.

Volgens FRERICHS (zie diens werk over de leverziekten) moet men, zoo spoedig het abces zich naar de oppervlakte richt, dadelijk uitgang aan den etter verleenen. Gewoonlijk is de etteraanzameling reeds belangrijk, wanneer de fluctuatie waarneembaar wordt; en naar mate de evacuatie wordt verschoven neemt het gevaar toe van uitstorting in de buikholte, uitgestrekte ontaarding van de lever of wordt eene kyste met stevige en harde wanden gevormd, die moeilijk cicatriseert. Ook moet men volgens hem niet altijd de fluctuatie afwachten, noch het ontstaan van oedeem der buikbekleedselen, dewijl deze verschijnselen, vooral in de tusschenribbige ruimten, wel eens zeer laat kunnen optreden; hier is het voldoende, dat de valsche ribben naar buiten gedrongen en de tusschenribbige ruimten verdwenen zijn, dat men gerechtigd is, tot de operatie over te gaan. Bij die kunstbewerking moet men uitstorting van pus in de buikholte volstrekt onmogelijk maken, aan welke indicatie meer bijzonder zal voldaan worden wanneer men de handelwijze van BÉGIN en van RÉCAMIER navolgt.

SAINT-VEL (Traité d. malad. d. rég. intertrop. Paris. 1868. pag. 240) wil echter eenige wijzigingen brengen in deze door FRERICHS aanbevolen geneeswijze van leverabcessen; hij voert aan, dat eene meer afwachtende methode hier aan minder groot en vooral niet zoo dadelijk gevaar bloot stelt, dan eene te vroegtijdige opening. Wanneer ook al het bepaald gevoel van vochtgolving de noodzakelijk plaats gevonden vorming van aanhechtingen van het buikvlies te kennen geeft, de oedemateuze zwelling van ettervorming te kennen en is dit oedeem geen bewijs, dat die aanhechtingen bereids hebben plaats gevonden. De onbewegelijkheid van het gezwel in de verschillende houdingen welke de lijder aanneemt, en het onderzoek met een troiquart explorateur, geven eenige meerdere, maar geene volstrekte zekerheid voor de diagnose. Volgens SAINT-VEL is men dan alleen gerechtigd met de bistouri in het gezwel te dringen en eene voldoende opening ter ontlasting van den etter te maken, wanneer alle redenen aanwezig zijn, om tot die aanhech-

tiale op de leverstreek in dier voege aan te wenden, dat de brandkorst alleen de buikspieren doorboorde, zonder het buikvlies aan te doen. Daarna moest met het lancet eene kleine opening in het peritonaeum gemaakt worden, waarin men een uitgehold, zilveren instrument bracht, zoo als de steensnijders gewoon waren te gebruiken, waarop de wond voldoende verwijd werd. Nu kwam het vlies dat de lever omgeeft, dadelijk te voorschijn, zeer gespannen door de vuile, daaronder verborgen stof. Wanneer ook dit vlies doorgestoken was, vloeide er eene

---

tingen te kunnen besluiten. Wanneer ook al de opening van het abces door middel van cauterisatie eene zekere methode is, eischt zij voorzeker veel tijd, voordat het beoogde doel bereikt is en is zij niet in alle gevallen toe te passen. Er zijn omstandigheden, waarin de meer snelle voortgang der verschijnselen een sneller ingrijpen met de bistourie noodzakelijk maakt.

Ook in de Société médico-chirurgicale d'Alexandrie (Gazette des hopitaux civils et militaires, No. 17, 1868) werd de vraag gesteld, of de behandeling der leverabcessen moet bestaan in hunne punctie met een troiquart, zooals men de kysten van den eierstok behandelt, zonder eerst de aanhechting van de beantwoordende oppervlakte van het peritonaeum beproefd te hebben. Deze methode telde vele voorstanders, maar voor alles moest bewezen worden, dat de punctie van de lever onder die omstandigheden, niet opgevolgd werd door peracute peritonitis en ontstekingsverschijnselen van het verwonde orgaan. Eene groote reeks nu van proefnemingen op konijnen, honden, koeien, enz., leerde, dat men bij deze dieren met een troiquart de lever kon doorboren, zonder dat eenig goed uitgedrukt ziekteverschijnsel optrad. De leverwond sloot zich, even als de uitwendige wond, terstond, en er bleef aan de oppervlakte van het orgaan nauwelijks een lijnvorming lidteeken na, wanneer men die dieren weinig dagen later opende. Er ontstond overigens geene de minste suppuratieve peritonitis, zelfs niet, wanneer men eene soort van seton door de lever haalde. In dit geval vormden zich slechts om den draad etterhaarden in de lever, die zich nagenoeg verhielden als de spontane leverabcessen.

De uitkomsten van deze proefnemingen waren belangrijk, want zij kwamen overeen met de feiten, bij den mensch waargenomen. Engelsche geneesheeren in Oost Indië hadden het onschadelijke van de punctie der lever vermeld; de negers van den Soudan en van Gabon zijn gewoon de leverabcessen met een scherp mes te openen; verschillende geneesheeren te Alexandrië hadden wonden van de lever spoedig zien genezen; en op grond van een en ander meende de Société te kunnen aannemen: „dat de punctie van de lever niet onmiddelijk door zware toevallen wordt opgevolgd." Men herinnere zich hierbij, dat volgens

sanieuze stof uit gelijkende op bloederig water, waarin vleesch gewasschen is: hoe minder die stof stonk, des te meer hoop was er voor de genezing. Eindelijk werd de wond gezuiverd met matig „afvagende" en opdroogende middelen, en voorts „a perito chirurgo," gecureerd door de aanwending van vleeschmakende geneesmiddelen. Ondertusschen werd het gebruik van purgeerende dranken of andere purgatiën geheel vermeden en alleen versterkende middelen gegeven. Ook verkoelende stroopen en conserven, waardoor de lever versterkt werd. Maar wanneer de

---

RAMIREZ, de Mexikaansche Hoogleeraar XIMENES en zijne leerlingen dikwerf de punctie der lever verricht hebben, die altijd onschadelijk in hare gevolgen was. Ook heeft men in de Parijsche hospitalen meermalen zieken gezien, wier lever ongestraft met een troiquart gewond werd, bij gelegenheid dat men de thoracenthesis wilde bewerkstelligen. Het schijnt dus inderdaad, dat wonden van de lever niet zoo gevaarlijk zijn als men eenige jaren geleden geloofde.

Aangenomen nu, dat de punctie van de lever nagenoeg onschadelijk is, welke is dan hare werkzaamheid tegen abcessen van dit orgaan? De Société medico-chirurgicale te Alexandrië heeft hieromtrent eene soort van enquête ingesteld; beurtelings heeft ieder harer leden de resultaten van zijne persoonlijke ondervinding bekend gemaakt, waarvan de volgende cijfers de statistiek opleveren:

Op een getal van 82 operatiën van groote en kleine leverabcessen kwamen 21 genezingen voor. Van deze abcessen waren er 22 grooter dan een vuist, waarvan er 7 genazen.

Van de andere zijde herstelden van de 81 leverabcessen, die men aan zich zelven overliet, slechts 14, die zich voor het meerendeel in de long geopend hadden.

Het praktisch besluit is dus geheel ten voordeele der operatie.

Dezelfde onderzoekingen hebben verder doen zien, dat de kunstbewerking zoo spoedig mogelijk moet verricht worden, om de meeste kansen voor de herstelling te hebben. Men moet de abcessen zich niet laten vergrooten, maar er spoedig eene punctie in doen, al zijn zij ook diep gelegen.

Verscheidene leden plaatsten, na de invoering van den troiquart, eene draineerbuis in den etterzak, ten einde den uitvloed van pus te bevorderen, en lieten die buis er gedurende dagen en weken in verblijven.

Gewoonlijk ontstond na de kunstbewerking buikloop, die dikwijls eenige maanden aanhield, in de gevallen die in genezing eindigden.

Men dacht er te Alexandrië niet aan om aanhechtingen te verkrijgen, op de plaats waar de opening moest geschieden. Men verwierp dus het gebruik der caustica, en behalve dat sommigen eerst de diagnose

zieke zeer zwak was, zoo als bijna altijd het geval was, diende men den bezoarsteen niet te sparen.

„Haec paucissima de hepatis apostemate, quia cura non verbis, sed agili chirurgi experti manu et prudentis medici ingenio peragenda est. Jam ad hydropem, frequentissimum in his locis malum deveniendum est"; met welke woorden het *negende* hoofdstuk, *de hydrope, familiarissima in Indiis morbi*, begint. Zoo als alle Geleerden weten, zegt BONTIUS, ontstaat deze ziekte uit eene „frigida hepatis intemperie," die dikwijls uit eene langdurige verstopping haren oorsprong neemt en waardoor de bloedmaking bedorven wordt, want „hepar est sanguinis officina." Hij onderscheidt verder drie soorten van waterzucht: *anasarca, ascites* en, vreemd genoeg voor eenen zoo kundigen opmerker *tympanites*. Ook andere geneeskundigen van dien tijd namen dezelfde verdeeling aan. Het meest zieke deel was echter bijna altijd de lever. De schrijver treedt hier niet in eene breedvoerige opgave der verschijnselen, daar hij zich niet voorneemt geneeskundigen te vormen, maar eenen die het bereids is te onderwijzen, wat hij op Java in de praktijk noodig heeft te weten.

In het algemeen merkt hij op, dat de waterzucht op Java lichter te genezen was dan in het Nederlandsch klimaat, en waarschuwt er voor, om bij het stellen der prognosis, eene ziekte voor doodelijk te verklaren, die soms korten tijd daarna, en tot groote bespotting voor den geneeskundige, door de vrouwen, of liever door de natuur genezen wordt, indien de lijder slechts goeden regel in het gebruik van spijs en drank hield. De voornaamste curatie bestond overigens in de voorbereiding, vervolgens in de verwijdering van de ziektestof; verder in het wegnemen van de overblijfselen der ziekte; eindelijk in het verbeteren van de „intemperies," die de lever overvallen had. Op den voorgrond werd

---

verzekerden door eene punctie met den troiquart explorateur, handelden zij zoo als men bij de thoracenthesis pleegt te doen. Daarin komen zij met de Mexikaansche praktijk overeen, maar zij nemen niet als plaats d'élection de tusschenribbige ruimten aan, wanneer men de punctie lager kan verrichten, zoo als XIMENES en zijne leerlingen doen.

Zij hebben ook geen vrees voor zijdelingsche adhaesien. De buikwanden zijn te beweeglijk om het terugtreden der lever te belemmeren, wanneer de zak cicatriseert.

Wij meenden ons hier deze uitweiding, naar aanleiding van BONTIUS gezegde „ejus cura unica", te mogen veroorloven.

gesteld, goed voedsel, inzonderheid gezode kippen, waarbij men acht moest geven de soort te kiezen, die zwart van vleesch waren, omdat door de Inlanders, ten gevolge van eene lange ondervinding, bevonden was, dat deze de kracht van een waterloozend geneesmiddel bezaten. In dit kippennat werd *semen foeniculi* en wortels van *majoraan*, *basilicum* en *cichoreum* gekookt, die op Java in overvloed groeiden. Tot hetzelfde doel en op dezelfde wijze werd ook geitenvleesch gebruikt. Onder de geneesmiddelen echter was niets zoo dienstig, als een afkooksel van *china*, *sarsaparilla*, met *curcuma*, *duivelsbeet* en *scabiosa*, „quarum herbarum vires muliëres Malaicae obstetrices usque ad irrisionem extollient." Niet minder dienstig werd een afkooksel van guajac geroemd. Wanneer nu aldus de ziektestof voorbereid was, moest men beproeven haar uit te drijven door sterke purgantia, „vehementioribus catharticis," zegt hij; wij zien hier bijgevolg in BONTIUS den voorlooper van de geneeswijze, zoo vele jaren later, door LE ROY tegen hydrops aanbevolen. Als zoodanig purgans werd gegeven, eene verbinding van *gutta gamba*, *aloes* en *gummum ammoniacum*; ook wel het uitgedampte sap van *komkommers*, *elaterium* genoemd, 20 grein en meer, „non sine magno successu aegris." Hij maakt hier nog in 't voorbijgaan gewag van de doorboring van den navel ter ontlasting van het water, en eindigt met de aanbeveling van, tot nakuur (behalve de gewone zweetmiddelen, als antidota, *theriac*, *mithridaat*, enz.) verder de lijders nog eenige dagen een dun afkooksel van *china*, *guajac* en *sarsaparilla* te doen gebruiken.

Tiende hoofdstuk: *de ictero in Indiis.* BONTIUS zal hier niet spreken van de geelzucht die als verschijnsel voorkomt bij onstekingsabces of scirrhus der lever, wanneer hij nagenoeg altijd doodelijk is, maar van den idiopathischen icterus, ontstaande uit verstopping van de galblaas, „waardoor de gal weder naar de lever terugkeert en, aldaar met het bloed vermengd, door de slagaderen en de aderen door het lichaam gevoerd en nedergezet wordt." Van deze ziekte nu onderscheidde hij twee vormen; eene goedaardige, binnen korten tijd in genezing eindigende, waaraan o. a. geleden hadden JUSTUS HEURNIUS en ABRAHAM DE ROY, „quibus amicissime simul ac familiariter utor," die na het gebruiken van eenige sudorifica en restaurentia spoedig genazen. De andere vorm echter, die langer duurde, ver-

eischte tot hare genezing zorg, vermits hier de *verstopping* belangrijker was, ja soms in dien graad, dat er ijlhoofdigheid, zelfs volkomen waanzin uit ontstond, omdat de gal „per metastasin" tot in de herzenen was opgestegen. Wanneer deze geelzucht verzuimd werd, had zij onvermijdelijk waterzucht ten gevolge, en men moest haar met dezelfde middelen bestrijden, als bij de obstructio hepatis aangegeven waren. De Inlanders meenden echter, dat het vleesch van vogeltjes die zij „*clorides*" noemden, door eene eigene en verborgene kracht tegen deze dienstig was. Na het verplicht zweeten moest de ziektestof naar buiten gejaagd worden en daartoe rekende BONTIUS vooral dienstig een electuarium, dat hem door zijn broeder zaliger, REINIER BONTIUS, in leven Hoogleeraar in de Geneeskunde te Leijden, Oppergeneesheer van MAURITS, Prins van Oranje, was aanbevolen. 't Was zeer samengesteld en bestond uit: *folia sennae, polipodium, semina anisi et foeniculi, helleborus niger, myrobalana, guajac, sarsaparilla, cassia, tamarinde, pulvis sennae, rheum, scammonium* en *suiker*. En opdat men door het gemis van sommige dezer ingrediënten niet in het ongereede zou geraken, wijst hij hunne surrogaten aan, die op Java gevonden werden. Ook keurt hij nog nuttig, het toedienen van zweetdrijvende en de urineafscheiding bevorderende middelen, tegelijk met carminantia.

In het *elfde* hoofdstuk beschrijft BONTIUS de *atrophia seu extabescentia quadam, Indicis regionibus familiari, ab obstructione viscerum, praesertim mesenterii orta*, er bij opmerkende, dat zij gemeenlijk gepaard ging met wolfshonger, en dat er zich nog lienteria bij kon voegen. Wij willen overigens over dit hoofdstuk en het volgende *twaalfde, de quibusdam pulmonum vitiis, quae hic grassantur*; *ac primum, de haemoptosi, seu sanguinis sputo et phtisi, seu ulcere pulmonum*, niet breedvoeriger uitweiden, omtrent dit laatste alleen, met het oog op het woord „grassantur", opmerkende, dat destijds phthisis pulmonum in Oost Indië niet ongewoon schijnt geweest te zijn. Ook hier deed het *extractum croci* wonderen. Zoo vermelden wij ook van het *dertiende* hoofdstuk, *de empyemate*, alleen, dat de genezing voornamelijk door ontlasting van den pus door een brandmiddel geschiedde; en gaan nu over tot het *veertiende* hoofdstuk, 't welk handelt, *de febribus in Indiis*.

BONTIUS onderscheidt in Oost Indië drieërlei soort van koortsen:

1o. *koortsen*, die uit andere ziekten ontstaan en daarom *symptomatische* genoemd werden; 2o. *continueele koortsen* en, zoo als bijna altijd het geval was, 3o. *rotkoortsen*. Opmerkelijk is zijne verklaring, dat hij zich niet herinnerde, op Java ooit koortsen gezien te hebben, die eenen vasten loop hielden, met eene intermissie of apyrexie, met uitzondering van een of twee vierdendaagsche koortsen, met de zieken uit het vaderland over gebracht te Batavia zeer ellendig in waterzucht vervallen en daarna met den dood geëindigd. Men trof dan ook te Batavia meestal dwalende koortsen aan, die zonder orde en regel waren, „voor welke benamingen te geven, men het verstand van OEDIPUS zou behoeven." Nochthans wil hij niet ontkennen dat men er wel eenige derdendaagsche koortsen zag, maar die waren zoo weinige, dat men hier, volgens hem, met recht kon zeggen, dat ééne bonte kraai geen kouden winter maakt.

De schijver zal niet handelen over de symptomatische koortsen, dewijl hare genezing met die der ziekte, waaraan zij gebonden waren, in verband stond. Alleen wil hij opmerken, dat over het algemeen aangenomen kon worden, dat ziekten, waarbij zich later koorts voegde, te Batavia gevaarlijker waren, dan ziekten, waarin van den beginne af aan koorts voorkwam. In dit hoofdstuk echter spreekt hij over de *aanhoudende koortsen*, die te Batavia met zoodanige hevigheid de menschen overvielen, dat zij even als van den bliksem geslagen, rede en verstand verloren en dikwijls in weinige dagen, ja somwijlen in weinige uren, onder aanhoudende ijlingen, uit het leven gerukt werden. De verschijnselen waren slapeloosheid, braking van slijm, en voornamelijk van groene of koperkleurige gal; uitwendig zijn de lijders koud en beven. Inwendig versmachten zij van hitte en dorst. Daar nu deze koorts eene species was van den synochus putridus, waarbij het bloed, zoowel door zijne hoeveelheid als hoedanigheid, kon er niet aan getwijfeld worden, dat de van ouds beroemde middelen, de aderlating en de purgantia, noodzakelijk waren voor hare genezing. 't Zou echter de vraag kunnen geweest zijn, welke van beiden, de aderlating of de purgantia, vooraf diende te gaan, waarover BONTIUS echter geene schooldisputen wil voeren, maar aanbeveelt, eerst de zieken zacht te purgeeren,

waarna men veilig, zelfs bij herhaling, bloed kon ontlasten. Men bestreek verder het geheele lichaam met *borboryzalf*, als verkoelend middel; was er slapeloosheid of ijling, dan moest men voorzichtig de vena frontalis openen en daarna den slaap trachten te bevorderen, vooral door het extractum croci, ,,quod in his regionibus nunquam satis laudabitur." De *dwalende koortsen* werden op dezelfde wijze behandeld, als de op gezettetijden terugkomende, 't geen, daar het bekend genoeg was uit de schriften van anderen, geoordeeld werd niet in deze korte verhandeling te moeten worden opgenomen.

Zij, die de eilanden Solor en Timor bevoeren om sandelhout te hakken, werden door koortsen aangedaan die zekere eigenaardigheden bezaten, en aan deze ziekten wijdt BONTIUS zijn *vijftiende* hoofdstuk, onder het opschrift, *de febribus quibusdam, quas Incolae vocant Tymorenses, in Indiis peculiaribus*; ,,quas *Incolae* vocant Tymorenses", zegt hij, als of hij de onderscheiding naar de plaats, waar die koortsen voorkwam, niet zoo zeer van belang acht. Deze koortsen brachten, wanneer zij als continuae optraden, waanzin en ijlhoofdigheid te weeg; remitteerden zij echter, (nam remittit se aliquando haec febris, sed intermittitur nunquam) dan duurde de exacerbatie gewoonlijk nagenoeg vier uren en voerden de zieken zeer belachelijke handelingen uit, (misschien trad hier de vorm van febris delirans op), de handwerken nabootsende die zij, gezond zijnde, uitoefenden en alles uitbazuinende, zoowel het goede als het kwade, 't geen zij in hun leven bedreven hadden; zoodat de omstanders zich niet konden bedwingen te lachen. Bovendien kwelde hen nog hondshonger en zij zwelgden alles in, wat men hen voorhield. Deze koortsen ontstonden uit verschillende oorzaken, onder welke de reuk van het versch gekapte sandelhout vooral gerekend werd, daar het ook volgens het oordeel van de inwoners, voornamelijk uit den bast, iets vergiftigends, dat een vijand der hersenen was, uitwasemde. Hier kwam nog eene nevelachtige gesteldheid van den dampkring bij, want de woonplaatsen der inboorlingen waren op de hoogste bergen gebouwd, alwaar het mistte en regende en somwijlen zoo vinnig koud kon zijn als in Holland. Verder het overdadig gebruik van vruchten en de schielijke verandering van klimaat, wanneer de schepelingen van het koude gebergte

afdaalden naar het strand, waar de overgroote hitte de lichamen verbrandde.

De medicatie dezer koortsen bestond in zachte purgantia, nadat vooraf een clysma was geappliceerd; spoedig aderlaten bij volbloedige personen die hunne krachten nog bezaten; koppen in den nek, tusschen de schouderbladen en aan het hoofd, nadat het hoofdhaar afgeschoren was. De inboorlingen brandden de slagaderen in den slaap van het hoofd met eene gloeiende plaat, of met brandende lont, en deden zulks met een ongeloofelijk voordeel; ditzelfde deden zij ook bij alle langdurige hoofdpijnen. De ziektestof werd verder gevoegelijk verwijderd door het electuarium van zijnen broeder, en de ondervinding had BONTIUS geleerd, dat braakmiddelen dienstig konden zijn. Indien de zieke in het geheel niet kon slapen (waardoor het ijlen toenam), moesten verdoovende geneesmiddelen, waartoe het meer gemeld *extractum croci* behoorde, gegeven worden. Verder eindigde de kuur met zweetdrijvende en de urineafscheiding bevorderende middelen, ook wel „tegengiften", als den bezoarsteen, enz.

Die naar Amboina, Banda en de Moluksche eilanden voeren, werden dikwijls gekweld met zwakte van het gezicht, ja met volkomen blindheid, die echter niet altijd bleef voortduren, maar door verandering van lucht of gezonder spijs en drank dikwijls beterde of verdween. Deze ziekte maakt het onderwerp uit van het *zeventiende* hoofdstuk, onder het opschrift: *de coecitate, ac debilitate visus, quae navigantibus Amboynam, ac Moluccas versus, ac in circumjacentibus fretis accidit.* De inwoners noemden als de oorzaak der ziekte, het eten van warme rijst, en daarom plachten de Nederlandsche schippers, op straf, hunne matrozen het eten van warme rijst te verbieden. BONTIUS zoekt het intusschen dieper en veronderstelt, dat de rijst, op vochtige moerassige plaatsen groeiende, daaruit iets ziltigs en mufs tot zich trok, dat, warm genuttigd zijnde, dieper doordrong, dan wanneer de rijst koud werd gegeten. Want, volgens hem, bezwaarde zelfs de reuk van ongekookte rijst het hoofd en maakte slaperig. De gewone behandeling, waardoor hij velen tot hunne vroegere gezondheid had teruggebracht, bestond in purgantia, sternutatoria en aderlatingen. Maar het hoofdgeneesmid-

del, een specificum, 't welk hij om die reden het laatst opgeeft, is de olie of traan van haaienlever, op de oogleden gewreven. Ten slotte waarschuwt hij, dat alhoewel deze blindheid dikwijls beterde, zij soms veronachtzaamd zijnde, in ware blindheid overging: ,,quorum exempla hic passim obvia sunt''.

Nadat BONTIUS alzoo de op Java meest en eigenaardig voorkomende ziekten beschreven had, handelt hij in een afzonderlijk gedeelte, ,,*de externis quibusdam corporis affectibus in Indiis*'', en allereerst, in het *zeventiende* hoofdstuk, *de herpetis, seu impetiginis Indicae specie, quam Incolae, ,Courap'' indigetant*, eene benaming, die zij aan alle schurftachtige huiduitslagen gaven. Het mocht ons overigens niet gelukken, uit zijne beschrijving iets belangrijks omtrent dezen herpes of deze impetigo op te kunnen maken, als dat zij met hevig jeuken gepaard gingen, 't geen tot krabben en verwonden der opperhuid aanleiding gaf. Zoo lang iemand aldus ,,besmet'' was, werd hij zelden door eene zwaardere ziekte aangetast. Men mocht echter de zaak niet verzuimen, daar de ziekte kon overgaan in *lepra arabica* of 't geen nog veel erger was, in *olifantsziekte*. De kuur bestond vooreerst in het toedienen van purgantia en uitwendige middelen, waaronder eene zwakke oplossing van mercurius sublimatus corrosivus genoemd wordt, gepaard met matig en goed voedsel.

De huidziekte, aan niemand onzer onbekend en *roode hond* genoemd, wordt in het *achttiende* hoofdstuk beschreven. BONTIUS merkt op, dat C. CELSUS haar *papula* en PLINIUS *sudamina* noemde, en dat zij op Java zoo algemeen was, dat hij tot nu toe niemand aldaar gekend had, die van deze lastige ziekte bevrijd was gebleven, evenmin als van de beten der diertjes, welke de Portugezen muskieten noemden. Deze plaag kwelde meer bijzonder hen, die pas in het land waren gekomen, waarom men spottenderwijze die lijders ,,orang baro'' (baroe) noemde; die er lang gewoond hadden noemden zich zelven ,,orang lamme'' (lama). Het beste middel om de lastige jeukte te bedaren, bestond in wasschingen met azijn en water, met bijvoeging van salpeter of sal prunellae, waarbij men ook nog versch limoensap kon doen. Vooral moest men zich van purgantia onthouden, opdat er geene dysenterie ver-

oorzaakt werd, maar liever de huidaandoening aan de natuur overlaten, of trachten ze door zweetdrankjes uit te drijven.

Ten slotte bespreekt BONTIUS — in het laatste (*negentiende*) hoofdstuk, eene huidziekte, meer bijzonder op Amboina en de Moluksche eilanden voorkomende en door hem „*tophi, gumata, ac ulcera*” genoemd. De Nederlanders noemden haar „*Ambonsche pokken*”. Zij had in hare verschijnselen veel overeenkomst met de Venusziekte, maar verschilde er van, dewijl zij niet door den coïtus werd medegedeeld. Eerst puilden in het aangezigt, op de armen of de beenen eenige tophi of gezwellen uit die van den beginne af hard en knobbelachtig waren, en zich verder in menigte over het geheele ligchaam vertoonden. Wanneer nu deze gezwellen in verzwering geraakten, scheidden zij een gomachtige, taaie stof af, die nochthans zoo scherp was, dat daaruit diepe en holle ulceratiën ontstonden, met hoornharde en omgekeerde randen. De huidaandoening kwam met de Venus ziekte wel overeen, behalve, dat er geen hevige pijnen bij waren en zoo lichtelijk geen cariës of versterving in het beenstelsel ontstond, ’t geen kon gebeuren door de onachtzaamheid der geneeskundigen. Deze aandoening werd toegeschreven aan eenen bijzonderen aard der lucht en van het land en het overdadig gebruik van visch en sago. Voor de genezing, die wanneer de ziekte pas ontstaan was, niet moeielijk was, kwamen vooreerst te pas, afkooksels van *china*, *guajac* en *sarsaparilla*, daarna *drastica*, zoo als *gutta gamba*, en wilde de ziekte voor deze middelen niet wijken, dan moest men tot de chymica, den *mercurius vitae*, *butyrum antimonii*, *turbith minerale* en *mercurius praecipitatus albus* overgaan; ook uitwendig zalven aanwenden waarin kwikmiddelen gevoegd en die „naar de kunst” bereid waren, zooals zij bij CROLLIUS en andere welgeoefende Alchymisten te vinden waren.

BONTIUS schijnt, wanneer daartoe slechts eenigzins de gelegenheid bestond, getracht te hebben zijne geneeskundige kennis door het bewerkstelligen van lijkopeningen te vermeerderen. Hij deed zulks niet alleen in het Hospitaal, maar ook overal, waar hij er de gelegenheid toe kon vinden. Aan het einde van zijne *Medicina Indorum*, voegt hij dan ook eenige *uitgezochte aanteekeningen van lijkopeningen*, „quae,” zegt hij, „praecedenti-

bus jam dictis non parum lucis afferunt.” Daar lezen wij, onder meerderen, een geval van doodelijk afgeloopen *opisthothonus*, bij eenen soldaat, die, dronken zijnde, den nacht slapende onder den blooten hemel had doorgebracht. Hij stierf, onder hevige krampen, op den vierden dag der ziekte. BONTIUS, die de oorzaak van eene zoo kwaadaardige ziekte wilde onderzoeken, deed met ANDREAS DURAEUS, „Nosocomii Batavici chirurgus expertissimus,” de lijkopening, waarbij zij de „vitalia,” zooals het hart, de lever, de maag en de milt, normaal bevonden. Daarom veronderstelden zij, dat de ziekte dieper gezeteld was, ’t geen ook het geval bleek te zijn, en vonden de herzenboezems geheel gevuld met eene stof, op eierdooiers gelijkende, welke zij aannamen, dat den oorsprong der zenuwen incumbeerende, een dergelijk hevig lijden in de lager gelegen deelen had opgewekt. Ook waren de aderen der herzenvliezen gevuld met donker zwart bloed.

Het schijnt, dat ook soms de Gouverneur Generaal last gaf, lijkopeningen te doen; in de derde waarneming toch lezen wij, dat „ex mandato Domini Generalis, ego (BONTIUS,) et Magister ADAMUS, arcis Bataviae Chirurgus, aperuimus aliquot cadavera ex dysenteria mortuorum;” waartoe behoorde het lijk van een soldaat, bezweken aan de epidemische dysenterie, die onder de bezetting van het kasteel te Batavia hevig woedde, toen die sterkte in 1628 door de Javanen ingesloten was. Zij vonden de intestina belangrijk gezwollen en derzelver inwendig bekleedsel geheel als afgeschoren, „plane abrasum.” De galblaas was „quod maximum in eo mirum erat,” opgevuld en uitgezet „humore lento, ac viscido, alboque instar pultis ex amylo, quem nostrae mulierculae *stijfsel* vocant. Bilis autem ne quidem vestigium relictum erat.” Een ander ziektegeval, maar dat genas, had betrekking tot een schepeling, wiens hoofd op de reede van Batavia tusschen de sloep en het schip zoodanig gekneusd was, „ut totum cranium communitum crederetur.” In het hospitaal gebracht zijnde, „cranium in multa fragmenta,” wij nemen hier liefst weder den eenvoudigen tekst over, „communitiva apparuit; hinc cum aliquot particulas exemissemus, reliquam curam, (ut in tali casu decit) agressi sumus. Ille porro haesit inter nostras circiter sex menses, quo tempore totum illud os, quod circumscribitur sutura lambdoidea, per fragmenta exemptum

est, pauco supra illud foramen, cui inseritur prima cervicis vertebra, dentiformis dicta. Ille quidem, optime sanus, Novembr. mense patriam repetiit, apposita posteriori capitis parti, semi galea argentea, ei, in eum finem donata a Domine Generali KOEN, ut cerebrum ab ictibus externis tueretur." — Bij eenen, aan langdurige ziekten geleden hebbenden soldaat, vonden zij „jecur tam varii coloris, luridi, pallidi, flavi ac viridis, *ut miraculo nobis spectantibus* esset," terwijl er verder in dit lijk vele overblijfsels van slepende darm- en buikvliesontsteking, enz. aangetroffen werden, waaruit hij aanleiding vindt tot de ontboezeming: „videant benigni lectores, num miram sit difficiles hic esse curationes." Verder vermeldt BONTIUS eene autopsie, waarin zij de vena cava gevuld vonden met eene vettige, mergachtige stof; ook nog de ziektegeschiedenis van den Gouverneur Generaal KOEN, den 19den September 1629 aan een catarrhus suffocativus, na een ziek zijn van 10 dagen, bezweken. KOEN was reeds sedert eenigen tijd lijdende geweest alvorens hij onder geneeskundige behandeling ging, en had den raad van BONTIUS, om zich beter in acht te nemen, in den wind geslagen, voorspellenderwijze zeggende: „Imperatorem stantem mori oportere." De *methodus medendi* eindigt met eenige opmerkingen over epidemische en besmettelijke Indische ziekten, zoo als de epidemische dysenterie, de febris ardens en de kwaadaardige zweren. Hij putte de gegevens daartoe uit een getal van 6000 lijders, aangetast door deze verwoestende ziekten, die onder de bezetting en de bewoners van het kasteel van Batavia hevig heerschten, gedurende de belegering in 1628. Voor de belegerden was de toestand toen allerbedenkelijkst. De gesneuvelden werden in de rivier geworpen, waardoor het water in hooge mate stonk en bedierf. Lijken van door den honger of andere oorzaken bezwekenen, lagen onbegraven in kreupelhout als anderzins, 't geen de lucht infecteerde. Ook beproefde de Javanen het rivierwater te vergiftigen door in de rivier, bovenstrooms van het kasteel, eenige duizend korven, gevuld met wortels van serpentaria te plaatsen, opdat het afstroomend water, door zich van hare bestanddeelen meester te maken, voor de belegerden schadelijk zoude worden. Verder was er gebrek aan leeftocht in 't kasteel. Geen wonder, dat hevige ziekten en vele sterfgevallen, meer dan de wapenen der

Javanen, het reeds betrekkelijk klein getal Nederlandsche strijders beduidend deden verminderen.

Wij zagen reeds dat BONTIUS in de opdracht van zijne *Animadversiones* aan zijnen broeder, het voornemen kenbaar maakte van hem in het volgende jaar eene beschrijving der op Java groeiende planten, enz. toe te zenden. Hij had zich daarmede reeds eenigen tijd bezig gehouden en schreef in 1631 (1), „dat hij voor dit jaar aan de Heeren Meesters zijne *exotica* zoude gestuurd hebben, na 't leven met figuren afgeteekend, waartoe hij, met toestemming van Mijnheer den Generaal, gebruikt had ADRIAAN MINTEN, den zoon van ANNEKE SCHREVELS." Onder deze *exotica* was ook begrepen eene beschrijving der Oost Indische dieren. Het schijnt echter, dat deze beide verhandelingen, toen hij stierf, nog niet ingediend waren, althans in de eerste uitgaven zijner werken (2) zijn zij niet opgenomen. Men vermeldt echter (3), dat zij in handen van WILLEM PISO gekomen, door dezen met aanmerkingen en bijvoegsels zijn uitgegeven onder den titel: *de Indiae utriusque re naturali et medicina, libr. XIV. Amstel.* 1658, *cum figur.*, waar het 5de boek de *historia animalium* behandelt en het 6de de *historia plantarum Indiae Orientalium.* Het schijnt echter uit de zoo even vermelde aanhaling uit zijnen brief te blijken, dat deze verhandelingen door BONTIUS voltooid en de afbeeldingen geteekend waren; in dit gevoelen worden wij versterkt door de omstandigheid, dat de schilder MINTEN in het voorjaar van 1631 repatrieerde, vermoedelijk eerst na het voleindigen van

(1) Brief aan zijnen broeder, berust. op 's Rijks archief.

(2) De eerste uitgave der werken van BONTIUS vond plaats te Leiden, in 1642, bij FRANCISCUS HAPPIUS, in 12°., onder den titel: de Medicina Indorum, lib. IV, bevattende de door ons bereids behandelde geschriften. Daarna volgde eene uitgave in 4°. in 1718. Te Parijs waren deze vier boeken in 1645 en 1646 uitgegeven, waar zij ook in 1706 verschenen, gezamenlijk met de verhandeling van PROSPER ALBINUS, de Medicina Aegyptiorom, waarvan eene Hollandsche vertaling, te Amsterdam in 1694 uitkwam. Met uitzondering van het boek 't welk handelt, de observationibus e cadaveribus, komen zij ook voor in de Oost en West Indische Warande, door JACOBUS BONTIUS, GULIELMUS PISO en GEORGIUS MARKGRAEF, Doctores in de Medicijnen, op welk werk wij later terugkomen.

(3) Biograph. woordenb. door v. D. AA. en volgg.

die afbeeldingen. Zij worden als de eerste en zeer belangrijke bijdragen voor de natuurlijke geschiedenis dier landstreken beschouwd.

Noemden wij dan in den aanvang van onze mededeelingen over BONTIUS hem „eenen merkwaardigen man,"—na de bewijzen van zijnen rusteloozen ijver geleverd te hebben, gelooven wij die uitspraak ten volle te hebben gestaafd. Noch ontmoedigd door de vele moeielijkheden, destijds uit den aard der zaak aan het verblijf in het soms zeer benarde kasteel van Batavia verbonden, noch teruggehouden door de drukke bezigheden, welke de uitoefening der geneeskunde en van het ambt van Fiskaal dagelijks hem oplegden, betrad hij moedig het ruime, in die tijden voor die landstreken volstrekt onbekende veld van natuur- en geneeskundige nasporingen. Dat hij met zijn tijd moest woekeren om de resultaten zijner onderzoekingen te boek te kunnen stellen, blijkt genoeg daaruit, dat hij den nacht er toe moest bezigen, „nocte a curis aliquantum vacuus," schreef hij. Hij drukte zelfs zijn leedwezen uit van niet meer te kunnen doen, omdat hij daarin verhinderd werd door zijne ziekten en de belegering van het kasteel door de Javaansche legermacht. Was hij aldus, gedurende een slechts kortstondig verblijf, als natuuronderzoeker en geneeskundige werkzaam en nuttig voor de wetenschap, hij gaf tevens als 't Hoofd der Chirurgie het eerst en een uitstekend, ook navolgenswaardig voorbeeld voor zijne onderhoorigen en latere ambtgenooten, van de wijze waarop zij den tijd van hun verblijf in de keerkringsgewesten en elders konden en behoorden te gebruiken. Zoo zouden de beschikbare ledige uren, voor henzelven en voor de wetenschap vruchtbaar gemaakt kunnen worden. BONTIUS, wien de keerkringsverveling door dit alles onbekend zal zijn gebleven, behoort dan ook zeker niet tot die ongetrouwe knechten, waarvan, na hem, VAN MEEKEREN sprak die namelijk hunne talenten begroeven, hij ging integendeel zijnen weg zonder vrees voor aanmerkingen of beoordeelingen, die overigens, ter zake gemaakt, zijnen onbekrompen geest zeker niet ongevallig zouden geweest zijn.

Reeds herhaaldelijk maakten wij melding van NICOLAUS DE GRAAFF, den onvermoeiden Scheeps Chirurgijn, die zoowel in

dienst van den Staat (bij de Oorlogsmarine) als van de Oost Indische Compagnie, een aantal zeereizen maakte, waarvan eene uitvoerige beschrijving in het licht verscheen. (1) Hij was geboortig van Alkmaar, waar hij zijne leerjaren in de Chirurgie, bij YSBRAND COPPIER „uitdiende", en deed in 1639 zijne eerste zeereis naar Oost Indië. Tot het jaar 1687 maakte hij 16 zeereizen, zoo wel naar Oost Indië als naar Brazilië, de Middellandsche Zee, Groenland, de Oostzee. Portugal, enz. Hij was er bij tegenwoordig toen, in een gevecht tegen de Engelschen in de Middellandsche Zee, op den 20sten December 1664, „de Commandant VAN BRAKEL, in 't eerst van 't gevecht, 't been dicht aan zijn lijf werd afgeschoten, daar hij van nederviel en niet meer opstond". In 1666 woonde hij, als Opper Chirurgijn geëmbarkeerd op het Oorlogschip *de Hollandsche Tuin*, de zeeslagen bij tegen de Engelschen en had, bij die gelegenheden, zijn zoon als Onder Chirurgijn onder zijne bevelen. 't Was bij een dier gevechten, op den 11den September namelijk, „dat een vonk van eene prop of kardoes in de Generaal DE RUYTER zijn keel gevlogen is, door welke hij groote benaauwdheid en ongemak hadde; zoodat de Luitenant Admiraal AART VAN NES 't opperbevel over de Vloot werd aanbevolen, tot tijd en wijle de heer DE RUYTER aan de betere hand was" — Hij had toen bereids met het smaldeel van dien Vlootvoogd in 1659 zich bij de Vloot van OBDAM in de Oostzee gevoegd en de krijgsverrichtingen tegen de Zweden bijgewoond. In Oost-Indië nam hij in zijne betrekking een ruim deel, zoo wel ter zee als aan land, in den oorlog tegen de Portugeezen en Inlandsche Vorsten. Hij maakte ook eene landreis door een gedeelte van Bengalen, naar het schijnt met den geheimen last, sommige steden en plaatsen op te nemen, waardoor hij, als spion in hechtenis genomen, veel ongemak, ja zelfs groot gevaar voor zijn leven onderging. Hij beroemde er zich op, dat hij in Oost Indië 7 Gouverneurs Generaal gekend had, van VAN DIEMEN af tot KAMPHUIZEN toe. Behalve de genoemde groote zeeslagen

(1) Reijsen van NICOLAAS DE GRAAFF naar de 4 gedeelten des werelds, enz.

woonde hij een aantal gevechten bij tegen Algiersche zeeroovers, en in 1651, tegen de Portugeezen in Brazilië, waarbij onder anderen hun Admiraal DON JUAN met 700 man in de lucht sprong „daar steng noch staak van te regte is gekomen".

Alhoewel nu uit een genees- en heelkundig oogpunt de beschrijving zijner reizen van minder belang is te achten, (1) springt echter bij de lezing daarvan meer bijzonder in het oog 's mans opmerkzaamheid op alles wat er voorviel en de meestal naauwkeurige aanteekeningen, door hem gehouden of van anderen overgenomen, omtrent sommige zeeslagen, door vermelding van de positie der Vlooten, de windstreek, de zeilorde, de koers, enz. Niet onbelangrijk is ook zijne beschrijving van China en Batavia, waarvan hij de richting van het bestuur, de zeden en gewoonten der bewoners, enz. min of meer breedvoerig vermeldt. Ook DE GRAAF moet gerangschikt worden onder de Scheeps Chirurgijns van vroeger jaren, die niet stil zaten; gedurende een zeer bedrijvig en afmattend leven van ruim 40 jaren zeedienst, gaf hij de bewijzen van veerkracht in de uitoefening zijner betrekking, en die van werkzaamheid en ijver, zij het ook in eene niet bepaald geneeskundige richting.

Ook spraken wij over den Scheeps Chirurgijn W. SCHOUTEN, schrijver van een werk, (2) dat nog heden in meer dan een opzicht klassiek kan genoemd worden. Te Haarlem geboren, begaf hij zich op ruim 19 jarigen leeftijd, in het voorjaar van 1658, in dienst der Oost-Indische Compagnie, om, zoo als hij zich uitdrukt, zijne theoretische kennis door ervaring te volmaken. Bescheiden op het Fluitschip *Nieuwpoort*, aanvaardde hij weldra de reis naar Oost Indië, die tot aan de Kaap de Goede Hoop zeer voorspoedig werd afgelegd. Van hier echter op den tocht naar Batavia, kwam eene gevaarlijke ziekte onder het scheepsvolk te heerschen, „ja

(1) Wij willen hier nog aanteekenen, dat hij het geval vermeldt „van een Onderkoopman van Pattena, die in eene besloten koets met vergiftige dingen berookt was, en daardoor aamborstig en lam geworden, door den dood van zijn gebrek en bedieninge verlost."

(2) W. SHOUTEN, Reistochten naar en door Oost Indië. Amsterdam 1708.

zoo verschrikkelijk, dat zij meest allen, die dit ongeval troffen, in 30, 40 of immers het meerendeel in 50 of 60 uren jammerlijk wegnam. De pestkolen en builen, ja het peperkoorn zag men aan de ligchamen der kranken, als in eene volle pest ten voorschijn komen."— In korten tijd stierven ongeveer 30 menschen, waaronder verscheidene Scheeps Officieren; de reis was buitendien ook niet voorspoedig, omdat men door schrale winden op de Kust van Sumatra verviel, waardoor de eerst in October Batavia bereikt werd.

SCHOUTEN bleef nu in Oost Indië tot den 24sten December 1664, toen hij de terugreis naar het vaderland aannam. Gedurende die jaren bezocht hij niet alleen de verschillende, in den Indischen Archipel gelegen eilanden, maar ook Bengalen, de Kust van Coromandei, de Kusten aan de Roode Zee, enz. Wel kan ook van hem gezegd worden: *qui mores hominum multorum vidit et urbes.* De door hem gegevene uitvoerige mededeelingen omtrent de bezochte plaatsen, behelzende de zeden en gewoonten der volken, hunne geschiedenis, regeeringsvorm, staatkundige verwikkelingen, enz., getuigen van eenen uitgebreiden lust tot onderzoek, scherp opmerkingsvermogen en nauwgezet te boek stellen van het ondervondene. Dit alles geschiedde onder drukke dienstbezigheden, ook tijdens de belegering en verovering van Coulan, Cranganor, de bestorming van Cochin in 1661 en 1662 en den aanval der Engelschen op de, in de haven van Bergen in Noorwegen liggende retourvloot, in 1665.

Wij willen hiermede onze meer bijzondere beschouwing over de Chirurgijns der Oost Indische Compagnie eindigen, ofschoon de stof niet uitgeput is. Wij zouden toch nog kunnen spreken over sommige, niet minder voortreffelijken onder hen, zoo als ANDREAS CLEIJER, Raad van Indië en Opperhoofd der Chirurgijns, die in het laatst der 17de eeuw leefde; — en uitvoeriger melding maken van zijne geleerde briefwisseling met den kundigen RUMPHIUS, den Brandenburgschen geneesheer SCHEFFER, en anderen, over genees- en kruidkundige onderwerpen (1). Ook zouden wij

(1) Zie MICH. BERNARD. VALENTINI, Adrifodina medica etc., cum India literata seu dissert. epist. a viris celeberr. RUMPHIO, DE

kunnen gewagen van WILLEM TEN RHIJNE, (1) die, omstreeks denzelfden tijd in deze richting werkzaam, als Geneesheer en Raad van Justitie in dienst der Oost Indische Compagnie, eene beschrijving van de Kaap de Goede Hoop maakte (2) terwijl wij niet zouden mogen vergeten, mannen zooals BLANKAARDT, LOMBARD, HUSSEM en vele anderen, zie zich door hunne geschriften gunstig onderscheidden en zich in de burgerpraktijk begaven, na gedurende eenigen tijd de Oost Indische Compagnie gediend te hebben,

Een en ander echter zou ons te uitvoerig doen worden. Het medegedeelde zij genoeg om te bewijzen, dat het min gunstig oordeel, door DE WIND over de Scheeps Chirurgijns der Oost Indische Compagnie geveld, niet in zoo algemeenen zin mocht gesteld worden.

De in Oost Indië onder de Schepelingen op de Compagnie schepen meest voorkomende ziekten, verschilden, wat haren aard aanging, weinig van die, welke nu nog op onze Oorlogsvaartuigen onder behandeling komen, en het is opmerkings waardig, dat de equipages, wanneer zij zich ook tegenwoordig onder overeenkomstige omstandigheden bevinden, door de-

---

JAGER, CLEYERO, TEN RHYNE, etc.; edit. secund. Giess. et Francofurti, 1722, alwaar CLEYER (pag. 576) „Batavia Novae Consul et Soc. Ind. Orient. protomedicus" genoemd wordt.

(1) TEN RHIJNE bood zich met nog 4 Medicinae Doctores, in Januari 1673 aan, om, in dienst der O. I. Compagnie, naar Japan te gaan als Medicinae Doctor. Aan hem echter werd de voorkeur gegeven, omdat bij „onderzogt door de voornaamste Medicijns te Amsterdam en daarenboven ongehuwd was"; hij (resol. 6 Febr. 1673, kamer Amst.) werd dan ook aangenomen, om als doctor in de medicijnen naar Batavia te gaan, ten einde zich aldaar ter beschikking van den Gouverneur Generaal en Raden van Indië te stellen, op eene bezoldiging van ƒ 60 's maands en rantsoen als Koopman. Daarenboven werd hem de tweede plaats aan boord en de tweede stem in den scheepsraad toegekend, een en ander onder voorwaarde „dat hij gedurende zijn aanwezen alhier (te Amsterdam) zich sal hebben te oefenen en af te leeren de kunst en weteschap van 't glasblazen, in allen gevalle zoo ver, als hij tot zijne chimie mogt noodig hebben." Hij vertrok daarna, in April 1673, met de Ternate naar Oost Indië.

(2) WILHELMI TEN RHYNE, Daventr., Ampliss. Societ. Indiae ord. medic. et a Consiliis Justitiae, Schediasm. de promont. Bonae Spei, etc. Schafhaus. 1686.

zelfde ziekten, echter in mindere uitbreiding, worden aangedaan. Hierop maakt misschien hemeralopie, die bij ons weinig of niet gezien wordt, de eenige uitzondering.

Al vast betaalden zij reeds spoedig na hunne aankomst in Oost Indië, den tol aan de veelal op het eiland Onrust heerschende zware koortsen, wanneer de schepen aan de aldaar gevestigde timmerwerf moesten repareeren. Nu was de individueele vatbaarheid der schepelingen voor de ziektemakende invloeden van dat eiland en van zijne omgeving, door de gedurende de reis geledene ziekten als anderzins, niet weinig toegenomen. Zulks werd dan ook aldaar menigmalen „doodelijk ondervonden" (1). En geen wonder, wanneer men de meestal onbeteekenende, niet zelden schadelijke geneeswijze in aanmerking neemt, waarmede men, volgens de destijds heerschende geneeskundige begrippen, tegen de hevige koortsen op Onrust te velde trok. Het waren dan ook zeker alleen de zeer sterke gestellen, die tegen een en ander bestand bleven. Nu schenen zoowel in vroegere jaren, als nog heden, de schadelijke invloeden van Onrust of van zijne omgeving, soms gedurende eenigen tijd zekeren stilstand in hunne ontwikkeling te onder vinden, en zulks dikwerf op tijdstippen, wanneer de overige uitwendige momenten, volgens onze begrippen, zeer het ontstaan van paludair miasma moesten bevorderlijk wezen. Dan is het, zoo als men zegt, „gezond" op Onrust, 't geen wij dikwerf, zoowel als het tegenovergestelde, bijgewoond hebben. De verklaring van deze onbetwistbare daadzaak moet nog gegeven worden, eene omstandigheid, die niet pleit voor onze juiste kennis van de naaste oorzaak der moeraskoortsen op dat eiland.

Op de eilanden in de Java Zee en de Moluksche wateren, meer bijzonder op Ternate en Banda, heerschten van tijd tot tijd gevaarlijke ziekten in epidemische verbreiding, waarvan ook de ter reede liggende schepelingen niet verschoond bleven. Ook hier en op Amboina wisselden gezonder tijden met tijden van ziekte en sterfte op eene in het oogloopende wijze af. Zoo schrijft de Gouverneur van Ternate PADTBRUGGE,

---

(1) Gedrukt verslag van den Gouv. Gen. MOSSEL. gevoegd bij de resol. d. Ind. Reg. dato 14 Sept. 1753.

„dat het geheele jaar niets noemenswaardig gestorven was, behalve die in de attacque gesneuveld of door verouderde ziekten overleden zijn; hoewel de kinderpokjes al vrij wat in zwang gaan en veel slaven wegrukken. Of nu op deze pokjes, gelijk in Amboina, heete koortsen zullen volgen, moeten wij,.............. met geduld afwachten, zullende onderwijlen niet nagelaten worden, alle wenschelijke hulpmiddelen tot onderhouding der gezondheid te werk te stellen, enz.'' Dit was dus een gezond tijdperk, waaraan een ander, toen, „van geweldige sterfte onder 't volk'' gesproken werd, was voorafgegaan (1). Op langdurige kruistochten leden de matrozen ook veel aan waterzucht, dysenterie en beri beri. Hieromtrent deelt SCHOUTEN (2) als volgt mede: „gingen weder naar zee en kruisten zoo lang over en weder, tot van zware stormwinden besprongen werden. Onze makker (het andere schip) zette het toen naar Cayelle; kregen eindelijk veel zieken van 't water, scheurbuik, berberij en roode loop, welke langs hoe meer de overhand namen, zoodat wij ons genoodzaakt vonden na Cayelle de verversching, die wij van nooden hadden, te gaan zoeken.''

Aan heelkundige gevallen was op de schepen over het algemeen geen gebrek. Behalve de ruime gelegenheid, reeds door de scheepsbezigheden veroorzaakt, tot het bekomen van uitwendige beleedigingen, leverden de gevechten met de Portugeezen en met de Inlanders, zoowel op zee als te land, vele gewonden op. De Chirurgijns der Oost Indische Compagnie hadden bij die gelegenheden dikwerf de handen vol: „Somma, hadden genoeg te doen'', zegt SCHOUTEN (3), om alle dees arme menschen behoorlijk waar te nemen en wel te bezorgen; alles diende nu met eene gezwinde vaardigheid en goede verzeekertheid te geschieden. In welke bezigheid, dat wij den geheelen nacht, en nog drie geheele etmalen bovendien, zonder rusten of slapen doorbragten; want konden alle de gekwetsten, die omtrent honderd en veertig in getal beliepen, (volgens onze gissinge) niet helpen of moesten gedurig

(1) Brief Gouvern. van Tern. aan de Ind. Reg. April 1678.
(2) Loc. cit. pag. 66.
(3) Loc. cit. pag. 207.

nacht en dag bezig zijn. Ons hospitaal 't welk gedurende de belegering in het open veld gemaakt was, viel te klein; de helft van de gekwetsten kon naauwelijks plaats krijgen de andere lagen in het veld en moesten veel koude en ongemak uitstaan. Doch wij van stonden aan daarin voorsiende, kregen een van de grootste hoofdkerken van Cranganor (de ingenomen plaats) tot wooning voor ons en het gekwetste volk, waarheen dezelve van stonden aan door de Ceylonsche Lascaryns werden gedragen, of kunnende gaan, heenwandelden. Wij lieten ook zooveel *kadels* of legersteden der Portugezen in Cranganor opzoeken, als hier noodzakelijk waren, waarop wij de gekwetsten in lange rijen neffens elkander, ordentelijk kwamen te voegen. Doch was de kerk, alhoewel ruim en groot, ons nog te klein, maar namen de menigvuldige vertrekken en cellen te baat. Stelden ook Hollandsche koks en bootsgezellen tot ziekenvaers te werk, om dees arme lijders in haar ongelegenheid te accommodeeren. Maakten onze chirurgijnswinkel en apotheek voor 't altaar, daar de Portugaelsche priesters de mis plagten te doen. Somma, stelden alle doenlijke middelen te werk, om onze gewonde patriotten wel te doen en, zooveel mogelijk, wederom in hunne vorige gezondheid te herstellen. Kregen ook nog twee Chirurgijns tot onser hulp: want konden het aldus nacht en dag niet langer gaande houden." Voor de gekwetsten en zieken werd ook 2 malen 's weeks eene predicatie gedaan door een Predikant, die de expeditie vergezelde, en dagelijks, des morgens en 's avonds het gebed.

Wanneer nu de vastgestelde tijd van hun verblijf in Oost Indië verstreken was en de Chirurgijns der Compagnie wenschten „verlost" te worden, ondernamen zij de reis naar het Vaderland, in 't algemeen onder gunstiger omstandigheden, dan bij de uitreis hadden plaats gevonden. De spaarzamer bemande schepen boden aan de nu met het scheepsleven vertrouwd geworden Compagnie's dienaren een behoorlijker en zeker een gezonder verblijf aan. Het scheepsvolk sliep onder het halfdek. In plaats van zoo als op de uitreis, natte masten, rondhouten en veel nat hout in te laden, was de lading nu droog; de levensmiddelen, tusschen deks geplaatst, (op de uitreis werden zij in het ruim geborgen)

bleven veel beter voor bederf gevrijwaard. De opvarenden waren bovendien de sterken en geharden, die, vooral toen nog in Oost Indië groote winsten te behalen waren, met eene welgevulde beurs en de voorspiegeling der na de tehuiskomst te verwachten genoegens van allerlei aard, de reis met moed en vreugde aanvaarden. Gewoonlijk namen eenige schepen, 6, 8, of meer, de retourvloot genaamd, gezamenlijk den tocht naar het Vaderland aan; zij waren dan onder het bevel van een Admiraal, veelal een te huis varend lid der Hooge Regeering, of een hoog geplaatst Oost Indisch ambtenaar. Dit geschiedde veelal in 't laatst van November; zij ankerden dan nog een korten tijd voor Bantam, waar de brieven voor de Heeren Majors werden ontvangen. Gewoonlijk ging zes weken later nog zoodanige scheepsdivisie naar Patria. Over het algemeen waren de retourreizen, in het bijzonder wat den gezondheidstoestand van het scheepsvolk aangaat, om de zoo even aangegeven omstandigheden gelukkiger dan de uitreizen, ofschoon slepende dysenteriën en leverziekten, ook waterzucht en soms scheurbuik, nog menigeen deed bezwijken en de strijdkrachten op de Vloot aanmerkelijk verminderden. Zoo kwam in 1664 ,,de retourvloot zeer laat en als onmagtig door de vele zieken en dooden, in het Vaderland aan'' (1).

Op de terugreis even als op de reis naar Oost Indië, werd de Kaap de Goede Hoop aangedaan, om het scheepsvolk te ververschen, drinkwater in te nemen, de schepen te repareeren en de achterblijvende vaartuigen in te wachten. Hierdoor werd het verblijf aldaar soms vrij wat gerekt, met het voordeel, dat er gelegenheid ontstond door het gunstige klimaat van Afrika's Zuidpunt, de verzwakte gestellen te versterken. Van daar werd verder de zeetocht op de gewone wijze voortgezet, en, gewoonlijk niet door het kanaal, maar benoorden Schotland om, de Noordzee ingestevend. Het kroos in de zoogenaamde Krooszee werd dikwijls met peper en zout, in de plaats van kappers, gegeten; men kende er buitendien steen- en waterafdrijvende eigenschappen aan toe, even als aan de hersens van haaien, die tegen blaassteenen aangeprezen werden (2). In de nabijheid

(1) SCHOUTEN, Loc. cit. pag. 190 3de boek.
(2) NIEUHOFF, Land- en Zeer. pag. 4 en 5.

van Hitland wachtten kruissers met leeftocht en verversching, of 's Lands Oorlogschepen ter begeleiding, en zoo noodig ter bescherming der Oost Indische schepen. Nu werd de equipage al spoedig na het binnenvallen en, ook de Chirurgijns, ontslagen van den verderen dienst bij de Oost Indische Compagnie. De afrekening der verdiende maandgelden vond daarna te Amsterdam plaats.

Op de medegedeelde, in algemeene trekken geschetste wijze en onder de bovengenoemde omstandigheden, oefendende Chirurgijns op de schepen der Oost Indische Compagnie hunne betrekking uit. Wij hebben gezien, dat die diensten dikwerf moeilijk en zorgvol zullen geweest zijn, terwijl daarentegen de kans om fortuin te maken en eer te behalen, voor die betrekking niet schaars was weggelegd. En het zal wel alleen daaraan toe te schrijven zijn, dat de schepen der Oost Indische Compagnie, in den regel, behoorlijk voorzien waren van geneeskundigen en dat op de verschillende posten of kantoren in Oost Indië geen gebrek aan geneeskundige hulp was. Die geneeskundige betrekking doet zich dan ook, na het daaromtrent medegedeelde, geheel anders en vrij wat belangrijker voor dan zij zou schijnen tezijn geweest, naar 't geen men gewoonlijk daarvan wel hoorde. Op de schepen waren zij, in verhouding tot de overige Scheeps Officieren behoorlijk bezoldigd; bovendien bestond in Oost Indië voor hen de gelegenheid, van als Opper Chirurgijn op eene der hoofdposten of bij de hospitalen geplaatst te worden en door de uitoefening der civiele praktijk, boven hunne vaste bezoldiging geld te verdienen. Zij werden toegevoegd aan de legers van machtige vorsten op het vaste land van Indië of aan de hoven van sommige heerschers geplaatst, waar zij langs verschillende wegen in de gelegenheid waren, hun fortuin te maken. Daar zij, bij geschiktheid daartoe, in Oost Indië ook tot hooge Landsbedieningen geroepen werden, zagen zij zich niet tot dien engeren kring beperkt, waar door dikwijls, vreemd genoeg, geneeskundigen van het bekleeden van sommige ambten en waardigheden uitgesloten worden. Zòò, maar ook zòò alleen, kon op den duur de lust voor eene betrekking gaande blijven, die zonder deze of dergelijke vooruitzichten weinig benijdenswaardigs zou opgeleverd hebben.

Nu was er nog eene andere reden die vele Meesters in de Chirurgie destijds noopte in den zeedienst te gaan of hun geluk op de schepen der Oost Indische Compagnie te beproeven. Het was namelijk voor hen eene geschikte leerschool, waar zij vooral chirurgische vaardigheid en over 't algemeen zekeren practischen takt zullen verkregen hebben. En zij, die zich onder de vroeger vermelde moeilijke omstandigheden, in die tijden op de schepen zoo gewoon wisten te behelpen en hunne lijders zoo veel doenlijk met raad en daad bij te staan, dezen zal bij latere uitoefening van de burgerpraktijk, waartoe velen hunner overgingen, ook dien takt niet ontbroken hebben, waardoor het vertrouwen bij de zieken en hunne omstanders krachtig gewonnen of onderhouden werd.

ZESDE GEDEELTE.

Van 1621 — 1791.

Geoctroijeerde West Indische Compagnie.

BIJ octrooi van de Staten generaal der Vereenigde Nederlanden, dato 3 Juni 1621, werd „aan eene Maatschappij voor den tijd van 24 jaren het uitsluitend regt toegekend, te negotieeren en te varen op de kusten en landen van Afrika, gelegen tusschen den Keerkring van de Kreeft en de Kaap de Goede Hoop; de landen van Amerika of de West Indiën, beginnende aan het Zuidelijk uiteinde van Terra nova, door de straten van Magellaan, le Maire of andere straten en passages daaromtrent gelegen, tot aan de Straat van Anjan; de Noordzee, de Zuidzee en de eilanden op de eene of andere zijde, mitsgaders op de Australische of Zuider eilanden, rakende in het Oosten de Kaap de Goede Hoop en in 't Westen het Oostelijk einde van Nieuw Guinea." Deze Compagnie verkreeg de macht, contracten met de Vorsten en inwoners dezer landen te sluiten, sterkten te bouwen, Gouverneurs en Generaals te verkiezen, enz. De krijgsmacht te land, tot bescherming van een en ander noodzakelijk, werd door den Staat geleverd en door de Maatschappij onderhouden. Het bestuur was zamengesteld uit 5 kamers: *Amsterdam, de Maze, Zeeland, 't Noorder Kwartier* en *Stad en lande*, die ieder hare bewindhebbers hadden, terwijl 19 directeuren het algemeen beheer voerden.

De aanvankelijke bloei der West Indische Compagnie, in de beginne veel meer eene oorlogvoerende dan eene handeldrijvende vereeniging, was groot. Zij rustte toch alleen van 1623 — 1636, niet minder dan 806 schepen uit, meest ten oorlog (waaronder vele zware schepen, voorzien met 40 — 50 stukken ge-

schut) en waarop eene bemanning ingescheept was van 67010 matrozen en soldaten. Dat zij de Spanjaarden en Portugeezen geene kleine schade, alleen reeds door het buit maken, veroor zaakte, blijkt uit het groot getal schepen (547), die ter zee door hare eskaders werden genomen, en den grooten buit in de West Indische bezittingen van die natiën bemachtigd, 't welk, alleen gedurende de vermelde 13 jaren, op eene waarde van ruim 118 millioen guldens berekend werd. (1).

Zoo deed de West Indische Compagnie zelfs de tochten van hare Schepen uitstrekken langs de geheele Oostkust van Amerika alwaar zij meer bijzonder post vatte in Brazilië, Suriname, op de eilanden Curaçao, St. Martin, St. Eustatius, Aruba, Saba, Bonaire, Tabago en op het Noordelijker gelegen Nieuw-Nederland. Doch hiertoe bepaalde zij zich niet. Ook op de kust van Guinea viel zij, in 1637, toen Maurits van Nassau Gouverneur Generaal van Brazilië was, de Portugezen aan en ontnam hun de kolonel Koin het fort St. George del Mina. Tot in de Stille Zuidzee zond zij een eskader van 4 schepen, onder bevel van den dapperen HENDRIK BROUWER, en, na diens overlijden op het eiland Chiloë, onder ELIAS HERCKMANS.

Dit handeldrijvend en oorlogvoerend lichaam heeft, met verschillende wijzigingen, bestaan tot het jaar 1791, toen de handel op de West Indiën vrij verklaard werd. De eerste West Indische Compagnie werd ontbonden in 1674; in 1675 werd zij gewijzigd voortgezet, ofschoon reeds vroeger, in 1638, wijziging van het monopolie had plaats gevonden.

Hare eerste belangrijke aanval op de vastigheden der Spanjaarden en Portugeezen geschiedde reeds in het jaar 1624, dus kort na de oprichting. Het was de tocht naar Brazilië, meer bepaald naar de Allerheiligen baai, met eene oorlogsmacht van 1600 matrozen, 1700 soldaten en 500 vuurmonden, die op 23 schepen ingescheept waren. De aanslag gelukte boven alle verwachting, niettegenstaande op sommige vaartuigen, zoo als op de *Groningen*, zich slechts 50 gezonde manschappen

1) Zie hierover: DE LAET, Jaarlijks. verhand von de W. I. Comp. enz. 1644.

bevonden, bereids 30 gestorven en nog ruim 100 ziek waren, buiten staat om dienst te doen (1).

De geneeskundige dienst werd in Nederland bij de Kamers, op de schepen en aan wal in de buitenlandsche bezittingen der West Indische Compagnie, nagenoeg op denzelfden voet uitgeoefend en bestuurd, als is opgegeven bij de Oost Indische Compagnie. Als algemeene regel gold, dat de Scheeps Chirurgijns een examen moesten afleggen voor de „Examinateurs van de Scheeps Chirurgijns", Doctoren of Chirurgijns, die de verschillende Kamers, voor de geneeskundige zaken ter zijde stonden. 't Waren veelal Doctoren in de geneeskunde, die op een, wel is waar klein vast tractement, maar waaraan zeer vele emolumenten verbonden waren, naar het schijnt, deze betrekking gaarne waarnamen. Soms bestond deze geneeskundige raad uit 2 Doctoren en een Chirurg, en van de Doctoren was menigmalen een zonder tractement, maar met het recht van survivance. De bezoldiging was in 1685, 14 ducatons 's jaars; maar bovendien werd voor ieder examen betaald, aan den Doctor *f* 4.— en den Chirurgijn *f* 3.—; iedere inspectie der medicijnkist, zoowel bij het aanvaarden der reis als na afloop daarvan, gaf hun *f* 2.— in 't kort, zij deden eigenlijk niets, zonder daarvoor buitengewoon betaald te worden.

De Scheeps Chirurgijns onder den titel van 1sten of Opper Chirurgijn, 2den en 3den Chirurgijn of Meester, genoten eene verschillende bezoldiging, naar mate het gemakkelijker of moeilijker viel, die kwaliteiten te engageeren. Soms werd aan de daarmede belaste leden uit den Raad, de vrijheid gegeven „met de Chirurgijns zooveel mogelijk discretelijk te accordeeren, en het tractement te bepalen op eene som, die de Heeren de Chirurgijns in redelijkheid sullen gelieven toe te leggen" (2). De 1ste Chirurgijn had op een grootschip veelal *f* 30.—36 's maands, de 2de *f* 20— 24, de 3de *f* 16—18. Het examen voor den begeerden graad moest afgelegd worden in tegenwoordigheid van een Bewindhebber (3) en niet zelden vonden wij aanteekening van

(1) DE LAET, Jaarl. verband. van de W. I. Compagnie. 7de boek, pag. 14.

(2) Resol. Zeeland. 27 Aug. 1676.

(3) Resol. Zeeland. 5 Febr. 1733.

de onkundigen, die afgewezen waren. Eens werd „een Onder Chirurgijn voor niet aangenomen, alleen om zijne moeder van hem te ontlasten" (1). Dat was zeker goedkoop. Zij moesten den artikelbrief bezweeren, en die hierin bezwaar maakten, werden terstond ontslagen.

Voor zooveel de geneeskundigen aanging, bevatte de artikelbrief, in artikel 42: „de Chirurgijns sullen hun uiterste best doen om de zieken en gekwetsten in de dienst van de Compagny te cureeren en dat alleen voor de gage die zij verdienen, zonder dezulke daarvoor iets te geven of te eischen of te nemen, anders als van vroegere ziekten en kwetsuren buiten scheepsdienst gekregen; daarvan zij betaling zullen ontvangen, ter discretie van den Scheepsraad. En zal voorts een iegelijk in de scheepsrol, zich tot adsistentie van de zieken en gekwetsten en tot het reinigen van de schepen laten gebruiken, en tot voorkoming van stank en vuiligheid, zal niemand zijn gevoeg doen, noch zijn water loozen, dan ter plaatse daartoe geordineerd."

De geneesmiddelen werden door de verschillende Kamers, waaraan de uitrusting der schepen werd opgedragen, geleverd en in de medicijnkisten die door de Chirurgijns aangekocht en „gestoffeerd" moesten worden, geborgen. Voor dat „stoffeeren" kregen zij 2 maanden gagement. Ook waren nog emolumenten verbonden aan den overvoer van bedienden en militairen van de Maatschappij, namelijk, 30 stuivers voor ieder levend ter bestemming aangebracht persoon. De soort en de hoeveelheid der geneesmiddelen werden op aanwijzing van de Examinateurs vastgesteld. Niet zelden rezen klachten over de slechte hoedanigheid der ingrediënten, vooral van de geneesmiddelen welke naar de West Indische koloniën gezonden werden. De Gouverneur Generaal van Suriname, VAN AERSSEN VAN SOMMELSDIJK drukt zich zelfs niet zelden zeer hevig uit over de leveranciers, waardoor de Directeuren in Nederland bedrogen schenen te worden. „Alle de apothekers," zegt hij, „zijn bedriegers en die van de Edele West Indische Compagnie, sijnde hare bedienden, naar mijn geloove geenzins de minste" (1). Daarentegen nam de genoemde Landvoogd niet zoo gereedelijk de klachten aan van

(1) Resol. Zeeland. 8 Aug. 1675.
(2) Brief aan Direct. 10 Januari 1686.

de Chirurgijns der slavenschepen, over de slechte kwaliteit en de geringe quantiteit der medegegeven geneesmiddelen, ,,want weet wel, dat sij daarmede knoeijen" (1).

De in den strijd gekwetste personen werden bij hunne tehuiskomst in de Gasthuizen voor rekening der Compagnie behandeld; het afzetten van een arm en de verdere genezing werd betaald met 12 ponden Vlaamsch. Met verminkten en impotent geraakten werd geaccordeerd en die hun gezicht of een hunner ledematen verloren hadden, kregen daarvoor zekere vergoeding op dezelfde wijze, als bij de Marine en de Oost Indische Compagnie geschiedde.

Ofschoon de zeereizen, door de schepen van de West Indische Compagnie ondernomen, over 't algemeen niet van dien langer duur waren als bij de Oost Indische Maatschappij, leden de schepelingen, zij het in mindere mate, toch nog veel van klimaats- en ongunstige scheepsinvloeden en er stierven velen gedurende den overtocht of kort na de aankomst ter plaatse hunner bestemming. 't Scheepsvolk werd echter in den regel ververscht, vooral met oranjeappelen op het eiland St. Antonio, waar een boomgaard van die vruchten was, die goed onderhouden werd. Voor schepen, die toevallig of opzettelijk Sierra Leone aandeden, was daar goede gelegenheid zich van limoenen te voorzien, welker kwaliteit, zijnde dun van schillen, zeer geroemd werd. Ze kwamen daar dan ook soms in eenen zeer ellendigen toestand aan, want men vermeldt (2) ,,dat de schepen daar wel 2 maanden hadden gelegen met groote ellende van sieckten en andere tegenspoeden," en ,,dat het volk ook al seer met het scorbuut en andere sieckten begon gekweld te worden, zoodat goede ververshing hier wel noodig was" (3). Later, in het midden der 18de eeuw, gaf DE MONCHY (4) aan, dat ,,op de West

(1) Ibid

(2) DE LAET, Jaarl. verhand. van de W. I. Compagnie 2de boek, pag 65.

(3) Ibid pag. 171.

(4) *Verhandeling over de oorzaak genez.- en voorbehoed. der gewone ziekt. van ons scheepsv*, *dat naar de W. I. vaart*, door Dr. SALOM. DE MONCHY, te vinden in de *Verh. d. Maatsch. v. Wetens te Haarlem*. 6de dl., 1761.

Indische schepen, ontstekingsziekten zeer zeldzaam waren, even als variolae, maar dat scheurbuik op zee veel voorkwam; verder ook eenvoudige rot- of dergelijke kwaadaardige koortsen, uit de eersten in het ligchaam voortgebragt, of van buiten door besmetting aangebragt." Het laatste zal, ten gevolge van het destijds zoo algemeen heerschen van typhus exanthematicus en andere typhusvormen onder het zeevolk der Marine en van de Oost Indische Compagnie, niet zelden het geval zijn geweest. Er heerscht echter te veel verwarring van begrippen in het werk van DE MONCHY — de schrijver had persoonlijk geen zeereizen gemaakt — om er ons langer mede bezig te kunnen houden. Daarom vermelden wij er alleen nog van, dat hij ziekten, zooals roode loop, bord, gele koorts, chocolaad of koffijziekte, galkoorts enz., niet als ontstekingsziekten beschouwde, en DE MONCHY haalt bij deze gelegenheid HUXHAM aan, die van SYDENHAM getuigde, „dat wanneer deze niet alle koortsen, zelfs de pest, als zuivere ontstekingsziekten had behandeld, zijne praktijk in 't algemeen volkomener en meer navolgbaar zoude zijn geweest .... Er waren buiten twijfel koortsen, waarin iets meer dan het lancet, bier en een zuiverend middel noodig zijn" (1). Dit nut intusschen kan de verhandeling van DE MONCHY gehad hebben, dat ze namelijk eenigen paal en perk stelde aan het schadelijk bloedonttrekken, destijds bij de meeste koortsaandoeningen in warme gewesten en op de schepen vooral, zeer gebruikelijk.

Beschouwen wij nu verder de landstreken, waar de West Indische Compagnie zich meer bepaald vestigde, Brazilië, Suriname en de kust van Guinea, eenigzins nader.

Zoo als wij reeds opmerkten, was de eerste groote en welgeslaagde tocht door de West Indische Compagnie bevolen, naar de Allerheiligenbaai in Brazilië geweest, en onder de vele veroveringen had men zich later ook van het Recief nabij Olinda meester gemaakt. Door het opdragen van het bestuur derover-wonnen gewesten aan den Graaf JOAN MAURITS VAN NASSAU, kwam daar allengs meer orde en regel in, werd Mauritsstad gebouwd en een gasthuis ingericht. Dr. WILLEM PISO vergezelde dien Landvoogd als geneesheer, terwijl Dr. GEORGIUS

(1) Essay on Fevers bij I. HUXHAM. Lond. 1757, pag. 100.

MARKGRAEF, in hoedanigheid van natuurkundige, insgelijks naar Brazilië ging. Het was vooral onder het bestuur van Graaf MAURITS, dat voor eene meer doelmatige verpleging der zieken en gewonden gezorgd werd, door het oprichten van hospitalen of ziekenhuizen, en er beter dan vroeger werd voorzien in de behoefte aan geneeskundige hulp. Onder de leiding van PISO en MARKGRAEF, bouwde men op het eiland Antonio Vaz een observatorium. Beiden hielden zich bovendien ook met wetenschappelijke onderzoekingen bezig; de eerste schreef eene „*historia naturalis Brasiliae*", de laatste eene „*historia Brasiliae*"; beide geschriften zijn later uitgegeven.

Wij hebben reeds vroeger gesproken van de „West Indische Warande", een werk, door PISO en MARKGRAEF samengesteld, met bijvoeging der *Medicina Indorum* van BONTIUS. Dit boek werd te Amsterdam, in 1694, uitgegeven, en stelt ons in staat, een blik te werpen, op de volgende, daarin vermelde bijzonderheden, aan Brazilië destijds eigen.

Deze uitgestrekte landstreek werd over het algemeen een gezond land genoemd, en behoefde daarin voor geene plaats in Europa te wijken. Dit was intusschen alléén van toepassing op het Oostelijk gelegen gedeelte, dat zich langs den Atlantischen Oceaan uitstrekt, want, „aan de Peruaansche zijde is het zoo gezond niet, noch van 't water, noch van de lucht." Volksziekten of pest waren in Brazilië onbekend, maar er kwamen wel koortsen voor, vooral synochi, en men zag er ook intermitteerende koortsen, tertianae en andere, die óf regelmatig waren óf bastaardvormen, die, al is het dat zij exquisiet en enkel zijn, vehementer en rasser eindigen". Zoo werden er ook quartanae waargenomen, waarop niet zelden waterzucht volgde, en kwamen lijders aan ephemera nu en dan onder behandeling.

Bij de behandeling der aanhoudende koortsen waren de Inlanders niet spaarzaam met het bloed der patiënten en over 't algemeen was de behandeling zeer ontstekingwerend. Niet alleen nam men den toevlucht tot aderlatingen en scarificatiën der huid, maar er werd ook veelvuldig gebruik gemaakt van de arteriotomie. Verder ruime toediening van koud water en een drank van den wortel van mandioca bereid; ook zure dranken,

met limoensap toebereid, werden warm genomen. Was er slapeloosheid, dan werden slaapverwekkende smeersels op de huid ingewreven, waarbij eene lijmachtigestof gebruikt werd, afkomstig van eene carduus soort, die aan het strand groeide. Voor koppen gebruikten zij hoornen van stieren of koeien, van behoorlijke grootte gemaakt en gepolijst, waarvan een uiteinde breed, het andere echter smal was met een klein gaatje. „Zij wendden deze koppen aan door ze, zonder vuur of water op de huid te zetten en met den mond luchtledig te maken." Zelden maakten zij gebruik van bloedzuigers, die in Brazilië overigens kleiner van stuk waren dan in Europa. De scarrificatie der huid deden zij met doornen van zekere boomen of met den tand van een visch (lamik of potshoofd genoemd), waarna zij het gescarrificeerde deel met warm water afwaschten en zoodoende wel eenige ponden bloed konden afnemen. Om de pijn, door deze kunstbewerking veroorzaakt, te verzachten of te voorkomen, wreven zij het lid of sloegen het met de hand tot het bijna ongevoelig was; na de operatie bestreken zij het met pijnstillende en verzachtende balsems. Verder waren zij zeer nauwkeurig op het dieet hunner zieken en lieten dikwijls op gezette uren spijzen gebruiken. Van de twee uitersten: gebrek aan of een te overvloedig gebruik van spijs rekenden zij het laatst het minst nadeelig. Zij lieten veel verkoelende conserven gebruiken, zelden purgeeren en dan nog slechts alleen met tamarinde; appliceerden altijd een clysma, voor dat zij bloed onttrokken. Bij ijlende koortsen maakten zij veel gebruik van de arteriotomie.

Er kwamen ook nog al oogziekten voor, voornamelijk onder de soldaten en onder diegenen „waar het schraal omkomt". Onder dezen „zijn er eenige, kunnen niet sien als de sonne ondergaet, omdat sy te weinigh licht ontfangen, voornamentlyk als het volle maan is en de anderen zyn blind als des ochtends de dageraet sal aankomen, synde het eerste nyctalopie en de het laatste hemeralopia bij de Grieken genoemd, dewelcke, soo daer eene ware hooftpyn by komt en niet bytyds met bequame middelen werd geholpen, soo is er vrees, dat sy blind worden.

„De nyctalopia geneest van zelf allenskens; bij andere werd die in zes weken, ja wel in zooveel maanden eerst hersteld en komt niet selden wederom. Beiden hebben zij eene uiterlijke en

inwendige oorsaacke die haar voedt. De arme lieden en gemeene soldaten eten veel bedorven vleesch en andere zoute kost; daarenboven drinken zij water uit poelen, slechten wijn en brandewijn. De repercussie der sterke zon verblindt en verzwakt de oogen."

Voedingsstoornissen, geholpen door aan de luchtgesteldheid eigen omstandigheden, werden dus toen reeds aangenomen de voornaamste oorzaken te zijn voor de genoemde stoornissen in het gezichtsvermogen, waaromtrent later soms de eenzijdigste gevoelens geuit zijn en die ook wel door anderen, als epidemische ziekte, geheel ontkend zijn.

Naar aanleiding nu der voor het ontstaan der ziekte aangenomen schadelijke momenten, werd ook de geneeswijze der nycta- en hemeralopia in Brazilië door de Inlanders ondernomen en „aldus gelukkig genezen en gebeterd." Vooreerst verboden zij het gebruik van alle spijs, „die lang in de broodkamers bewaard gebleven, ransch en schimmelig geworden was"; in plaats van zoodanig onvoldoend of den eetlust wegnemend voedsel, lieten zij versche spijs gebruiken. Ook moesten de lijders zich van de hitte onthouden, bijgevolg zich niet aan de inwerking der hevige zonstralen blootstellen. Achter de ooren en aan de slapen werd eene slagader geopend, bloedzuigers en koppen werden in den nek geplaatst. Verder gebruikte men nog kruiden-mutsjes op het hoofd, gaf nies- en kaauwmiddelen, enz.

Het is dus niet te ontkennen, dat de behandeling dezer ziektetoestanden, in Brazilië, zij het ook toevalligerwijze, op meer rationeelen grondslag rustte, dan wij gezien hebben, dat in Oost Indië geschiedde bij dezelfde oogaandoeningen, welke meer bijzonder de zeevarenden overviel, die naar de Moluksche eilanden voeren.

Klem of *kramp* werd in Brazilië eene ziekte genoemd, waardoor de lijders plotseling en op eenmaal zoo onbeweeglijkt werden „als een steenen beeld." Wij verstaan daaronder tetanus, waardoor in Brazilië vooral de zoodanigen aangetast werden, die, ofschoon slechts licht gekwetst, des daags zich buitengewoon verhitten, en zich niet wachten voor de koude van den nacht. Ook leden, aan land, vreemde personen er bij voorkeur aan, die eene slechte voeding hadden of aan scheurbuik leden. Aderlatingen, prikkelende clysmata, zweetdrijvende middelen,

baden, inwrijvingen en smeersels waren de gewone middelen; vooral trachtte men op de huiduitwaseming te werken; men gaf verder goed voedsel, warm drinken en liet de lijders in eene warme kamer behoorlijk gedekt, verblijven.

Er wordt ook als van eene, aan Brazilië eigene, ziekte gesproken van eene aandoening, door de geneeskundigen aldaar *stupor* of *dofheid* genoemd, en waaraan de Portugeezen den naam van „Aiz" gaven. De algemeene huidgevoeligheid was hierbij wel verminderd, maar niet geheel verdwenen; in de diepte der ledematen was eene stompe pijnlijkheid met groote zwaarte en soms een kittelend gevoel. Er waren geen convulsiën, noch beving bij; de ledematen werden langer, ten gevolge van in de gewrichten uitgestorte vochten; dit laatste verschijnsel wordt genoemd het verschil te bepalen tusschen dezen stupor en de Oost-Indische beri beri. Wij herinneren ons intusschen, dat BONTIUS hetzelfde symptoom te Batavia bij beri-beri-lijders waarnam en het is hoogst waarschijnlijk, dat men hier met een vorm van dezelfde ziekte te doen had. In Brazilië was deze stupor overigens zeer slepend, niet doodelijk. Ook tegen deze ziekte werd in de eerste plaats eenen goeden leefregel, goede spijs, wijn en, therapeutisch, drooge koppen, inwrijvingen, baden, en zweetdrijvende dranken, waaronder vooral afkooksels van sassafras en sarsaparilla voorkwamen, aanbevolen.

Onder den naam van *nederzakking van 't zwaardvormig kraakbeen*, 't geen de Spanjaarden „spinela" noemden, wordt eene in Brazilië voorkomende ziekte vermeld, waarvan de teekenen in hoofdzaak bestonden in maagpijn, herhaald braken, verloren eetlust en waartegen goeden wijn, aromatica, balsamum copaivae, drooge koppen en prikkelende pleisters werden aangewend.

Catarrhen kwamen veel voor bij pas aangekomenen; lever- en miltverstoppingen en waterzucht, bij lijders aan langdurige koortsen.

Onder de ziekten van het spijsverteringsorgaan treft meer bijzonder de aandacht, het voorkomen van „cholera" in Brazilië; bij welke ziekte „de pols zwak, de adem belet en de ledematen koud waren; het koud zweet brak uit; groote brand van binnen, omtrent het hart, en daar waren convul-

siën bij; wanneer zij binnen de 24 uren niet geholpen werden, moesten zij het met den dood bekopen, door de schielijke uitstorting der krachten, ten gevolge der brakingen en flaauwten."

Dysenterie kwam in Brazilië nooit epidemisch voor „waartoe de helderheid der lucht en de frissche doorwaaijende winden veel toebragten"; ze werd gewoonlijk beschouwd van elders te zijn aangebracht door besmetting. In deze ziekte wendde men gene aderlatingen aan; wel rheum en ipecacuanha. De inboorlingen gaven veel zweetdrijvende middelen, daarna pijnstillende; eene pap of emulsie van tapioca, verder elix. magistr. of het opiatum Bontii. Ook een „slurpei", met eenige druppels balsam. copaivae, en eiwit, met katoen in den anus gebracht, of in een clysma geappliceerd.

Besmettelijke ziekten nam men overigens in Brazilië zeldzaam waar; zoo als bij voorbeeld de „vlekkoortsen." De „pest", die op de Spaansche Vloot in 1639 heerschte, had zich aan den wal niet voortgeplant; zeldzaam zag men de kinderpokken in zekere uitgebreidheid heerschen; evenmin werd er schurft, lazerije of oliphantsziekte waargenomen: „*nooit niet*", zeggen de schrijvers, maar wel roode hond (papula) en ringworm. Als middel om gevrijwaard te blijven van muskietenbeten wordt het inwrijven der onbeschermde deelen met copaivabalsem aangeraden.

Uit het bovenstaande blijkt, dat in Brazilië nog al belangrijke ziektevormen voorkwamen, ofschoon die zeker, zoowel in aantal, als in hevigheid en doodelijk uiteindige, in de verte niet waren te vergelijken, met die, welke in Oost—Indië en meer bepaald te Batavia voorkwamen. Maar er werden toch ook nog al eenigen, vooral soldaten, ongeschikt voor de verderen dienst, die bij gelegenheid naar Nederland werden teruggezonden. Zoo zien wij met de *Overijssel* in 1630, 82 afgekeurde soldaten te huis varen, „om sich daarvan te ontlasten." (1)

Wij noemden in te tweede plaats Suriname als de landstreek, waar de West-Indische Compagnie eene belangrijke vestiging bezat. De eerste pogingen van Europeanen om zich neer te zetten in de destijds geheel woeste, met dichte bosschen en uitgestrekte moerassen voorziene landstreek, maar

(1) DE LAET, loc. cit., 7de boek, pag. 201.

welker schoone rivieren en bijzondere vruchtbaarheid tot bewoning en vestiging uitlokten, werden gedaan door eenige Engelschen, onder den Kapitein MARECHAL, die zich aan eene kreek, de Para genaamd, nederzetten. Dit geschiedde in 1630. Zij troffen er de oorspronkelijke bewoners in een aantal stammen verdeeld, aan, waartoe de Othomacquen, de Guabajas, de Chirocoas, de Warrauers, de Caraiben, en de Arrowakkas behoorden. Deze maakten niet alleen de eerste vestiging der Europeanen zeer moeielijk, maar waren ook nog later, toen de West-Indische Compagnie het land deed besturen, zeer lastige en dreigende naburen. Na de vermelde eerste komst der Engelschen, kwamen er ook, omstreeks 1644, vele Portugeesche Israëlieten uit Brazilië, alwaar deze menschen, zoowel om hunne godsdienst, als om andere redenen, zeer gehaat waren. Zij zetten zich aan den Boven Suriname neder. Een onverhoedsche aanval onder ABRAHAM CRYNSEN bracht Suriname, in Februari 1667, onder het gezag der Zeeuwen; bij de vrede van Breda in hetzelfde jaar, werd die volksplanting voor goed aan Nederland afgestaan.

Behalve de reeds genoemde inboorlingen en Europeesche bewoners waren er nog negers,— slaven, door wien hoofdzakelijk den arbeid op de suikerplantages moest verricht worden. Reeds waren er uit Brazilië door de Portugeesche Israëlieten medegebracht. Later kwamen er ook enkelen van Curaçao, Barbados, enz., met hunne meesters mede; onder het bestuur der Maatschappij werden zij met duizendtallen van de kust van Guinea ingevoerd.

De landstreek mocht niet zoo gezond genoemd worden, als wij bereids zagen, dat met Brazilië het geval was. Zij was schaars bevolkt, en onder die bevolking, die op eenen lagen trap van maatschappelijke ontwikkeling stond, kwamen niet alleen endemische ziekten voor, maar die breidden zich niet zelden tot epidemische toestanden uit. Onder de ziekten, waaraan de Indianen leden, werden gerekend te behooren (1), zeker gebrek in de keel, dat niet nader beschreven wordt; verder borstziekten, persing of roode loop; eene landziekte, die in eene soort van scheurbuik bestond, gepaard met duizelingen en zware hoofdpijn. Dan nog de kinderpokken, die in zeer hevigen graad

---

(1) Beschr. v. Guyan. door Mr. J.J. HARTSINCK, 1770.

en groote uitbreiding onder hen heerschten; de jaws, eene als besmettelijk beschouwde en onder hen zeer veel voorkomende huidziekte en nog sommige parasiten. Volgens een algemeen aangenomen gevoelen, zou de lepra onder de oorspronkelijke bewoners van Suriname onbekend zijn geweest; en opmerkelijk is de overeenkomst die men hierin met Brazilië aantreft, waar van gezegd werd, dat zij er *„nooit niet”* voorkwam. Lepra was dus destijds geene Amerikaansche endemie.

Zoo als gewoonlijk met nederzettingen van Europeanen in moerassige keerkringslanden het geval pleegt te zijn, was de algemeene gezondheidstoestand der bewoners van de zich ontwikkelende stad Paramaribo, alwaar de zetel van het bewind gevestigd werd, menigmaal verre van voldoende. Wel waren reeds onder het krachtig bestuur van den Gouverneur-Generaal VAN AERSSEN VAN SOMMELSDIJK (1683 — 1688) eenige hygiënische verbeteringen in de, de stad omgevende landstreek aangebracht. Men had de bosschen ruimer uitgekapt en er bij het fort Zeelandia eene opening van 300 akkers in gemaakt; voor betere afwatering van kreeken en plassen zorg gedragen (1), en verschillende politiemaatregelen genomen. Het begraven in de kerken was door dezen Gouverneur verboden (2). Van een en ander stelde men zich toekomstig veel nut voor de gezondheid voor en meende aanvankelijk reeds gunstiger toestand verkregen te hebben. Althans de Gouverneur-Generaal VAN SOMMELSDIJK meldde, „dat het sedert veel gesonder geworden was”. — Maar die gezonder toestand schijnt, zoo als zulks vooral in keerkringslanden ook elders dikwijls geschiedde, alleen een gunstiger tusschentoestand uitgemaakt, of in ieder geval niet lang aangehouden te hebben; want wij vinden sedert dit tijdstip, voor de gezondheid zeer ongunstige jaren aangeteekend.

(1) Brief, aan Direct. 3 Oct. 1686.

(2) Brief aan Direct. 10 Jan. 1686.— Later begroef men echter weder in de kerken, want in 1750 kon men eene begraafplaats in de Luthersche kerk koopen voor *f* 500. (Resol. Gouv. en Rad. 26 Febr. 1750.) Voor de slaven werd toen een kerkhof nabij de stad afgestoken, en ook reeds vroeger schijnen zij buiten Paramaribo begraven te zijn.

Zoo schreef VAN VREDENBURGH in 1689 aan de Directeuren (1) „sedert de maanden Julij — November heeft het den Heer gelieft, dit land te besoecken met swaare sieckten en groote stierfte; sijnde in die vier maanden meer menschen gestorven, dan in twee andere jaren.” Dit herhaalde zich in 1694, toen vooral de nieuwelingen, eenige dagen na de aankomst, hevig ziek werden en zeer velen stierven. VAN VREDENBURGH maakt ook van deze sterfte in zijne correspondentie (2) met de Directeuren gewag, zeggende, „dat het den Heere behaagd had tot hem te nemen den eerwaardigen Domine BARBARI met sijne huisvrouw en gansche familie, den Kapitein RABBI, den Commies SANDIJCK, en het meerendeels der manschap, die laatst overgekomen sijn, sijn ook overleden.” In April hield die ziekte op. — Hadden de gestellen door een vroeger ongeregeld leven, door excessen of door verdriet reeds geleden, dan was, voor dezen vooral, het klimaat van Suriname in den regel zeer nadeelig; „droevige, luije, droncken menschen sterven te Suriname haast wel binnen 't jaar,” zegt VAN SOMMELSDIJK (3) Hevige ziekten en groote sterfte herhaalden zich in latere jaren meermalen te Paramaribo. Zoo in 1710, toen vele soldaten stierven en wel in de maanden Augustus en September, door den Gouverneur DE GOIJER „het ongelukkige jaargetijde” genoemd. (4) In eenen brief van den Opper Chirurgijn DUPUY treffen wij eenige bijzonderheden daaromtrent aan. „Il se consomme beaucoup de remèdes tous les jours, puisque, depuis le commencement d'Août jusqu'aujourdhui, nous avons eu jusqu'au nombre de 100 malades, dont la plus grande part sont des nouveaux venus, attaqués de fièvre continue avec redoublements et transport au cerveau, grande soif et séchesse de la langue, le plussouvent avec délire. Je crois que l'excès qu'ils font de boire de l'eau de vie de sucre, y contribue beaucoup, principalement dans un climat chaud comme celui-ci et cette liqueur enflamme le sang, quand on en boit par excès, comme il se fait ici

(1) Brief, dato 26 Nov. 1689. — (2) Brief, 30 Maart 1694.
(3) Brief aan Direct. dat 10 Aug. 1685. — (4) Ibid. 21 Sept. 1710

tous les jours." (1) Mogelijk, dat de bevolking van Paramaribo, wegens het door DUPUY aangevoerde omtrent het oorzakelijke der ziekte, zeer tegen hem ingenomen was, want volgens het boven aangehaald schrijven van DE GOYER. „genoot hij aldaar geenzins het vertrouwen." Ook in 1715 verzwakte de militie op de hoofdplaats zeer door de vele sterfgevallen onder de soldaten.

Volgens den Landvoogd VAN SOMMELSDIJK waren de meest gewone, onder de volkplanters heerschende ziekten, „de loop, zoowel de roode als de andere; de landsieckte, die een soort van winderige opgeblazene watersucht is, de colijck en zweeren aan de beenen" (2). Daarom verzoekt hij, dat men een Chirurgijn uitzende, wiens praktijk voornamelijk in de behandelingen bestond, terwijl hij wenschte dat over de „landsieckte," met kundige Doctoren mocht geconsulteerd worden. Bij herhaling verzoekt hij toch ruim voorzien te mogen worden „met loock en orvietan; en ick seeckerlyck hier niet beter en hebbe gevonden, tegens de *billiack* ofte colyk, hier seer gemeen synde" (3). Hij geloofde ook, „dat het nuttige middelen waren voor de negers, die quade ende vergiftige slangen hebben gegeten, ofte van deselve gebeten syn, hebbende verscheidene daarmede geholpen" (4). Ook drong hij zeer aan op de toezending van rheum en wormkruid.

Of ten tijde van VAN SOMMELSDIJK gele koorts al dan niet in de kolonie van Suriname voorkwam, hebben wij uit de ons ten dienste staande stukken niet kunnen opmaken. Ook geeft FERMIN, die in 1764 zijn werk (5) over de Surinaamsche ziekten uitgaf, ons geen nadere inlichting dienaangaande. Wij houden het echter voor zeker, dat wanneer gele koorts, althans gedurende het verblijf van dezen geneesheer aldaar ware voorgekomen, hij die ziekte, welke destijds reeds algemeen onder de geneeskundigen bekend was, en waaraan men in de West-

(1) Brief dato 20 Sept. 1710. — (2) Ibid.

(3) Loodvergiftiging uitsluitend als oorzaak voor de colique sèche te Paramaribo, ten tijde van AERSSEN VAN SOMMELSDIJK, aan te nemen, zal wel te gezocht zijn. Zij was dus toen reeds eene endemische ziekte van Guyana. — (4) Brief als voren 17 Oct. 1685.

(5) FERMIN, Traité des malad. les plus fréquent. à Surinam etc. Maestricht, 1764.

Indiën veelal den naam van chocolaadziekte of ziekte van Siam gaf, niet stilzwijgend zoude voorbijgegaan zijn. Ook past van de beschrijving, welke hij van de koortsvormen in Suriname geeft, niet eene op dien der gele koorts. Uit den aard der zaak en volgens den weg door den handel destijds genomen, was het verkeer, door middel van schepen, tusschen Suriname en plaatsen aan de golf van Mexico gelegen, uiterst beperkt. Wel vond enkele malen dergelijke gemeenschap met Curaçao plaats, vanwaar ook sommige huisgezinnen met hunne slaven zich naar Suriname begaven om er suikerplantages aan te leggen, doch zulks was zeldzaam. Ook met Barbados was het verkeer even beperkt.

De insleping der gele koorts in Suriname werd dus door vele omstandigheden tegengehouden, en misschien is het daaraan toe te schrijven, dat ook in latere tijden die kolonie daarvan zoo lang verschoond bleef. Wanneer echter later te Suriname gele koorts heerschte, kon de aanleidende oorzaak als met den vinger aangewezen worden.

Wij hadden ons gevleid, omtrent het eerst voorkomen van de lepra, of zoo als men die ziekte in Suriname noemde, de boasie, eenige inlichtingen in de besluiten van Gouverneur en Raden, of wel in de briefwisseling van den eerstgenoemden met de Directeuren der Maatschappij in Nederland te zullen aan treffen; dit was echter geenzins het geval. Zoo als men weet wordt algemeen als daadzaak aangenomen, dat de lepra door de slaven uit Afrika naar de nieuwe wereld, bijgevolg ook naar Suriname, werd overgevoerd. Dat er vele zieken onder de ingebrachte negers waren, vonden wij herhaaldelijk bevestigd. Reeds VAN SOMMELSDIJK schreef (1) naar Nederland, dat de Calabaarsche slaven in Suriname niet gewild waren, omdat zij veel meer stierven, dan de negers van andere gedeelten van de Westkust van Afrika, „en wel meest door het eten van aarde, als anderzins”, uit welke mededeeling wij tevens zien, dat onder die negers de geophagie zekere uitgebreidheid had verkregen. Overigens stierven de slaven „veel aan de kinderpokken: roode loopen en andere ordinaire ziekten” (2)

(1) Brief aan Direct. 19 Oct. 1685. — (2) Staten der gestorven slaven in 1686.

Dat was echter voornamelijk gedurende den overvoer van de Afrikaansche kust naar Suriname op de slavenschepen het geval, waarvan de journalen der schippers van die schepen de treurige bewijzen opleveren. Bij het doorbladeren van dergelijk journaal, ziet men deze ziekte zich dagelijks hoe langer hoe meer onder de levende lading uitbreiden 't geen bij de overvulling (er waren schepen, waarop over de 500 slaven geborgen werden) en bij de daarenboven ondoelmatige zorg om den toestand te verbeteren, geene verwondering kan baren. Aanvankelijk sloot men veelal de eerst aangetasten „in de boeien in de boot om de communicatie te voorkomen", maar wanneer het aantal van die poklijders aanzienlijker werd, richtte men een verblijf in om ze af te zonderen, 't welk met den niet zeer dichterlijken naam van „het pokgat" bestempeld werd; „maakten een pokgat onder den bak," zoo luidt het in de Scheeps-Journalen (1). Nu werd de boot bij voorkeur gebruikt om „de schurftigen op te nemen". De meesten van door pokken aangetasten stierven, soms wel 150 — 180, alvorens men Suriname bereikte. De voorzorgsmaatregelen op de slavenschepen waren voornamelijk tegen het ontstaan of verder uitbreiden van scheurbuik gericht. Daarom werd ook reeds Annabon op den overtocht aangedaan, waar bij voorbeeld in 1686, de schipper van *de Koning Salomo* voor 16 gulden, 9000 oranje-appelen, 5000 limoenen, 90 kokosnooten, eenige ananassen 90 hoenders en 2 geiten kocht. Dagelijks kregen de slaven een oranjeappel en een limoen, een rantsoen jenever, en de slavinnen moesten van tijd tot tijd dansen „om door die oefening, den scheurbuik te verdrijven en uit de leden te houden". — De slaven werden verplicht zich elken dag met zeewater te reinigen, en het tusschendeks schoon te houden, dat bovendien met harpuis en azijn berookt werd. Voor zooveel den scheurbuik aanging, waren de uitkomsten over het algemeen niet ongelukkig.

Leden nu de geëmbarkeerde slaven ook bij hunne aan boord komst veel aan „Spaansche pokken", waarvan zij de secundaire of tertiaire vormen bij hunne komst in Suriname medebrachten, volgens VAN SOMMELSDIJK was er niet zeer te roemen over de uit Nederland door de Maatschappij uitgezonden bedienden

---

(1) Journ. van het schip de *Koning Salomo*, van 1686.

en soldaten, voor zooveel al vast hunnen gezondheidstoestand aanging. Hij klaagde toch, dat de Compagnie daardoor de kolonie met verschillende syphilitische ziekten infecteerde; „waaruit dan seeckere sieckte ontstaat die men alhier *lues* noemt". Uit dezen werd dus eene nieuwe bron van infectie voor de slavinnen en bijgevolg voor het negerras geboren, welke toestand dringend voorziening vorderde. Het bestuur te Suriname vroeg daarom dan ook toen en later bij herhaling „pokmiddelen" aan, ter behandeling van 's Edele Compagnie's slaven en anderen; „de pokmiddelen zijn wel ontfangen en wordt verzocht met het zenden daar van te continueeren; reeds zijn er vele slaven door genezen" (1). Onder dezen schijnen zeer hevige vormen voorgekomen te zijn en zelfs sommige negers in gevaar van sterven gebracht of inderdaad gestorven te zijn, zoo als blijkt uit eene vroegere missive (2) waarin wij lezen: „de provisionele Opper Chirurgijn HENDRIK MULLER ons vertoont hebbende, dat er vele van de Edele Compagny's slaven met het morbus gallicus en de Indiaansche pokken (3) besmet zijn, zonder dat er eenige pokmiddelen in de Edele Societeit's medicijnkist gevonden worden, waardoor 't gebeurt, dat er reeds 2 van de voorseijde gestorven zijn, en hij maar 3 van de voorseijde genezen heeft met de pokmiddelen, die hij zelf had; en tot nu toe wel 15 van de voorseijde slaven besmet zijn, peryckel loopen om te vervuilen en alsoo bij gebrek van bekwame middelen te sterven; wij verzoeken daarom enz."

Maar van de lepra of de boasie vinden wij met geen enkel woord gewag gemaakt, tot het jaar 1728, toen de Gouverneur DE CHEUSSES goedvond eene publicatie tegen de uitbreiding van besmettelijke aandoeningen uit te vaardigen, waarin echter

(1) Brief aan Direct. 9 Maart 1694. — (2) Brief ut supr. 28 Maart 1692.

(3) Het is waarschijnlijk, dat onder de benaming van „Indiaansche pokken" de yaws bedoeld worden. In de beschrijving dezer ziekte toch, bij FERMIN, lezen wij: „l'extérieur du Yaws ne peut être mieux comparé qu'à une petite vérole abondante; car quelques fois les taches ou pustules sont très peu separées les unes des autres; le malade ne laissant pas de se porter bien d'ailleurs, ayant bon appetit et ne sentant aucun embarras dans ses fonctions naturelles." — Te Suriname bestond, volgens denzelfden schrijver, de kuur tegen deze ziekte hoofdzakelijk in kwikinwrijvingen, tot salivatie volgde, welke 30 dagen moest aanhouden: waartoe men echter met dit doel ook de calomel inwendig toediende.

de lepra niet met name genoemd wordt. Er staat toch: „dat wij sedert eenigen tijd en wel bereids verscheidene jaren hebben geremarkeert, en bevonden, dat verscheidene inwoners hier aan Paramaribo en ingezetenen in de rivieren, kunnen goedvinden eenige derzelve slaven, *zoo negers als Indianen*, hier present of uit de rivieren, komen af te zenden, langs de straten van Paramaribo te laten wandelen en aan de paden van veel passage permitteeren te rusten; welke slaven dikwijls considerabel besmet zijn met djaws en andere seeren en gebreken, die contagieus en besmettelijk zijn" enz. In 1761 werd bij placcaat door den Gouverneur-Generaal CROMMELIN noodzakelijk geacht, op nieuw het verbod tegen het vrije verkeer van besmette slaven te herhalen, echter nu (volgens LANDRÉ) (1) met invoeging van het woord „boazie.".

Eenige jaren later schijnt het aantal van lepreuzen, of van personen die aangezien werden door lepra besmet te zijn, in het oogloopend toegenomen te zijn, niettegenstaande, volgens LANDRÉ (2) de visitatie van nieuw aangebrachte negers uitsluitend aan een medicinae doctor en den Chirurgijn Majoor opgedragen was. Men meende nu ook de ziekte bij kleurlingen en eenige blanken waar te nemen. Zoo droegen de Curatoren van de Wees- en Onbeheerde Boedelkamer voor (3) „om alle de kleederen van den overleden Chirurgijn Majoor HEIJSLER, die volgens verklaring van den Med. en hospitaal doctor SCHILLING reeds sedert lange jaren *suspect* is geweest van *verborgen* lepra boasie" te vernietigen door verbranding. Wat echter de uitdrukking *suspect* zijn van *verborgen* lepra of boasie te beteekenen kon hebben, is niet recht duidelijk geworden. Alleen kon zoodoende het aantal vermeende lepreuzen onbeperkt groot worden. Wel weten wij, dat SCHILLING, die eene verhandeling (4) over de lepra schreef, buitengewoon sterk voor de besmettelijkheid dier ziekte ijverde en zich overigens met het voorstellen van deze prophylaxie aan de wet van MOZES hield (5);

---

(1) De besmettelijkheid der lepra Arabum, enz. Acad. Proefschr. Utrecht, 1867.

(2) Loc. cit.— (3) Regist. d. ordin. not., gehouden bij den Gouvern. en Raden, enz.

(4) SCHILLING, De lepra commentationes 1778.

(5) Levitic, cap. XIII en XIV.

volgens SCHILLING kon zelfs iemand, die slechts aan eene enkele macula leed, en overigens zeer gezond was, een onbepaald getal gezonde personen besmetten, en bij dezen den dood te weeg brengen, terwijl de oorspronkelijke zieke zelf gezond kon worden, of althans de ziekte bij hem stationnair blijven. FERMIN (1) is niet zoo bepaald in zijne uitdrukkingen omtrent de besmettelijkheid der lepra. Sprekende over de afzondering in de bosschen, van lepreuze slaven, merkt hij op: „cela prouve du moins, que si ce mal n'est pas contagieux, on le repute tel." Hij ontkent ook niet, dat vergissing in de diagnose licht mogelijk was, als hij zegt: „on se trompe assez souvent sur les vrais symptomes de cette maladie; parcequ'ils ont quelque ressemblance avec les taches du ringworm." Wij weten intusschen, dat de nieuwere onderzoekingen daaromtrent geheel andere, en gelukkig, vrij wat humaner denkbeelden hebben doen ontstaan, en de oorsprong dier ziekte veel beter als spontaan of door erfelijken invloed kan verklaard worden; ofschoon niet ontkend mag worden, dat sommige maatregelen door de besmettingstheorië aan de hand gedaan, zeer veel, maar op andere gronden, tot beteugeling van de uitbreiding der lepra hebben bijgedragen.

Er werd, nog in het tijdvak waarover wij ons hier voornamen te handelen, te Suriname een placaat uitgevaardigd, waarbij niet alleen maatregelen tegen het overbrengen der besmetting genomen en de gelegenheid opengesteld werd, de van lepra verdachte slaven, door tusschenkomst van het te Paramaribo gevestigd *Collegium medicum* te doen onderzoeken, maar waarin ook van het in gereedheid brengen van eene afzonderingsplaats aan de rivier van Saramaca gewag wordt gemaakt, waar de besmette slaven, vrije Mulatten en negers, afgezonderd en voor hun onderhoud en verzorging de noodige voorzieningen genomen waren. Blanke, onder dezelfde omstandigheden verkeerende ingezetenen, werden gelast, wanneer de ziekte bij hen geconstateerd was, zich buiten de stad van Paramaribo te begeven, en zich daar van allen omgang met andere personen, voor zoover die tot hunne onvermijdelijke bezorging niet noodig was, af te zonderen. Ook tegen den invoer van besmette

(1) Loco citat.

negers werden bij dit Placaat voorzorgen genomen en alle ingebrachte lepreuzen naar Braamspunt teruggevoerd, ten einde bij het vertrek van den Schipper, die ze had aangebracht, weder uit de kolonie verwijderd te kunnen worden, tenzij deze voor hun verder onderhoud borg stelde.

Ook onder de boschnegerstammen, die sedert eene eeuw in onafhankelijkheid geleefd hebben, beweert men, dat de lepra sterk zou heerschen (1), en volgens HOSTMANN kwam die ziekte in 1840 nog onder de Aucaner boschnegers voor. De zeer beperkte kring, waaronder de reproductie van deze menschen plaats vindt, kan dit feit alleszins verklaren.

Treft men in de officieele brieven en resolutiën weinig omtrent de lepra aan, zij zwijgen geheel en al over de Elephantiasis Arabum, waarvan ook niet door FERMIN gewag wordt gemaakt. Velen meenen dan ook op goede gronden te kunnen aannemen, dat deze aandoening zich eerst na 1799 te Suriname zou voorgedaan hebben, toen door de in bezit name der Engelschen vele met het „roosbeen" behebte slaven van Barbados naar Suriname werden overgevoerd. BODSCHIED, die van 1790 tot 1793 in de toen nog Hollandsche volksplanting Essequibo practiseerde, nam aldaar eenige gevallen van het „roosbeen" waar (2). „Die ziekte is hier niet endemisch," zegt hij, „want, volgens de oudste berigten, werd er nooit een inwoner door aangetast; zelfs geen hier gekomen vroeger bewoner van Barbados, wanneer hij er niet reeds in Barbados aan geleden had; zij, die de ziekte medebrengen, worden zelfs hier beter." Intusschen zou, volgens BRASSAC (3), SCHILLING in zijne bestrijding der ziekte sommige verschijnselen van de lepra en van de elephantiasis der Arabieren, met elkander verward hebben, en hieruit zou dus schijnen, dat de laatste ziekte reeds voor de komst der Engelschen in Suriname voorkwam: „SCHILLING," zegt BRASSAC, „signalant quelquefois un développement anormal de ces organes, nous parait avoir confondu l'éléphantiasis des Grecs, avec l' éléphantiasis des Arabes, confusion, du reste, faite par ce médecin, dans sa des-

(1) LANDRE, loc. cit.

(2) BODSCHIED, Medicinische und Chirurgische Bemerkungen über das Klima, etc. von Rio Essiquebo, 1796.

(3) Les elephantiasis, in Arch. d. med. nav. 1866, no. 4.

cription générale des deux maladies." Zij schijnt zich overigens, volgens LANDRÉ (1) thans meer bijzonder in de stad Paramaribo en omstreken voor te doen, in de divisiën, op de plantages, zeer zeldzaam te zijn, en eene zoo belangrijke uitbreiding verkregen te hebben, dat er bijna geen huis en erf gevonden worden, waar niet min of meer uitgedrukte exemplaren van die aandoening zouden voorkomen. Door eenigen als eene besmettelijke of mededeelbare ziekte beschouwd, kennen anderen haar deze eigenschap geenzins toe. Onder dezen telt men DUCHASSAING (2) die haar gedurende zijn verblijf in West-Indië meermalen waarnam. Zoo veel echter is zeker, dat de meeste der redenen, welke voor de besmettelijkheid dezer aandoeningen worden aangevoerd, even goed, zoo niet met meer klem, haar spontaan ontstaan of erfelijkheid zouden kunnen doen staven.

Ten einde dan aan de meestal vele zieken te Suriname geneeskundige verzorging te verleenen, stelde de West-Indische Compagnie er geneesheeren aan, en wel bij voorkeur diegenen, die vroeger op hare schepen gediend hadden. Het algemeen toezicht op de uitoefening van de geneeskunde, de aanvrage voor verwisseling of aanvulling van het personeel, voor geneesmiddelen enz., ging uit van den Landvoogd, vermoedelijk daarin bijgestaan door zijnen lijfmedicus, waaronder wij Medicinae Doctoren aantreffen. Nu waren er anderen, onder den titel van Opper Chirurgijn belast met de behandeling van de militie en de slaven van de Compagnie. Zoo was er een Chirurgijn voor de blanken en de slaven op het kasteel, tegen *f* 100.— 's maands aangenomen. Er waren ook nog geneeskundigen, die zich, als vrij man, in Suriname neder zetten; van hen werd echter gevergd dat zij, in de Kolonie komende, nader examen aflegden, alvorens te practiseeren (3), dan wel de bewijzen van hun vroeger afgelegd examen produceerden (4). En bij al hunne zorg om zoo veel mogelijk suiker te doen fabriceeren, bemoeiden de Bestuurders der West-Indische Compagnie zich van tijd tot tijd er toch mede, tevens wetenschappelijke onderzoekin-

(1) Zie, West-Indië, bijdragen tot de kennis, enz. 2de dl.
(2) In Archv. génér. de medic Oct. Décembr. 1854; Janv. 1855.
(3) Resol G. en R. 9 Mei 1743. — (4) Ibid. 14 Mei 1766.

gen te doen geschieden. Zoo zonden zij, in 1735, tot dit doel Dr. AUGER uit, als Doctor en Botanist, die vergezeld werd door een tuinman (1).

Eenigen dezer geneeskundigen bezaten, naar gelang der diensten welke zij bewezen, sommige privilegiën, bestaande in vrijstelling van de betaling van sommige rechten, belastingen, enz. Zoo was aan de behandeling van de Diaconie armen, vrijdom van belasting op de natte waren en op paarden en rijtuigen verbonden (2). Het schijnt overigens, dat ze van zekere militaire of schutterlijke diensten niet vrijgesteld waren, want men treft aan, het verzoek van den accoucheur Anarie, om als hij de wacht moest hebben en in zijne verloskundige functie gerequireerd werd, zich te mogen verwijderen (3). Op tochten, binnenlands, tegen de boschnegers, werden van de civiele Chirurgijns een of meerderen gehuurd, gedeeltelijk voor rekening van de Compagnie, gedeeltelijk voor die van 't land. Er wordt verder ook hier en daar gewag gemaakt van eene vroedvrouw en, zelf reeds in 1686, van Apothekers, die zich te Paramaribo gevestigd hadden.

Over 't algemeen schijnt de uitoefening der geneeskunde te Paramaribo destijds een goed bestaan opgeleverd te hebben. Daartoe droeg ook bij de behandeling der slaven van particulieren, waarvan echter de rekeningen wel eens zeer hoog liepen en nota bene, „*de waarde dikwijls te boven gingen*," 't geen men trachtte te voorkomen door vast te stellen, dat de slaven niet langer dan 2 maanden onder de kuur mochten gehouden worden en, zonder ze genezen te hebben, niet meer in rekening mocht gebracht worden dan eene ordinaire kuur; en ook voor de quarantaine kuur (?) niet meer dan *f* 80 gesteld kon worden.

In 1749, op den 8 sten Mei, werd een *Collegium medicum* aangesteld, en wel op het initiatief van de Medicinae Doctoren, HERBERT DE SINGE, POT en DE BUSSIE. Deze traden voor de belangen der inwoners op, dewijl er vele klachten gerezen waren, zoo wegens de slechte kwaliteit der medicamenten, als de buitengewoon hooge prijzen, die daarvoor

(1) Ibid. 27 Jan. 1735. — (2) Ibid. 21 Mei 1744.
(3) Resol. G. en B. 14 Dec. 1775.

door de apothekers in rekening gebracht werden. In het dienaangaande door deze Doctoren tot het hof van politie te Suriname gericht verzoekschrift, werd aangedrongen, dat daarin voorzien mocht worden, waarna tot de oprichting van het bedoeld *Collegium medicum* besloten en de drie genoemde Geneeskundigen tot leden daarvan benoemd werden. Zij moesten zorg dragen, dat de apothekers geen bedorven kruiden of medicijnen leverden, en hadden volmacht, van tijd tot tijd, in het bijzijn van een lid van het hof, de apotheken te visiteeren, werden bedorven geneesmiddelen aangetroffen, dan moesten zij zorgen dat ze vernietigd werden, terwijl ten opzichte van de prijzen goedgevonden werd, die te stellen op den voet van den Leidschen taks, doch met twee kapitalen winst, wel minder, doch niet hooger. Bij overtreding dezer bepalingen was, voor de eerste maal, de straf, zes weken den winkel te moeten sluiten; voor de tweede maal echter kon de zaak, naar exigentie, arbitrair afgedaan worden.

Reeds in 1686 (1) was door de zorg van VAN SOMMELSDIJK een provisioneel gasthuis ingericht; hij liet namelijk een particulier huis goed met planken bekleeden en verder inrichten, en droeg de oppassing der zieken op aan 2 negerinnen en eene Indiaansche vrouw. Reeds vroeger had hij bij Directeuren op de nuttigheid der oprichting van een dergelijk gesticht gewezen. Later, in 1694, kocht men het huis van den Raad fiskaal MUNNIX tot hetzelfde doel voor 92000 ponden suiker. Er werden nu ook Regenten en een Secretaris van 't gasthuis aangesteld (2), en gaande weg verschillende andere verbeteringen in de inrichting en het bestuur daarvan aangebracht.

Omtrent de vastigheden der Maatschappij te Demerary en Essequebo valt uit een geneeskundig oogpunt bijzonder weinig aan te teekenen. Het scheen er over 't algemeen gezonder te zijn dan in Suriname, soms waren er zelfs zoo weinig zieken „dat de toegezonden ververschingen voor 't hospitaal de Demerary geheel overbodig waren en verdeeld werden (3) onder

(1) Brief aan Direct. 3 Oct. 1686— (2) Brief aan Direct. 9 Maart. 1694.
(3) Brief van Gouvern. 14 Oct. 1776.

den Predikant, den Commandeur en den Secretaris". Van den Doctor schijnt geen sprake geweest te zijn. Het ontbreken van eene instructie voor den geneeskundigen dienst gaf vooral op deze plaatsen dikwijls aanleiding tot onaangenaamheden. Die liepen wel eens zoo hoog, dat ze door de Chirurgijns rechtstreeks ter kennis van de Bewindhebbers in Nederland werden gebracht, zoo als ook de Chirurgijns majoor VAN GENNEP, in een breedvoerig stuk, de bezwaren, die hem in de uitoefening van zijnen dienst werden in den weg gelegd en persoonlijke onaangename bejegeningen, aan de Hoofdbestuurders kenbaar maakte. Bij resolutie van den 10den Mei 1780 werd dientengevolge eene instructie voor den bedoelden Geneeskundige gearresteerd, in hoofdzaak bevattende, dat hij alle dagen in persoon de zieken onder de bedienden der Compagnie en hunne huisslaven zal bezoeken en zoo noodig in zijn tegenwoordigheid doen verbinden; de Chirurgijns moest hij zoo veel mogelijk bij de zieken nemen, om hun de noodige inlichtingen omtrent de oorzaken en de behandeling te geven. Hij was verplicht dagelijks rapport van zijne bevinding te maken aan den Directeur-Generaal, den Commandeur en den Kapitein van 't garnizoen, mocht zich zonder hunne permissie niet van 't eiland verwijderen, was hun gehoorzaamheid verschuldigd, enz.

Aan OTTO VAN RENSWOUDE werd, op zijn verzoek, vrijheid gegeven voor eigen rekening en risico te Demerary een apotheek en een hortus medicus in te richten, waarom het bestuur aldaar den last werd gegeven aan hem zeker gedeelte land uit te geven (1). Door gebrek aan geld kon echter dit plan geen uitvoering hebben.

Wij spreken eindelijk nog een enkel woord over eene vastigheid van de West-Indische Compagnie, die zij als de levensader voor hare bezittingen in Amerika en van haar fortuin beschouwde; wij bedoelden de Kust van Guinea. Hier was de bron voor den slavenhandel, terwijl ook de handel in goud, olifantstanden en sommige andere zaken, beteekenende voordeelen afwierp. Daarom had de Compagnie zich ook op verschillende plaatsen der Westkust van Afrika gevestigd, als te St. George

(1) Resol. Kam. Zeel. 11 Sept. 1769.

d'Elmina, te Cormanteyn, te Acra, enz. Ook had zij eene loge op Fida en er waren gewoonlijk drie van hare schepen gestationneerd.

De tegenwoordige ongezondheid van de meeste dier kustplaatsen is algemeen bekend; daarmede was het ook in vroegere dagen niet beter gesteld, 't geen vooral blijkt uit de door de Directeurs-generaal geregeld ingezonden sterfte staten van overleden Europeanen. Er was dan ook veelal op de eene of andere buitenpost behoefte aan geneeskundig personeel, soms zelfs zoo belangrijk, dat zoo als in 1710, 12 Chirurgijns werden aangevraagd, omdat er ook van hun zeer velen gestorven waren. Omdat ook toen de verschillende garnizoenen veel door ziekte hadden geleden, verzocht men eene versterking van 150 militairen uit Nederland.

Aan de Chirurgijns der West-Indische Compagnie was ter Kuste, behalve hunne gewone dienst, eene niet minder drukke taak opgedragen, namelijk het visiteeren der gekochte slaven, 't geen gewoonlijk door een Opper Chirurgijn moest geschieden. Want de Onder Chirurgijns werden door de autoriteiten met den inkoop der Negers belast, „beschouwd als jonge borsten die er geen routine noch verstand van hadden, en soms tot werkelijk nadeel van de Edele Compagnie waren geweest."

Wij merkten zoo even op, dat ook in vroegere dagen ziekte en sterfte, vooral te Elmina, belangrijk waren geweest. Daartoe werkte dan ook alles mede, zoowel de antecedenten van velen der ambtenaren en overige compagnie's bedienden, voor dat zij de kust bewoonden, als de plaatselijke deprimerende omstandigheden. Wat de climatologie der kust van Guinea aangaat, vinden wij bij DE MAREE (1), die met BOSMAN (2) vrij goed overeenkomt, dat in de maanden September, toch wel voornamelijk October, November, December, Januari en Februari de drooge tijd of zoogenaamde zomer was, omdat de hitte als dan het sterkst was, en de andere zes maanden niet zoo warm waren. In Maart en somtijds ook eerst in April, begonnen de travados (zware buien), opkomende in het

(1) Reizen op, en beschrijv. van de Goudkust, enz. 1818.
(2) Voyage de Guinée, contenant une descript. etc. Utrecht 1705.

oosten of zuidoosten, met zwarte wolken, die op eens naderen met sterken wind, bliksem en donder en eindelijk met eenen zwaren regen eindigen.

Na deze travados begon de ware regentijd, die ongeveer inviel wanneer de zon zich naar het noorden van de linie keerde en berekend werd op half Mei; somtijds regende het sterk en vaak acht dagen lang, bijna zonder ophouden. Deze regentijd bleef voort duren tot het einde van Juli, ook somtijds tot de helft van Augustus, terwijl dagelijks, den eenen dag meer dan den anderen, het geheele land met eenen dikken, stinkenden mist bedekt was, die menigmalen zoo verbazend was, dat men 's middags naauwelijks de zon kon ontdekken. Doch deze nevels verdwenen allengs weder tegen het begin van September en werden vervangen door eene opgeklaarde lucht.

Nu woei in de maanden December, Januari en Februari een oosten wind, gewoonlijk harmitaan genoemd, een of twee, dikwijls vijf of zes dagen, doch op zijn hoogst vijftien of zestien dagen, en keerde gewoonlijk in ieder jaargetijde 3 of 4 maal terug; hij woei met eene tamelijke sterkte, maar niet zoo hard als de zeewind, echter sterker dan de landwind; een damp of nevel was gewoonlijk eene der bijzonderheden, die hem vergezelden, en de duisternis door dien wind veroorzaakt was zoo groot, dat zij vaak de voorwerpen voor het oog onzichtbaar maakte. De zon verborg zich dan het grootste gedeelte van den dag, doch scheen alleen weinige uren op den middag, en was zeer rood doch zonder pijnlijke aandoening in de oogen te verwekken; buitengewone droogte was eene andere eigenschap van dien wind; gedurende dien tijd viel er geen dauw. De uitwerksels van dien droogen luchtstroom op de uiterlijke deelen des lichaams, bleven niet achter; de oogen, neusgaten lippen en het gehemelte werden droog en onaangenaam; de lippen en neus ontvelden en spleten of kloofden, en ofschoon de lucht koel was, was er echter eene lastige gewaarwording en prikkeling in de huid, omdat de uitwaseming gestremd werd; wanneer deze wind 5 of 6 dagen woei, vervelde men eerst in het aangezicht en handen en daarna over het geheele lichaam. Nu waren er die zeiden, dat, alhoewel deze wind zoo nadeelig was voor vruchten en groenten, en eene onaangename drooging

in de menschelijke lichamen verwerkte, zij zeer bevorderend voor de gezondheid was. Want men beweerde, dat zij, die aan loop en koortsen sukkelden, in den harmitaan-tijd herstelden; en zij, die door koortsen verzwakt waren en dreigden uit te teeren, zonder hulp van den geneesheer als herleefden; dat die wind den voortgang van de besmetting stuitte, de pokken deed verdwijnen niet alleen, maar lijders aan de genoemde ziekten in dien tijd gezond werden.

Het kwam echter DE MARRÉE onaanneembaar voor, die tegenstrijdige kracht van den harmitaan op ziekte aan te nemen, daar hij overigens den onaangenaamsten invloed en de ongunstigste uitwerkselen op al wat in gezondheid leefde uitoefende; hij zag er dan ook nimmer eenige weldadige werking van in ziekten. Van den aanvang van den regentijd tot September, was het ongezondste tijdvak van het jaar, dat niet alleen vele Europeanen en vooral diegenen, welke, het langst in het klimaat hadden doorgebracht, maar ook zeer vele negers in het graf rukte. Men had het zelfs voor een spreekwoord aangenomen, dat hij, die de maand September overleefde, wederom verlenging van een jaar levens had bekomen.

Nu schijnt verder hoogst zelden onder de blanke dienaren der Maatschappij, de zoo wenschelijke overeenstemming de gemoederen beheerscht te hebben, maar integendeel haat en nijd schering en inslag geweest te zijn. Ja, de omstandigheden waren er in 't algemeen zoo ellendig, dat de Directeur-Generaal in 1708 aan de Bewindhebbers schreef, „dat als de hemel van papier en de oceaan van inkt was, zou het nog onmogelijk zijn uit te drukken, zoo als het effective is" (1). Intusschen valt bij nader onderzoek in het oog, dat de bemanning van de langs de Kust gestationneerde schepen op verre na niet zoo veel te lijden had van de ongezondheid van het klimaat, als de soldaten en burger ambtenaren, die op de vastigheden aan den wal geplaatst waren. Er was ook veel minder sterfte onder hen, zoo als uit de sterfte lijsten, die zeer nauwkeurig aangehouden werden, voldoende blijkt.

(1) Brieven, enz. van de Kust van Guinea, 1703 en 1704.

Die sterfte nu heerschte niet alleen onder de Europeanen, maar ook onder de negerslaven, en wij vinden bij herhaling gewag gemaakt, „dat wel 200 weggestorven waren tot groot nadeel voor de Edele Compagnie". Het meest stierven de zoogenoemde bovenkust slaven, die omstreeks Kaap Lahoe door Engelsche en Fransche handelaars vrij goedkoop werden gekocht. Maar ook het verblijf of magazijn der slaven te Elmina bracht veel tot die sterfte toe; „want wij hebben ondervonden, dat het slavengat, hier aan Elmina, zeer ongezond is, en dat de menschen, doordien er geen ruimte genoeg is, op de bloote steenen en onder den blooten hemel moeten liggen, 't welk de meesten doet creveeren" (1).

Over het algemeen werd de nieuw aangekomene door de zoogenoemde landziekte, de Hollanders noemden ze *baarse* ziekte en de Engelschen *seasoning*, aangetast, die ook door anderen, vreemd genoeg, voor eene acclimatatiekoorts werd aangezien. Want ofschoon zij verschillend in graad was, stierven er toch velen aan. De geneeskundigen noemden haar eene febris biliosa, en, wanneer zij in hoogen graad optrad, eene febris biliosa putrida. Die naam wordt door eenigen nog aangehouden voor deze endemische remitteerende moeraskoortsen, die ter Kust van Guinea veelal eene bilieuze geaardheid schijnen aan te nemen. Verder was er de „roode hond", eene wezenlijke plaag en reeds van oude tijden dagteekent de onjuiste opvatting dat, als die uitslagziekte plotseling verdween, er eene of andere belangrijke ziekte te wachten was. Ook hierin werden oorzaak en gevolg schromelijk verward. Verder heerschten: tusschenpoozende koortsen van allerlei rythmus en aard, waaronder soms hevige perniciosae; dysenterie, persing, (zoo als toen algemeen de localisatie van het dysenterisch proces in het intestinum rectum genoemd werd); ringworm door velen destijds voor besmettelijk gehouden; syphilis, soms in hevige vormen. De ziekte waaraan de meeste Europeanen leden en welke dikwerf tot bedenkelijke gevolgen aanleiding gaf, was de vergrooting en verharding van de milt, veelal „*koek*" en door de Negers „*embasser*" genoemd. Deze milt aandoening ontstond gewoonlijk na langdurige koortsen, en werd verondersteld ge-

(1) Brieven, enz. over 't jaar 1710.

nezen te kunnen worden door aftreksels van den wortel van eenen boom, embotta geheeten.

De Negers leden, behalve aan de zoo even genoemde ziekten, meer bijzonder aan pokziekte, die de slaven, zoo als wij bereids zagen, op de slavenschepen insleepten. De inboorlingen beschouwden de kinderpokken als zeer besmettelijk en te Acra begroef men de daaraan overledenen, tegen de gewoonte, buiten het dorp. De Guineesche worm tastte de Negers gewoonlijk meer in den droogen tijd aan; velen dachten de oorzaak der aanwezigheid in het menschelijk lichaam van dezen parasiet, te vinden in het gebruik van slecht, vuil water. Melaatsheid behoorde, met de zoogenaamde olifantsmelaatsheid, tot de verschrikkelijkste ziekten der Negers, terwijl ook velen gezegd werden te lijden aan een „vergroot scrotum" (1).

Dat men met kracht van geneesmiddelen tegen deze ziekten te velde trok, blijkt uit de vele petitiën om medicamenten en „omdat men hier in een jaar voor 200 blanken meer geneesmiddelen noodig heeft, dan voor 3000 in Europa. Want men verteert hier ongemerkt naar ziel en ligchaam" (2). Dat er althans tegenwoordig uitzonderingen op die regel voorkomen, leert ons de ondervinding. Onder de aangevraagde geneesmiddelen komen bijzonder groote hoeveelheden mercurius dulcis voor, vermoedelijk om tegen syphilis te doen gemedinenis verbruiken. Eene zoodanige antisyphilitische kuur kwam waarschijnlijk den lijders vrij kostbaar te staan, dewijl de Directeur-Generaal in 1704 (3) schreef dat hij „de medicamenten aan de zieken en zuchtigen, volgens de usance, om niet zal geven maar de besmetten dubbel zal laten betalen". De filaria oorzaakte onder de soldaten veel last en dikwerf belangrijke verzweringen.

---

(1) Volgens DE MARREE (Loc. cit. 2de dl. bijlagen, pag. 15) zou op Elmina, tijdens zijn verblijf ook de gele koorts geheerscht hebben, die zoo veel verwoesting onder zijne mede Ambtenaren aldaar had aangericht. — Hij zelf werd door die ziekte op Acra aangetast. — Er wordt nu wel in de oude oorkonden herhaaldelijk van besmettelijke koorsten en ziekten gesproken, maar iedere nadere aanwijzing, om daarin gele koorts te kunnen herkennen, wordt er in gemist. — (2) Brief Direct. Gen. 1703.

(3) Brief Direct. Gen. 1703. — (4) Resol. Kamer Zeeland dato, 20 Nov. 1769.

De bezoldiging der aan den wal te Elmina en op de overige forten geplaatste Chirurgijns, was over 't algemeen zeer goed; ter genoemde hoofdplaats bedroeg zij *f* 100 's maands (4) behalve de vele voordeelen ; want ieder, en bij gevolg ook de Chirurgijns, dreef handel zoo veel hij kon, ofschoon 't verboden was. Na den vastgestelden tijd ter Kust gebleven te zijn, repatrieerden zij en werden vervolgens bij voorkeur, indien zij dit wenschten, op eene der bezittingen in de West-Indiën geplaatst.

En hiermede beschouwen wij de taak volbracht, die wij ons bij het verzamelen en bekendmaken dezer geschied kundige nasporingen opgelegd hebben. Wij zouden nu ten slotte, in verband met het tegenwoordige en toekomende, nog eenige opmerkingen en gevolgtrekkingen kunnen maken, die wij echter, ook ter vermijding van herhalingen, veilig en liever aan het doorzicht van onze lezers kunnen en willen overlaten. Genoeg, dat die onderzoekingen er ons opnieuw toe brachten, den meesten eerbied en achting voor eene zaak te koesteren, die, zoo vele voorbeelden van nederige werkzaamheid, oordeelkundige voortvarendheid en edele standvastigheid deed kennen.
